

T.C.

**YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**BÖLGESEL ENERJİ KAYNAKLARI ÜZERİNDE
REKABET VE TÜRKİYE**

SEYHUN ÖKTEN

04716005

Tez Danışmanı: Yard. Doç. Dr. Fuat AKSU

İSTANBUL-2007

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iv
KISALTMALAR	vi
TABLolar LİSTESİ	ix
HARİTALAR LİSTESİ	x
ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
ÖZET	xii
ABSTRACT	xiv
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	7
REKABETİN MERKEZİ: ORTA ASYA VE KAFKASYA	7
1.1. ORTA ASYA VE KAFKASYA’NIN STRATEJİK ÖNEMİ	7
1.1.1. Büyük Oyun: Eskisi ve Yenisi	7
1.1.2. Paylaşımın Ötesi...	11
1.2. ORTA ASYA ve KAFKASYA, KISACA: PETROL VE DOĞAL GAZ	12
1.2.1. Petrol ve Doğal Gazın Önemi	12
1.2.2. Hazar’ın Petrol ve Doğal Gaz Potansiyeli	15
1.3. ORTA ASYA ve KAFKASYA’DA ENERJİ GÜVENLİĞİ SORUNU	18
1.3.1. Enerji Güvenliği Nedir?	18
1.3.2. Enerji Güvenliğini Sağlamak İçin Kurulan Uluslararası Kurumlar	21
1.3.3. Etnik Sorunlar	23
1.3.4. Hazar’ın Hukuki Statüsü Sorunu	30
1.3.4.1. Hazar’ın Hukuki Statüsü’nün Tanımlanmasıyla İlgili Genel Yaklaşımlar	31
1.3.4.2. Rusya Federasyonu’nun Yaklaşımı	32
1.3.4.3. İran’ın Yaklaşımı	34
1.3.4.4. Azerbaycan’ın Yaklaşımı	34
1.3.4.5. Kazakistan’ın Yaklaşımı	35
1.3.4.6. Türkmenistan’ın Yaklaşımı	36
1.3.4.7. Diğer Ülkelerin Yaklaşımları	37
1.3.5. Enerji İhraç Yollarında Rusya Federasyonu’na Bağımlılık	40
II. BÖLÜM	43

REKABETİN AKTÖRLERİ	43
2.1. REKABETİN AKTÖRLERİ: DEVLETLER	43
2.1.1. Rusya Federasyonu	43
2.1.2. Amerika Birleşik Devletleri	55
2.1.3. İran	64
2.1.4. Çin	71
2.1.5. Avrupa Birliği	76
2.1.6. Azerbaycan	82
2.1.7. Kazakistan	90
2.1.8. Özbekistan	97
2.1.9. Diğer Ülkeler	98
2.1.9.1. Japonya	98
2.1.9.2. Afganistan	99
2.1.9.3. Pakistan	102
2.2. REKABETİN AKTÖRLERİ: BÜYÜK PETROL ŞİRKETLERİ	103
2.3. REKABETİN AKTÖRLERİ ÜZERİNE SON BİR DEĞERLENDİRME	106
III. BÖLÜM 111	
REKABETİN SON AKTÖRÜ: TÜRKİYE	111
3.1. BÖLGESEL BİR AKTÖR OLARAK TÜRKİYE’NİN ORTA ASYA VE KAFKASYA’DAKİ KONUMU	112
3.1.1. SSCB’nin Dağılmasından Sonra Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkasya’ya Yönelik Dış Politikası	113
3.1.1.1. Orta Asya ve Kafkasya’da Türkiye – Rusya Federasyonu Rekabeti	120
3.1.1.2. Orta Asya ve Kafkasya’da Türkiye – İran Rekabeti	124
3.1.2. Türkiye – Türkî Cumhuriyetler Kültürel İlişkileri	126
3.1.3. Türkiye – Türkî Cumhuriyetler Ekonomik İlişkileri	128
3.2. TÜRKİYE’NİN ORTA ASYA VE KAFKASYA’YA YÖNELİK ENERJİ POLİTİKASI	129
3.2.1. Türkiye’nin Enerji Gereksinimi	130
3.2.2. Türkiye’nin Enerji Stratejisi	135
3.2.3. Projeler Ölçeğinde Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkasya’ya Yönelik Enerji Politikası	141
3.2.3.1. Bakü – Tiflis – Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı	141
3.2.3.2. Doğal Gaz Boru Hatları ve Türkiye	155
3.3. TPAO’NUN HAZAR ENERJİ HAVZASINDA YÜRÜTTÜĞÜ ARAMA VE ÜRETİM ÇALIŞMALARI	177

SONUÇ	183
KAYNAKÇA	194
EKLER	204
EK-1: ÜLKELER ÖLÇEĞİNDE DÜNYA PETROL REZERVLERİ	205
EK-2: ÜLKELER ÖLÇEĞİNDE DÜNYA DOĞAL GAZ REZERVLERİ	206
EK-3: RUSYA'DAN GAZ İTHAL EDEN ÜLKELER VE BAĞIMLILIK ORANLARI	207
EK-4: HAZAR BÖLGESİ'NDE ÇALIŞMA YÜRÜTEN ŞİRKETLER	208
EK-5: BÖLGE ÜLKELERİ İLE TÜRKİYE ARASINDAKİ DIŞ TİCARET VERİLERİ	209
ÖZGEÇMİŞ	210

ÖNSÖZ

Çift kutuplu sistemin çözülmesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılması, Orta Asya ve Kafkasya'da uluslararası güç yapıları ve Avrasya dengeleri açısından radikal değişikliklerin yaşanmasına yol açmıştır. Sekiz yeni bağımsız cumhuriyetin küresel sahnede yerlerini aldıkları bu coğrafyada, Birliğin dağılması ile oluşan jeopolitik boşluk alanında küresel, kıtasal ve bölgesel aktörler için yeni bir manevra alanı ortaya çıkmıştır. Dünyanın “el değmemiş” en büyük enerji kaynaklarını barındıran Orta Asya'nın jeo-ekonomik özellikleri ile demografik yapısı arasındaki ters orantı bu bölgeyi stratejik rekabetin önemli alanlarından birisi haline getirmiştir. Diğer yandan, Kafkasya'da yer almasına rağmen, Hazar'a kıyısı olan ve kültürel açıdan Orta Asya'nın doğal bir uzantısı gibi görülen Azerbaycan'ın zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip olması bölgeyi daha geniş coğrafi sınırlar çerçevesinde ele almamıza olanak tanımaktadır. Bu durum, söz konusu coğrafi bütünün jeo-stratejik önemini daha da arttırmakta ve uluslararası rekabeti yoğunlaştırmaktadır.

Nitekim, böylesine zengin enerji kaynaklarına sahip olan Orta Asya'nın bu kaynaklarının uluslararası pazarlara aktararak küresel ekonomik sistemin içinde yerini alması meselesi, Avrasya ölçeğinde bir etkinlik mücadelesi ve rekabet doğurmuş ve kaynakları aktaracak olan stratejik nakil hatları ve güzergâhları üzerinde kontrolün sağlanmasını amaçlayan yeni-sömürgeci girişimleri ortaya çıkarmıştır. Böylece Amerika Birleşik Devletleri, Rusya Federasyonu, Avrupa Birliği, Çin, Türkiye, İran, Japonya, Pakistan ve büyük petrol şirketleri bölgeye her geçen gün artan ilgileri çerçevesinde, bu etkinlik mücadelesi için belirledikleri stratejilerini bir bir hayata geçirmeye başlamışlardır.

İşte böyle bir şablon içerisinde şekillenerek kıyasıya bir rekabete sahne olan etkinlik mücadelesi, 2005 yılında benim de ilgimi çekti. Gerek yazılı, gerekse görsel basında yer alan haberlerin bende uyandırdığı merak sonucunda, çalışmam da geçen zaman içerisinde gelişti ve olgunlaştı. Bu etkinlik mücadelesinin yerini, zamanını,

kurallarını ve oyuncularını perde arkasında kalanları da unutmadan en iyi şekilde aktardığımı düşünüyorum.

Son olarak, çalışmanın gerçekleşmesinde yardımlarını esirgemeyen, değerli vaktini benimle paylaşan Yard. Doç. Dr. Fuat Aksu'ya, her zaman ve her konuda bana destek olan aileme, Yıldız Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'ndeki saygıdeğer hocalarıma, onlarca soruma usanmadan cevap veren Prof. Dr. Gareth M. Winrow'a ve kaynaklarını bana açan Müh. Selçuk Ünyeli, Yard. Doç. Dr. İ. Metin Mihçakan ve Prof. Dr. Filiz Karaosmanoğlu'na, ayrıca adını burada saymadığım birçok kişiye teşekkürü bir borç bildiğimi belirtmek isterim.

Seyhun Ökten

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ACG	Azeri – Çıralı – Güneşli
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AIOC	Azerbaycan International Operating Company [Azerbaycan Uluslararası Petrol Konsorsiyumu]
AKKA	Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	Anavatan Partisi
AR-GE	Araştırma – Geliştirme
AT	Avrupa Topluluğu
bcf	milyar kübik fit
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BIL	BOTAŞ International Ltd.
BİO	Barış İçin Ortaklık
BM	Birleşmiş Milletler
Bkz.	Bakınız
BOTAŞ	Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
BP	British Petroleum
BTC	Bakü-Tiflis-Ceyhan
BTE	Bakü-Tiflis-Erzurum
Centgas	Orta Asya Gaz Boru Hattı
Centrasbat	Central Asia Batallion [Orta Asya Barış Gücü Taburu]
CERA	Cambridge Energy Research Associates
cf	kübik fit
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CNOOC	China National Offshore Oil Corporation [Çin Ulusal Denizaşırı Petrol Şirketi]
CNPC	China National Petroleum Company [Çin Ulusal Petrol Şirketi]
CPC	Caspian Pipeline Consortium [Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu]
ÇED	Çevre Etki Değerlendirme
DEİK	Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
DEPA	The Public Gas Corporation S.A [Yunanistan Ulusal Gaz Şirketi]

DGM	Devlet Güvenlik Mahkemesi
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DSP	Demokratik Sol Parti
DYP	Doğru Yol Partisi
ECO	Economic Cooperation Organization [Ekonomik İşbirliği Örgütü]
EIA	Energy Information Administration [ABD Enerji Bakanlığı]
EPDK	Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu
ETKB	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı
FIR	Flight Information Region [Uçuş Bilgilendirme Bölgesi]
GATA	Gülhane Askeri TIP Akademisi
GSYİH	Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla
GUAM	Georgia – Ukraine – Azerbaijan – Moldova [Gürcistan – Ukrayna – Azerbaycan – Moldovya]
GUAM	Georgia – Ukraine – Uzbekistan – Azerbaijan – Moldova [Gürcistan – Ukrayna – Özbekistan – Azerbaycan – Moldovya]
HDİT	Hazar Denizi İşbirliği Teşkilatı
IEA	International Energy Agency [Uluslararası Enerji Ajansı]
IMF	International Monetary Fund [Uluslararası Para Fonu]
IMO	International Maritime Organization [Uluslararası Denizcilik Örgütü]
INOGATE	Interstate Oil and Gas Transport to Europe [Avrupa’ya Devletlerarası Petrol ve Doğal Gaz Taşımacılığı]
İTÜ	İstanbul Teknik Üniversitesi
KEİÖ	Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü
KGB	Komitet Gosudartsvvennoy Bezopasnosti [Sovyet Gizli Servisi]
KTM	KazakTürkMunay
LNG	Liquefied Natural Gas [Sıvılaştırılmış Doğal Gaz]
LPG	Likit Petrol Gazı
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MİT	Milli İstihbarat Teşkilatı
mtep	milyon ton petrol eşdeğeri
MWh	Megawatt/saat
NATO	North Atlantic Treaty Organization [Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü]
OECD	Organization for Economic Cooperation and Development [Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü]
OICMF	Oil Companies International Marine Forum [Petrol Şirketleri Uluslararası Forumu]

OMON	Otryad Militsii Osobogo Naznacheniya [Sovyet Milis Gücü]
OPEC	Organization of Petroleum Exporting Countries [Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü]
PETKİM	Petrokimya Holding
PKK	Partiya Karkêren Kurdistan [Kürdistan İşçi Partisi]
POAŞ	Petrol Ofisi Anonim Ortaklığı
SCP	South Caspian Pipeline [Güney Kafkasya Petrol Boru Hattı]
Sinopec	China Petrochemical Corporation [Çin Petrokimya Şirketi]
SOCAR	State Oil Company of Azerbaijan [Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi]
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİÖ	Şanghay İşbirliği Örgütü
TACIS	Technical Aid to Commonwealth of Independent States [Bağımsız Devletler Topluluğu ve Moğolistan için Teknik Destek]
tcf	trilyon kübik fit
TCY	Türk Ceza Yasası
TEİAŞ	Türkiye Elektrik İletim Anonim Şirketi
TEN	Trans-European Energy Network [Avrupa Geçişli Enerji Ağı]
TİKA	Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı
TPAO	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TRT	Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜDEV	Türk Devletleri ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TÜRKSOY	Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi
USGS	United States Geological Survey [Birleşik Devletler Jeoloji Araştırmaları]
VTS	Vessel Traffic Services [Gemi Trafik Hizmetleri]

TABLolar LİSTESİ

TABLO 1.1. HAZAR ENERJİ HAVZASININ PETROL POTANSİYELİ	9
TABLO 1.2. HAZAR ENERJİ HAVZASININ DOĞAL GAZ POTANSİYELİ	10
TABLO 1.3. DÜNYA BİRİNCİL ENERJİ TÜKETİMİNDE YAKIT PAYLARI (%)	13
TABLO 1.4. DÜNYA ELEKTRİK ÜRETİMİNDE YAKIT PAYLARI (%)	13
TABLO 1.5. KAFKASYA VE ORTA ASYA DEVLETLERİNDE ETNİK YAPI	25
TABLO 3.1. TAŞKÖMÜRÜ VE LİNYİT ÜRETİM VE TÜKETİM DENGESİ (BİN TON)	133
TABLO 3.2. PETROL ÜRETİM VE TÜKETİM DENGESİ (BİN TON)	133
TABLO 3.3. DOĞAL GAZ ÜRETİM VE TÜKETİM DENGESİ (MİLYON M ³)	133
TABLO 3.4. TÜRKİYE'NİN DOĞAL GAZ ALIM ANLAŞMALARI	156
TABLO 3.5. TÜRKİYE'NİN DOĞAL GAZ TALEP TAHMİN VE DIŞSATIM MİKTARLARI (MİLYON CM ³)	156
TABLO 3.6. TÜRKİYE'NİN KONTRATA BAĞLADIĞI DOĞAL GAZ ARZ MİKTARLARI	157
TABLO 3.7. TÜRKİYE'NİN DOĞAL GAZ TEDARİKÇİLERİ VE 2006 YILI DIŞALIM MİKTARLARI	163
TABLO 3.8. RUSYA DOĞAL GAZININ FİYATLANDIRILMASINDA KULLANILAN FORMÜL DEĞİŞİMİ VE SONUÇLARI	168

HARİTALAR LİSTESİ

HARİTA 1.1. ORTA VE GÜNEY BATI ASYA	8
HARİTA 1.2. DÜNYA ARAMA+ÜRETİM MALİYETLERİ (ABD DOLARI/VARİL)	18
HARİTA 1.3. HAZAR'IN GÖL OLARAK PAYLAŞIMI	32
HARİTA 1.4. HAZAR'IN DENİZ OLARAK PAYLAŞIMI	32
HARİTA 1.5. RUSYA'NIN 45 MİLLİK EKONOMİK BÖLGE ÖNERİSİNE GÖRE HAZAR'IN PAYLAŞIMI	33
HARİTA 1.6. HAZAR'IN SEKTÖREL BÖLÜŞÜMÜ	35
HARİTA 2.1. KARADENİZ VE HAZAR BÖLGESİ PETROL BORU HATLARI	51
HARİTA 2.2. KARADENİZ VE HAZAR BÖLGESİ DOĞAL GAZ BORU HATLARI	51
HARİTA 2.3. AVRUPA'YA YÖNELEN BORU HATLARI	53
HARİTA 2.4. KAZAKİSTAN-ÇİN PETROL BORU HATTI	74
HARİTA 2.5. AZERBAYCAN'DAKİ BAŞLICA PETROL VE GAZ SAHALARI	86
HARİTA 2.6. KUZEY HAZAR'IN PETROL VE GAZ ALTYAPISI	91
HARİTA 2.7. ORTA ASYA GAZ BORU HATTI (CENTGAS)	99
HARİTA 3.1. BOĞAZ BY-PASS BORU HATLARI	137
HARİTA 3.2. TÜRKİYE'NİN DOĞAL GAZ BORU HATLARI SİSTEMİ	139
HARİTA 3.3. BTC HAM PETROL BORU HATTI	153
HARİTA 3.4. TÜRKİYE'DEN AVRUPA'YA DOĞAL GAZ BORU HATTI PROJELERİ	177
HARİTA 3.5. AZERİ-ÇIRALI-GÜNEŞLİ, ŞAHDENİZ VE ALOV SAHALARI	179

ŞEKİLLER LİSTESİ

ŞEKİL 2.1. ÇİN'İN PETROL ÜRETİM VE TÜKETİMİ (1986 – 2006)	72
ŞEKİL 2.2. ÇİN'İN DOĞAL GAZ ÜRETİMİ VE TÜKETİMİ (1990–2005)	75
ŞEKİL 2.3. AB ENERJİ TÜKETİMİ, ÜRETİMİ VE DIŞALIM GEREKSİNİMİ (1990 –2030, MTEP*)	79
ŞEKİL 2.4. AZERBAYCAN'IN PETROL ÜRETİMİ VE TÜKETİMİ (1992 – 2007)	85
ŞEKİL 2.5. AZERBAYCAN'IN DOĞAL GAZ DENGESİ (1992 – 2005)	85
ŞEKİL 2.6. KAZAKİSTAN'IN PETROL ÜRETİMİ VE TÜKETİMİ (1992 – 2007)	93
ŞEKİL 2.7. KAZAKİSTAN'IN DOĞAL GAZ ÜRETİMİ VE TÜKETİMİ (1992 – 2005)	94
ŞEKİL 2.8. ORTA ASYA ÜLKELERİNİN PETROL ÜRETİMİ (1992 – 2004)	95
ŞEKİL 2.9. ORTA ASYA ÜLKELERİNİN DOĞAL GAZ ÜRETİMİ	96
ŞEKİL 3.1. TÜRKİYE'NİN BİRİNCİL ENERJİ TÜKETİMİ	131
ŞEKİL 3.2. TÜRKİYE'NİN BİRİNCİL ENERJİ ARZINDA ENERJİ KAYNAKLARININ PAYI	132
ŞEKİL 3.3. TÜRKİYE'NİN ELEKTRİK ÜRETİMİNDE KAYNAKLARIN PAYI	135
ŞEKİL 3.4. AIOC KONSORSİYUMUNDA ŞİRKET PAYLARI	145
ŞEKİL 3.5. AZERİ-ÇIRALI-GÜNEŞLİ PROJESİ ŞİRKET PAYLARI	179
ŞEKİL 3.6. ŞAHDENİZ PROJESİ ŞİRKET PAYLARI	180
ŞEKİL 3.7. GÜNEY KAFKASYA DOĞAL GAZ BORU HATTI ŞİRKET PAYLARI	181
ŞEKİL 3.8. ALOV PROJESİ ŞİRKET PAYLARI	182

ÖZET

Bu çalışmada, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılıp, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve tek kutuplu bir dünya düzenine geçilmesiyle başlayan süreçte Orta Asya ve Kafkasya'nın zengin enerji kaynaklarına sahip olmak ve bu kaynakların uluslararası pazarlara aktarılmasını sağlayacak boru hatlarının kontrolünü elinde tutmak isteyen aktörlerin rekabeti ele alınmıştır.

19. yüzyılda Britanya ve Rusya İmparatorlukları'nın Orta Asya'daki mücadelesinden esinlenerek “Yeni Büyük Oyun” ismi verilen bu güç mücadelesinin selefinden ayrılan özellikleri, temel unsurları, yaşandığı coğrafya ve bu coğrafyanın özellikleri “Rekabetin Merkezi: Orta Asya ve Kafkasya” ana başlığı altında incelenmiştir.

Petrol ve doğal gaz zenginlikleriyle ön plana çıkan bu bölgenin küresel ve bölgesel aktörlerin nasıl ve neden dikkatini çektiği istatistiksel verilerin de yardımıyla ortaya konulmuş; mücadelenin en önemli unsuru olan kaynakların uluslararası pazarlara aktarılması konusunda yaşanacak sorunlar, enerji güvenliği, etnik sorunlar, Hazar'ın hukuki statüsü ve enerji ihraç yollarında Rusya Federasyonu'na olan bağımlılık bağlamında ele alınmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, rekabetin aktörleri, Türkiye'ye üçüncü ve son bölümde yer vermek kaydıyla, iki ayrı sınıflandırma altında devletler ve büyük petrol şirketleri olarak analiz edilmiştir. “Rekabetin Aktörleri” ana başlığı altında, ele alınan tüm oyuncuların, izledikleri stratejilere, ortaya attıkları projelere ve kazanımlarına-kayıplarına yer verilmiştir.

Türkiye'nin rekabetteki yerinin ele alındığı son bölümde ise, ülkenin Orta Asya ve Kafkasya'daki konumu, bölge ülkeleri, Rusya ve İran ile dış politikası bağlamında incelenerek aktarılmıştır.

Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'ya yönelik enerji politikasının da kapsamlı bir şekilde masaya yatırıldığı bu son bölümde, ülkenin enerji gereksiniminden hareketle oluşturulan enerji stratejisi bünyesinde vücut bulan veya ileride yaşama geçirilmesi düşünülen projelere yer verilmiştir. Son olarak, Türkiye'nin Hazar enerji havzasında yürüttüğü faaliyetler de incelenerek çalışma tamamlanmıştır.

Konu hakkında Türkiye'de basılmış eserlerin büyük bölümünün kendine yer

bulduğu bu çalışmada, kitap, makale, araştırma raporları, teknik dergi, gazete ve internet kaynaklarından yararlanılmış ve tanıtıcı inceleme yöntemi izlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Enerji, Enerji Kaynakları, Enerji Güvenliği, Hazar Enerji Havzası, Yeni Büyük Oyun, Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC), Petrol ve Doğal Gaz Taşımacılığı, Boru Hatları, Enerji İhraç Yolları, Türkiye.

ABSTRACT

In this study, after the collapse of the Soviet Union, the end of the Cold War and the process of transition to unipolar world, the rivalry of the players who aim acquiring the rich energy resources of Central Asia and Caucasus, controlling the pipelines that will transfer these resources to international markets is examined.

Inspired from the 19th Century struggle between British Empire and Russian Empire in Central Asia , hence named as the “New Great Game”, the special features, main elements, geography and the peculiarities of the domain of this new power struggle differentiating from its predecessor is studied under the headline of “The Center of The Rivalry: Central Asia and Caucasus”.

Why and how regional and global players’ pay attention to this oil and gas rich region is put forth for consideration with additional use of statistical data. The problems that will occur while transferring these resources to international markets, ethnical problems, Caspian Sea’s legal status and the dependence to Russian Federation energy export routes are considered in the context of energy security as the main elements of this struggle.

In the second part of the study, the players of the rival parties are analyzed in two separate classifications as states and big oil companies; giving place to Turkey in the third and last section. Under the headline of “The Players of The Rivalry”, all players’ strategies, projects and wins-losses are discussed.

Turkey’s status in Central Asia and Caucasus, its relations with regional countries, Russia and Iran, in the context of its policy of foreign affairs, and hence its place in the rivalry is explained in the last section.

In this last section Turkey’s energy policy in the Central Asia and Caucasus is examined in great details. The concrete or eventual projects, arising from its strategy of energy and the projection of its energy needs are discussed.

Finally, the study is ended with the examination of the activities that Turkey is carrying out in the Caspian energy basin.

In this study, books, articles, research reports, technical magazines, newspapers and internet sources were utilized by using a descriptive research method.

Key Words: Energy, Energy Resources, Energy Security, Caspian Energy Basin, New Great Game, Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC), Oil and Gas Transportation, Pipelines, Energy Exportation Routes, Turkey.

GİRİŞ

İnsanlık tarihi boyunca enerji, ekonomik, toplumsal ve siyasal yaşamın belki de en vazgeçilmez ögesi olmuştur. İlk zamanlarda, insanların ve hayvanların kas gücünden elde edilen enerji, zamanla su, rüzgâr vs. gibi doğa güçlerinden karşılanmaya başlamıştır. Sanayi devrimi aracılığıyla, fosil yakıtlar yani kömür, petrol ve doğal gaz birincil enerji kaynakları haline gelmiştir.

Sanayi devrimiyle birlikte artık enerji, ulusal ve küresel ekonominin en belirleyici unsurlarından birisidir. 20. yüzyılda, petrol ve doğal gaz (hidrokarbonlar) rezervlerine duyulan aşırı gereksinim, kaynak sahiplerini, kaynakları talep edenleri ve kaynakların uluslararası pazarlara arzını kontrol etmek isteyenleri büyük bir güç mücadelesinin içine sürüklemiştir. Günümüzde bu mücadele, kaynak sahibi ülkelerin, bu kaynaklara bağımlı olan ülkelerin, enerji geçiş güzergâhında bulunan ülkelerin, büyük petrol şirketlerinin ve küresel güçlerin vs. içinde yer aldığı kaynayan bir kazana dönüşmüştür. Ayrıca petrol ve doğal gaz, az gelişmiş bazı ülkeler için bir güç potansiyeli yaratmaktan çok olumsuz sonuçlar doğurmuş, o ülkelerin halklarının geleceklerini karartabilmiştir.

Kömürün çevresel nedenlerle her geçen gün birincil enerji kaynakları arasındaki önemini yitirmesiyle, petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip olan bölgelerin stratejik önemi artmıştır. Bu bağlamda, Basra Körfezi ve Hazar enerji havzası ya da daha geniş bir tanımlamayla Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkasya dünyadaki petrol rezervlerinin %70'ine ve doğal gaz rezervlerinin %40'ına sahip olduklarından dikkatleri üzerlerine çekmektedirler.¹

Orta Doğu rezervleri, esas itibarıyla II. Dünya Savaşı'ndan sonra keşfedilmiş ve büyük çaplı üretimler bu dönemden sonra gerçekleştirilmiştir. Bölgede, 1900'lerin başından itibaren etkinliğini arttıran büyük petrol şirketleri ve bu şirketlerin uyruğu olan devletler, yaşanan mücadelenin başlıca aktörleri olmuşlardır. Öyle ki, Britanya İmparatorluğu'nun bölgeyi ele geçirmek için Osmanlı İmparatorluğu'na karşı giriştiği mücadelenin altında yatan ana nedenlerden biri de yine petroldür. O dönemde, Britanya

¹ Bu geniş bölge, genel olarak "Enerji Coğrafyası" olarak adlandırılmaktadır. Bkz. Ömer Arvasi ve Berk Özsalgır, "Politika", Gamze Güngörmüş Kona (Der.), **Orta Doğu, Orta Asya ve Kesişen Yollar**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004, s. 44.

ve özellikle de Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) kendi şirketlerine yasal düzenlemeler ve siyasi hedefler aracılığıyla yön vererek destek oldukları gözlenmiştir.

Böylece, petrolün ne kadar önemli bir güç kaynağı olduğunun anlaşılmasıyla, Orta Doğu'da yaşanan güç mücadelesi de kızışmıştır. ABD'nin yabancı petrole duyduğu gereksinimin her geçen gün artması, bölgede başta Amerikan şirketleri olmak üzere Batılı petrol şirketlerinin hâkimiyetlerini arttırmalarına yol açmıştır. Zamanla tüketimin dünya genelinde sürekli artması sonucunda büyük petrol şirketlerinin gelirleri artmıştır. Bu durum, kaynak sahibi ülkeleri bir dönem sonra rahatsız etmeye başlamıştır. Bu ülkeler, oluşan geliri, pastadan büyük payı alan petrol şirketlerinden ve gelire vergi koyan tüketici ülkelere alıp kendi hazinelerine aktarmayı amaçlamışlardır. Bu amaçla hareket eden Orta Doğu devletleri, 1960 yılında Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nü (OPEC) kurmuşlardır. OPEC üyesi ülkeler, üretim faaliyetlerini mümkün olduğunca kendileri düzenlemek istemiş ve 1973'teki Arap-İsrail Savaşı sırasında da petrol üretimini kısma kararını benimseyerek çabalarının ilk önemli meyvesini almışlardır. Bu girişimin özellikle Batı dünyasına karşı yapılmış olması, Batılı güçleri yeni arayışlar içerisine itmiştir. Önceleri Meksika, Güney Amerika, Alaska ve Kuzey Denizi'ne yoğunlaşan ilgi, 1991'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasıyla, Orta Asya ve Kafkasya'ya kaymış bulunmaktadır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistemdeki değişimin de ortaya çıkarmış olduğu gibi bu yeni dönemde devletlerin ulusal çıkar öncelikleri ve güvenlik algılarına ilişkin stratejilerinin de büyük ölçüde değişim geçirdiğinden söz edilebilir. Bu bağlamda eski SSCB coğrafyasının sahip olduğu doğal kaynakların yeni uluslararası sistem koşullarında bir rekabet alanı yaratması kaçınılmaz olmuştur. Böylesi bir ortamda gerek SSCB'nin ardılı durumundaki Rusya Federasyonu'nun çıkar ve güvenlik algıları gerekse bu bölgede bağımsız devlet olarak ortaya çıkan ve doğal kaynaklar açısından zengin olan ülkelerin çıkar ve güvenlik algıları rekabet ve güç dengesi ekseninde yeniden şekillendirilmek zorunda kalmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde ise yeni bağımsızlığını kazanan ülkelerin uluslararası sistemde varlıklarını sürdürebilmeleri için rekabeti dengelemeleri gerekmiştir. Nitekim, bu denge arayışları içerisinde Rusya Federasyonu'nun göz ardı edilebileceği bir stratejinin yürürlüğe konulmaya çalışılması bu ülkelerde iç istikrarsızlıklara yol açmakla kalmamış giderek Batı'nın rekabet öncelikleri için gerekli görmüş olduğu bölgesel istikrarın oluşturulmasını da zorlaştırmıştır.

Bu bağlamda dile getirilmesi gereken bir başka unsur ise bölgede rekabetin olmazsa olmazı olarak değerlendirilebileceğimiz ülkeler/aktörler arasında bir tür karşılıklı bağımlılığın istikrarın sağlanmasında en uygun çözüm olarak karşımıza çıkmasıdır. Nitekim süreç içerisinde bölgesel istikrarın sağlanmasında Rusya Federasyonu'nu dışlamayan çözümler üretilmeye başlandığında rekabetin yerini işbirliği almıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin de üstlenmiş olduğu rolün önemi ortaya çıkmaya başlamıştır. Batı için Türkiye kolaylaştırıcı ülke konumunda iken Rusya Federasyonu için bir tür engel olarak görülmüştür. Türkiye'nin bu imajının değiştirilmesi ise uzun bir mücadelenin sonucunda mümkün olabilmıştır.

Diğer yandan, Orta Asya ve Kafkasya'nın Hazar enerji havzasında toplanan petrol ve doğal gaz zenginliklerinin arz ettiği önem, hiç şüphe yok ki büyük merak uyandırmaktadır. Enerji güvenliği unsuru bağlamında ele alabileceğimiz bu durum, bölgenin rezerv potansiyeli ve bunun sağlayacağı yararlar açısından değerlendirmeye alınmalıdır. Ancak, bölgede ortaya çıkabilecek etnisite temelli anlaşmazlıklar, Hazar'ın hukuki statüsü gibi egemenlik sorunları ve dışsıtım konusunda bölgenin Rusya'ya olan bağımlılığı, zenginliklerden yararlanmak isteyen Rusya-dışı aktörlerin çıkarlarıyla bağdaşmamaktadır.

Bölgedeki enerji kaynaklarını çıkarmak ve bu kaynakları uluslararası pazarlara ulaştırmak için verilen mücadelede galip gelebilmek için Türkiye'nin ve Türk Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın (TPAO) da aralarında bulunduğu birçok devletin ve uluslararası petrol şirketinin rekabet ettiği görülmektedir. 19. yüzyılda Britanya ve Rusya İmparatorlukları'nın Orta Asya'daki mücadelesinden esinlenerek adı "Yeni Büyük Oyun" koyulan bu oyunun kuralları sefehininkinden çok daha karmaşıktır. Ayrıca, ABD, AB, Çin, Türkiye, İran ve diğer pek çok uluslararası petrol şirketleri gibi kendi öncelikleriyle ön plana çıkan yeni aktörler de oyuna dâhil olmuşlardır.

Böyle bir tabloda, Orta Asya ve Kafkasya'daki en önemli aktör ve bölgeden uluslararası pazarlara açılan birincil enerji kapısı olan Rusya Federasyonu ve onun en büyük rakibi ABD ve Amerikan menşeli petrol şirketleri, oyunumuzun esas oyuncularını konumundadır. Türkiye, İran, Çin ve AB de yardımcı oyuncular olarak sahnedeki yerlerini almışlardır. Her biri kendi siyasi planları, projeleri ve stratejileri olan bu aktörlere zaman zaman Japonya ve Pakistan'ın da katıldığı da görülmektedir. Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan ise kaynak sahibi ülkeler olarak

stratejik önemleri hızla artan birer bölgesel aktör olma yolundadırlar. Orta Asya’da kilit bir konuma sahip olan Afganistan da, kıtanın içlerinden güneye yönelecek boru hatları için bir geçiş ülkesi olma yolunda ilerlerken, elbette ki “Yeni Büyük Oyun”da üzerine düşen rolü “oynayacaktır”.

Bölgeye olan yakınlığına ve tarihi-kültürel bağlarına rağmen, Orta Doğu enerji kaynaklarından geçmişte istediği gibi faydalanamayan Türkiye de,² diğer aktörler gibi SSCB’nin dağılmasından sonra Orta Asya ve Kafkasya’da bağımsızlığını ilan eden beş cumhuriyet ile³ paylaştığı ortak unsurlara güvenerek harekete geçmiştir. Özellikle Azerbaycan ve Kazakistan’ın petrol, Türkmenistan ve Özbekistan’ın da doğal gaz rezervleri diğer küresel ve bölgesel aktörleri olduğu gibi Türkiye’yi de cezbetmiştir. Orta Doğu’da istediğini bulamayan ve gelecekte de bulamayacak gibi gözükten Türkiye, önemli bir enerji potansiyelini barındıran Hazar’da yaşanan rekabetten geri kalmak istememektedir.

Bölgeye yönelik enerji politikasını ABD tarafından ortaya atılan “Doğu-Batı Enerji Koridoru” tasarımı çerçevesinde şekillendirmeyi tercih eden Türkiye, Bakü – Tiflis – Ceyhan Petrol Boru Hattı (BTC), Bakü – Tiflis – Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı (BTE) gibi projelerle bir enerji geçiş ülkesi olmayı hedeflemiştir. Bunun yanı sıra, her geçen gün artan enerji gereksinimi, Türkiye’yi Hazar’a yönelten bir başka etkidir.

Sonuçta, günümüze kadar bölgesel enerji kaynakları üzerinde yaşanan rekabetlerin en güncel örneğinin incelendiği bu çalışmayı gerçekleştirmedeki amacım, Orta Asya ve Kafkasya’daki enerji kaynaklarının çıkarılması ve uluslararası pazarlara aktarılması konusunda yaşanan küresel ve bölgesel rekabeti, devletler ve büyük petrol şirketleri genelinde ve Türkiye özelinde analiz etmektir. 21. Yüzyılın şekilleneişinde bölgesel düzeyde olduğu kadar küresel düzeyde de sisteme temel özelliğini kazandıran gelişmenin enerji kaynakları ekseninde yürütülen bu rekabet ve çekişmenin şekil vermekte olduğu açıktır. Bu sadece kaynaklar üzerinde yürütülen bir mücadele olarak yorumlanamayacak ölçüde kapsamlı bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Çok

² ABD önderliğindeki koalisyon güçlerinin 2003 yılında Saddam Hüseyin rejimini devirip, ülkedeki siyasi iktidarı yeniden oluşturmasının ardından, Irak petrol ve doğal gazının yine ABD ve en önemli müttefiki Britanya tarafından işletileceği anlaşılmıştır. Öyle ki, Irak’ta hazırlanan yeni petrol yasa tasarısı, BP, Exxon ve Shell gibi Batılı büyük petrol şirketlerine 30 yıl süreyle petrolü çıkarma ve ilk aşamada gelirin % 75’ini alma hakkını vermektedir. Bkz. “Petrolün Aslan Payı Batılı Şirketlere”, **Milliyet**, 8 Ocak 2007, s. 8.

³ Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistan.

bilindiği şekli ile uluslararası sistemin yeniden çift/çok kutupluluk çerçevesinde belirlenmeye çalışıldığı bir süreçte Rusya Federasyonu'nun uluslararası sisteme yön veren hatta giderek temel belirleyici olabileceği bir kapasiteye ulaşabilmesinde ekonomik açıdan sağlayacağı gelişkinliğin önemli bir etki yaratacağı açıktır. Nitekim Rusya Federasyonu'nun uluslararası sistemdeki rolünün giderek bu yönde değişime uğradığının da işaretleri verilmeye başlanmıştır. Böylesi bir süreçte Türkiye nerede durmaktadır? Türkiye'nin bir bölgesel güç olarak sistem boyutunda yürütülen bir rekabet/çekişme sürecinde ne ölçüde bu süreci yönlendirebileceğine ilişkin tartışmalar çerçevesinde değerlendirildiğinde enerji güvenliğinde önemli bir coğrafi avantajı elinde bulundurmakta olduğu açıktır. Bu avantajlı konumunu göz önünde bulundurarak geliştirilecek ilişkilerde ve olası projelerde Türkiye izleyeceği stratejiyi dikkatli saptamak zorundadır. Bu zorunluluk rekabetin acımasızlığı ile daha da belirginleşmektedir. Bir yanı sıra içeride istikrarsızlığın sürdüğü diğer yanı sıra bölgesel istikrarsızlıklardan en az etkilenmek konusunda mücadelenin yürütüldüğü bir süreçte bu hiç de kolay olmayacaktır.

Bu bağlamda Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası dış politika önceliklerinin belirlenmesi ve uygulanmasında da bir tür çok yönlülüğün uygulanmaya çalışıldığından söz edilebilir. Türkiye'yi bu rekabetin aktörleri arasında bir eksen ülke olarak değerlendirmek mümkündür. Türkiye'nin özellikle bölgesel enerji kaynakları üzerinde yoğunlaşan rekabeti dikkate alarak nasıl bir dış politika izleyeceği özellikle önemlidir. Bu çerçevede değerlendirildiğinde Türkiye'nin gerek ulusal gerekse uluslararası enerji kaynakları konusunda nasıl bir stratejiye sahip olduğu ayrı bir öneme sahiptir. Türkiye nasıl bir enerji politikasına sahiptir ki bu denli yoğun rekabetin yaşandığı bölgede etkin bir aktör konumuna gelebilsin, sonuçta ulusal çıkar ve güvenliği bakımından hedeflediği önceliklerini elde edebilsin? Aslında bu çalışma büyük ölçüde bu soruya cevap aramaktadır.

Bu noktada, Türkiye'nin uzun yıllardır Hazar enerji havzasında istikrarlı ve bütünleşmiş bir enerji politikası izleyip izlemediği incelenecek; Ülkenin Orta Asya ve Kafkasya'ya yönelik enerji politikasını yürüten özelde Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, TPAO, BOTAŞ vs. gibi kurumların ve genelde tüm Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinin ne ölçüde akılcı, uzun erimli, planlı ve koordine politika izledikleri araştırılacaktır.

Bu çerçevede, Türkiye'nin bölgede giriştiği projeleri, (Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı ve Şahdeniz gibi sonuçlanan projeler de buna dâhil) gerçekleştirirken zaman kaybettiğini ve uzun erimli enerji politikasını başarıya ulaştıracak önemli projeleri de(Trans-Hazar Doğal Gaz Boru Hattı projesi gibi) hayata geçiremediğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla Türkiye'nin uzun yıllardır peşinde koştuğu “Doğu-Batı Enerji Koridoru” tasarımını hangi yanlış tercihler sebebiyle gerçekleştiremediğini ve bölgede elde edilebilecek kazanımları başka aktörlerin ellerine terk ettiğini araştırmak gerekecektir .

Bu görüşten hareketle, çalışmanın birinci bölümünde, jeo-stratejik verilerin ışığında Orta Asya ve Kafkasya, petrol ve doğal gaz varlıklarıyla ele alınacaktır. Daha sonra, bölgedeki enerji güvenliği unsuruna, etnik sorunlar, Hazar'ın hukuki statüsü ve enerji dışsıtım sistemlerinde Rusya Federasyonu'na olan bağımlılık eksenlerinde değinilecektir. İkinci bölümde, rekabetin aktörleri, devletler ve büyük petrol şirketleri olarak sınıflandırılarak iki ana başlık altında analiz edilecektir. Üçüncü bölümde ise, Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki konumu, bölge ülkeleri, Rusya ve İran'a yönelik dış politikası, enerji gereksinimi çerçevesinde şekillenen “enerji politikası” ve elde ettiği kazanımları-kayıpları incelenecektir.

I. BÖLÜM

REKABETİN MERKEZİ: ORTA ASYA ve KAFKASYA

1.1. ORTA ASYA VE KAFKASYA'NIN STRATEJİK ÖNEMİ

Avrasya Kıtası, dünya tarihinin her safhasında, daima büyük güçlerin mücadele alanı olagelmıştır. 19. yüzyılda, özellikle Britanya ve Rusya İmparatorlukları'nın Orta Asya'daki mücadelesi, siyasi yazına “Büyük Oyun” olarak geçmiş ve her iki devletin anlaşarak aralarında bir sınır çizmeleri ile son bulmuştur. Bu gelişmenin hemen sonrasında yaşanan iki dünya savaşı, Orta Asya ve Kafkasya'yı Sovyetler Birliği'nin egemenliğine sunmuş ve böylelikle birçok etnik topluluğu ve zengin enerji kaynaklarını barındıran bu toprakların kapıları dünyaya kapanmıştır.

Gerek askeri, gerekse ticari açıdan, her zaman stratejik öneme sahip bu bölgeler, Sovyetler Birliği'nin Aralık 1991'de dağılıp, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve tek kutuplu bir dünya düzenine geçilmesiyle, zengin enerji kaynakları ile birçok küresel ve bölgesel aktörün dikkatini celbetmiştir. Bu durum, nihayetinde yeni bir güç mücadelesinin kapısı aralamıştır. İşte bu yeni güç mücadelesine de “Yeni Büyük Oyun” (Büyük Oyunun İkinci Perdesi) adı layık görülmüştür. Takip eden satırlarda eskisiyle yenisiyle bu mücadelenin ana hatları ele alınacaktır.

1.1.1. Büyük Oyun: Eskisi ve Yenisi

“Büyük Oyun”, Rudyard Kipling'in *Kim* adlı romanında ifade ettiği biçimde, 19. yüzyılın son çeyreğinde Britanya İmparatorluğu ile Rusya İmparatorluğu'nun Orta Asya'daki üstünlük mücadelesini tanımlamak için kullanılmaktadır. İki imparatorluk, Hindistan ve Orta Asya egemenliği için giriştikleri mücadelede, stratejik açıdan en önemli yer olarak gördükleri Afganistan'ı elde edebilmek için büyük bir savaşım vermişlerdir. Bu mücadele, sadece daha çok para, toprak ve zenginlik için verilmemiş; farklı inançlar, nüfuz, ekonomik, siyasi, ideolojik ve dinsel nedenler rekabete yön vermiştir.⁴

⁴ Lutz Kleveman, *Yeni Büyük Oyun, Orta Asya'da Kan ve Petrol*, Hür Güldü (Çev.), İstanbul: Everest Yayınları, 2004, ss. 2 – 3; Mustafa Aydın, “Kafkasya ve Orta Asya ile İlişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, II. Cilt, Baskın Oran (Der.), II. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 392.

Harita 1.1.
Orta ve Güney Batı Asya

Kaynak: http://www.eduplace.com/ss/maps/pdf/cent_swasia.pdf ; [07 Kasım 2006]

Yaklaşık yüz yıl sonra, günümüzde, büyük güçler, SSCB'nin dağılmasının ardından bölgede doğan güç boşluğunu doldurmak ve Avrasya coğrafyasının kalbini kontrolleri altına almak için büyük “idealler ve hedefler” içeren yeni bir mücadeleye girişmişlerdir. “Yeni Büyük Oyun”⁵ ifadesi de, bu mücadeleyi tanımlamak için kullanılmaktadır. Lutz Kleveman’a göre, bu yeni sömürgeci oyunun kuralları, yüz yıl öncesine oranla daha karmaşık ve her biri kendi öncelikleriyle ön plana çıkan aktörleri de selevininkinden farklıdır: ABD, Britanya’nın öncü rolünü ondan devralmış ve Rusya’nın haricinde Çin, Türkiye ve İran gibi bölgesel güçler de mücadeleye dâhil olmuştur.⁶ Ekonomik ve siyasi unsurları ağır basan bu mücadelede, büyük petrol şirketleri başta olmak üzere birçok ulusal ve uluslararası şirket de bölgede kendi stratejilerini izlemektedir.⁷

⁵ “Yeni Büyük Oyun” tanımlaması ilk defa Pakistanlı gazeteci Ahmed Rashid tarafından “Taliban” adlı eserinde kullanılmıştır. Bkz. Ahmed Raşid, **Taliban: İslamiyet, Petrol ve Orta Asya’da Yeni Büyük Oyun**, Osman Akınhay (Çev.), İstanbul: Everest Yayınları, 2001, s. XIV.

⁶ Kleveman’ın bu sınıflandırmasına, kanımca Avrupa Birliği (AB), Pakistan, Hindistan, İsrail ve Japonya’da eklenebilir. Mustafa Aydın’a göre, ikinci büyük oyunda Türkiye, İran ve Rusya Federasyonu temel oyuncular olarak ortaya çıkarken, ABD, Pakistan, Hindistan, Çin, Japonya, İsrail ve Suudi Arabistan potansiyel oyuncular olarak belirmiştir. Fakat 1995’ten itibaren Rusya Federasyonu ve ABD’nin esas oyuncular, Türkiye, Çin ve AB’nin de yardımcı oyuncular olarak rolleri kesinleşmiştir. İran’ı yardımcı oyuncuları listesine dâhil etmeyen Aydın, Türkiye, İran, Çin ve Güney Kore’yi “model” ülke konumuyla ön plana çıkartmaktadır. Bkz. Aydın, “**Kafkasya ve Orta Asya...**”, ss. 392 – 393.

⁷ Kleveman, **Yeni Büyük Oyun...**, s. 3; Aydın, “**Kafkasya ve Orta Asya...**”, s. 392.

Kleveman'a göre, Yeni Büyük Oyun'un selefinden en büyük farkı ganimetler konusundadır. Britanya ve Rusya İmparatorlukları Hindistan için mücadeleye girişirken, günümüzün aktörleri, Orta Asya ve Kafkasya'nın Hazar enerji havzasında toplanan petrol ve doğal gaz zenginlikleri için savaşım vermektedir. Esas itibariyle, sıkça başvurulan ABD Enerji Bakanlığı istatistiklerine⁸ göre, Hazar'ın 17 – 50 milyar varillik⁹ petrol ve 232 trilyon kübik fit¹⁰lik ispatlanmış/üretilebilir doğal gaz rezervi bulunmaktadır.¹¹ Genel bir değerlendirme yapıldığında, bu veriler doğrultusunda

Tablo 1.1.					
Hazar Enerji Havzasının Petrol Potansiyeli					
<i>Petrol (milyar varil)</i>	Kanıtlanmış Rezervler		Olası Rezervler	Toplam	
	En Düşük	En Yüksek		En Düşük	En Yüksek
Azerbaycan	7	7	32	39	39
İran*	0,1		15	15,1	
Kazakistan	9	40	92	101	132
Rusya*	0,3		7	7,3	
Türkmenistan	0,55	1,7	38	38,55	39,7
Özbekistan	0,3	0,59	2	2,3	2,59
Toplam Hazar Havzası	17,2	49,7	186	203,2	235,7

*Sadece Hazar Kaynakları

Kaynak: "Caspian Sea Region: Survey of Key Oil and Gas Statistics and Forecasts",
http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Caspian/images/caspian_balances.xls ; [25 Ekim 2006]

Hazar'ın ispatlanmış/üretilebilir petrol rezervlerinin, dünya ispatlanmış petrol rezervlerinin % 1,4'ü ile % 3 gibi küçük bir bölümünü oluşturduğu görülmektedir.

⁸ Bu konuda ABD Enerji Bakanlığı'nın (Energy Information Administration – EIA) istatistiklerinin haricinde birçok kaynakta, Uluslararası Enerji Ajansı (International Energy Agency – IEA), United States Geological Survey (USGS), Cambridge Energy Research Associates (CERA), British Petroleum (BP) ve Oil and Gas Journal' in istatistiklerine de rastlanmaktadır.

⁹ 1 varil = 159 litre

¹⁰ 35,51 kübik fit (cf) = 1 m³

¹¹ Bkz. Tablo 1.1. ve Tablo 1.2. Ancak bu noktada dikkat edilmesi gereken husus, Hazar enerji havzasındaki petrol ve doğal gaz rezervlerinin miktarı ve bunun dünya rezervleri içindeki payına ilişkin birçok farklı verinin varlığıdır. Bu farklılıklar, "kanıtlanmış-üretilebilir rezerv", "olası rezerv" gibi tanımların, konuyu yeterince bilmeyen kesimlerce karıştırılmasından kaynaklanabildiği gibi, rezerv tanımları konusunda yeterince bilgili bazı kesimlerin (örneğin büyük petrol şirketleri, kaynakların yer aldığı ülkelerin yöneticileri), kendi şirket ya da ülkelerinin çıkarları doğrultusunda, rezervleri yüksek ya da düşük gösterebilmeleridir. Bkz. A. Necdet Pamir, "Hazar Bölgesi'nde Enerji Politikaları: Avrupa'nın ve ABD'nin Konseptleri", <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=27&yazi=291> ; [15 Ekim 2006].

Neticede, Hazar enerji havzası petrol rezervleri, miktar ve maliyet açısından ele alındığında, bugün için küresel anlamda yaşamsal bir öneme sahip değildir.

<i>Gaz (trilyon kübik fit)</i>			
Ülke	Kanıtlanmış Rezervler	Olası Rezervler	Toplam
Azerbaycan	30	35	65
İran*	0	11	11
Kazakistan	65	88	153
Rusya*	veri yok	veri yok	veri yok
Türkmenistan	71	159	230
Özbekistan	66,2	35	101
Toplam Hazar Havzası	232	328	560

*Sadece Hazar Kaynakları

Kaynak: Caspian Sea Region: Survey of Key Oil and Gas Statistics and Forecasts”,
http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Caspian/images/caspian_balances.xls ; [25 Ekim 2006]

Fakat bölgede değerlendirmeye açık yeni keşfedilen (Kazakistan'daki Kaşagan sahası gibi) ve ileride keşfedilmesi olası rezervler göz önüne alındığında, bölgenin potansiyel değeri artmaktadır. Böylece ispatlanmış ve olası rezervlerin toplamı, mevcut dünya rezervleri içerisinde % 17 ila % 21'lik bir paya sahip olabilecektir. Aynı şekilde doğal gaz rezervleri açısından Hazar enerji havzası, dünya ispatlanmış rezervlerinin % 4,3'üne sahiptir. Bölgenin ispatlanmış ve olası gaz rezervleri dikkate alındığında, bu oran dünya doğal gaz rezervlerinin % 8,8'ine karşılık gelecektir. Kısacası, bu bilgiler ışığında, Hazar'ın petrol ve doğal gaz rezervlerinin olası rezervler göz önüne alındığı takdirde, dünya rezervleri içerisindeki payının arttığı ve yaşamsal öneminin belirginleştiği söylenebilir. Ayrıca, bölge rezervlerinin asıl önemini enerji politikalarının vazgeçilmez bir unsuru olan “kaynak çeşitliliği”¹² açısından değerlendirmemiz gereklidir. Bölgenin ispatlanmış ve olası petrol ve gaz rezervleri, özellikle kaynak çeşitliliği yaratacağı göz önüne alındığında, küresel anlamda enerji güvenliği açısından büyük önem taşımaktadır.¹³

¹² Bu unsura “Enerji Güvenliği Nedir?” başlığı altında ayrıntılı bir şekilde değinilecektir.

¹³A. Necdet Pamir, “Kafkaslar ve Hazar Havzasındaki Ülkelerin Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkileri”, **Türkiye'nin Çevresindeki Gelişmeler ve Türkiye'nin Güvenlik Politikasına Etkileri**

İçinde bulunduğumuz dönemde, dünyanın hızla artan nüfusu ve buna bağlı olarak artan enerji gereksiniminin karşılanması için alternatif hidrokarbon yataklarının aranması ve bulunan rezervlerin ivedilikle uluslararası pazarlara sunulması gerekmektedir. Dolayısıyla, Hazar enerji havzası ülkeleri, mevcut enerji potansiyelleriyle, Batılı ülkelerin, bölgesel güçlerin ve büyük enerji şirketlerinin dikkatlerini yönelttikleri ülkeler olmuşlardır.

Günümüzde, mevcut enerji nakil hatları Hazar'ın enerji kaynaklarını Kafkasya üzerinden Batı'ya taşımaktadır. Bu bağlamda, bölge, enerji potansiyeliyle ekonomik, siyasi ve stratejik açıdan ne kadar önemliyse, Kafkasya coğrafyası da bu potansiyelin uluslararası pazarlara ulaştırılmasında siyasi ve stratejik açıdan o kadar önemlidir. Bununla beraber Kafkasya, Rusya Federasyonu'nun Akdeniz'e ve Basra Körfezi'ne açılımını sağlayan bir geçit görevini üstlenmektedir. Orta Asya açısından konuyu ele alacak olursak, zengin enerji kaynaklarının bölgeye kazandırdığı siyasi ve stratejik önemin haricinde, bölgenin Asya ulaşım ve iletişim ağlarının ortasında bulunması da bahsedilen önemini arttırmaktadır.¹⁴

1.1.2. Paylaşımın Ötesi...

Bugün gelinen noktada, Hazar enerji havzası kaynakları üzerindeki tartışmalar, bölgedeki petrol ve doğal gaz yataklarının paylaşımından çok, bu kaynakların dünya pazarlarına hangi güzergâhlardan aktarılacağı üzerine yoğunlaşmaktadır. Bölgenin açık denizlere kıyısının bulunmaması¹⁵, boru hatlarının hangi ülkelerin topraklarından

Sempozyumu, Harp Akademileri, İstanbul, 10 Mart 2006, ss. 11 – 13, <http://www.asam.org.tr/temp/temp15.pdf>, [15 Ekim 2006].

¹⁴ Çağrı Kürşat Yüce, **Kafkasya ve Orta Asya Kaynakları Üzerinde Mücadele**, İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2006, ss. 41, 48.

¹⁵ Birleşmiş Milletler (BM) Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin X. Kısmı, "Sahili Bulunmayan Devletlerin Denize ve Denizden İtibaren Ulaşma Hakları ve Transit Serbestisi"ni düzenleyen çeşitli hükümlere yer vermektedir. Örneğin, bu konuda, Sözleşme'nin 124. Maddesinin ilk fıkrası, denize kıyısı bulunmayan bir devleti "sahili bulunmayan devlet" ve denize sahili bulunsun veya bulunmasın, sahili bulunmayan bir devlet ile deniz arasında yer alan ve ülkesi üzerinden transit geçiş trafiğinin yapıldığı bir devleti ise "transit geçiş devleti" olarak tanımlamaktadır. Bu maddenin ikinci fıkrası, transit geçiş trafiği kapsamına eğer sahili bulunmayan devletler ve transit geçiş devletleri aralarında anlaşılırsa, petrol boru hatlarını ve gaz nakil hatlarını dâhil edebileceklerini belirtmektedir. Ayrıca 125. Madde, "*Sahili bulunmayan devletler, açık denizlerin serbestliğine ve insanlığın ortak mirasına ilişkin alanlar da dâhil olma üzere, işbu Sözleşme ile öngörülen haklarını kullanmak için, denize ulaşma hakkına sahip olacaklardır. Bu amaçla, transit geçiş devletinin ülkesinden her türlü ulaştırma araçlarıyla (petrol boru hatları ve gaz boru hatları da buna dâhil edilebilir)transit geçiş serbestisinden yararlanacaklardır. Transit geçiş serbestisinin şartları ve usulleri, sahili bulunmayan devletler ile ilgili transit geçiş devleti arasında iki taraflı, alt-bölgesel veya bölgesel anlaşmalar yoluyla belirlenecektir*" hükmüne yer vermektedir. Görüldüğü gibi, BM Deniz Hukuku Sözleşmesi kapsamında, kıta içine tıkalı kalmış Orta

geçeceği sorusunu gündeme getirmekte ve konuyu hukuki, siyasi, ekonomik ve stratejik bir boyuta taşımaktadır. Elbette ki seçilecek güzergâh, kaynak sahibi, transit ülke veya ülkelere, uluslararası şirketlere ticari bir kazanç sağlayacağı gibi, onlara bölgede siyasi anlamda söz sahibi olma imkânı da tanıyacaktır. Bu bağlamda, kaynak sahibi ülkeler, bölgesel ve küresel güçler ve uluslararası şirketler kendi projelerini hayata geçirebilmek için çetin bir mücadele vermektedir. Kısaca, 20. yüzyılın son on yılına damgasını vuran bu mücadelede, bölge kaynaklarının gelişiminin sağlanması, yeni yüzyılda Orta Doğu kaynaklarına olan bağımlılığın azaltılması, bölgenin sahip olduğu enerji potansiyelinin kullanımında ve uluslararası pazarlara ulaştırılmasında diğer aktörler tarafından Rusya Federasyonu'nun nüfuzunun kırılması ve bu ülkenin tekel oluşturmasının engellenmesi amaçlanmaktadır.¹⁶Bu noktada, bölgenin petrol ve doğal gaz potansiyeline ana hatlarıyla değinmek yararlı olacaktır.

1.2. ORTA ASYA ve KAFKASYA, KISACA: PETROL VE DOĞAL GAZ

1.2.1. Petrol ve Doğal Gazın Önemi

1973'te dünya ilk büyük enerji krizini yaşadığında, fosil yakıtların (petrol, doğal gaz ve kömür) toplam enerji tüketimindeki payı % 95'ten ve elektrik üretimindeki payları ise % 70'ten fazlaydı. Yaklaşık otuz yıl sonra, günümüzde, fosil yakıtların rolünün toplamda % 9 ve elektrik sektöründe de % 7 oranında azaldığı saptanmıştır. Değişimin aynı oranda devam edeceği varsayılarak yapılan kaba tahminler, 21. yüzyılın sonunda fosil yakıtların payının % 50'den fazla olacağını öngörmektedir.¹⁷

Asya devletleri ve Azerbaycan'ın doğal zenginliklerini anlaşmalar yoluyla, hiçbir üçüncü devletin engellemelerine maruz kalmadan açık denizlere ulaştırabilmelerini kolaylaştıran uluslararası hukuk düzenlemeleri bulunmaktadır. Bkz. "Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi", <http://www.denizcilik.gov.tr/mevzuat/dosyam/denizhukuku.pdf> ; [18 Mart 2007].

¹⁶ Yüce, **Kafkasya ve Orta Asya Kaynakları...**, ss. 312 – 313.

¹⁷ Gürçan S. Gülen, "Fosil Yakıtlarla Yaşamaya Devam", **Dünya Enerji**, Yıl:3, Sayı:27, Ocak 2003, s. 48. Ayrıca 2010 ve 2020 öngörülleri için bkz. Tablo 1.3. ve Tablo 1.4.

Tablo 1.3.			
Dünya Birincil Enerji Tüketiminde Yakıt Payları (%)			
Kaynak	2004	2010	2020
Petrol	37	39	38
Doğal gaz	24	24	25
Kömür	27	28	29
Fosil Yakıtlar	88	91	92
Nükleer	6	6	4
Diğer	6	4	4

Kaynak: Energy Information Administration, **International Energy Outlook 2006**, s. 2.

Tablo 1.4.			
Dünya Elektrik Üretiminde Yakıt Payları (%)			
Kaynak	2003	2010	2020
Petrol	7	8	7
Doğal gaz	19	24	30
Kömür	39	38	38
Fosil Yakıtlar	65	70	75
Nükleer	17	12	8
Diğer	18	18	16

Kaynak: Energy Information Administration, **International Energy Outlook 2006**, s. 67.

Öte yandan 1970'lerden bu yana fosil yakıtların yerini alan nükleer ve hidrolik enerji kaynaklarının da geleceğine ilişkin şüpheler bulunmaktadır. Nükleer santraller güvenlik ve çevre sorunları yüzünden özellikle gelişmiş dünyada uzun zamandır popülerliklerini yitirmiş durumdadır.¹⁸ Ayrıca, hem nükleer hem de hidrolik santrallerin maliyetlerinin yüksek oluşu, onların devlet desteği olmadan gerçekleştirilebilmesi olasılığını azaltmaktadır. Son tahlilde, Gürçan S. Gülen'in de belirttiği gibi, kapital maliyeti yüksek alternatif kaynakların, devlet desteği olmadan rekabete açık bir ortamda fosil yakıtların yerini alması yavaş yavaş gerçekleşecektir.¹⁹

Uzun yıllar, petrol kuyularının yeniden basınçlandırılmasında kullanılan ya da istenmeyen madde olarak petrol kuyularında yakılan doğal gaz ise, petrole göre görece

¹⁸ Çernobil sonrası özellikle Doğu Avrupa'daki nükleer santrallerin durumu, bazı ülkelerde çevreci bilincin nükleer enerji karşısında yer alarak doğal gazı desteklemesiyle sonuçlanmıştır.

¹⁹ Gülen, "Fosil Yakıtlarla Yaşamaya...", ss. 48 – 49.

daha temiz bir yakıt olduğu ve kaynakların önemli bir bölümü sadece Orta Doğu'da odaklanmadığı için, enerji güvenliğini arttırmanın yöntemlerinden birisi olarak 1970'lerdeki petrol krizinden bu yana bir "geçiş yakıtı" işlevi görmektedir. Ayrıca, doğal gazın hızlı bir şekilde satılıp tüketilmesi, doğrudan kullanılabilmesi ve ısıtma amacıyla kullanımının kolay ve hızlı olması da önemini arttırmaktadır. Fakat bu noktada, doğal gaz sektörünün petrol sektöründen önemli bir farkının bulunduğu altını çizmek gerekir. Üretimine başlanmadan önce, doğal gazın tüketici pazarının oluşmuş ve pazara gidecek ulaştırma araçlarının da sağlanmış olması gerekir. Doğal gazın tüketiciye kadar ulaştırılmasını sağlayan altyapının gereksinim duyduğu yatırımların maliyeti oldukça büyüktür. Taşıma ve dağıtım maliyetlerinin yüksek oluşu, doğal gazın uluslararası ticaretinin petrole nazaran daha kısıtlı gerçekleşmesine yol açmıştır. Dolayısıyla, doğal gaz fiyatları petrol fiyatlarıyla kıyaslandığında, doğal gazın dünya enerji pazarını doğrudan yönlendirdiğini söylemek güçtür. Bu durum, uluslararası doğal gaz pazarının dar ve parçalı olması sonucunu doğurmaktadır. Bunun yanı sıra, doğal gaz fiyatları %80 oranında petrol fiyatlarına bağımlı durumdadır. Petrol fiyatlarındaki artış, sonuç olarak doğal gaz fiyatlarına da yansımaktadır.²⁰

Taşıma ve dağıtımındaki teknik ve ekonomik engellere rağmen, yukarıda değinilen bütün olumlu özelliklerin bir sonucu olarak doğal gaz, özellikle son yıllarda, sanayileşmiş ülkelerin tercih ettiği enerji kaynağı haline gelmiştir. Bu bağlamda, doğal gazın uzun erimde kullanılmaya devam edeceği öngörülebilir. Çevre kirliliği açısından en zararlı yakıt olarak nitelendirilen kömürün, gelecekte gelişmiş dünyada tamamen ortadan kalksa bile, gelişmekte olan dünyada önemini uzun bir süre daha koruyacağı savlanabilir. Petrolün dünya ekonomilerinin işleyişinde oynadığı bütünleştirici rol ve kalkınan ülkelerin hızla artan taşıt talebi göz önüne alındığında, alternatif yakıtlara geçişin yavaş gerçekleşeceği öngörülmektedir. 1970'lerde petrol fiyatlarının aniden dört katına yükselmesi ve yükselişlerin son otuz yılda sürmesi, alternatif arayışlarını hızlandırmıştır. Ancak, ulaşım sektörü için önemi tartışılmaz olan petrolün ve elektrik üretimi için kullanımı kaçınılmaz olan doğal gaz ve kömürün geleceği hakkında öngörülerin iyimser olduğu görülmektedir.²¹

²⁰ Bircan Dokuzlar, **Dünya Güç Dengesinde Yeni Silah Doğalgaz (Orta Asya'dan Avrupa'ya)**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006, ss. 21, 36.

²¹ Gülen, "Fosil Yakıtlarla Yaşamaya...", ss. 48 – 49.

Doğal gazın elektrik üretimi için en ideal yakıt olarak kabul edildiği günümüzde, Sıvılaştırılmış Doğal Gaz (LNG) olanaklarının da gelişmesiyle, kaynakların, dünyanın dört bir tarafından gelen talepleri daha kolay karşılaması sağlanmıştır.²² Ne var ki, doğal gaz kaynaklarının Rusya ve Orta Doğu'da yoğunlaşmış olması, OPEC benzeri bir doğal gaz ihracatçıları örgütünün oluşma şansını doğurmaktadır. Bu olasılığın gerçekleşmesi durumunda, gaz fiyatlarının yükselişe geçerek elektrik piyasalarını olumsuz etkilemesi ve tüketici ülkeleri zor durumda bırakması söz konusudur. Bu noktada, işletme maliyetleri göz önüne alındığında kömür, çevre kirliliği açısından en zararlı fosil yakıt olmasına rağmen, özelde çevreciler genelde toplum tarafından nükleer ve hidroelektrik santrallerden daha az zararlı olarak kabul görecektir.²³

1.2.2. Hazar'ın Petrol ve Doğal Gaz Potansiyeli

Hazar enerji havzası kaynaklarının, hem bölge ülkeleri, hem de diğer ülkeler ve uluslararası şirketler nezdinde ne kadar önemli olduğu daha önce vurgulanmıştı. Fakat bölgenin petrol ve doğal gaz rezervlerine ait kesin veriler günümüzde henüz saptanabilmiş değildir. Çünkü 1991 yılı öncesine kadar, Hazar'ın Sovyet hâkimiyetinde kalan bölümlerinde birçok bölge ve deniz yatağı araştırılmamış veya sermaye azlığı ve teknolojik yetersizlikler yüzünden araştırılmamıştır.²⁴ Bu nedenle, bu güne kadar yapılan çalışmalar sonucunda kanıtlanan rezervler haricinde, tahminsel verilere dayanan "olası rezervlerin" varlığı da göz önüne alınmaktadır. Konu bu açıdan ele alındığında, Orta Doğu'dan sonra yaklaşık 200 milyar varillik petrol rezerviyle (kanıtlanmış ve olası) dünyada ikinci sırada yer alan Hazar'ın, yine yaklaşık 560 trilyon kübik fit'lik (kanıtlanmış ve olası) doğal gaz potansiyeliyle de dikkatleri çektiği görülmektedir.²⁵

²² Esas itibarıyla doğal gazın büyük miktarlarda depolanma sorunu vardır. Bunun için boru hatlarıyla tüketim yerlerine bağlanması gerekmektedir. Boru hatlarının bulunmadığı yerlerde doğal gaz sıvılaştırılarak (LNG) soğutmalı tankerler aracılığıyla taşınmaktadır. Doğal gazın sıvılaştırmasının nedeni, gaz fazından sıvı hale geçerken hacminin yaklaşık 600 kat küçülmesidir. Bu işlem sonucunda daha büyük miktarlarda taşınması ve depolanması mümkün olmuştur. Ancak bu sıvılaştırma işlemi doğal gazın maliyetini arttırmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Dokuzlar, **Dünya Güç Dengesinde...**, ss. 22 – 23.

²³ Gülen, "Fosil Yakıtlarla Yaşamaya...", s. 49.

²⁴ Nuray Ömür Ardıcı, Sertuğ Başaran ve Meryem Kadiri, "Ekonomi", **Orta Doğu, Orta Asya ve Kesişen Yollar**, Gamze Güngörmüş Kona (Der.), İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004, ss. 196 – 197.

²⁵ Bkz. Tablo 1.1. ve Tablo 1.2.

Kazakistan, sahip olduğu önemli petrol rezervleriyle²⁶ ilgiyi üzerine toplarken, Türkmenistan da doğal gaz rezervleriyle²⁷ dünya sıralamasında kendine önemli bir yer edinmiştir.²⁸

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Hazar enerji havzasının hemen hemen bütün petrol ve doğal gaz potansiyeline sahip olan Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın²⁹ yeterli kapitale sahip olmamaları, rezervlerin çıkarılması için dış sermaye ve teknoloji gereksinimi gündeme getirmiştir. Cambridge Energy Research Associates'in (CERA) Başkanı Daniel Yergin'e göre, bölge petrolünün çıkarılması için on yılda 50 milyar ABD doları yatırım yapılması gerekmektedir. Öte yandan bu gereksinim, kaynakların sahiplerine kazandırdığı stratejik önemi belli bir oranda azaltmaktadır. Çünkü enerji kaynaklarını bir an önce değerlendirmek isteyen bu ülkelerin tümünün açık denizlere doğrudan bağlantısının olmaması, yani enerji kaynaklarının dışsatımını başka ülkeler üzerinden sağlamak zorunda oluşları, onları güç durumda bırakmaktadır.³⁰ Ayrıca, bölgeden uluslararası pazarlara kaynak aktarımını sağlayan ihrac yollarının SSCB döneminde Rusya toprakları üzerinden geçecek şekilde inşa edilmiş olması, petrol ve doğal gazın büyük bölümünün Rusya, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'dan elde edilirken, petrol işleme tesislerinin Beyaz Rusya, Ukrayna ve Azerbaycan'da yoğunlaşması ve yeraltı doğal gaz depolama tesislerinin yine Ukrayna'da konuşlandırılmış olması, siyasi bağımsızlıklarını ilan eden bölge ülkelerinin ekonomik bağımsızlıklarını elde etme savaşımalarında önlerine birer engel olarak çıkmaktadır.³¹

Bundan başka, Hazar'ın hukuki statüsünün hala belirlenememiş oluşu, alternatif nakil hattı güzergâhlarının sayısını azaltmaktadır. Olası enerji ihrac hatlarının geçiş güzergâhlarında meydana gelen etnik çatışmalar ve istikrarsızlıklar da, bölgeye milyonlarca dolar yatırım yapmayı planlayan uluslararası şirketleri

²⁶ Dünyada 17. sırada.

²⁷ Dünyada 14. sırada.

²⁸ Bkz. Ek-1 ve Ek-2.

²⁹ Bu dört ülke, Hazar'ın hidrokarbon rezervlerinin tamamına yakınına sahip olduklarından dolayı "Hazar Dörtlüsü" olarak anılmaktadır. Rusya ve İran'ın, bugüne kadar bölgede önem arz edecek kanıtlanmış petrol veya doğal gaz rezervi saptanmamıştır. Öte yandan, bölgedeki diğer ülkeler, yani Tacikistan, Kırgızistan, Ermenistan ve Gürcistan hidrokarbon rezervleri açısından oldukça fakir durumdadır.

³⁰ Ardıcı, Başaran ve Kadiri, "Ekonomi", s. 198; Yüce, **Kafkasya ve Orta Asya Kaynakları...**, s. 152.

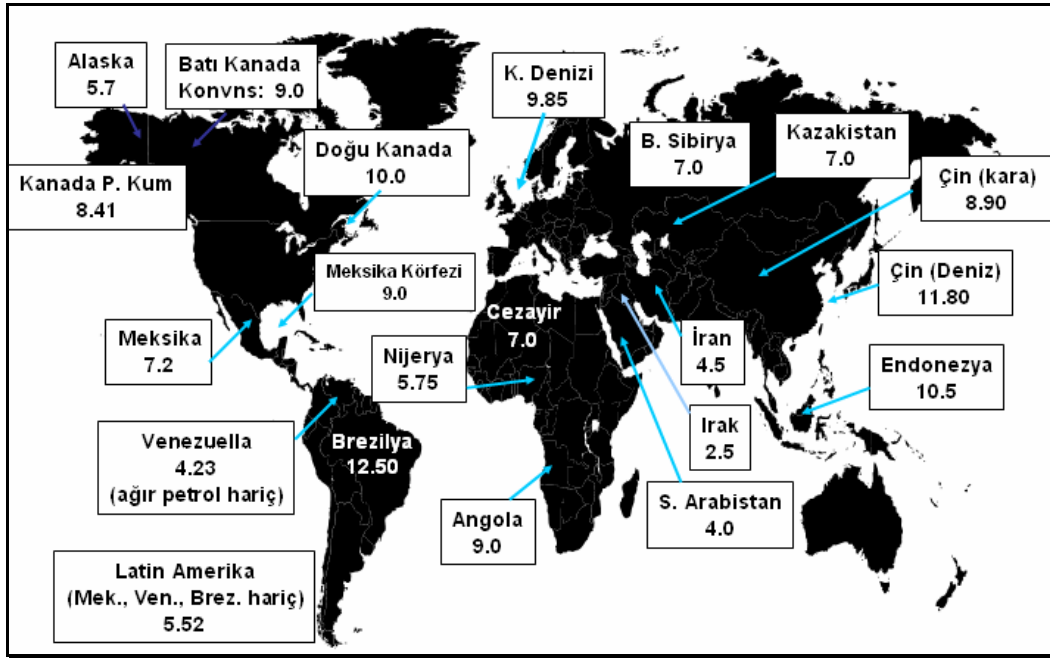
³¹ Dokuzlar, **Dünya Güç Dengesinde...**, s. 85; Yüce, **Kafkasya ve Orta Asya Kaynakları...**, s. 149.

endişelendirmektedir. Bu bağlamda, Rusya Federasyonu toprakları üzerinden geçmekte olan enerji ihraç hatlarına alternatifler yaratılamamakta ve bölge devletlerinin Rusya'ya olan ekonomik bağımlılıkları ortadan kaldırılamamaktadır.

Yeni binyıla girerken Hazar enerji havzasının, petrol üretiminin % 45'ini ve doğal gaz üretiminin yalnızca % 9'unu dışsatım için ayırdığı saptanmıştır. Ekonomik kalkınmalarını enerji dışsatımına endeksleyen bölge ülkelerinin yukarıda değinilen sorunları çözmeden, sırasıyla % 60 ve % 40'luk 2010 yılı dışsatım öngörülerini gerçekleştirmeleri olası gözükmemektedir. Bölge petrolünün üretim maliyetinin yüksek oluşu, ilaveten iklimsel-coğrafi koşulların yarattığı olumsuzluklar, Hazar'ı Orta Doğu, Kuzey Denizi ve Meksika Körfezi'ne göre dezavantajlı bir konuma sürüklemektedir. Son tahlilde, Hazar'ın hidrokarbon rezervlerinin arama, geliştirme, üretim ve dışsatım maliyetleri karşılandıktan sonra, kaynak sahibi ülkenin, kaynağı işleten şirketin ve transit ülke veya ülkelerin gelir elde edebilmesi için, dünyada petrol ve doğal gaz fiyatlarının yükseklerde seyrediyor olması gerekmektedir.³²

³² Ortadoğu petrolünün üretim maliyetleri 2 – 5 ABD doları arasında değişirken; Kuzey Denizi için bu rakam 10 ABD dolarıdır. Bu değer, Kazakistan petrolü için 7 ABD doları iken, Azerbaycan'da (kara rezervleri için) 17 – 20 ABD dolarına yükselmektedir. Bkz. Faruk Arslan, **Hazar'ın Kurtlar Vadisi: Petrol İmparatorluğundaki Güç Savaşları**, İstanbul: Karakutu Yayınları, 2005, s. 94; Yüce, **Kafkasya ve Orta Asya Kaynakları...**, ss. 158 – 159. Ayrıca son birkaç yıl içerisinde ham petrolün varil fiyatının dramatik bir şekilde artarak 60 ABD dolarının üzerine çıkmasıyla ve fiyatların da gelecekte bu seviyenin kolay kolay altına inmeyeceği öngörülerine dayanarak, Hazar petrolünün işletiminin kârlı hale geldiğini söylenebilir.

Harita 1.2.
Dünya Arama+Üretim Maliyetleri (ABD doları/varil)*

*Arama, geliştirme, üretim maliyetleri dâhil; vergi, devlet hakkı, diğer devlet payları hariçtir.

Kaynak: Pamir, "Kafkaslar ve Hazar Havzasındaki...", s. 42

Son tahlilde, Orta Asya ve Kafkasya'nın günümüzde artık petrol ve doğal gaz ile anılır olduğunu görülmektedir. Bölgenin petrol ve doğal gaz potansiyeline değindikten sonra, bu potansiyelin verimli bir şekilde değerlendirilmesini engelleyebilecek sorunların da üzerinde durmak gerekir. Bu noktada, "enerji güvenliği" unsuru irdelenmelidir.

1.3. ORTA ASYA ve KAFKASYA'DA ENERJİ GÜVENLİĞİ SORUNU

1.3.1. Enerji Güvenliği Nedir?

Günlük yaşantımızın vazgeçilmez öğelerinden biri olan enerji kaynakları, sanayi ve enerji üretimi açısından yaşamsal öneme sahiptir. Dolayısıyla ülkelerin yönetimlerini üstlenenler, vatandaşlarının ve ülke ekonomisinin gereksinim duyduğu enerjiyi; kesintisiz, güvenilir, zamanında, yeterli miktarda, temiz ve ucuz yollardan sağlamak zorundadır. Ayrıca en uygun maliyet ve arz güvenliği açısından, bu kaynakların

çeşitlendirilmesi de zorunludur.³³Kısaca, enerji güvenliği için, arz kaynakları çeşitlendirilmiş, güvenilir, temiz, yeterli miktarda enerjinin uygun fiyatlarda temin edilmesidir, denilebilir.

Savaşlar, çatışmalar, doğal afetler vs. sonucunda dünya enerji kaynaklarının arzında yaşanabilecek herhangi bir büyük kesinti, bağımlılık seviyesine bakmaksızın, ülkelerin ekonomilerini ve ekonomiye bağlı siyasi hedeflerini kuşkusuz olumsuz etkileyecektir. Bu yüzden, enerjinin, kullanılacağı ekonominin gereksinimlerini karşılayacak kadar, kesintisiz yani güvenli ve yeterli oranda temin edilmesi gerekir. Enerji güvenliği de ancak, küresel enerji kaynaklarının miktarı ve türleri çoğaltıldığı, enerji tüketiminde verimlilik arttığı, enerji pazarı şeffaflığının genişletildiği ve pazar etkili bir şekilde yönetildiği zaman başarıyla sağlanmış olur.³⁴

Enerji güvenliği konusu, ilk olarak, bir kaynağın bulunmasıyla birlikte gündeme gelir. Bu kaynağın ne kadar süre enerji sektörüne petrol ve doğal gaz³⁵ sağlayabileceği sorunsal enerji güvenliğinin ikinci önemli unsurunu oluşturmaktadır.³⁶ Üçüncü olarak, bu kaynakların mümkün olan en düşük maliyetlerle yeryüzüne çıkarılması ve en ucuz ve güvenli şekilde tüketiciye ulaştırılması gerekmektedir. Bu çerçevede, gelişmiş ülkelerde, klasik enerji kaynakları ve geri kalmış teknolojilerle doğal yaşama tamir edilemez zararlar vermeden, toplumun en temel gereksinimlerinden biri olan enerjiye erişimin en uygun koşullarda temini için “sürdürülebilir kalkınma” modelleri hayata geçirilmiştir. Yani, *yalnız enerji kaynağının temini ve enerji üretimini temel alan planlamaların yerine, enerji-ekonomi-ekoloji (3E) dengesini gözetilen planlama anlayışı ile kaynak çeşitliliği ve jeopolitik gerçekleri göz önünde bulunduran enerji güvenliği modelleri kullanılır olmuştur.*³⁷

Enerji güvenliği kavramını pekiştiren unsurlardan biri de *planlamadır*. Planlama, gereksinim doğrultusunda kaynakların, üretimin ve tüketimin düzenlenmesi demektir. Yapılan çalışmalar sonrasında, tüketimin doğru bir şekilde tahmin edilmesi çok

³³ A. Necdet Pamir, “Enerji Politikaları ve Küresel Gelişmeler”, **Stratejik Analiz**, Aralık 2005, s. 68.

³⁴ Dokuzlar, **Dünya Güç Dengesinde...**, s. 32.

³⁵ Konumuzun kapsamı dışında kaldıklarından dolayı diğer enerji kaynaklarının isimlerini burada zikretmiyoruz.

³⁶ Dokuzlar, **Dünya Güç Dengesinde...**, s. 33.

³⁷ Pamir, “**Enerji Politikaları ve...**”, s. 68.

önemlidir.³⁸ Daha sonra bu tahminlerden yola çıkarak, üretimin hangi kaynaktan ne oranlarda kullanılarak yapılacağı, üretim altyapılarının sağlanması için ne kadar finansman gerekeceği ve eğer gereksinim duyulursa kaynakların nerelerden, hangi miktarda ithal edileceği ve hangi güzergâhlardan sorunsuz ve ekonomik bir şekilde yurda getirileceği hesaplanmalıdır.³⁹

Bu konuyu biraz daha açacak olursak, öncelikle ülke enerji kaynaklarının potansiyeli belirlenmelidir. Sonra, söz konusu kaynakların nasıl geliştirileceği, yerli ve/veya yabancı özel sektörün hangi alanlarda ve ne oranda katkısına gereksinim duyulduğu, ithalatın gerekli olup olmadığı gibi konularda programlar yapılmalıdır. İthalatın kaçınılmaz olduğu durumlarda ise; kaynak çeşitliliği, enerji güvenliği siyasetinin en önemli unsurlarından biri olarak dikkate alınmalıdır.⁴⁰ Ancak programlı bir planlama yapılmadığı takdirde, başarılı bir enerji siyasetinin (veya stratejisinin) de izlenmesi mümkün olmayacaktır. Bu noktadan hareketle, ülke kaynaklarının verimli bir şekilde işletimi sağlanamayacak, kaynakların etkinliklerini yitirmeleri veya israfı da söz konusu olabilecektir. İhracatın zorunlu olduğu durumlarda ise, kaynak çeşitlendirmesinin yapılmamış olması, kaynak sahibi bazı ülkelere aşırı bağımlılığa yol açabilecektir. İkincisi, bağımlı olunan ülkenin, kaynağı sağlayamaması durumunda, ülkede enerji darboğazının yaşanması kaçınılmaz olacaktır. Bu da ekonomik aktivitelerin büyük bölümünün sekteye uğraması anlamına gelmektedir. Görüldüğü gibi, planlamanın doğru bir şekilde yapılmadığı durumlarda yaşanacak sorunlar bir kartopunun yokuş aşağı yuvarlanarak büyümesi şeklinde katlanarak artmaktadır. Kısacası, düzgün bir planlamanın yapılmamasının yaratacağı sorunları burada saymakla bitiremeyiz. Bu yüzden, son olarak, planlama doğru bir enerji siyasetinin (veya stratejisinin) temelidir, denilebilir.

³⁸ Enerji talep tahminlerinin sağlıklı bir şekilde yapılması, enerji politikaları açısından yaşamsal bir gereklilik olarak görülmelidir. Ekonomik büyüme, nüfus, enerji fiyatları, teknolojik gelişmeler, enerji politikaları ve enerji tasarrufuna yönelik tüketici davranışları enerji talep tahminlerinin dayandırılması gereken temel parametrelerin bazılarıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Pamir, “**Enerji Politikaları ve...**”, s. 69.

³⁹ Bu öğeler planlamanın sadece birkaç boyutunu sunmaktadır. Esas itibariyle planlama çok daha karmaşık ve iç içe geçmiş birçok unsurdan ibarettir.

⁴⁰ Pamir, “**Enerji Politikaları ve...**”, s. 69.

Enerji güvenliği nedir sorusuna cevap verdikten ve konunun öğelerine ayrıntılı bir şekilde değindikten sonra, onu sağlamak için oluşturulan kurumlara da yer vermek gerekir.

1.3.2. Enerji Güvenliğini Sağlamak İçin Kurulan Uluslararası Kurumlar

Dünyada enerji güvenliğinin sağlanması için oluşturulmuş ve ön plana çıkmış olan iki önemli kurum bulunmaktadır. Bunlar Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) ve Uluslararası Enerji Ajansı (IEA)'dır.

Belirli tarihsel olaylar sonucunda ortaya çıkan bu kurumlardan ilk olarak OPEC'i ele alacak olursak, onun özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra Orta Doğu petroleri üzerinde oluşan hâkimiyet mücadelesinin bir sonucu olduğunu görürüz. Esas itibariyle, bu bölgenin petrol zenginliği ikinci büyük savaşın sonrasında keşfedilmiş ve büyük çaplı üretimler de o dönemde gerçekleşmişti. Orta Doğu'nun petrol rezervleri üzerinde, o dönemde, Batılı büyük petrol şirketlerinin tam hâkimiyeti söz konusuydu. 1950'lere gelindiğinde kaynak sahibi ülkelerin, petrol gelirinin büyük bölümünü elde eden petrol şirketlerine karşı tepkilerinin artık önu kesilemiyordu. İhracatçı ülkeler, ekonomik kalkınma hamlelerini tam anlamıyla gerçekleştirebilmek için, bu gelirleri petrol şirketlerinden ve gelire vergi koyan tüketici ülkelere alıp, kendi hazinelerine aktarmak istiyorlardı.⁴¹ 1945 – 1959 yılları arasında kaynak sahibi ülkelerin bölge dışı müdahalelere karşı son derece güçsüz oluşları, onları bu emellerinden alıkoymaktaydı. Neticede ancak birlikte hareket ettikleri sürece amaçlarını elde etmeleri mümkündü.⁴²

Petrol, gün geçtikçe yükselen Arap milliyetçiliğinin odak noktası haline gelmişti. 1950'lerin başında görüşmelere başlayan Arap petrol uzmanları, artık İsrail'e karşı bir petrol bloğu oluşturma ve bunun bir kara liste veya benzeri yollarla uluslararası şirketlere uygulanması şeklindeki ekonomik önlemleri tartışmaya başlamışlardı. Bu görüşmeler ilk meyvesini 1953 yılında verdi. Sonuçta, petrol konusunda bilgi alışverişi

⁴¹ Bunun yolu da büyük oranda millileştirmeden geçiyordu.

⁴² Ayrıntılı bilgi için bkz. Daniel Yergin, **Petrol, Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü**, Kamuran Tuncay (Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2003, ss. 454 – 490; Yüce, **Kafkasya ve Orta Asya Kaynakları...**, ss. 66, 68 – 70.

yaparak, petrol politikaları üzerinde sürekli ve düzenli danışmalarda bulunmayı taahhüt ettikleri bir anlaşma imzalandı.⁴³

Daha sonra, 10 – 14 Eylül 1960’da Bağdat’ta bir araya gelen İran, Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Venezuela hükümet temsilcileri, uluslararası petrol şirketlerinin ham petrol fiyatlarını düşürme kararına tepki gösterdiler ve bu konuda artık bir arada hareket edeceklerini ilan ettiler. Aynı konferansta, üye ülkelerin petrol politikalarını koordine etmek üzere bir petrol ihraç eden ülkeler örgütünün kurulacağı duyuruldu.⁴⁴Daha sonraki yıllarda üye sayısı hızla artan OPEC bir petrol karteli durumuna geldi.⁴⁵ Ağırlığını Orta Doğu ülkelerinin oluşturduğu OPEC üyesi ülkeler, günümüzde, dünya ispatlanmış/üretilebilir petrol rezervlerinin % 70’ini kontrolleri altında bulundurmaktadır. Ayrıca, dünya toplam petrol üretiminin % 39’unu ve petrol dışatımının % 60’ını yine OPEC karteli gerçekleştirmektedir.⁴⁶

OPEC üyesi ülkeler, 1960’larda da bu büyük gücü kullanarak, petrol piyasasını kendi hedefleri doğrultusunda her zaman yönlendirmiş olan uluslararası petrol şirketlerine karşı birleşerek, bu alandaki güç dengesini yeniden oluşturmayı amaçlamışlardı. Hâlihazırdaki pazar yapısını temelden değiştirme ya da petrol şirketlerinin pazardaki egemenliğine tamamen son verme gibi radikal yöntemlere başvurulmamıştı. Öncelikli hedef, üretici ülkeler açısından pazarın işleyişi içerisinde, kendi üretimleriyle ilgili kararlarda, petrol şirketlerinden daha fazla söz sahibi olabilmektir. Bu doğrultuda, petrol fiyatlarını gerektiğinde yükseltecek, özel ortaklıkları sayesinde daha büyük gelir payları elde edecek ve fiyatları dengelemek için üretimi ayarlama planları üzerinde çalışabilecek mekanizmaları kontrol etmek istiyorlardı.⁴⁷

1973 yılında Mısır ve Suriye’nin İsrail’e karşı başlattıkları askeri müdahale (Yom Kippur Savaşı) sonrasında 10 OPEC üyesi devletin temsilcileri, İsrail’in 1967’de işgal ettiği topraklardan çekilip, Filistinliler yasal haklarına kavuşana kadar petrol üretimini her ay belli oranlarda düşürme kararını almışlardı. Bu kararın ne kadar etkili

⁴³ Yüce, **Kafkasya ve Orta Asya Kaynakları...**, ss. 73 – 74.

⁴⁴ “The Organization of Petroleum Exporting Countries (OPEC) Brief History”, <http://www.opec.org/aboutus/history/history.htm> ; [9 Kasım 2006].

⁴⁵ Rusya Federasyonu ve Kazakistan’ın da son dönemde OPEC toplantılarına gözlemci statüsünde katılmaları dikkate değer bir ayrıntıdır.

⁴⁶ **International Energy Outlook 2006**, <http://www.eia.doe.gov/oiaf/ieo/pdf/oil.pdf> ; [25 Ekim 2006].

⁴⁷ Yüce, **Kafkasya ve Orta Asya Kaynakları...**, ss. 75 – 76.

olacağı daha sonra anlaşılmış, dünyada ilk önemli büyük petrol bunalımı yaşanmıştı. Bunalım sonrasında, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD)⁴⁸ çerçevesinde, Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) 1974 Ekim’inde Avusturya, İsveç, İsviçre, Türkiye, Japonya, İspanya ve Norveç’in iştirakiyle kurulmuştu. Ajansın temel amacı ise, enerjinin verimli kullanımı, kaynakların çeşitlendirilmesi, serbest ticaretin sağlanması, acil durum tedbirlerinin alınması ve AR-GE çalışmalarının teşvik edilmesi yoluyla enerji alanında işbirliğinin, dayanışmanın ve planlamanın başarıyla yürütülmesi olarak saptanmıştı.⁴⁹

Bu noktada, enerji güvenliği nedir sorusuna cevap verdikten ve enerji güvenliğini sağlamak için kurulan kurumlardan bahsettikten sonra, şimdi Orta Asya ve Kafkasya’da enerji güvenliği sorunu doğuran etnik çatışmalara, Hazar’ın hukuki statüsü sorununa ve enerji ihraç yollarında Rusya Federasyonu’na olan bağımlılığın yarattığı olumsuzluklara değinebiliriz.

1.3.3. Etnik Sorunlar

Petrol ve doğal gaz sanayisi dünyada en fazla yatırımın yapıldığı sanayi kollarından birisidir. Her yıl milyarlarca dolar bu kaynakların yeryüzüne çıkarılması ve uluslararası pazarlara ulaştırılması için harcanmaktadır. Bu yüzden, enerji şirketleri, kaynak sahibi ve kaynakların uluslararası pazarlara ulaştırılmasında güzergâh üzerinde yer alan ülkelerde istikrarsızlıkların olmamasına dikkat ederler. Çünkü söz konusu şirketler, o bölgelere yaptıkları yatırımların karşılığını sonuna kadar almak istemektedirler. Ne var ki, zengin petrol ve doğal gaz yataklarıyla enerji şirketlerinin yoğun ilgisine maruz kalan Orta Asya ve Kafkasya bölgeleri dünyanın en istikrarsız bölgeleri arasındadır. Azerbaycan ve Ermenistan arasında yıllardır sürüp giden Karabağ sorunu, Gürcistan’ın Acaristan, Abhazya ve Güney Osetya ile yaşadığı sorunlar, Rusya Federasyonu’nun Çeçenistan sorunu, İran-Azerbaycan gerginliği vs. bölgenin çatışmaya açık potansiyelini ortaya koymaktadır.

Ancak Orta Asya, görüldüğü gibi Kafkasya’yı istikrarsız kılan etnik huzursuzluklardan genellikle uzak kalmıştır ama şimdi burası da, Tacikistan ve

⁴⁸ Ekonomik İşbirliği ve Gelişme Örgütü de denmektedir.

⁴⁹ <http://www.enerji.gov.tr/petrolfiyatları.htm> ; [9 Kasım 2006]; Yüce, **Kafkasya ve Orta Asya Kaynakları...**, ss. 80 – 82; “International Energy Agency – An Overview”, <http://www.iea.org/Textbase/about/Overview.pdf> ; [9 Kasım 2006].

Afganistan'daki iç savaşın istikrarsızlık getiren etkileri ile karşı karşıyadır. Neticede bölgedeki bu değişikliklerin nedenlerini Soğuk Savaş'ın bitimiyle oluşan yeni tehdit algılamalarında aramak doğru olacaktır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde, uluslararası ortamı istikrarsız kılan tehditlerin küresel bir boyut kazanmasıyla, daha önce belirgin ve tek boyutlu olan tehdit algılamaları artık çok yönlü ve çok boyutludur (etnik, siyasi, ekonomik).⁵⁰

SSCB'nin dağılmasının ardından, Orta Asya ve Kafkasya'nın yeni bağımsız devletleri, gerçek anlamıyla tarihte ilk defa birer uluslararası aktör haline gelmiştir. Bu cumhuriyetler artık bir süper gücün güvenlik şemsiyesinin altından çıkmış ve yeni bir güvenlik alanı meydana getirmişlerdir. Bu ülkeler, artık bölgesel bir güvenlik sisteminin parçalarıdır ve temel amaçlarını birbirlerinden bağımsız bir şekilde sağlayamazlar. Ayrıca, Orta Asya cumhuriyetlerinin sahip oldukları tarihi, etnik ve kültürel bağlar, ortak ekonomik sorunlar, askeri ve güvenlik konularındaki kaygılar ve siyasi istikrarsızlıklar bu cumhuriyetlerin karşılıklı bağımlılıklarını pekiştirmekte ve onları her halükarda birlikte hareket etmek zorunda bırakmaktadır.⁵¹

Öte yandan, Rusya, Türkiye, İran, ABD, Çin gibi bölgesel ve küresel güçlerin dolaylı ya da doğrudan bölgedeki etnik anlaşmazlıklarda taraf oldukları gözlenmektedir. Bu taraf tutmalar elbette ki, bölgedeki güç mücadelesinin ve kazanımları en üst düzeye çıkarma yarışının bir parçasıdır. Ancak bu girişimlerin bölge güvenliğini tehdit eder nitelikte olduğu da göz ardı edilmemelidir.

Özetle, ister iç ister dış kaynaklı olsun, Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasının sahip olduğu etnik ve dilsel ayrışmışlık, bölge devletleri için her zaman bir iç çatışma potansiyelini barındırmaktadır. Dolayısıyla, bu devletlerin güvenlik algılamalarında etnik sorunlar birincil derecede öneme sahiptir.⁵²

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bölgede ilk etnik çatışma Azerbaycan ve Ermenistan arasında Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi yüzünden çıkmıştır. Bu çatışma

⁵⁰ Arda Aygül, Çağla Biçel ve Banu Şennur Özdemir, "Güvenlik", **Orta Doğu, Orta Asya ve Kesişen Yollar**, Gamze Güngörmüş Kona (Der.), İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004, s. 81.

⁵¹ Aygül, Biçel ve Özdemir, "**Güvenlik**"..., s. 83.

⁵² Kafkasya ve Orta Asya Devletleri'nin Etnik Yapısı için bkz. Tablo 1.5.

sonucunda, günümüzde resmi olarak Azerbaycan topraklarının % 20'si halen Ermenistan işgali altında bulunmaktadır.⁵³

Tablo 1.5.	
Kafkasya ve Orta Asya Devletlerinde Etnik Yapı	
<i>Ülke</i>	<i>Etnik Yapı (%)</i>
Azerbaycan	87 Azeri, 3.2 Dağıstanlı, 2.2 Lezgi, 2 Rus, 2 Ermeni, 2 Avar, 1 Talış
Gürcistan	70.9 Gürcü, 8.1 Ermeni, 6.3 Rus, 5.7 Azeri, 3 Oset, 1.9 Yunan, 1 Abhaz
Ermenistan	93.3 Ermeni, 1.5 Rus, 1.7 Kürt, 3.2 Diğer
Kazakistan	46 Kazak, 34.7 Rus, 4.9 Ukraynalı, 3.1 Alman, 2.3 Özbek, 1.9 Tatar, 7.1 Diğer
Kırgızistan	52.4 Kırgız, 18 Rus, 12.9 Özbek, 2.5 Ukraynalı, 2.4 Alman, 11.8 Diğer
Tacikistan	64.9 Tacik, 25 Özbek, 3.5 Rus, 6.6 Diğer
Türkmenistan	77 Türkmen, 9.2 Özbek, 6.7 Rus, 2 Kazak, 2 Tatar, 1.1 Diğer
Özbekistan	78 Özbek, 8 Rus, 5 Tacik, 4 Kazak, 2.5 Karakalpak, 1.5 Tatar

Kaynak: Aydın, “Kafkasya ve Orta Asya...” , ss. 377 – 378.

Burada, konumuz açısından vurgulanması gereken nokta, Azeri-Ermeni çatışmasının Kafkasya enerji güvenliğine yaptığı olumsuz etkidir. Türkiye’de kamuoyu, Karabağ sorununda, açık bir şekilde Azerbaycan’ın yanında yer almış, hükümet ise, müdahale etmek, tarafsız kalmak veya arabuluculuk yapmak arasında sıkışıp kalmıştır. Sonuçta Türkiye, Ermenistan ile yaşadığı tarihsel sorunlar yüzünden ve kamuoyunun baskılarıyla, 1991’den günümüze kadar Azerbaycan’a destek veren tek ülke olmuştur.⁵⁴ Ancak, Türkiye’nin Kafkasya ve Orta Asya petrolü ve doğal gazı için “enerji koridoru” olmak istediği düşünülürse, bu tutumu özellikle Azerbaycan kaynaklarının Türkiye’ye ulaştırılması konusunda ortaya atılan projelerde, yukarıdaki gerekçeler sonucunda, en kısa güzergâh olan Ermenistan güzergâhının gündemden düşmesine yol açmıştır. Bu noktada, Bakü-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı’nın Tiflis’ten geçmesi uygun bulunmuş, Gürcistan stratejik olarak önem kazanırken, güzergâh yaklaşık 300 km uzamıştır.⁵⁵

Ne var ki Gürcistan da, 1990’lı yıllarda Kafkasya ve Orta Asya enerji kaynaklarının Batı pazarlarına taşınması için hiç de güvenli bir güzergâh değildi. Ülke, bağımsızlığını kazandıktan sonra, ilk on yıl içinde iç savaşlarla, siyasi anarşiyle ve

⁵³ Tamara Dragadze, “Azerbaijan and the Azerbaijanis”, **Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus**, Svante E. Cornell (Ed.), London: Curzon, 2001, ss. 283, 286.

⁵⁴ Aydın, “Kafkasya ve Orta Asya...”, ss. 400 – 401.

⁵⁵ “Turkey’s Interests and the US Perspective on Caspian Sea Oil and Gas Pipelines”, <http://www.wws.princeton.edu/wws401c/1998/sarah.html> ; [15 Ekim 2006].

ekonomik krizlerle uğraşmak zorunda kalmıştı. Aralık 1991’de devlet başkanı Zviad Gamsakurdia’nın şiddet kullanılarak devrilmesinden sonra, Mihail Gorbaçev döneminde SSCB dışişleri bakanlığı görevini de üstlenen Eduard Şevardnadze’nin, Gürcistan’a dönerek Başkan seçilmesine kadar geçen süre zarfında ülke ağır bir bunalımın içine sürüklenmişti. Gürcistan’ın o bunalımlı günlerinde, Tiflis’in hemen kuzeyinde yer alan Abhazya ve Rusya yanlısı Güney Osetya eyaletleri pratikte Gürcistan’dan kopmuştu. Ayrıca, Türkiye-Gürcistan sınırındaki Acaristan bölgesi Başkanı Aslan Abaşidze de, merkezi otoritenin talimatlarına uzun süredir kulak asmamaktaydı.⁵⁶ Gürcistan Dışişleri Bakanlığı’nda üst düzey bir bürokrat olan Profesör Alexander Rondeli’ye göre, “*Moskova, sözde barış koruma gücü adı altında Gürcistan’a askerlerini geri gönderebilmek için iç savaşları kışkırtmakta ve körüklemektedir*” ve 1994’te Abhazya’da ateşkes sağlanması için Rusya Federasyonu, Gürcistan’ı Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)’nun oluşumuna katılmaya zorlamıştır. Bu sayede, Rusya askerleri yeniden Gürcistan topraklarına ayak basabilmiştir.⁵⁷ Bu noktada, Rusya Federasyonu’nun Gürcistan’daki etnik azınlıklara destek vererek bu ülkeyi zayıflatmak kaydıyla, Azerbaycan ve Kazakistan petrolünün dış pazarlara açılması konusunda Gürcistan üzerinden geçmesi olası alternatif rotalara (Bakü-Supsa ve Bakü-Ceyhan) engel olmaya çalıştığı iddia edilmiştir. Rusya, bu çerçeveden bakınca, Karadeniz kıyısındaki Novorossisk limanını Hazar petrolünün dışsatımı için alternatifsiz hale getirmeye çalışmaktadır.⁵⁸ Öte yandan Türkiye ve Gürcistan, Hazar enerji havzası kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırılması konusunda işbirliği içerisinde. Azerbaycan erken üretim petrolünün⁵⁹ dışsatım güzergâhı konusunda

⁵⁶ Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı’nın bu bölgeden geçmesi planlanmıştır. Lutz Klevevan’a göre, “*birçok Gürcü’nün nazarında Abaşidze, Rusların Akdeniz petrol boru hattına erişim aracı olan Moskova kuklasından başka bir şey değildir*”. Bkz. Klevevan, **Yeni Büyük Oyun...**, s. 41.

⁵⁷ Klevevan, **Yeni Büyük Oyun...**, ss. 35 – 36.

⁵⁸ Yüce, **Kafkasya ve Orta Asya Kaynakları...**, s. 286.

⁵⁹ Azerbaycan “Erken Üretim Petrolü”, Hazar enerji havzasının Azerbaycan’a ait bölgesinde yer alan Azeri, Çıralı ve Güneşli petrol sahalarından, ana üretim öncesi çıkarılacak petrol anlamına gelmektedir. Azerbaycan Uluslararası Petrol Konsorsiyumu (Azerbaijan International Operating Company – AIOC), 9 Ekim 1995 tarihinde aldığı bir kararla, erken üretim petrolünün boğazlardaki tanker trafiğini arttırması açısından büyük tehlike oluşturacak Rusya’nın Novorossisk ve Gürcistan’ın Supsa limanlarından dünya pazarlarına açılmasını benimsemiştir. Bkz. Lale Sarıbrahimoğlu, **Gizli Belgelerle Boru Hattı Bozgunu, Kurt Kapanında Kısır Siyaset**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1997, s. 17. Bu konuya, ilerleyen bölümlerde Bakü-Tiflis-Ceyhan projesinin gerçekleşme süreci anlatılırken ayrıntılı bir şekilde değinilecektir.

Gürcistan lehine Bakü-Supsa hattına destek veren Türkiye'ye müteakbil, Gürcistan da ana ihraç boru hattı olarak Bakü-Tiflis-Ceyhan'ı desteklemiştir.⁶⁰

Rusya'nın bölge devletlerini zayıflatmak ve onları nüfuzu için daha uysallaştırmak istediğini belirten Svante E. Cornell'e göre, bu siyaset Çeçenistan ayaklanması ile geri tepmiş bulunmaktadır. Cornell, Kafkasların güneyinde Rusya Federasyonu'nun gerçekleştirdiği girişimler ile Kuzey Kafkasya'daki Çeçenistan ayaklanması arasında bir bağ olduğunu iddia etmektedir.⁶¹Bu bağ nasıl kurulduğu da ancak Çeçenistan sorununun geçmişi masaya yatırıldığı zaman ortaya çıkacaktır.

1991 yılının sonbaharında, Sovyetler Birliği son günlerini yaşarken, Cahar Dudayev isminde Çeçenistanlı bir Sovyet hava generali ülkesinin Birlik'ten bağımsızlığını ilan etmişti. Sovyet liderlerinin önünde ilgilenmeleri gereken daha karmaşık ve önemli sorunlar olduğundan, bu bağımsızlık ilanı ile pek de ilgilenen olmamıştı. Daha sonra elbette Moskova yönetimi yaptığı büyük yanlışın farkına vardı. Çünkü Çeçenistan'ın bağımsızlığına izin vermek demek; Çerkezistan, Kabardin-Balkarya, İnguşetya ve Dağıstan gibi Müslüman Kuzey Kafkasya cumhuriyetlerinin Rusya Federasyonu'ndan ayrılmalarının da önünü açmak demektir. Bu gelişmenin üzerine, Kasım 1994'te Rusya Çeçenistan'a saldırdı. Kleveman'a göre, Rusya Federasyonu'nun bu saldırısı Çeçenistan'ın Büyük Oyun'daki yerini açıklar nitelikteydi: İşgalden birkaç hafta kadar önce, Azerbaycan ve uluslararası enerji şirketleri "Yüzyılın Petrol Anlaşması"ni⁶² imzalamıştı. Batıya doğru inşa edilecek boru hatlarının herhangi bir şekilde "gerçekleştirilememesi" durumunda, Rusya'nın tam da istediği gerçekleşecek ve Azerbaycan petrolü pazarlara zaten mevcut olan boru hattından, yani Rusya'nın Karadeniz'deki Novorossisk limanından ulaştırılabilecekti.

⁶⁰ Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya...", s. 421.

⁶¹ Svante E. Cornell, "Kafkasya ve Orta Asya'daki Jeopolitik ve Stratejik Ortaklıklar", Yılmaz Tezkan (Çev.), http://www.kafkas.org.tr/perspektif/kafkaslar_ve_ortaasyada_ortakliklar_.htm ; [15 Ekim 2006].

⁶² Hazar'ın Azerbaycan'a ait Azeri, Çıralı ve Güneşli petrol sahalarının geliştirilmesi ve işletilmesine yönelik 10 Eylül 1994'te imzalanan anlaşma "Yüzyılın Petrol Anlaşması" olarak adlandırılmaktadır. 30 yıllık bir dönemi kapsayan bu anlaşma, Azerbaycan parlamentosu tarafından 16 Ekim 1994 tarihinde onaylanmış ve 12 Aralık 1994 yürürlüğe girmiştir. Anlaşmaya göre 3 petrol sahasından çıkarılacak petrol için yaklaşık 8 milyar ABD doları yatırım yapılması öngörülmüş, yıllık 35 milyon ton petrolün çıkarılması hedeflenmiştir. Ana yapımcı firma konumundaki Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (State Oil Company of Azerbaijan – SOCAR) 3 petrol sahasından elde edilecek gelirin % 75'ine sahip olacak, kalan bölüm de AIOC içindeki hisselerine göre paylaşılacaktır. Bkz. Sarıbrahimoğlu, **Gizli Belgelerle Boru...**, ss. 137 – 139. Bu konuya sonraki bölümlerde Bakü-Tiflis-Ceyhan projesinin gerçekleşmesi süreci anlatılırken ayrıntılı bir şekilde değinilecektir.

Bu boru hattının Çeçenistan'dan ve Kuzey Kafkasya'nın diğer bölgelerinden geçtiği göz önüne alınırsa, Rusya, hem Bakü'den gelen petrol için transit ücreti alacak, hem de mevcut tek dışsatım yolunun sahibi olduğu için Azerbaycan'a karşı bir koz elde etmiş olacaktır. Bu yüzden, Çeçenistan'ın yeniden kontrol altına alınması gerekiyordu. Stratejik öneminin yanı sıra, Çeçenistan'ın sahip olduğu önemli petrol rezervleri ve ham petrol işleme tesisleri bu küçük cumhuriyeti Rusya Federasyonu için vazgeçilmez kılıyordu. Başkent Grozni, Sibirya, Kazakistan ve Novorossisk'i birbirine bağlayan boru hatlarının birleştiği bir merkez durumundaydı.⁶³ Ne var ki, Rusya-Çeçenistan mücadelesi bölgedeki petrol altyapısına büyük zarar veriyordu. Novorossisk'e Azerbaycan petrolünü taşıyan boru hattı sık sık sabotajlarla zarar görüyor, hattaki ham petrol sürekli çalınıyordu. Novorossisk'te yüklemelerin aksaması üzerine dönemin başbakanı Vladimir Putin'in emriyle, Rusya Federasyonu devlet petrol taşıma şirketi Transneft'in başkanı Semyon Vainshtok, Çeçenistan'ı *by-pass* edecek 250 km'lik bir boru hattı üzerinde çalışmaya başladı. Neticede, Rusya'nın Hazar enerji stratejisinin başarısı bu *by-pass*'ın gerçekleştirilmesine bağlıydı. Büyük finansal sorunlarla karşılaşan proje, bütün aksaklıklara rağmen 2000 yılında tamamlandı ve Rusya bölgede enerji güvenliğini sağlamış oldu.⁶⁴

Sonuçta, Yeltsin'in Çeçenistan'a karşı 1994'te başlattığı savaş, esas itibariyle etkisini yitirmiş gibi gözükse de günümüzde de halen devam ediyor. Böylece Çeçenistan, yakın gelecekte de Avrasya enerji güvenliği için büyük bir sorun olmayı sürdürecektir gibi gözüküyor.

Bölgede bir diğer etnik gerginlik de İran ve Azerbaycan arasında yaşanmaktadır. İran, 1990'ların başında Ebülfez Elçibey'in Azerbaycan'ın başına geçmesiyle yükselen Azeri milliyetçiliğinin kendi ülkesindeki Azeri halkı ayaklandırmasından çekindiğinden, Karabağ çatışmasında Azerbaycan'a karşı Ermenistan'a desteklemiş ve bu durum, İran ve Azerbaycan arasındaki gerginliği tırmandırmıştır. Ayrıca, iki ülke arasındaki sorunlara Hazar'ın hukuki statüsünün belirsizliğinden kaynaklanan anlaşmazlığı da eklemek gerekir. 2001 yılı, gerginliğin en üst noktaya çıktığı dönem olmuştur. 17 Temmuz 2001'de İran İslam Cumhuriyeti Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri Hasan Ruhani'nin Bakü ziyaretini yarıda kesip ülkesine dönmesinin hemen

⁶³ Kleveman, **Yeni Büyük Oyun...**, ss. 59 – 61.

⁶⁴ "Russia Pushing Chechen Bypass for Baku-Novorossisk Line", **Oil and Gas Journal**, Vol. 97, Issue. 46, 15 November 1999; <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/casconf.html> ; [11 Kasım 2006].

ardından, 21 Temmuz'da, Tahran yönetimince Azerbaycan Hükümeti'ne Hazar'da "kime ait olduğu belirsiz" alanlarında petrol aranmaması gerektiği konusunda bir nota verilmiş, Alov/Elburz⁶⁵ yatağında kanunsuz yürütülen çalışmaların durdurulması istenmiştir. Ne var ki, Azerbaycan'ın bu isteği kabul etmesi mümkün gözüküyordu. İran bu defa 23 Temmuz'da Alov yatağında araştırmalar yapan Azerbaycan'a ait Jeofizik-3 ve Alif Hacıyev isimli petrol araştırma gemilerini savaş uçaklarıyla taciz etmiş, ayrıca bir savaş gemisi göndererek araştırma gemilerinin 5 mil kuzeye çekilmesini sağlamıştır. Elbette ki, Azerbaycan hükümeti İran'ın bu girişimi karşısında boş durmamış ve İran'ın Bakü büyükelçisine itirazlarını dile getiren cevabi notasını iletmiştir.⁶⁶

Gerginliğin en üst noktaya çıktığı o anda, İran Devrim Muhafızları eski komutanı Muhsin Rızai'nin, siyasi-hukuki arka planı olan bu sorunu bir egemenlik sorununa dönüştüren, "...bizi Azerbaycan'ı geri almak zorunda bırakmasınlar... Azerbaycan'ın 180 yıl önce, Rusya tarafından işgal edilene kadar İran'ın eyaletlerinden biri olduğunu ve merkezi hükümetin korumaması yüzünden İran'dan ayrılmak zorunda kalmış olduğunu hatırlatırız..." şeklindeki açıklaması, resmiyeti tartışmalı da olsa, Azerbaycan tarafından bir tehdit olarak algılanmıştır.⁶⁷

İran, hem ülkesindeki Azeri azınlıktan kaygı duymakta, hem de Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmesi sürecinde etkin bir rol oynamak istemekteydi. Bunu sağlayabilmek için askeri üstünlüğünü kullanarak, Azerbaycan üzerinde baskı kurmaya yönelmiştir. Ayrıca İran, bölgede hızla artan Batı etkisinden son derece rahatsızdır. Bölgenin enerji kaynaklarının kendi ülkesi üzerinden dış pazarlara ihraç edilmesi konusunda son derece istekli olan İran'ın ABD'nin engellemelerine maruz kalması, Batılı şirketlere karşı olumsuz bir tutum takınmasına yol açmıştır. Bu çerçevede İran, askeri güç gösterileriyle Batılı şirketlerin gözünü korkutup, bölgeyi terk etmelerini sağlamaya çalışmaktadır. Bu konuda Azerbaycan'a karşı yönlendirdiği askeri-siyasi baskılar Tahran'ın amacına kısmen ulaşmasını da sağlamıştır. Tartışmalı Alov yatağında araştırma yapan İngiliz BP şirketinden sonra Savalan yatağında çalışmalarını sürdüren Amerikan Exxon-Mobil şirketi de çalışmalarını durdurduğunu

⁶⁵ Bu yatağı Azerbaycan Alov, İran Elburz olarak adlandırmaktadır.

⁶⁶ Sinan Oğan, "Yeni Global Oyun ve Hazar'ın Statüsü", <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=32&yazi=153> ; [15 Ekim 2006].

⁶⁷ Yüce, **Kafkasya ve Orta Asya Kaynakları...**, s. 295.

açıklamıştır. Aslında bu yataklar Astara (Azerbaycan-İran sınırı) ve Hasan Kuli (Türkmenistan-İran sınırı) arasındaki hattın (ki SSCB-İran sınırını da bu hat oluşturmaktaydı) yaklaşık 50–80 km kuzeyinde bulunmaktadır.⁶⁸

Görüldüğü gibi, Tahran'ın Bakü'ye askeri-siyasi baskı uygulayarak Hazar'da gerginliği yükseltmesinin birçok amacı bulunmaktadır. Bu amaçlar boru hatları stratejisinden İran'ın iç dengelerine kadar geniş bir çerçevede ele alınabilir. Ancak İran'ın bu girişimlerini bir toprak iddiasından çok Azerbaycan'a yönelik bir gözdağı olarak nitelendirmek doğru olacaktır. İran'ın bu eylemi, İran-Azerbaycan ilişkilerinde yaşanan en ciddi sorun olmuştur.

1.3.4. Hazar'ın Hukuki Statüsü Sorunu

Hazar'ın hukuki statüsünün Sovyetler Birliği döneminde, SSCB-İran ve SSCB kurulmadan önce de Rusya-İran arasındaki ikili anlaşmalarla belirlendiğini görmekteyiz. SSCB ve İran arasında Hazar'ın statüsünü belirleyen anlaşmaların tarihsel gelişimine bakacak olursak, iki ülkenin Hazar'ı iki kıyıdaş devlete ait kapalı bir deniz olarak kabul ettiklerini söyleyebiliriz. Ancak, Hazar'a bahşedilen deniz statüsünün, uluslararası hukukun üçüncü aktörlere tanıyabileceği haklar yüzünden, bu iki devlet Hazar'ı bir Sovyet-İran kapalı denizi olarak tanımlama yoluna gitmiştir. 1940 Anlaşmasının, taraflara, karasularında, kıyından 10 deniz mili uzaklığa kadar olan bölgede kendine ait balıkçılık alanı tanımasının haricinde, 1926, 1935, 1940 ve 1956 Anlaşmaları deniz içerisinde herhangi bir sınırdan söz etmemektedir. Ancak, 1964 yılında FIR hattının tespitine yönelik anlaşmada, Hazar'ın karşılıklı iki yakasında yer alan Astara ve Hasan Kuli Limanı arasında çizilen hat, Sovyetler ve İran'ın Hazar'daki sınırı olarak benimsenmiştir. Bu bölünme sonucunda İran % 12'lik bir paya sahip olurken, SSCB % 88'lik payla Hazar'ı bir "Sovyet gölü" haline getirmeyi başarmıştır. 1970 yılında, Sovyet Petrol ve Doğal Gaz Bakanlığı da Hazar'ın Sovyet sektörünü dört Sovyet Cumhuriyeti arasında bölüştürmüştür.⁶⁹

SSCB döneminde İran, SSCB'ye bağlı Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin 10 deniz milinin ötesinde yer alan petrol yataklarını işletmesine ses çıkarmamıştır. Fakat SSCB'nin o dönemki siyasi (ve tabii ki askeri) gücüyle

⁶⁸ Oğan, "Yeni Global Oyun...".

⁶⁹ Mert Bilgin, *Avrasya Enerji Savaşları*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005, ss. 123 – 125; Dokuzlar, *Dünya Güç Dengesinde...*, s. 91.

açıklanabilecek bu durum artık geçerli değildir. Sovyetlerin dağılması, SSCB ile İran arasında belirlenen statünün geçerliliğini yitirmesine yol açmış, yeni ülkelerin ortaya çıkışı, Hazar'ın statüsünün çok taraflı bir anlaşma çerçevesinde Rusya, İran, Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan arasında belirlenmesini gerekli kılmıştır. Ancak Hazar'a kıyıdaş bu beş devlet, bir süre sonra, yeni hukuki statünün belirlenmesi konusunda anlaşmazlığa düşmüştür. Kısaca bir jeopolitik üstünlük mücadelesi olarak algılayabileceğimiz bu anlaşmazlığın temel nedeni, elbette ki denizin altında bulunan petrol, doğal gaz ve mineral zenginliklerin paylaşımının nasıl olacağı yanı sıra denizcilik, balıkçılık, güvenlik gibi konuların nasıl gerçekleştirileceğidir. Bu yüzden beş kıyıdaş ülke, iddialarını tespit ederken, maksimum çıkar elde etme konusunda çaba sarf etmektedir.⁷⁰

1.3.4.1. Hazar'ın Hukuki Statüsü'nün Tanımlanmasıyla İlgili Genel Yaklaşımlar

Günümüzde Hazar'ın hukuki statüsünün tanımlanması konusunda üç yaklaşım bulunmaktadır. Birinci yaklaşıma göre Hazar, bir "sınır gölü" olarak kabul edilmeli, bu nedenle gölün yatağı ve yüzeyi kıyıdaş devletler arasında kara sınırlarının ortay hatta (*median line*) kadar göle uzatılması yoluyla oluşturulacak ulusal sektörlere bölünmelidir.⁷¹ İkinci yaklaşım ise, Birleşmiş Milletler 1982 Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin normlarını Hazar'a uygulamayı öngörmektedir. Bu doğrultuda, ülkelerin kendi ulusal sektörlerinin, balıkçılık bölgelerinin haricinde kalan alanlar açık deniz olarak kabul edilecektir.⁷² Üçüncü yaklaşıma göre ise Hazar, kendine özgü bir su havzasıdır ve mevcut uluslararası norm ve uygulamalara göre değerlendirilemez. Bu sebeple, Hazar'ın hukuki statüsü belirlenirken gelenek dışı yaklaşımlara yer verilmelidir.⁷³

Şimdi, Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmesi konusunda, kıyıdaş ülkelerin yaklaşımlarını tek tek ele alalım.

⁷⁰ Bilgin, *Avrasya Enerji Savaşları...*, ss. 118 – 119, 125.

⁷¹ Bkz. Harita 1.3.

⁷² Bkz. Harita 1.4.

⁷³ Yolbars A. Kepbanov, "The New Legal Status of the Caspian Sea is the Basis of Regional Co-operation and Stability", *Perceptions*, Vol. 2, No. 4, December 1997 – February 1998, ss. 8 – 16.

Harita 1.3.
Hazar'ın Göl Olarak Paylaşımı

Harita 1.4.
Hazar'ın Deniz Olarak Paylaşımı

Kaynak: <http://www.suvakfi.org.tr/sudosyalari/uluslararasisu/suproblemleri.htm> ; [10 Kasım 2006]

1.3.4.2. Rusya Federasyonu'nun Yaklaşımı

1993 – 1996 yılları arasında Rusya Federasyonu, Hazar'ın hukuki statüsünü SSCB ile İran arasında imzalanan anlaşmaların belirlemiş olduğunu ve balıkçılık için tanınan 10 millik münhasır ekonomik alanın dışında kalan bölgelerin Hazar'a kıyıdaş beş devletin eşit haklarla ortak kullanımına açık olduğunu savunmuştur. Bu tanımlamadan hareketle Rusya, Hazar'ı kapalı bir su rezervi olarak kabul etmekte ve BM 1982 Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin Hazar'a uygulanamayacağını ifade etmekteydi. Her ne koşul altında olursa olsun, Hazar'ı BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin kapsamı dışında tutmaya çalışan Rusya'nın birincil amacı, üçüncü ülkelerin bölgeye müdahalesinin önüne geçmektir. Buna ek olarak, Don-Volga kanalıyla Karadeniz'e, Volga-Baltık kanalıyla da Baltık Denizi'ne bağlı olan Hazar'ın bir iç deniz olarak tanımlanmasına da karşı çıkmaktaydı. Çünkü Hazar, BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne göre bir iç deniz olarak tanımlanırsa, bu kanallar birer uluslararası su yolu haline gelebilecekti.⁷⁴

Nihayetinde Rusya, ortak kullanım önerisinin kabul görmemesi üzerine geri adım attı ve 1996 yılında kıyıdaş ülkelerin önüne, 45 millik ekonomik bölge önerisiyle

⁷⁴ Meftun Metin, **Politik ve Bölgesel Güç Hazar**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2004, ss. 159 – 160.

geldi. Azerbaycan haricinde diğ er dōrt ũlkenin kabul ettiğ i bu ōneri, taraflara 45 millik bir ekonomik bōlge veriyor⁷⁵ ve bu bōlgelerin dışında kalan alanları ortak kullanıma ağıyordu. Rusya, Kazakistan, İ r an ve T ũrkmenistan 12 Kasım 1996'da bu ōneriyi benimsediklerine dair bir anlaşma imzaladılar. Ancak Azerbaycan temsilcisi, ũlkesinin doğal kaynaklarınının 45 milin ōtesinde yer almasından dolayı bu ōneriyi kabul etmemiş ve anlaşmayı da imzalamamıştır.⁷⁶

Harita 1.5.
Rusya'nın 45 millik Ekonomik Bōlge ōnerisine Gōre Hazar'ın Paylaşımı

Kaynak: <http://www.parstimes.com/caspian/> ; [10 Kasım 2006]

Rusya Federasyonu'nun bu konudaki tutumunun zamanla daha da yumuşadığı gōzlendi. Bu yumuşamaya, ũlkenin kendi ulusal sektōründe petrol yatakları keşfetmesinin neden olduğu iddia edilmiştir. Ayrıca Rusya'nın yumuşamasının ardında yatan diğ er nedenin, Azerbaycan ve Kazakistan'ın yabancı enerji şirketlerine petrol ve doğal gaz rezervlerinin işletilmesi iēin imtiyazlar vermeye başlaması olduğu savlanabilir. Rusya kōkenli şirketlerin, Azerbaycan'daki konsorsiyumların iēinde yer almaya başlamasıyla, bu ũlke ortak kullanım ōnerisinden vazgeēerek, 1998'de Kazakistan ile deniz yatağının ortay hat ilkesine bağlı olarak bōlünmesini ōngōren bir anlaşma imzalamıştır. Aynı anlaşmada, su y ũzeyi iēin ortak kullanım ilkesi benimsenmiştir. Bu anlaşmanın bir benzerini Azerbaycan ile de imzalayan Rusya,

⁷⁵ Bkz. Harita 1.5.

⁷⁶ Dokuzlar, *D ũnya G ũē Dengesinde...*, s. 95.

bölgenin kuzeyini statülendirmeyi başarmıştır. Fakat Bircan Dokuzlar'a göre Rusya, Türkmenistan doğal gazının kendi toprakları dışında bir bölgeden dışsattımını önlemek amacıyla Hazar'ın statü sorununun tam anlamıyla çözümlenmesini tercih etmemektedir. Dokuzlar, Rusya'nın dünya doğal gaz pazarını petrol pazarına göre daha fazla "kontrol edilebilir" olarak gördüğünü ve bu doğrultuda, petrol rezervleri doğal gaz rezervlerinden daha fazla olan Azerbaycan ve Kazakistan'ın Hazar'ın statüsü konusundaki görüşlerine destek verdiğini belirtmektedir. Bu çerçeveden bakınca, Dokuzlar'a göre Rusya, bölgede petrolden çok doğal gaz alanında yaşanan rekabeti daha ciddi bir tehdit olarak algılamaktadır.⁷⁷

1.3.4.3. İran'ın Yaklaşımı

İran ise, Hazar'ın bir göl olduğunu iddia ederek beş kıyıdaş devlet tarafından ortaklaşa kullanılmasının gerektiğini savunmaktadır. İran da, Rusya Federasyonu gibi üçüncü devletlerin Hazar'dan yararlanabilmesi olasılığına şiddetle karşı çıkmaktadır. İran'a göre Hazar'ın paylaşımı her ülkeye eşit % 20 pay ve hak düşecek şekilde yapılmalıdır. Hazar'ın ortay hat ilkesine göre paylaşılmasına kesinlikle karşıdır. Çünkü bu durumda, İran için Sovyet dönemine bir dönüş yaşanacak ve % 12'lik payla idare etmek zorunda kalırken, eski Sovyet Cumhuriyetleri % 88'lik payı aralarında bölüşecektir. İran ayrıca, Hazar'ın hukuki statüsü sorununun tüm kıyıdaş ülkelerin üzerinde uzlaştıkları bir çözüm ile sonuçlandırılmasını uygun bulmaktadır. Bu bağlamda ülkelerin kendi aralarında yaptıkları ikili anlaşmaların kesinlikle geçerli olmadığını iddia etmekte, SSCB ile 1940 yılında yaptığı anlaşmaya uyulması gerektiğini savunmaktadır. Ayrıca, 10 deniz millik sınırın dışında yürütülen yeraltı zenginliklerinin çıkarımına dair bütün bireysel faaliyetleri ortak kullanım ilkesine aykırı kabul edip yasadışı ilan etmektedir.⁷⁸

1.3.4.4. Azerbaycan'ın Yaklaşımı

Azerbaycan, esas itibariyle, 1964 yılında Hazar'ın önce İran ile SSCB arasında sırasıyla % 12 - % 88, daha sonra da 1970 yılında Sovyet sektörünün dört Sovyet cumhuriyeti arasında paylaşılmasıyla oluşturulan rejimi benimsemektedir. Hazar'ın

⁷⁷ Dokuzlar, **Dünya Güç Dengesinde...**, ss. 96 – 97.

⁷⁸ Vahid Ahmady, "Azerbaijan: A Common Neighbor for I.R. Iran & Caspian, But Indifferent to Common Interests", <http://www.caspianstudies.com/article/Ahmadi-e.htm>, [16 Ekim 2006]; Dokuzlar, **Dünya Güç Dengesinde...**, ss. 100 – 101.

lkeler arasında ‘‘sektörel blm’’⁷⁹ olarak adlandırabileceğimiz bu paylaşım, hava sahalarının blmn de kapsamaktadır. Fakat İnan, SSCB’nin kendi içinde yaptığı bu paylaşımı kabul etmemekte, hukuki bir dayanağının olmadığını söylemektedir.⁸⁰

Sonuçta Azerbaycan, Hazar’ın statüsünün belirlenmesinde Hazar’daki ülkelerin karşılıklı ekonomik bölgelerinin belirlenmesi için bir ortay hattın çizilmesi ve paylaşımın bu esas doğrultusunda yapılması konusunda geri adım atmamaktadır.⁸¹

Harita 1.6.
Hazar’ın Sektörel Blm

Kaynak: http://en.wikipedia.org/wiki/Caspian_Sea ; [10 Kasım 2006]

1.3.4.5. Kazakistan’ın Yaklaşımı

Kazakistan, mümkün olduğu ölçüde Hazar’ın hukuki statüsü ve paylaşımı tartışmalarının dışında kalmaya çalışmaktadır. Azerbaycan’ın önerdiği ortay hat ilkesine dayalı sektörel bölünme fikrine sıcak bakan Kazakistan, Hazar’daki payının % 20’den fazla olmasının neticesinde, arka planda Azerbaycan’ı destekleyen bir politika izlemeyi uygun görmüştür.⁸² Sonuçta, İnan’ın eşit blm önerisinden en fazla zarara uğrayacak

⁷⁹ Bkz. Harita 1.6.

⁸⁰ Dokuzlar, **Dünya G Dengesinde...**, s. 97.

⁸¹ Hazar kıyıda devletler arasında ortay hat ilkesine göre bltrldği takdirde, toplam alan içerisindeki yüzdeleri Şu Şekilde olacaktır: Azerbaycan % 20,7; İnan % 14,6; Kazakistan 29,9; Rusya 15,6 ve Türkmenistan % 19,2. Grldği gibi, Hazar’ın bu Şekilde bölünmesi halinde yüzölçümü itibariyle Azerbaycan en az kıyı uzunluğuna sahip olmasına rağmen (259,1 mil) Kazakistan’dan sonra (526,4 mil) ikinci sırada yer almaktadır. Diğer ülkelerin kıyı uzunlukları ise Őoyledir: İnan 319,1 mil, Rusya 315 mil, Türkmenistan 285,4 mil. Bkz. Metin, **Politik ve Bölgesel...**, s. 164.

⁸² Dokuzlar, **Dünya G Dengesinde...**, s. 99.

ülke olacağı için, Azerbaycan'ın önerisine destek vermesi son derece rasyoneldir. Kazakistan, önemli bir Rus azınlığı içinde barındırmasından dolayı, Hazar konusunda ilk olarak Rusya ile anlaşma yoluna gitmiş ve iki ülke arasında, 1998'de, deniz yatağının ortay hat ilkesine bağlı olarak bölünmesini öngören bir anlaşma imzalamıştır.

Bölgede işbirliğinin her konuda arttırılmasının üzerinde ısrarla duran Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, 14 Mayıs 2003'de Almatı'da Hazar'ın dibinin bölünmesi konusunda Rusya ve Azerbaycan'ı bir araya getirerek uzlaşma sağlamayı başarmıştır. Nazarbayev öteden beri Hazar'a kıyıdaş ülkeleri, enerji kaynaklarını değerlendirmeleri konusunda, rekabeti bir kenara bırakarak işbirliğine yönelmeleri konusunda uyarmaktaydı. Bölgedeki beş ülkeyi OPEC benzeri bir oluşum etrafında toplanmaya davet eden Kazakistan Devlet Başkanı'nın bu önerisinin gerçekleşme olasılığı bile, dünya petrol ihracatının % 60'ını kontrol eden büyük karteli rahatsız edecek nitelikteydi.⁸³

Elbette ki, böyle bir oluşumun gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini zaman gösterecektir. Çünkü OPEC'in son dönem toplantılarına gözlemci statüsüyle katılan Rusya Federasyonu ve Kazakistan'ın nasıl bir hamle içerisinde oldukları merak konusudur. Ayrıca, bir OPEC üyesi olan İran'ın bu konudaki tutumu da dikkatle izlenmektedir.

1.3.4.6. Türkmenistan'ın Yaklaşımı

Türkmenistan, Hazar'ın statüsü ve paylaşımı konusunda diğer dört ülkeye göre daha belirsiz bir tutum içerisinde. 1997'ye kadar, İran ve Rusya'nın görüşlerine yakın bir tutum sergileyen Türkmenistan, beş kıyıdaş ülkeye bırakılacak 45 millik münhasır ekonomik alanın dışında kalan bölgelerin ortak kullanıma açık olması görüşünü savunmuştur. Bu tarihten sonra, ortay hat ilkesine dayalı bir paylaşımın yana tavır alan Türkmenistan, ortay hattın ikiye böldüğü Kepez/Serdar⁸⁴ petrol yatağı yüzünden Azerbaycan ile anlaşmazlığa düşmüştür. Türkmenistan yönetimi ortay hat çizgisi belirlenirken, karşılıklı iki kıyı arasındaki en uç noktaların belirlenerek bir ortalamanın hesaplanması yöntemine karşı çıkmaktadır. Bu konuda Azerbaycan'ın, Abşeron yarımadasının Hazar'ın içine doğru sokulan formasyonu aracılığıyla paylaşımında

⁸³ Arslan, **Hazar'ın Kurtlar Vadisi...**, ss. 328 – 329.

⁸⁴ Bu petrol yatağını Azerbaycan Kepez, Türkmenistan Serdar olarak adlandırmaktadır.

fazladan kazanımlar elde ettiğini öne süren Türkmenistan, Hazar'ın ekvatorunun özelliği göz önünde bulundurularak, enleme eşit uzaklıktaki noktaları birleştiren yöntemin kullanılmasını benimsemektedir. Bu yöntemle Kepez/Serdar yatağının kendi sektöründe kaldığını savunan Türkmenistan'ın aksine Azerbaycan'ın benimsediği yöntemle mevcut yataklar iki ülke sınırında kalmakta ve sorun yaratmaya devam etmektedir.⁸⁵

Azerbaycan'ın Batılı enerji şirketleriyle Yüzyılın Anlaşması'nı imzalamasının hemen ardından, bu ülkenin Batı desteğini arkasına alması da Türkmenistan'ı kaygılandırmıştır. Sektörel veya başka bir paylaşım ilkesi belirlense bile, Türkmenistan her halükarda Azerbaycan karşısında zarara uğrayacağı kanısındadır. Bu yüzden Türkmenistan, Hazar'ın dünyada tekil bir örnek olduğunun altını çizmeye başlamış ve sadece kıyıdaş ülkelerin tüm itilafli konularda anlaşmaya vardıkları bir sözleşmenin gerekli olduğu tezini savunmaya başlamıştır.⁸⁶

Bu noktada iyi organize olanların, başarılı anlaşmaların altına imza atanların, yabancı sermayeyi ülkesine çekenlerin, finansman sorunlarını kısa sürede çözenlerin hem pastalarını, hem de pastadaki paylarını büyüttüklerini gören Türkmenistan'ın eski Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov'un (Türkmenbaşı), enerji hatlarının, dolayısıyla da enerji kaynaklarının BM tarafından korunması yönündeki teklifi⁸⁷ de kayda değerdir. Niyazov'un bu öneriyle, Hazar'ın paylaşımı konusunda, Azerbaycan'ın hem Batılı ülkeler ve enerji şirketleri, hem de Rusya ve Kazakistan ile anlaşmalar yaparak elini kuvvetlendirmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmeye çalıştığı açıktır.

1.3.4.7. Diğer Ülkelerin Yaklaşımları

Bir dönem Zaman gazetesi Bakü temsilciliğinde görev yapan Faruk Arslan, Hazar'ın hukuki statüsü konusunda, ABD'nin Azerbaycan'ın tezini desteklemekte olduğunu belirtmektedir. Arslan'ın, SOCAR Başkan Yardımcısı Hoşbaht Yusufzade ile yaptığı bir söyleşide, Yusufzade, Arslan'a Hazar'ın paylaşımına ait bir harita göstermiş

⁸⁵ Dokuzlar, **Dünya Güç Dengesinde...**, s. 100.

⁸⁶ Dokuzlar, **Dünya Güç Dengesinde...**, s. 100.

⁸⁷ Arslan, **Hazar'ın Kurtlar Vadisi...**, s. 330.

ve “Rusya’nın boşuna çırpındığını, ABD ile Azerbaycan’ın hazırlanan bu harita çerçevesinde ve hukuki olarak petrol anlaşmaları imzaladıklarını” söylemiştir.⁸⁸

Amerikan enerji politikaları, Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinin ekonomik bağımsızlıklarını kazanarak, kendi ayakları üzerinde durmalarını hedeflemektedir. Bu bağlamda, Trans-Hazar güzergâhları olarak adlandırabileceğimiz, petrol ve doğal gazın Hazar’ın altından geçen boru hatlarıyla Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden Türkiye’ye nakledilmesine ilişkin projeler, nihayetinde Rusya’nın gündemden düşürmediği, İran’ın desteklediği ve Türkmenistan’ın da çoğunlukla sessiz kaldığı Hazar’ın hukuki statüsü sorununa takılmaktadır.

Arslan, Trans-Hazar güzergâhlarının mutlaka gerçekleşmesi için, ABD’nin Türkmenistan ve İran gazının Türkiye’ye ihracına göz yumduğunu iddia etmektedir. İran’ın Rusya’ya verdiği desteği kırabilmek için, bu ülkeye “sus payı” verildiği kanaatindedir.⁸⁹ Ancak ABD yönetiminin, İran ile herhangi bir ticari faaliyette bulunmak isteyen Amerikan şirketlerine karşı tavrı açıktır. İran-Libya Yaptırımları Yasası gereğince Amerikan yönetimi, İran ile iş yapmak isteyen ABD’li enerji şirketlerini cezalandırmaktan geri kalmayacağını önceden belirtmiştir.⁹⁰ Ayrıca İran’a yönelik BM yaptırımları da bu ülkeyle enerji nakliyatı konusunda işbirliği yapmak isteyen Türkmenistan’ın elini kolunu bağlayarak onu Rusya’nın ellerine terk etmektedir. Türkmenistan’ın Hazar konusunda Azerbaycan ile uzlaşması, belki de onu bu açmazdan kurtarabilecek tek çözüm yolu olacaktır.

Hazar’ın hukuki statüsü sorunu gündeme geldiğinde, Türkiye de, Azerbaycan’ın yanında yer aldığını son derece açık bir ifadeyle dile getirmiştir. 2001 yazında, İran savaş uçaklarının Azerbaycan’a ait araştırma gemilerini taciz etmesiyle çıkan gerginlik sonucunda, İran’ın Ankara Büyükelçisi Hüseyin Lavasani’ye bir nota verilmiştir. Tahran yönetimine iletilmesi için verilen bu notada, uluslararası hukukun ve BM’nin

⁸⁸ Arslan, **Hazar’ın Kurtlar Vadisi...**, s. 313.

⁸⁹ Arslan, **Hazar’ın Kurtlar Vadisi...**, s. 317.

⁹⁰ Resmi adı “Iran and Libya Sanctions Act of 1996, PL 104 – 073” olan İran-Libya Yaptırımları Yasası’nı ABD Kongresi Temmuz 1995’te kabul etmiştir. D’amato Yasası olarak da bilinen bu yasa, ABD yönetiminin İran’ın Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkasya bölgelerinde kurması olası hidrokarbon nakliyatı temelli ekonomik ilişkileri engellemek için giriştiği geniş kapsamlı çabaların somut bir örneği olarak değerlendirilmektedir. Yasa ile İran’da Amerikan şirketlerine hidrokarbon endüstrisine 20 milyon ABD dolarının üzerinde yatırım yapma yasağı getirilmiştir. 2004 Eylül’ünde Libya’ya uygulanan yaptırımlar kaldırılırken, İran’a uygulanan yaptırımlarda bir değişikliğe gidilmemiştir. Bkz. Atay Akdevelioğlu, “İran’ın Orta Asya, Afganistan ve Azerbaycan Politikası”, http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/11_2003_04.pdf; [12 Kasım 2006].

benimsediği temel ilkelerden biri olan “kuvvet kullanmama ve kuvvet kullanma tehdidine başvurmama” ilkesinden bahisle, İran’dan Azerbaycan ile olan ilişkilerini bu çerçevede sürdürmesi istenmiştir. Türkiye ayrıca Hazar’ın statüsünün tüm kıyıdaş ülkelerin katılımıyla bir hukuki zemine oturtulmasından yana olduğunu da belirtmiştir. Notada, Hazar’da yaşanan gerginliğin “tek taraflı değerlendirmelerden” kaynaklandığına yer verilmiş ve Hazar’ın hukuki statüsünün henüz belirlenmemiş olduğuna dikkat çekilmiştir. Ankara, bu girişimiyle, Azerbaycan ve İran arasında son dönemde yaşanan sorunları dikkatle ve yakından takip ettiğinin de altını çizmiştir. O dönemde Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu’nun, üç günlük bir ziyaret için 22 Ağustos 2001’de Bakü’ye gitmesi, İran’a verilen bir gözdağı olarak algılanmıştır.⁹¹

Hazar’daki mücadelenin iyice kızıştığı o günlerde saflar da belli olmaya başlamıştır. Türkiye ve ABD Azerbaycan’ı destekleyen bir tutum sergilerken, bir süre sonra İsrail’in de resmi kaynaklar aracılığıyla yaptığı açıklamalardan Azerbaycan’ı desteklediği anlaşılmıştır. Örneğin, 2001 Ağustosunda, dönemin İsrail Başbakanı Ariel Şaron, Ankara’ya gerçekleştirdiği ziyarette, Başbakan Bülent Ecevit ile düzenlediği ortak basın toplantısında, Türkiye ile birlikte eski Sovyet cumhuriyetlerinden birisiyle ülkesinin yakın işbirliği düşündüğünü ifade etmiştir. Faruk Arslan’a göre, Şaron’un kastettiği bu ülke Azerbaycan’dır. Ayrıca, İran’ın Şahab-3 füzelerine dikkat çeken İsrail yönetimi, bu ülkenin yakın gelecekte bir nükleer güç olmaya aday olduğunu belirterek, bu konuda Türkiye ile işbirliği içerisinde Azerbaycan’a yardım etmeye hazır olduklarını ima etmiştir.⁹² Bu noktada, Türkiye, ABD ve İsrail’in Hazar’ın hukuki statüsü sorununda Azerbaycan’ı destekleyen bir tutum içerisinde oldukları görülmektedir.

Azerbaycan’a verilen desteğin karşısında Rusya ile İran zorunlu bir ittifakin içerisine girmiştir. Türkmenistan da İran ile birlikte hareket etmektedir. Ne var ki İran’ın Hazar’ın kıyıdaş devletler arasında % 20 eşit paylaşımını öngören planı, Türkmenistan’ın benimsediği bir yöntem değildir. Fakat Azerbaycan ile yaşanan anlaşmazlıklar ve Rusya’nın da Azerbaycan ile uzlaşmaya taraftar gözükmemesi, Türkmenistan’ı İran ile yakınlaşmak zorunda bırakmıştır. Bu yüzden, Türkiye’nin Trans-Hazar projesiyle Türkmenistan gazını Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden başta Avrupa olmak üzere Batı pazarlarına taşıma projesi de önemli bir darbe almıştır.

⁹¹ Arslan, **Hazar’ın Kurtlar Vadisi...**, ss. 322 – 323.

⁹² Arslan, **Hazar’ın Kurtlar Vadisi...**, s. 323.

1.3.5. Enerji İhraç Yollarında Rusya Federasyonu'na Bağımlılık

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Rusya Federasyonu'nun yeni bağımsız cumhuriyetler üzerindeki etkisinin azaldığını söylemek mümkündür. Fakat tümüyle kalktığını veya kalkacağını iddia etmek yanlış olur. Rusya, coğrafi avantajı sayesinde, özellikle Orta Asya ve Kafkasya cumhuriyetlerini kendi himayesi altında görmeye devam etmiştir. Bunu sağlayabilmek için farklı yöntemler denemiş, özel ilişkilerinin devamı için yoğun çaba harcamıştır. Rusya'nın özel ilişkilerinin devamı için kullandığı araçların başında bu cumhuriyetlerde yaşayan Rus nüfus gelmektedir. Özellikle Kazakistan ve Kırgızistan örneklerinde olduğu gibi, bu ülkelerin hükümetlerinin Rusya ile yakın ilişkilerin devam ettirilmesi konusunu göz ardı etmelerinin mümkün olmadığı görülmektedir. Örneğin, yeni bağımsız cumhuriyetlerde yaşayan Rus nüfusun çoğunlukla önemli işlerde çalışıyor olması, Rusların bu ülkelerde artık istenmediğine dair işaretlerin belirginliğine rağmen, hızlı bir Rus göçünün yaşanmasını engellemektedir. Çünkü kısa erimde, bu ülkelerin Rusların boşaltacakları mevkileri doldurabileceklerine ihtimal verilmemektedir.⁹³

Yeni bağımsız cumhuriyetlerin Rusya'ya olan ekonomik bağımlılıkları, Federasyonu'nun onlar üzerindeki etkisinin kolay kolay azalmayacağını gösteren ikinci ve belki de en önemli nedendir. Birlik döneminde bu ülkelerin ürettikleri malların, tedariki zorunlu mallar karşılığında Rusya'ya ihraç edilmesi zorunluluğu, yeni bağımsız cumhuriyetlerin dış alım ve dış satım istatistiklerinde Rusya Federasyonu'nun birincil konumunu yitirmesini engellemektedir. Dolayısıyla böylesi bir ticari bağımlılık, nihayetinde diğer ülkelerle gerçekleşmesi muhtemel ekonomik ilişkilerin önünü kesmektedir. Ayrıca, küçük, zayıf ve kırılabilir ekonomilere⁹⁴ sahip olan bu ülkeler, piyasa ekonomisine yabancı olup, dünya ekonomileriyle bütünleşebilmek için gerekli kurumsal yapılara da sahip değildir. Bu noktadan hareketle, onların bağımlılığını sadece Rusya'nın istediğini ve bu konuda çaba sarf ettiğini söylemek güçtür.⁹⁵ Kısacası, bu cumhuriyetlerin Rusya Federasyonu ile varolan özel ilişkilerini keserek, yeni politikalar başlatma konusundaki isteksizliklerinin, yetersizliklerinden kaynakladığını iddia etmek yanlış olmayacaktır.

⁹³ Gül Turan ve İter Turan, "Türkiye'nin Diğer Türk Cumhuriyetleriyle İlişkileri", **Türk Dış Politikasının Analizi**, Faruk Sönmezoğlu (Der.), İstanbul: Der Yayınları, 1998, ss. 412 – 413.

⁹⁴ Bu ülkelerle ilgili ekonomik veriler için bkz. <http://www.deik.org/bultenler> ; [13 Kasım 2006].

⁹⁵ Turan ve Turan, "**Türkiye'nin Diğer Türk...**", ss. 413 – 414.

Kısa erimde Rusya Federasyonu ile yakın ekonomik ilişkilerini korumak isteyen veya korumak zorunda kalan Orta Asya ve Kafkasya'nın yeni bağımsız cumhuriyetleri, uzun erimde ekonomilerini geliştirdikleri, kurumlarını pazar ekonomisinin koşullarına uyarladıkları, siyaset ve ekonomiden sorumlu kadrolarını günün koşullarına göre yetiştirdikleri takdirde, Rusya'ya olan ekonomik bağımlılıklarını büyük ölçüde bertaraf etme olanağına sahip olabileceklerdir. Bu çerçeveden bakıldığında, Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan'ın petrol ve doğal gaz zenginlikleri onlar için önemli bir çıkış yolu yaratmaktadır.

Ne var ki, daha önce de sıkça belirtildiği gibi, günümüzde Hazar'ın eski SSCB ülkelerinden uluslararası pazarlara açılan petrol ve doğal gaz boru hatlarının tamamına yakını Rusya Federasyonu topraklarından geçmektedir. Bu durum, Rusya'ya ihraç yollarını kontrolünü sunmakta ve buna bağlı olarak da büyük bir jeopolitik ve jeostratejik üstünlük tanımaktadır. Orta Asya ve Kafkasya cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarının sözde kalmaması, yani siyasi ve ekonomik bağımsızlıklarını elde edebilmelerinin yolu da, her alanda "tek ülkeye bağımlılık" olgusunu ortadan kaldıracaklarıyla mümkündür. Bunun için, Hazar'ın enerji zengini ülkelerinin önüne cazip bir seçenek çıkmıştır: Eğer alternatif dışsatım yolları sağlanırsa, bu ülkeler Rusya Federasyonu'na olan bağımlılıklarını ortadan kaldırmak için en azından bir şans elde etmiş olacaklardır. Diğer ülkeler açısından da yeni bir dışsatım kapısı aralanmış olacaktır.

A. Necdet Pamir'e göre, bu görüş çerçevesinde, Avrasya coğrafyasında kimisi sadece siyasi gerekçelerle çok sayıda boru hattı projesi geliştirilmiştir. Bu projelerin ancak sınırlı sayıda olanı gerçekleşme şansı bulabilmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra hayata geçirilebilen projelerin tamamına yakını yine Rusya Federasyonu topraklarından geçmektedir. Son tahlilde, bölgenin Rusya'ya olan ekonomik ve belirli bir oranda da siyasi bağımlılığının sürmesini sağlayan boru hatlarının bir güç unsuru olarak kullanılması, bu ülkenin elinde bir koz olarak kalmaya

devam edecektir. Buna karşın, ABD'nin "Çoklu Boru Hatları" stratejisinin⁹⁶, 1991'den sonraki ilk on yılda daha çok söylem düzeyinde kaldığını görülmektedir.⁹⁷

⁹⁶ Hazar Bölgesi petrol ve doğal gazının uluslararası pazarlara, Rusya Federasyonu toprakları üzerinden geçen mevcut boru hatlarının yanı sıra, birçok güzergâhtan ihracını savunan bu strateji zaman zaman "Doğu-Batı Enerji Koridoru" olarak da adlandırılmaktadır. Bkz. Pamir, "**Hazar Bölgesi'nde Enerji...**".

⁹⁷ Pamir, "**Kafkaslar ve Hazar...**", s. 44.

II. BÖLÜM

REKABETİN AKTÖRLERİ

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve SSCB'nin dağılmasının ardından başlayan Yeni Büyük Oyun, günümüzde Orta Asya ve Trans-Kafkasya'da büyük bir çıkar çatışması görünümünde sürüp gitmektedir. Bu mücadelenin devletler ve büyük petrol şirketleri olarak iki ayrı sınıf içerisinde inceleyebileceğimiz pek çok küresel ve bölgesel aktörü vardır. Bu bölümde, bölge siyasetini etkileme potansiyeline sahip aktörler olarak kabul ettiğimiz Rusya Federasyonu, ABD, İran, Çin, AB, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan ve büyük petrol şirketlerinin bölgede izledikleri siyasete değinilecektir. Ayrıca bölgeye olan ilgisi sürekli artan, Japonya'nın yanı sıra bölgedeki rollerini göz ardı edemeyeceğimiz Afganistan ve Pakistan'a da diğer ülkeler başlığı altında yer verilecektir. Avrasya coğrafyasında önemli bir aktör olarak kabul ettiğimiz Türkiye, bu çalışmanın üçüncü bölümünde kapsamlı bir şekilde masaya yatırılacaktır.⁹⁸

2.1. REKABETİN AKTÖRLERİ: DEVLETLER

2.1.1. Rusya Federasyonu

Rusya Federasyonu, ispatlanmış 1680 tcf'lik doğal gaz⁹⁹ ve 60 milyar varillik petrol¹⁰⁰ rezerviyle sırasıyla dünyada birinci ve sekizinci sıradadır. Dünya'nın en büyük doğal gaz dışsatımcısı, ikinci büyük petrol dışsatımcısı ve dördüncü büyük enerji

⁹⁸ Bu konuda, dikkatimi çeken en önemli unsurun Yeni Büyük Oyun'dan bahsederken temel oyuncular arasında İsrail'in isminin birçok kaynakta anılmaması oldu. Oysa ki, bir türlü gerçekleşmeyen ve kısa-orta erimde gerçekleşmesi de beklenmeyen Trans-Hazar Doğal Gaz Boru Hattı projesini gündeme getiren şirket, İsrail menşeli Merhav'dı. Ayrıca, Fırat Gazel'e göre, Türkiye'ye Karadeniz'in altından Rusya doğal gazını doğrudan bir boru hattıyla taşıyacak Mavi Akım projesinin başlangıcı da İsrail'in girişimlerine dayanmaktaydı. Gazel, hat tamamlandığında İsrail'in bu hattan gaz alacağını belirtiyordu. Gazel'in bu savı, Mavi Akım-2 projesiyle doğrulanmış bulunmaktadır. Her ne kadar bu ikinci proje konusundaki belirsizlikler devam etse de, İsrail'in bahsi geçen hat konusundaki ilgisi sık sık kamuoyuna yansımaktadır. Gazel bunun yanı sıra, İsrail'in hem Mavi Akım'ı hem de Trans-Hazar'ı desteklemesiyle ortaya çıkan çelişkiye de dikkati çekmektedir. İsrail'in güvenliği açısından her iki projeyi de desteklediğini belirten Gazel, hangi hat yapılırsa yapılsın gazın İsrail'e geleceğini ve bu ülkenin Rusya ile ilişkileri göz önünde bulundurulduğunda Mavi Akım'ın, Orta Asya ve Kafkasya'daki varlığı için de Trans-Hazar'ın önem kazandığını vurgulamaktadır. Bkz. Fırat Gazel, **Mavi Akım: Avrasya'da Çözumsuzlüğün Öyküsü**, İstanbul: Metis Yayınları, 2004, s. 195.

⁹⁹ Bkz. Ek-2.

¹⁰⁰ Bkz. Ek-1.

tüketicisi (AB'yi de sıralamaya katarsak beşinci) olan bu ülke¹⁰¹, enerji konusunda ilk akla gelen büyük oyunculardandır.

Petrol ve doğal gaz, Rusya ekonomisinin can damarlarıdır. Ülkenin 2004 yılı dış ticaret verilerine bakacak olursak, petrol, petrol ürünleri ve doğal gaz dışsatımının toplam dışsatım içerisindeki payının % 54,6 olduğu görülmektedir. Sonuçta bu durum, Rusya ekonomisini kırılgan hale getirmekte, petrol ve doğal gaz fiyatlarında yaşanan dalgalanmalar ekonomiyi büyük ölçüde etkilemektedir.¹⁰² Dolayısıyla Rusya, petrol ve ona endeksli olan doğal gaz fiyatlarının uluslararası pazarlarda yükseklerde seyretmesinden yanadır. Aksi takdirde ülke ekonomisinin krize girmesi kaçınılmazdır. Rusya'nın son dönemlerde OPEC toplantılarına katılması ve doğal gaz için OPEC benzeri bir oluşumu meydana getirmek için büyük çaba sarf etmesinin ardında yatan nedenler de böylece gün ışığına çıkmaktadır.

Yukarıdaki veriler ve yorumlar elbette ki Rusya Federasyonu'nun Yeni Büyük Oyun'daki rolünü açıklamada yeterli değildir. Bu yüzden, SSCB'nin beklenmedik çöküşünün ardından, Rusya'nın Orta Asya ve Kafkasya'da verdiği mücadelenin tarihsel gelişimini irdelemek yararlı olacaktır.

SSCB'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan çok boyutlu ve karmaşık sorunlar, Rusya'nın Orta Asya ve Kafkasya yaşanan mücadele için gerekli stratejileri doğru ve eksiksiz olarak geliştirmesini engellemiş ve 1991–1993 yılları arasında bir bocalama dönemi yaşamasına neden olmuştur. 5 Eylül 1991 tarihli Halk Temsilcileri Meclisi kararıyla Birlik'ten ayrılan cumhuriyetlerin ortaya çıkış koşullarının belirlenmesi sonrasında; 8 Aralık 1991'de Rusya Federasyonu, Belarus ve Ukrayna devlet başkanları Minsk'te bir araya gelmiş, üye devletler arasında işbirliğini sağlayarak SSCB sonrası ortaya çıkan sorunları çözüme kavuşturma idealiyle Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'nu kurmuşlardır. Rusya'nın liderliğinde ve girişimleriyle kurulan bu topluluğun oluşumundan, Orta Asya ve Kafkasya cumhuriyetleri haberdar edilmemiştir. Rusya'nın böyle bir oluşuma önderlik etmesinin ardında, dönemin Devlet Başkanı Boris Yeltsin ve Dışişleri Bakanı Andrei Kozirov'un “Atlantikçi” yaklaşım doğrultusunda batı merkezli bir siyaseti benimsemiş olmaları yatmaktadır. Bu yaklaşıma göre, demokrasinin

¹⁰¹ Dokuzlar, **Dünya Güç Dengesinde...**, s. 116.

¹⁰² “Rusya Ülke Bülteni”, Ekim 2005, <http://www.deik.org.tr/bultenler/Rusya-Ekim2005.pdf> ; [16 Kasım 2006].

önündeki engellerin kaldırılması suretiyle, Rusya Federasyonu'nun büyük bir güç haline dönüştürülmesi hedeflenirken; dış politikada, batıya uzak durmaktan vazgeçilmesi, Batılı devletler ve özellikle de ABD ile ikili veya çok yönlü ilişkileri geliştirerek fırsatlar yaratılmasının yanı sıra, Sovyet ardıllarına eşit ve bağımsız ortaklar gözüyle bakılması öngörülmüştür.¹⁰³

Rusya Federasyonu dış politikasının, Batı merkezli bir çehreye büründüğü 1991 – 1993 döneminde, özellikle Batı ile özdeşleştirilen ekonomik ve siyasi yapılanma programlarının ikinci bir çöküş yaratması, Atlantikçilerin karşısına, Avrasyacılığı benimseyen büyük bir eleştiri grubunun çıkmasına yol açmıştır. Bu ikinci yaklaşımı benimseyenler, Yeltsin ve Kozirov'un Atlantikçilik ile Batıya yönelişlerinin sonucunda, Federasyon'un Orta Asya ve Kafkasya üzerindeki hâkimiyetini yitirerek, Rusya'nın gücünü kaybettiğini belirtmişler, reformlara son verilmesini ve geleneksel değerlere dönülmesinin gerektiğini savunmuşlardır. Avrasyacılar, 1993'ten itibaren, ulusal, komünist fikirleri ön plana çıkararak, cumhuriyetlere bağımsızlık vermenin telafi edilmez bir hata olduğunu, bu ülkelerde yaşamaya devam eden Rus azınlığın haklarının Rusya tarafından korunması gerektiğini ve emperyal bir politika izlemenin gerekli olduğunu belirtmişlerdir. Böylece, Avrasyacı yaklaşım Rusya dış politikasına yön vermeye başlamıştır.¹⁰⁴

Rusya, 21 Aralık 1991'de Letonya, Litvanya ve Estonya dışında kalan eski Sovyet cumhuriyetlerinin de katılımıyla genişleyen BDT üyelerine karşı, ilk farklı yaklaşımını gerçekleştirmiş ve ikili anlaşmalar yoluyla, kendisine üsler verilmesi ve ordularının Rusya Federasyonu askerleri tarafından eğitilmesi konularında onlara baskı uygulamaya başlamıştır. Bu baskılar neticesinde, kendi savunma bakanlıklarını ve bağımsız silahlı kuvvetlerini kurma konusunda kararlı olan üye devletler, Rusya ile teke tek kalmak istemediklerinden dolayı 15 Mayıs 1992'de Taşkent'te "Ortak Güvenlik Anlaşması"nı imzalamışlardır.¹⁰⁵

Rusya Federasyonu, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan arasında imzalanan söz konusu anlaşma, Rusya dış politikasına Avrasyacı

¹⁰³ Gamze Güngörmüş Kona, **Türkiye-Orta Asya İşbirliği Stratejileri ve Gelecek Senaryoları**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2002, ss. 194 – 195.

¹⁰⁴ Birsal, **Eski Dünyanın Karanlık...**, ss. 115 – 119.

¹⁰⁵ Aydın, "**Kafkasya ve Orta Asya...**", s. 389.

yaklaşımın yön vermesiyle yaşanan dönüşümün en dikkat çekici göstergelerinden birisidir. Anlaşma, Şubat 1993'te gün yüzüne çıkan ve aynı yılın Nisan ayında Devlet Başkanı Yeltsin tarafından onaylanan "Yakın Çevre Doktrini"ne önemli bir müdahale alanı sağlamıştır. Bu doktrin çerçevesinde belirlenen siyaset anlayışı, eski SSCB topraklarını Federasyon'un ekonomisi ve güvenliği için yaşamsal çıkar alanı olarak kabul etmektedir. Ayrıca, Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasını Rusya'nın "Ulusal Güvenlik Alanı" ilan etmekte, buradaki gelişmeleri yakından takip etmeyi ve hatta denetlemeyi öngörmektedir. Bu siyasetin en önemli belgelerinden biri de, 1993 Kasımında açıklanan "Askeri Doktrin"dir. "Karaganov Doktrini"¹⁰⁶ olarak bilinen bu belge, Rusya Federasyonu'nun ve BDT'nin güvenliğini sağlamak için gerektiğinde ülke dışında da Federasyon askerlerinin konuşlanabileceği ilkesini benimsemiştir. Bu bağlamda Rusya, yüzünü Birliğin eski cumhuriyetlerine dönmüş, Yakın Çevre ve Karaganov doktrinleri doğrultusunda, Orta Asya ve Kafkasya'da askeri üsler kurarak, bu ülkelerin sınırlarını kendi askeri denetimi altına almıştır.¹⁰⁷

Kısacası, Rusya'nın Yakın Çevre ve Askeri Doktrininin, sonuçta maddi temellere dayandığını görülmektedir. Öncelikle, bu sayede, eski Sovyet cumhuriyetlerine dağılmış olan ekonomi yeniden işletilmek istenmiştir. İkincisi, Federasyon dışında yaşayan 25 milyonluk Rus diasporasının korunması amaçlanmıştır. Son olarak, konumuz açısından da en önemlisi, zengin enerji kaynaklarına sahip olan bu az gelişmiş bölgede etkinliğin başka aktörlere kaptırılması istenmemektedir.¹⁰⁸ Bu noktada Rusya, bir yandan Batılı devletlere bir tehdit olmadığını göstermeye çalışırken, diğer yandan yaşam alanına girilmesine izin vermeyeceğinin altını çizmiştir. Ne var ki Rusya'nın, bölgede etkinliğini arttırmasını sağlayacak askeri ve ekonomik altyapıya sahip olmadığı görülmüştür. Bu doğrultuda Rusya, bölgesel çıkarlarının birçok konuda örtüştüğü İran ile stratejik ittifaka gitmiştir. Rusya Federasyonu ve İran, öncelikli olarak, Orta Asya ve Kafkasya'da birlikte hareket eden Türkiye ve ABD'yi bölgeden uzak tutmak için işbirliğine yönelmişlerdir. Hazar'ın enerji kaynaklarının paylaşımı konusu, bu işbirliğinin daha da derinleştirileceği yönündeki tahminleri boşa çıkarmayacak gibi gözükmemektedir.

¹⁰⁶ Bu doktrin sık sık hazırlayıcısı olan siyaset bilimci Sergei Karaganov'un adıyla anılmaktadır.

¹⁰⁷ Erel Tellal, "Rusya'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, II. Cilt, Der. Baskın Oran, II. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 542.

¹⁰⁸ Tellal, "Rusya'yla İlişkiler", s. 542.

Rusya, 1994'ten sonra Avrasyacılığın kazandırdığı dinamizmle, Orta Asya ve Kafkasya'da doğan güç boşluğundan yararlanmak isteyen küresel ve bölgesel aktörlerin giderek artan ekonomik ve siyasi ilgilerinden rahatsız olmaya başlamıştır. Ayrıca, Hazar'ın hidrokarbon potansiyelinin dünya pazarlarına ulaştırılması konusunda etkin bir rol oynama isteği ve Batı merkezli dış politika tercihinin beklentileri karşılama yetersiz kalması, bu rahatsızlığın artmasına neden olmuştur. Rusya yöneticileri, eski Sovyet cumhuriyetlerinin stratejik materyal pazarlarına serbest bir şekilde girişini, ulusal güvenliklerine karşı bir tehdit olarak algılamışlardır. Bu doğrultuda, ulusal güvenliğin birer parçası olan ekonomik ve enerji güvenliğini artırma yolunda, petrol ve doğal gaz boru hatlarını bölgede siyasi koz olarak kullanma yolunu seçmişlerdir. Öte yandan, bölge devletlerinin ekonomik kalkınmalarının ve tam bağımsızlıklarının yolunu açacak olan enerji kaynaklarının alternatif güzergâhlar üzerinden uluslararası pazarlara açılma şansını, Kafkasya'daki dondurulmuş istikrarsızlıkları yeniden canlandırarak ve Hazar'ın hukuki statüsü gibi sorunları çözümsüz bırakarak, ortadan kaldırmayı başarmışlardır.¹⁰⁹

Rusya Federasyonu yönetimi, son tahlilde enerji kaynaklarının ulusal güvenliğin korunmasında en önemli öğelerden biri olduğuna karar vermiştir. Rusya Petrol-Gaz Sanayicileri Birliği Başkanı Yuri Shafranik, bu konuyla ilgili düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir: *“Tek enerji şebekesi oluşturulmasının gereğine inanıyorum. Enerji diplomasisi, petrol ve enerji komplekslerinin ülkeye sağlayacağı imkânlardan yararlanarak, Rusya'nın çıkarlarının korunmasına katkıda bulunan önemli bir araç olarak değerlendiriyoruz”*. Bu görüşler paralelinde, Rusya Federasyonu Enerji Bakanlığı, hazırladığı “Enerji Güvenliği Doktrini”nde,

- a. Rusya enerji taşıyıcıları için güvenilir dış ticaret kapılarının genişletilmesini ve açık tutulmasını,
- b. Rus şirketlerinin yabancı ülkelerin enerji kaynaklarına ulaşmasına imkân sağlanmasını,
- c. Dış ülkelerin enerji sektöründe Rus sermayesinin rolünün artırılmasını,
- d. Yabancı sermaye ve tecrübenin ülkeye akışının teşvik edilmesini,

¹⁰⁹ Yüce, *Kafkasya ve Orta Asya Kaynakları...*, ss. 200 – 202.

e. Rus enerji taşıyıcılarının transit geçişini temin edici tedbirlerin alınmasını öncelikli hedefler olarak tespit etmiştir.¹¹⁰

Bu doktrin çerçevesinde Rusya, devlete ait petrol ve doğal gaz şirketleri olan Lukoil ve Gazprom'u Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'daki hidrokarbon yataklarına geri dönmeleri ve Rusya şirketlerinin uluslararası boru hattı projelerinde söz sahibi olarak, hatların Federasyon topraklarından geçmelerini sağlamaları için teşvik etmektedir.¹¹¹

Rusya Federasyonu, Orta Asya ve Kafkasya enerji kaynakları ve bu kaynakları uluslararası pazarlara taşıyan boru hatları üzerindeki kontrolünü kaybedecek olursa; transit gelirlerinden mahrum kalacağını, petrol ve doğal gaz fiyatlarını istediği gibi belirleyemeyeceğinin, ayrıca bölge devletlerinin siyasi, ekonomik ve toplumsal yaşantısına müdahale edemeyeceğinin farkındadır. Böylece kendi sınırları içine kapanarak, uzun vadede bölgeyi ABD, Çin, AB, Türkiye ve İran gibi güçlerin ellerine terk etme zorunluluğunu hissedecektir.¹¹²

Tüm bu dış ögelere, Rusya'nın iç dinamikleri, eski Başbakan Viktor Çernomirdin gibi petrol oligarkları ve mafyanın etkisi de eklendiğinde, hidrokarbonların Federasyon'un içyapısı ve dış politika seçenekleri üzerindeki etkisi de daha iyi anlaşılacaktır. Bu karmaşık yapı, nihayetinde Rusya'nın Orta Asya ve Kafkasya'da oynamakta olduğu veya oynayacağı rolün analizini zorlaştırmaktadır. İlk olarak bölgedeki hegemonik varlığını sürdürmeyi düşünen Rusya, SSCB'nin dağılmasının ardından yaşadığı bunalımların etkisiyle sarsılmış ve kendisini uluslararası şirketlerin bölgeye akınıyla karşı karşıya bulmuştur. Orta Asya ve Kafkasya ülkelerinin birer aktör olarak Rusya'nın karşısına çıkmaları, her halükarda Rusya'nın hareket kabiliyetini sınırlandırmaktadır. Bu doğrultuda Rusya, Orta Asya ve Kafkasya petrol ve doğal gazı ile ilgili emellerini yeniden düzenleme yoluna gitmiştir. Üretim aşamasında görece düşük seviyelerle yetinmesine karşın, Kazakistan'ın petrol ve Türkmenistan'ın da doğal gaz dışsatımında kontrolü elinde bulundurmaya önemli ölçüde başarmıştır. Sonuçta, petrol ve doğal gaz ticaretindeki Rusya varlığı, Kazakistan, Türkmenistan ve

¹¹⁰ "Türkiye'nin Enerji Politikaları", www.ekocerceve.com/img/haberler/TurkiyeEnerjiPolitikaları.doc ; [19 Kasım 2006], s. 6; Yüce, **Kafkasya ve Orta Asya Kaynakları...**, ss. 204 – 205.

¹¹¹ "Türkiye'nin Enerji Politikaları", s. 6.

¹¹² Yüce, **Kafkasya ve Orta Asya Kaynakları...**, ss. 205 – 206.

Özbekistan'da Azerbaycan'a kıyasla daha yoğundur. Bir derleme yapacak olursak, Rusya'nın nihai amacının bölgede petrol ve doğal gaz gelirlerinden mümkün olan en büyük payı almak, uluslararası şirketlerle işbirliğini kendi taşıma projeleriyle örtüştürerek arttırmak ve başta ABD olmak üzere diğer ülkelerin nüfuzunu arttırmalarını önlemek olarak özetlenebilir.¹¹³

Rusya'nın Çeçenistan örneğinde olduğu gibi içeride yaşadığı sorunlar, 1998 yılında iyiden iyiye etkisini hissettiren ekonomik kriz ve Rusya petrol ve doğal gaz endüstrisinin Hazar'ın derin yataklarını çıkarmada yetersiz kalması, uluslararası şirketlerin ve diğer aktörlerin bölgede etkinliklerini arttırmalarına olanak tanımıştır.¹¹⁴ Buna karşın, günümüzde Orta Asya ve Kafkasya petrol ve doğal gazını bölgeden uluslararası pazarlara taşıyan boru hatlarının tamamına yakınının Rusya Federasyonu topraklarından geçmesi, bu ülke için önemli bir sigorta işlevi görmektedir. Rusya'nın bölgedeki boru hatlarının yanı sıra, dolaylı olarak enerji kaynaklarının üzerinde hâkimiyeti olduğu da söylenebilir. Dolayısıyla, Rusya Federasyonu'nun buradaki ana hedefi, bölgede yapılacak yeni boru hatlarının mutlaka kendi topraklarından geçmesini sağlamak ve kendine alternatif olabilecek güzergâhları da engellemek olacaktır.

Özetle, bu çerçevede içerisinde süre giden Orta Asya ve Kafkasya boru hatları siyasetini daha iyi irdeleyebilmek için stratejik öneme sahip mevcut ve inşa halindeki boru hatlarını ve inşa aşamasına geçilmemiş veya sadece birer öneriden ibaret olan projelerin etraflıca değerlendirilmesi gerekmektedir. Değerlendirme, esas olarak, Rusya Federasyonu topraklarından geçen ve geçmesi düşünülen boru hatları ve projeleri ve bunların haricindekiler olarak ikili bir sınıflandırma dâhilinde yürütebilir.

2006 yılı itibarıyla, Orta Asya ve Kafkasya'dan başlayan, mevcut 7 petrol ve 2 doğal gaz boru hattı bulunmaktadır. 7 petrol boru hattından 4'ü ve 1 doğal gaz boru hattı Rusya topraklarından geçmektedir. Bunların dışında, 6 petrol ve 4 doğal gaz boru hattı inşa, proje veya öneri aşamasındadır. Çeşitli siyasi sorunlar ve finansal yetersizlikler nedeniyle, inşa, proje ve öneri aşamasındaki 6 petrol boru hattından 4'ünün ve 4 doğal gaz boru hattından 3'ünün kısa erimde gerçekleştirilmesi mümkün gözükmemektedir. Genel bir değerlendirme yapıldığında, Bakü-Grozni-Novorossisk ve Çeçenistan'daki sorunlar yüzünden Grozni'yi *by-pass* eden Bakü-Mohaçkale-

¹¹³ Bilgin, *Avrasya Enerji Savaşları...*, ss. 46 – 47.

¹¹⁴ Bilgin, *Avrasya Enerji Savaşları...*, s. 47.

Novorossisk, Atrou-Samara ve Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (CPC) petrol boru hatları, Rusya topraklarından geçen ve Rusya'nın kontrolünde olan boru hatları olarak ön plana çıkmaktadır.¹¹⁵ Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC), Bakü-Supsa ve Kazakistan-Çin petrol boru hatları ise, Rusya'nın kontrolünde olmayan diğer hatlardır.¹¹⁶ Doğal gaz boru hatlarından Orta Asya Merkez Boru Hattı Rusya'nın kontrolünde iken, Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) ve Körpece-Kurtköy boru hatları Rusya'nın hâkimiyeti dışında kalmaktadır.¹¹⁷

¹¹⁵ Bakü-Grozni-Novorossisk, Bakü-Supsa'dan sonra, Azerbaycan'ın Azeri, Güneşli ve Çıralı petrol sahalarından çıkarılan erken üretim petrolünü dünya pazarlarına ulaştıran ikinci hattır. 1997 sonunda işletmeye açılan bu hat, yaklaşık 1400 km uzunluğunda olup, 5 milyon ton/yıl kapasitelidir. Çeçenistan sorunu yüzünden petrol akışında kesintiler yaşanmaktadır. Bakü-Mohaçkale-Novorossisk hattı ise, Çeçenistan'daki sorunlar yüzünden Grozni'yi *by-pass* ederek Dağıstan'dan geçmektedir. 2000 yılı Nisan ayında işletmeye açılan bu hattın uzunluğu 250 km olup 6 milyon ton/yıl kapasitelidir ve yaklaşık olarak 140 milyon ABD dolarına mal olmuştur. Atrou-Samara hattı, Atrou/Kazakistan'dan başlayıp 700 km sonra Samara/Rusya'da son bulmaktadır. Bu hat Sovyet döneminden beri hizmet vermektedir. Yeni pompa istasyonlarıyla desteklenmesinin ardından kapasitesi 16 milyon ton/yıl'a yükselmiştir. "Caspian Pipeline Consortium" olarak adlandırılan Hazar Boru Hattı, Tengiz/Kazakistan'dan başlayıp Novorossisk/Rusya'da son bulmaktadır. Ekim 2001'de hizmete açılan CPC, 28 milyon ton/yıl kapasiteye sahip olup, inşa maliyeti yaklaşık olarak 2,5 milyar ABD dolarıdır. Bkz. <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspgrph.html> ; [16 Kasım 2006]. Güncellenmiş Türkçe metin için bkz. Pamir, "Kafkaslar ve Hazar...", s. 46.

¹¹⁶ Ayrıntılı olarak çalışmamızın 3. bölümünde ele alacağımız BTC, 2006 yılı Mayıs ayında tamamlanmıştır. 50 milyon ton/yıl kapasiteye sahip olacak biçimde inşa edilen BTC'nin 3-3,5 milyar ABD dolarına mal olduğu tahmin edilmektedir. Bakü-Supsa ise, Hazar enerji havzasının Azerbaycan'a ait bölümünde yer alan Azeri, Güneşli ve Çıralı petrol sahalarından, ana üretim öncesi çıkarılacak petrolün (erken üretim petrolü), Gürcistan'ın Karadeniz kıyısındaki Supsa limanından uluslararası pazarlara ulaştırılmasını sağlayan petrol boru hattıdır. 1999'un Nisan ayında işletmeye açılmıştır. Uzunluğu 824 km olan hattın 5,5 milyon ton/yıl olan kapasitesi, sonradan 7 milyon ton/yıl'a çıkartılmış ve yaklaşık olarak 600 milyon ABD dolarına mal olmuştur. Kazakistan-Çin boru hattının ise, Aktübinsk/Kazakistan'dan Sincan/Çin'e yılda 40 milyon ton petrol taşıması hedeflenmiştir. Yaklaşık 3000 km uzunluğunda olan bu hat, dünyanın en uzun petrol boru hatlarından birisidir. 25 Mayıs 2006'da devreye girmiştir. Yaklaşık 3-3,5 milyar ABD dolarına mal olduğu tahmin edilmektedir. Bkz. <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspgrph.html> ; [16 Kasım 2006]. Güncellenmiş Türkçe metin için bkz. Pamir, "Kafkaslar ve Hazar...", s. 46. Ayrıca, "Karadeniz ve Hazar Bölgesi Petrol Boru Hatları" için bkz. Harita 2.1.

¹¹⁷ Türkmenistan ve Özbekistan gazını Kazakistan üzerinden Rusya'ya taşıyan Orta Asya Merkez Boru Hattı 100 milyar m³ kapasiteye sahiptir. Bakü-Tiflis-Erzurum [BOTAŞ'ın Azerbaycan-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı, TPAO'nun ise Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı (SCP) olarak isimlendirdiği] hattı ise, Bakü'den başlayıp Tiflis üzerinden Erzurum/Türkiye'de son bulacaktır. 900 km uzunluğundaki hattın maliyetin 1 milyar ABD doları olarak tahmin edilmektedir. Kapasitesinin 6,7 milyar m³ olması öngörülen hattın 2007 yılı içerisinde işletmeye açılması planlanmaktadır. Körpece-Kurtköy hattı ise, Körpece/Türkmenistan'dan aldığı gazı Kurtköy/İran'a taşımaktadır. 200 km uzunluğunda olup, 1997'den beri hizmet vermektedir. Tahmini 190 milyon ABD dolarına mal olan bu hat, 8 - 10 milyar m³ taşıma kapasitesine sahiptir. Bkz. <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspgrph.html> ; [16 Kasım 2006]. Güncellenmiş Türkçe metin için bkz. Pamir, "Kafkaslar ve Hazar...", s. 47. Ayrıca, "Karadeniz ve Hazar Bölgesi Doğal Gaz Boru Hatları" için bkz. Harita 2.2.

Harita 2.1.
Karadeniz ve Hazar Bölgesi Petrol Boru Hatları

Kaynak: <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Caspian/pdf.pdf> ; [19 Kasım 2006]

Harita 2.2.
Karadeniz ve Hazar Bölgesi Doğal Gaz Boru Hatları

Kaynak: <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Caspian/pdf.pdf> ; [19 Kasım 2006]

Bölgeden petrol dışsatımı konusundaki tutumu bu bilgiler ışığında ele alınacak olursa, Rusya Federasyonu'nun alternatif boru hattı projelerinin ortaya atılmasından, büyük rahatsızlık duyduğu ve harekete geçerek başta Azerbaycan ve Kazakistan petrolünün dışsatımı için yeni boru hatları ve taşıma alternatifleri geliştirdiği

görülmektedir. Bu hedefler doğrultusunda, Sovyet döneminden kalan Atrou-Samara hattının kapasitesi arttırılmış, Azerbaycan erken petrolünün taşınması için Bakü-Grozni-Novorossisk hattı ve Çeçenistan Savaşı yüzünden bu hatta petrol sevkiyatında yaşanan sorunlar yüzünden Bakü-Mohaçkale-Novorossisk hattı ve Kazakistan'ın Tengiz sahası petrolünü taşımak için de CPC hattı inşa edilmiştir. Rusya'nın hegemonyasını pekiştiren bu hatların sağladığı üstünlük, 1999 yılı Nisan ayında hizmete açılan Bakü-Supsa ve onu takip eden BTC hattı ile kırılmıştır. Ancak, Rusya'nın Bakü-Grozni-Novorossisk ve Bakü-Mohaçkale-Novorossisk hatlarının kapasitesini ek yatırımlarla arttırıp, rekabeti daha da kızıştırma şansı bulunmaktadır.¹¹⁸

Doğal gaz da ise, Rusya Federasyonu'nun çok daha geniş bir etkinlik alanına sahip olduğu söylenebilir. Daha önce de belirtildiği gibi, dünyanın en büyük doğal gaz rezervine sahip olan bu ülke, aynı zamanda da en büyük gaz dışsatımcısı konumundadır. Bölgede doğal gaz alanında kendisine en büyük rakip konumunda olan Türkmenistan'ın dışsatımının tamamına yakını Rusya üzerinden geçen hatlar aracılığıyla gerçekleştirmesi, bu ülkeyi Rusya ile rekabet etmekten alıkoymakta ve onu güdümünde bir enerji ortağı durumuna sokmaktadır. Dolayısıyla Rusya, Türkmenistan gazının alternatif güzergâhlardan dışsatımını ve bu ülkenin kendi pazarını paylaşmasını önlemeye çalışmaktadır.¹¹⁹ Başka alternatifi bulunmayan Türkmenistan, gazını Rusya'ya uluslararası pazar fiyatlarının çok altında bir fiyat olan 44 ABD doları/1000 m³'ten satmak zorunda kalmıştır. Aynı şekilde, Özbekistan'da Orta Asya Merkez Boru Hattı vasıtasıyla gazını tek dışsatım kapısı olarak gördüğü Rusya'ya aktarmak mecburiyetindedir.¹²⁰

Türkiye de dâhil olmak üzere, Avrupa kıtasının doğal gaz gereksiniminin önemli bir bölümünü yine Rusya karşılamaktadır.¹²¹ Doğal gaz dışsatımının % 90'ını Avrupa ülkelerine gerçekleştiren Rusya, bu gazın % 80'ini de Ukrayna üzerinden transfer etmektedir. Ancak Rusya'nın 1 Ocak 2006'da Ukrayna'ya sattığı doğal gazın fiyatını arttırması ve ardından da gazı kesmesi sonucunda yaşanan gerginlik, sadece ikili

¹¹⁸ Pamir, “**Kafkaslar ve Hazar...**”, ss. 48 – 49.

¹¹⁹ Bu noktada Rusya, Hazar'ın hukuki statüsü sorunu çözümsüz bırakarak en başından itibaren, “Hazar Geçişli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi”ni engellemeyi başarmıştır.

¹²⁰ Pamir, “**Kafkaslar ve Hazar...**”, s. 49 – 50.

¹²¹ “Avrupa'ya Yönelen Boru Hatları” ve “Rusya'dan Gaz İthal Eden Ülkeler ve Bağımlılık Oranları” için bkz. Harita 2.3. ve Ek-3.

ilişkiler düzeyinde kalmamış ve büyük bir krize dönüşmüştür.¹²² Doğal gaz, bu örnekte görüldüğü gibi, artık bir ticari meta değil, siyasi bir mücadelenin aracı olmuştur.

Rusya Federasyonu'nun doğal gaz boru hatlarını ve dışsattımını etkin bir stratejik güç olarak kullanması konusundaki örnekleri çoğaltmanın imkânı vardır. İlk olarak, Bakü-Novorossisk hattından erken petrol sevkiyatını durduran Azerbaycan'ın¹²³ gaz talebini ancak sevkiyatı yeniden başlatması ön koşuluyla kabul etmiştir. Rusya, benzer baskıları Gürcistan ve Ermenistan'a da uygulamaktadır.¹²⁴

Son yıllarda Gürcistan, Ukrayna ve BDT üyesi ülkelerde yaşanan "renkli" devrimlerin, Rusya'dan uzaklaşma ve Batı'ya yakınlaşma olarak algılandığının ve Rusya'da güvenlik endişeleri yarattığının altını çizmek gerekir. Rusya'nın bu

Harita 2.3.
Avrupa'ya Yönelen Boru Hatları

Kaynak: <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Russia/pdf.pdf> ; [22 Kasım 2006]

davranışıyla, diğer BDT üyelerine gözdağı vermek istemiş olabileceği üzerinde durulmaktadır. Kaldı ki, dünya kamuoyu olayı, Ukrayna Devlet Başkanı Viktor

¹²² Sinan Oğan, "Türkiye ve Ukrayna Arasındaki Gaz Savaşı Türkiye'yi Etkiler mi?", <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=29&yazi=707> ; [15 Ekim 2006].

¹²³ Azerbaycan, özellikle Şahdeniz yatağında büyük doğal gaz rezervlerine sahip olmasına rağmen, bu rezervlerin geliştirilmesi ancak birkaç yıl içerisinde mümkün olabilecektir. O zamana kadar, bu ülkenin doğal gaz konusunda Rusya'ya bağımlılığı devam edecektir.

¹²⁴ Dokuzlar, **Dünya Güç Dengesinde...**, s. 116.

Yuşçenko'nun demokrasi isteği ve AB ile NATO'ya üye olma gayretinin Rusya tarafından cezalandırılması olarak değerlendirmektedir.¹²⁵

Bahsi geçen gelişmeler, Rusya'nın dünya doğal gaz pazarını, petrol pazarına göre daha fazla kontrol edilebilir olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Bugün gelinen noktada Rusya, Hazar'ın hukuki statüsü konusunda petrol rezervleriyle ön plana çıkan Azerbaycan ve Kazakistan'ın tezlerini benimserken, Türkmenistan'ı bu birlikteliğin içine çekmeye çalışmamakta ve Azerbaycan ile uzlaşması konusunda onu desteklememektedir. Neticede, söz konusu gelişmeler, Rusya'nın doğal gaz konusunda yaşanan rekabeti petroldekine nazaran daha büyük bir "tehdit" olarak gördüğü şeklinde yorumlanmaktadır.

Sonuç olarak, Rusya Federasyonu'nun Yeni Büyük Oyun'da verdiği mücadelenin genel bir değerlendirmesi yapıldığında; bu ülkenin Sovyet sonrası Orta Asya ve Kafkasya enerji rejiminin şekillenmesi aşamasında, teknolojik ve mali yetersizliklerinin bedelini ödediği ve bölgedeki etkinliğini bir nebze olsun korusa da, hegemon özelliğini kaybettiği söylenebilir. 1991'den sonra, siyasi anlamda da bölgedeki enerji rejiminin hegemonik değil, çok taraflı bir yapıya büründüğü görülmektedir. Esas itibariyle Rusya Federasyonu ve ABD arasında yaşandığı varsayılan mücadelede, Türkiye, İran ve Çin gibi bölgesel aktörler de rol almaktadır. Ancak Sovyet döneminde cumhuriyetler arasında inşa edilen karşılıklı bağımlılık ilişkileri ve merkezi yönetim unsuru bu noktada Rusya'ya yardımcı olmaktadır. Kısacası, Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın petrol ve doğal gaz üretmek dışında hiçbir ekonomik faaliyetin içinde yer almamaları ve merkeze bağlı bir altyapı sistemi vasıtasıyla bu kaynakları pazarlamaları, onları büyük oranda günümüzde de Rusya Federasyonu'na bağımlı kılmaktadır. Kazakistan'ın petrol dışsatımında, yapımı yeni tamamlanan Çin seçeneği dışında tamamen Rusya'ya bağımlı olması, Azerbaycan'ın petrol konusunda Rusya dışı seçenekleri hayata geçirirken, doğal gaz kaynaklarını henüz değerlendiremediği için gaz gereksiniminin % 90'a yakını Rusya'dan karşılıyor oluşu ve son olarak, Türkmenistan (kapasitesi az olan İran seçeneği hariç) ve Özbekistan'ın gaz dışsatımını sadece Rusya üzerinden gerçekleştirmeleri, Rusya'nın yaşanan rekabette elini güçlendiren gerçeklerdir.

¹²⁵ Erkin Ekrem, "Rusya-Ukrayna Doğal Gaz Krizi ve Çin", <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=29&yazi=723> ; [15 Ekim 2006].

Esasında, Kazakistan örneğinde olduğu gibi (bu ülkede yaşayan önemli Rus azınlığı da hesaba katarak), Devlet Başkanı Nazarbayev'in öngördüğü şekilde, Rusya'yı gücendirmemeye ve dengeleri korumaya çok dikkat edilmektedir. Kaldı ki, bu ülke açısından Rusya'ya ait taşıma sistemini kullanıp, geliştirmenin önemli yatırım avantajları sağladığı görülmüştür. Arama ve çıkarma konularında uluslararası şirketlere verilen ayrıcalıklar karşısında, taşıma ve pazarlanma konularında Rusya göz ardı edilmemiştir.¹²⁶Aynı şekilde Azerbaycan'ın AIOC Konsorsiyumu, üretim aşamasına geçmesinin ardından, Rusya'ya ait taşıma sistemine en başından itibaren sıcak bakmış, Bakü-Grozni-Novorossisk ve Bakü-Mohaçkale-Novorossisk hatlarını kullanarak, petrolü Karadeniz'e ulaştırmıştır.

Rusya Federasyonu'nu ile ilgili değerlendirmelerden sonra, Orta Asya ve Kafkasya'daki enerji rejiminin belirlenmesinde büyük bir rol üstelenen Amerika Birleşik Devletleri'nin incelenmesi yararlı olacaktır.

2.1.2. Amerika Birleşik Devletleri

1990'ların başında, Orta Asya ve Kafkasya için hazır bir stratejiye sahip olmayan ABD yönetimi, 1993 yılı Nisan ayından itibaren, Amerikan menşeli petrol şirketlerinin, Azerbaycan, Kazakistan ve bir ölçüde de Türkmenistan ile petrol anlaşmaları imzalamalarının ardından, bölgeye olan ilgisini kamuoyu önünde seslendirmeye başlamıştır. Bill Clinton yönetimi, Hazar'da yürütülen enerji projelerine karşı artan ilgiye paralel olarak, bölgede farklı petrol ve doğal gaz nakil güzergâhlarını desteklemenin, ABD'nin stratejik çıkarlarına hizmet edeceğini, başta ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı ve Hazar Bölgesi özel temsilcisi Strobe Talbott olmak üzere resmi kaynaklardan duyurmuştur. Bu bağlamda, boru hatlarının geçeceği ve son bulacağı ülkelerin seçiminin, etki alanlarının, bölgesel ve uluslararası işbirliği eksenlerinin oluşumunda belirleyici olacağı düşünülmüştür. ABD yönetimi, bu perspektifle, bir "Doğu-Batı" enerji koridoru oluşturularak, Orta Asya ve Kafkasya'daki kaynakların

¹²⁶ Bilgin, **Avrasya Enerji Savaşları...**, ss. 339 – 340. Fırat Gazel'in iddiasına göre, 2000 yılında Rusya devlet başkanlığı görevini Boris Yeltsin'den devralan Vladimir Putin'in karizmatik etkinliği, ABD'nin Doğu-Batı enerji koridoru projesinin beklenen ölçüde yürümemesine, sonunda ABD'nin Rusya ile anlaşarak Avrasya'yı bölüşmeye razı olmasına yol açmıştır. Putin, bir yandan Çeçenistan sorununu çözümlenerek ve CPC boru hattı konusunda operasyonlarını hızlandırarak Hazar enerji havzasından petrol sevkiyatı konusunda ülkesini *by-pass* etmeye dayalı planları boşa çıkarmış, diğer yandan, ilk dış gezisini Orta Asya cumhuriyetlerine yaparak, Türkmenistan ile doğal gaz alımı konusunda önemli bir anlaşmanın altına imza atmak kaydıyla bu ülkeyi yeniden kontrolü altına almıştır. Bkz. Gazel, **Mavi Akım: Avrasya'da...**, s. 91.

Türkiye'ye taşınmasını, söz konusu girişimin ise, İran'ı çevreleyerek ve Rusya Federasyonu'nun bu alandaki tekeli kırarak gerçekleştirmeyi öngörmüştür.¹²⁷ Ancak birçok görüşün aksine, ABD, Rusya'nın Sovyet döneminde olduğu gibi Orta Asya ve Kafkasya'da tek etkin güç olmasını istememekle birlikte, başta sahip olduğu nükleer güçle dünyada hala önemli bir yeri olan bu ülkenin göz ardı edilmesini planlamamıştır.

1997 yılına gelindiğinde, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'i ağırlayan Clinton yönetimi, bu ziyaretin hemen ardından bölgede ABD petrol şirketlerinin koyduğu ağırlığın da etkisiyle, Orta Asya ve Kafkasya için yeni politikalarını açıklamıştır: ABD, Hazar enerji havzasında 19. yüzyılda Britanya ve Rusya İmparatorlukları arasında yaşanan Büyük Oyun'un bir benzerinin yine İngiltere ve Rusya Federasyonu arasında tekrarlanmasından yana olmayıp, bölgede artık ekonomik ve stratejik ağırlığın kendisine ait olmasını istemektedir. Bu doğrultuda Strobe Talbott, 21 Ağustos 1997'de John Hopkins Üniversitesi'nin Orta Asya Enstitüsü'nde yaptığı konuşmada, ülkesinin Orta Asya ve Kafkasya bölgesine yaptığı yardımları % 40 arttırmayı planladığını belirtmiş, “...*Bu kaynaklar bizim bu bölgedeki demokratik ve ekonomik reformlara olan desteğimizi arttırmamızı sağlayacaktır. Bütçede yaşadığımız sıkıntılara karşın, bu bölgeye yapacağımız yatırımlardaki artış, ülkemizin geleceği için ileriye gören bir yaklaşımdır*” açıklamasını yapmıştır. Talbott ana hatlarıyla ülkesinin, bölgeye yönelik politikalarını şöyle sıralamaktadır:

“a- Azerbaycan'a uyguladığımız ambargo¹²⁸, Bakü üzerindeki manivela gücümüzü sınırlıyor. Ambargo Azerbaycan'a ekonomik reform ve enerji kalkınması konularında yardım yapmamızı imkânsız hale getirdi.

b- 200 milyar varil petrol olduğu tahmin edilen Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinin başarısı bizim çıkarımızdır.

¹²⁷ Annie Jafalian, “L'évolution de la Politique Américaine dans la Région de la Mer Caspienne de Clinton à Bush”, <http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/IMG/pdf/FD001303.pdf> ; [29 Haziran 2006], ss. 532 – 533.

¹²⁸ Dağlık Karabağ sorunu yüzünden patlak veren Azerbaycan-Ermenistan Savaşı neticesinde ABD Kongresi Ermeni lobisinin de etkisiyle, Ekim 1992'de “Freedom Support Act (Section 907)” adlı yasayı kabul etmiş ve Azerbaycan'ı Ermenistan topraklarını işgal etmekle ve Ermenistan ve Dağlık Karabağ'a karşı saldırgan eylemlerde bulunmakla suçlamıştır. Bu yasa, ABD yönetimini Azerbaycan'a yapılacak her türlü insani yardımdan alıkoymaktadır. Bkz. <http://www.karabakh.gen.az/contents.php?cid=268> ; [24 Kasım 2006].

c- Çin, Afganistan, Türkiye ve İran'ın sınır teşkil ettiği ve Pakistan ve Hindistan ile de artan bir ekonomik ve sosyal ilişkiler içine giren, stratejik açıdan hayati olan bu bölgede yapılacak reformlar bölge istikrarına katkıda bulunacaktır.

d- Kafkasya ve Orta Asya'da ekonomik ve siyasi reformlar başarılı olmaz, iç ve sınır çatışmaları alevlenirse, bölge terör yuvası haline gelir, dinsel ve siyasi aşırılıklara ve sonuçta savaşa yol açabilir.

e- 200 milyar varillik petrolün üzerinde oturan bu bölgede istikrarsızlığın ortaya çıkması ABD'yi yakından ilgilendirecektir. Bu nedenle ABD'nin birincil görevi çatışmaları önleme politikaları gütmek olmalıdır.

f- Kafkasya ve Orta Asya'daki ülkeler artık kendilerini sömüren büyük devletlerin piyonu olmaktan kurtulmalı, gerçek bağımsızlığa, refah ve güvenliğe kavuşmalıdırlar.

g- Son birkaç yıldır Kafkasya ve Orta Asya'da bir "Büyük Oyun"un yeniden oynandığı tahminleri moda haline geldi. Bu tahminlerin bölgedeki yansımaları, petrolle ateşlenen bölgedeki dinamizmin buralarda yaşayan insanların aleyhine bir şekilde, büyük güçlerin rekabetine dönüşmesi şeklinde olacaktır. ABD olarak hedefimiz atalardan kalan böyle bir sonucun önlenmesidir.

h- Biz Kafkasya ve Orta Asya'daki tüm sorunlu oyuncuların kazanan taraf olmalarını istiyoruz. 19. yüzyılda olduğu gibi kazanan ve kaybeden taraflar olmamalı.

i- Kafkasya ve Orta Asya'daki sekiz ülkeye sınır oluşturan büyük devletlerin, bölgedeki barıştan kazanacakları çok şey, bölgesel çatışmalardan ise kaybedecekleri çok şey bulunuyor.

j- Kimileri bunun aşikar bir durum olduğunu söyleyecek, kimileri de bu yaklaşımın tarihsel bir sürece ait olduğunu savlayacaklardır. Bu savlamayı yapanlar, bu yaklaşımın büyük güçlerin Hazar Havzası'ndaki petrol ve doğal gaz ödülü için büyük oyunu yeniden oynama yolundaki kaçınılmaz ve geri tepilemez tarihsel gerçeği göz ardı edeceğini söyleyeceklerdir. Bu eski önyargıların üstesinden gelmemiz gerekiyor ve bu amaçla ABD olarak çaba harcıyoruz.

k- Kafkasya'ya yaptığım tüm ziyaretler sonrasında Ankara'ya uğrayarak bu duruma işaret ettim. Türkiye'nin bölgeye artan ilgisi ve bölgedeki hareketliliği, İran etkisinden kurtulmak isteyenler açısından bir rahatlama oluyor. Ancak Rusya, Türkiye'nin bölgedeki rolünü değişik şekilde görüyor. Rusya, Türkiye'nin bölgedeki artan rolünün eski Sovyet cumhuriyetleri ile irtibatını keseceği endişesi taşıyor. ”¹²⁹

¹²⁹ Alıntılar Strobe Talbott'un John Hopkins Üniversitesi'nde yaptığı "A Farewell to Flashman: American Policy in the Caucasus and Central Asia" adlı bildirisindedir. Bkz. Sarıbrahimoğlu, **Gizli Belgelerle Boru...**, ss. 127 – 129. Bildirinin İngilizce tam metni için bkz. www.state.gov/www/regions/nis/970721talbott.html ; [25 Kasım 2006].

Talbott'un yukarıda maddeler halinde verdiğimiz ABD'nin b3lge politikasının ana hatlarını duyurduğu konuşmasının hemen 3ncesinde, ABD Dışışleri Bakanlığı Ekonomik İlişkiler Yardımcısı Stuart Eisenstat da, Senato Dış İlişkiler Komitesi'nde yaptığı konuşmada, 19. y3zyılda Orta Asya ve Kafkasya'da Britanya ve Rus İmparatorlukları'nın, zayıf yerel y3netimler 3zerinde kendi politikalarını uygulamak i3in bir yarış halinde olduklarını anımsatarak, b3lgenin, i3 istikrarsızlıklara a3ık olduğu s3rece, dış g33ler tarafından n3fuz altına alınması tehlikesinin s3receği uyarısında bulunmaktaydı. Eisenstat, o d3nemde Hazar'ın kaynaklarının ortaklaşa işletilmesini isteyen Rusya, İnan ve T3rkmenistan'a da mesajlar g3ndererek, b3lgedeki hidrokarbon yataklarının işletilmesi a3ısından, havzanın yeni bir rejime kavuşturulmasının gerekliliğinin altını 3izmekteydi.¹³⁰

Talbott ve Eisenstat'ın beyanları analiz edildiğinde, ilk olarak, ABD'nin enerji g3venliği ve 3ıkarlarını ger3ekleştirebilmek i3in, b3lgede g3rece g33l3 ve istikrarlı yerel y3netimlerin bulunmasından yana bir tutumdan i3erisinde olduğu g3r3lmektedir. Bu bağlamda, b3lgede 3ng3r3len ekonomik ve siyasi reformlar desteklenmeli, dinsel ve siyasi aşırılıklara ABD'nin de desteğiyle izin verilmemelidir. Aksi takdirde, b3lge devletlerinin zayıf ve istikrarsız yapıları, kolaylıkla Rusya Federasyonu, İnan ve 3in'in n3fuzu altına girmeleri sonucunu doğurmakla kalmayacak, b3y3k g33lerin rekabetine d3nuşmesi muhtemel bu durum, sonu3ta ABD'nin b3lgede vermekte olduğu m3cadeleyi de zorlaştıracaktır. İkincesi, ABD y3netimi, b3lgede Rusya'yı g3cendirmek istemediğinin ve onunla işbirliği i3erisinde, reformlar vasıtasıyla bu 3lkenin uluslararası sisteme "entegre" olmasının ger3ekleşmesini hedeflediğinin altını 3izmektedir. 333nc3s3, Azerbaycan'ın 3zerinde daha fazla durulmasının gerektiği belirtilmektedir. Azerbaycan'ın başını 3ektiği b3lge 3lkelerinin 3zerinde oturduğu yaklaşık 200 milyar varillik petrol rezervinin ABD'yi yakından ilgilendirdiğini vurgulamakta, işbirliği ortamı iyi değerlendirildiği takdirde, 19. y3zyıldaki B3y3k Oyun'un aksine, bu sefer her akt3r3n yararına bir oyunun oynanabileceğinin 3zerinde durulmaktadır. Bu y3zden ge3mişteki k3t3 anılardan korkulmamalı, dersler 3ıkartılmalı ve herkesin yararına olacak girişimlerde bulunulmalıdır. Son olarak, Rusya ve İnan'a karşı, 3zellikle Rusya'nın fazla tepkisini 3ekmeden T3rkiye'nin b3lgede desteklenmesinin gerektiği vurgulanmaktadır.

¹³⁰ Sarıbrahimoğlu, **Gizli Belgelerle Boru...**, s. 129.

1998 yılına gelindiğinde, bölgede çalışmalarını sürdüren ABD şirketleri, Clinton yönetimi tarafından Doğu-Batı enerji koridoru çerçevesinde desteklenen petrol ve doğal gaz boru hattı projelerine ait etütleri tamamlamışlardır. Sonuçta, ABD'nin bölge için öngördüğü Çoklu Boru Hatları stratejisinin, ekonomik ve siyasi çıkarlar ayrı ayrı masaya yatırıldığı takdirde, uygulanabilirliği hakkında birçok soru işareti belirmiştir. Bölgede en çok girişime imza atan şirketlerin, hükümetin öngördüğünün aksine Türkiye toprakları üzerinden geçmeyen birçok projeye sıcak baktığı görülmüştür. Örneğin, ilk olarak ChevronTexaco, Rusya'nın bölgedeki etkisini de hesaba katarak, Mayıs 1997'de Kazakistan'ın Tengiz yataklarını Rusya'nın Novorossisk limanına bağlayan boru hattı projesini (CPC) hayata geçirmiştir. Bu konuda bir açıklama yapan şirket yöneticisi Richard Matzke, bu girişimin eski SSCB'nin asla ölmediğini düşünmemize yol açtığını, geçmişin günümüz ve gelecek üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu ve bu bağlamda boru hatları sisteminin % 80'inin hala Rusya'dan geçmekte olduğunu belirtmiştir. Matzke'ye göre, tarih siyasi sınırları yeniden belirlemiştir; fakat Rusya hala bölgedeki petrol taşımacılığının gelişiminin belirleyicisi olacaktır. Ayrıca, Chevron, Mobil ve Conoco şirketleri Rusya'dan geçen hatlara alternatif olarak, İran güzergâhını da değerlendirmeye almışlardır. Fakat 1996'da çıkarılan İran-Libya Yaptırımları Yasası¹³¹ gereğince, Mobil şirketinin bu ülkeye yatırım yapma konusundaki başvurusu ABD Maliye Bakanlığı tarafından reddedilmiştir. Conoco şirketi temsilcisi Michael Stinson ise, Hazar'ın doğusunda çalışmalarını yürüten petrol şirketlerinin büyük bir bölümünün İran üzerinden petrol satmak istediği belirterek, bu seçeneğin en düşük maliyetleri sunması ve fazlasıyla rekabetçi olmasına rağmen yasa vasıtasıyla değerlendirme dışı bırakılmasını eleştirmiştir. Diğer taraftan, Unocal şirketi, Türkmenistan gazını Afganistan üzerinden Pakistan'a ve belki de daha sonra Hindistan'a taşıyacak projeleri gündeme getirmiştir. Clinton yönetimi, resmi olarak, Afganistan seçeneğini dışlamadan "Hazar Geçişli" projelere destek verdiğini duyurmuştur. Kazakistan petrolünü ve Türkmenistan gazını Azerbaycan üzerinden Türkiye'ye taşımayı hedefleyen bu projeler, Türkiye ve Kazakistan'ın başka alternatiflere yönelmesi ve Hazar'ın hukuki statüsünün bir türlü "belirlenememesi" nedeniyle hayata geçirilememiştir.¹³²

¹³¹ Bkz. dipnot 90.

¹³² Jafalian, "L'évolution de la Politique Américaine...", ss. 534 – 536.

Kendisi de petrolc bir aileden gelen George W. Bush'un 21 Ocak 2001'de Başkanlık görevini devralmasının ardından, Amerikan petrol endüstrisinde çalışmış bazı kişilerin de yeni yönetimde anahtar görevlere gelmesiyle, ABD'de "devlet bundan böyle petrol şirketleriyle aynı doğrultuda stratejiler izleyecek" yorumları yapılmaya başlanmıştır. Cumhuriyeti yönetimin petrol şirketleriyle olan yakın bağları, başta Teksaslı bir petrol zengini olan ve Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan'da mühendislik ve inşaat işleri üstelenen Halliburton şirketinin 1995 – 2000 arasında yönetim kurulu başkanlığını yürüten Dick Cheney'in başkan yardımcılığına getirilmesiyle iyice gün yüzüne çıkmıştır. Başkan Bush'un Güvenlik Konseyi danışmanı görevini yürüten ve daha sonra Dışışleri Bakanı olan Condoleezza Rice ise, Chevron şirketinin 1991'den beri yönetim kurulu üyesidir.¹³³

Bush yönetimi, görevi devralmasının hemen ardından, petrol politikasını ABD'nin yeni önceliği haline getirmiştir. Çünkü ABD, 21,4 milyar varillik petrol rezerviyle dünyada 11. sırada bulunmasına karşın, tüketimin % 59'unu dışalım vasıtasıyla karşılamaktadır. Bu lke, dünya nüfusunun (yaklaşık 6,6 milyar)¹³⁴ % 4'n (yaklaşık 300,2 milyon)¹³⁵ oluşturmasına karşın, dünya enerjisinin dörtte birinden fazlasını tüketmektedir. 2001 yılı Mayıs ayında Başkan Yardımcısı Cheney, bu bilgilerin ışığında gelecek 25 yılda (günümüz itibariyle 20 yılda) ABD'nin enerji talebinin nasıl garanti altına alınacağını gösteren "Ulusal Enerji Siyaseti" raporunu¹³⁶ açıklamıştır. Dönemin Dışışleri Bakanı Colin Powell'in de aralarında bulunduğu raporun hazırlayıcıları, "enerji güvenliği politikasını Amerikan ticaret ve dış politikasının bir önceliği haline getirmesini" Başkan Bush'a tavsiye etmişlerdir. Orta Doğu'nun dünya petrol güveliği ve ABD'nin uluslararası enerji politikası açısından merkezi önemini koruyacağını kabul eden raporda, "*Politikamız küresel ve aydınlatıcı olacak ve küresel enerji dengesi üzerinde büyük etki yaratacak yeni bölgelerin ortaya çıkmasını sağlayacak*", denilmektedir. Raporda ayrıca, Hazar'ın "*hızla büyüyen yeni enerji sahası*" olarak öne çıktığı vurgulanarak, "*güçlü, şeffaf ve istikrarlı bir ticaret*

¹³³ Jafalian, "L'volution de la Politique Amricaine...", ss. 536 – 537.

¹³⁴ <http://www.ibiblio.org/lunarbin/worldpop> ; [26 Kasım 2006].

¹³⁵ <http://www.census.gov/main/www/popclock.html> ; [26 Kasım 2006].

¹³⁶ Bu rapor sıkça Başkan Yardımcısı Cheney'in adıyla anılmaktadır.

*ortamı ve altyapı projeleri için Kazakistan, Azerbaycan ve diğer Hazar devletleriyle ticari diyalogun daha da geliştirilmesi” önerilmektedir.*¹³⁷

Ulusal Enerji Siyaseti belgesinde vurgulandığı gibi, ABD yönetimi, küresel çapta bir enerji siyaseti izleyeceğinin altını çizerek, Hazar’ı da dünya enerji dengesi üzerinde büyük etki yaratacak bir bölge olarak ön plana çıkartacağını belirtmektedir. Bu bölgeye özel ilgi gösterilmesinin gerekli olduğunu, Cheney, daha Halliburton şirketinin yönetim kurulu başkanıyken yaptığı konuşmada, “*Hazar kadar stratejik öneme sahip bir bölgenin birden ortaya çıktığına inanamıyorum*”, şeklindeki sözleriyle vurgulamıştır.¹³⁸ Ayrıca, Cheney 23 Haziran 1998’de CATO Enstitüsü’nde yaptığı konuşmada, ABD – İran ilişkilerinde bir iyileşmenin yaşanmasından yana olduğunu sinyallerini vermiştir. Cheney gibi petrol şirketlerine yakın isimlerin 2001’de yönetime gelmesiyle, kamuoyunda bu yakınlaşmanın gerçekleşeceğine ve ABD’nin Afganistan siyasetinin netlik kazanacağına dair fikirler oluşmaya başlamıştır. Fakat beklentilerin aksine, Bush yönetiminin göreve geldiği ilk aylarda da, bölge için Clinton döneminde öngörülen işbirliği eksenlerinden sapma olacağına hiçbir belirti oluşmamıştır. ABD’nin bölgede yürüttüğü enerji diplomasisinden sorumlu kişi olan Elizabeth Jones, Nisan 2001’de Harvard Üniversitesi’nde yaptığı bir konuşmada, Washington’un bölgede Türkiye ile işbirliğini arttıracığını ve İran ile ilişkilerin geliştirilmesi konusundaki yasağın devam edeceğini, yani ülke siyasetinde bir önceki dönemden bir farklılaşmanın yaşanmayacağını duyurmuştur.¹³⁹

Sonuçta Doğu-Batı Enerji Koridorunun oluşturulmasının Bush yönetimi için hala önemli bir amaç olduğu görülmüştür. 6 Haziran 2001’de Bakü’yü ziyaret eden ABD’nin Hazar’da yürüttüğü enerji diplomasisinden sorumlu danışman Büyükelçi Steven Mann, Bush yönetiminin Doğu-Batı enerji koridorunu desteklediğini belirtmişti. Mann’a göre Azerbaycan’da faaliyet gösteren Amerikan şirketleri, Doğu-Batı enerji koridorunun gerçekleştirilmesi konusunda anahtar bir role sahipti.¹⁴⁰

¹³⁷ Klevevan, **Yeni Büyük Oyun...**, ss. 5 – 6. Ayrıca, “Ulusal Enerji Siyaseti” belgesinin İngilizce tam metni için bkz. <http://www.whitehouse.gov/energy/National-Energy-Policy.pdf> ; [27 Kasım 2006].

¹³⁸ Klevevan, **Yeni Büyük Oyun...**, s. 5.

¹³⁹ Jafalian, “**L’évolution de la Politique Américaine...**”, ss. 536 – 538.

¹⁴⁰ Jafalian, “**L’évolution de la Politique Américaine...**”, ss. 538 – 539.

Şüphesiz Bush yönetiminin, bölgede Clinton döneminden farklılaşmayan bir siyaset izleyeceğinin sinyallerini vermesi, Türkiye'ye yönelik projelere destek vererek, İran'daki enerji sektörüne yönelik tüm yatırımlara karşı çıkması anlamına gelmekteydi. Ancak Ulusal Enerji Siyaseti belgesini hazırlayanlar, İran'a yönelik yaptırımların yeniden gözden geçirilmesi hakkında bir paragrafı da metine eklemeyi unutmamışlardır. Bu paragrafta, yaptırımların etkisinin devam etmesi için, belirli aralıklarda gözden geçirilmelerinin ve Amerikan halkının ve çıkarlarının üzerinde oluşturduğu maliyetin en aza indirilmesinin gerekliliğinden bahsedilmekteydi. Ne var ki, Ulusal Enerji Siyaseti belgesindeki bütün bu uyarılara rağmen, İran'a karşı uygulanan yaptırımlar yürürlükte kalmaya devam etmiştir. Bu konuda, 11 Eylül 2001 olaylarının Washington'un Tahran'a yönelik siyasetinde olması beklenen iyileşmelerin önünü tamamen kestiği iddia etmek yanlış olmayacaktır. 29 Ocak 2002'de ABD Başkanı George Bush'un, İran'ın kitle imha silahları geliştirdiğini ve terör ihraç ettiğini duyurması ve bu ülkeyi Irak ve Kuzey Kore ile birlikte dünya barışını tehdit eden "Şer Eksenini" içine dâhil etmesi, iki ülke ilişkilerinin kısa vadede düzelmeyeceği görüşünü pekiştirir niteliktedir. Bu doğrultuda, Büyükelçi Steven Mann ve Avrasya İşlerinden Sorumlu Bakan Yardımcısı Elizabeth Jones'un ağzından, resmi olarak, İran'a ait enerji sektörüne hiçbir Amerikan yatırımının yapılmayacağı ve Hazar petrol boru hatlarının İran Körfezi'ne değil, Akdeniz'e yönelerek Avrupa ve Amerikan pazarlarına ulaşacağını benimsendiği duyurulmuştur.¹⁴¹

Yukarıdaki bilgiler ışığında, tarihsel gelişmeleri de göz önünde bulundurarak genel bir değerlendirme yapıldığında, dünya petrol gereksiniminin büyük bölümünün gelecekte de Orta Doğu'dan karşılanacağını bilen ABD'nin, Arap ülkeleri egemenliğindeki OPEC'in petrol üretimindeki tekel gücünü 1973'teki petrol krizi sırasında gelişmiş ülkelere karşı kullanmasından bu yana, bu ülkelere olan bağımlılıktan kurtulmanın mücadelesini verdiği görülmektedir.

Günümüzde, Orta Doğu dışındaki petrol rezervlerinin hızla tükendiği düşünülürse, OPEC üyesi ülkelerin dünya pazarındaki payının kısa erimde % 60'ın üzerine çıkması beklenmektedir. Bu durum, özellikle dünya petrol rezervlerinin % 20,5'ine sahip olan Suudi Arabistan'a fiyatları dikte ettirme imkânı vererek büyük siyasi nüfuz sağlamaktadır. ABD'nin de her gün ithal ettiği ve tüm enerji

¹⁴¹ Jafalian, "L'évolution de la Politique Américaine...", s. 540.

gereksiniminin yarısını oluşturan 11 milyon varil petrolün beşte birini karşılayan Körfez Bölgesi ve özelinde Suudi Arabistan, gelecek on yıl içerisinde kendi üretimi de yaklaşık % 12 düşüş gösterecek ve 2020 yılında toplam enerji üretimini dışalım ile karşılamak zorunda kalacak olan ABD için son derece önemli bir konuma oturmaktadır. Bu durumun Washington yönetimini rahatsız ettiği ortadadır. Özellikle 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından Suudi yönetiminin ABD'ye karşı düzenlenen terör saldırıları kışkırttığını ve Afganistan'daki Taliban yönetimini desteklediğini düşünen Washington, Suudi petrol şeyhlerine olan bağımlılığını azaltmak için, "enerji kaynaklarını çeşitlendirme" politikasına hız vermiştir. Neticede bu strateji, istikrarsız Orta Doğu dışında kalan petrol kaynaklarının güvenliğinin ve denetiminin ABD'nin kontrolü altında olmasını öngörmektedir. Clinton döneminin Enerji Bakanı Bill Richardson, Hazar'ın bu strateji için uygun bir bölge olduğunu şöyle açıklamaktadır: "*...Biz yeni bağımsız ülkeleri Batı'ya yönlendirmeye çalışıyoruz. Bu ülkelerin Batı'nın ticari ve siyasi çıkarlarına bağımlı olduklarını görmek istiyoruz. Diğer yönlere sapmalarını istemiyoruz. Hazar Bölgesi'ne ciddi siyasi yatırım yaptık, dolayısıyla boru hattı haritamızın ve izlediğimiz politikanın doğru olduğunu görmek bizim için son derece önemli*".¹⁴²

Son tahlilde, ABD'nin Orta Asya ve Kafkasya için tasarladığı boru hattı haritası son on yıl zarfında bölgede yer etmiş birçok çatışma alanı yarattığı görülmüştür. Bölgenin kapalı coğrafi yapısı, nihayetinde boru hatlarının yapımını gerekli kılmaktadır. Ancak Sovyet döneminden kalan ve günümüzde inşa edilen boru hatlarının tamamına yakınının Rusya Federasyonu topraklarından geçiyor olması, eski SSCB cumhuriyetlerinin Moskova'ya karşı bağımsızlıklarını güçlendirme düşüncesinde olan ABD'nin işini zorlaştırmaktadır. Ayrıca, İran üzerinden geçecek boru hatlarını da engelleme düşüncesinde olan ABD, özellikle BTC projesini ısrarla savunmuştur. Hatta Türkmenistan'ı 1990'ların ortasında Taliban yönetimindeki Afganistan'a bir boru hattıyla bağlamayı düşünen Unocal şirketini desteklemiştir. Daha sonra, Afganistan harekâtı vasıtasıyla bu ülkeye askeri varlığını konuşlandıran Washington yönetiminin, öncelikle uluslararası terörizmi hedef alıyor gibi gözükse de, Orta Asya'ya diğer çıkarlarını da gözetmek için yerleştiği açıktır. Lutz Klevevan'a göre, Hazar'ın enerji

¹⁴² Klevevan, **Yeni Büyük Oyun...**, ss. 4 – 6.

zenginliği Bush yönetiminin Orta Asya'daki ABD nüfuzunu arttırmak için kullandığı terörle savaşın karşılığı olacaktır.

2.1.3. İnan

Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle birlikte, Orta Asya ve Kafkasya politikasını yeniden tanımlama gereği duyan ülkelerden biri de İnan İslam Cumhuriyeti olmuştur. Birlik'in dağılışı her Őeyden nce, İnan için önemli bir engelin kalkması demektir. İnan, böylece, evre ülkelerle olan ilişkilerinde daha rahat adımlar atma imkânına erişmiş; siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerini yeniden tanımlama şansına sahip olmuştur. Özellikle, coğrafi konumunun ona sağladığı avantajla, Hazar'ın 1991'den sonra yeniden Şekillenen enerji rejimi üzerinden dünyaya aılabilmenin bir yolunu bulduğunu dşnmştir. 1979 İslam Devrimi'nin ardından gittikçe radikalleşen rejimiyle başta ABD olmak üzere Batılı ülkelerin tepkisi çeken ve BM ambargoları sonrasında, iyiden iyiye tecrit altında kalan İnan, bu açılımla mahkm olduğu yalnızlıktan kurtulmak istemiştir. Ancak, İnan'ın Hazar'da belirleyici bir rol üstlenmesinin önünde, çoğu geçmişten gelen engeller bulunmaktadır. Başta, BM çerçevesinde uygulanan yaptırımlar olmak üzere, ABD'nin olumsuz tutumu ve dünya kamuoyunun rejimine sıcak bakmaması, onu uluslararası ortamda yalnızlığa iterek yeterli hareket alanı oluşumunu engellemektedir.¹⁴³

Esasında İnan'ın karşısına çıkan tüm bu engellerin arkasında, rejimini ihraç etmesine ve bölgesel gücünü arttırmasına karşı ABD'nin geliştirdiği mekanizmalar yatmaktadır. Ancak ABD gibi Batılı lkeler için, İnan'ın İslami özelliği bir rejim sorunu olarak karşımıza çıkarken, bölgesel ölçekte aynı zamanda mezhep farklılığı bir diğer uyumazlık unsuru olarak belirginleşmektedir. Bölge devletlerinin Sovyet döneminden kalan kemikleşmiş laik yapıları, bu devletler zeline İnan rejiminin tehdit olarak algılanması sonucunu doğurmuştur. Bunun yanı sıra, Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan Sünni ağırlıklı Müslüman nüfuslarıyla mezhepsel açıdan Azerbaycan'dan farklılaşmaktadır.¹⁴⁴ Kazakistan'ın nüfusunun neredeyse yarısının Slav kökenli olduğunu da belirtmek gerekir. Sonuçta, İnan'ın Şii niteliği bu ülkeler nezdinde

¹⁴³ Bilgin, **Avrasya Enerji Savaşları...**, s. 55.

¹⁴⁴ Bu konuda Tacikistan'ı İnan ile etnik ve kültürel yakınlığı konusunda diğer devletlerden ayrı tutmak gerekir. Ancak özellikle enerji kaynakları açısından çok fakir olan bu ülke, hem ekonomik olarak hem de Rusya Federasyonu askeri gücünü topraklarından barındırmasından dolayı İnan için stratejik bir önceliğe sahip değildir.

potansiyel bir tehdit olarak görülmektedir. Azerbaycan ise, Şii bir nüfusa sahip olmasına rağmen, diğer ülkelerde olduğu gibi laik kimliğini korumaktadır. Kaldı ki bu noktada, Azerbaycan'da Şiiliğin kültürel tanımının İran'dakinden farklılaştığını da vurgulamak gerekir. Bu konu, İran'ın etnik yapısı göz önünde bulundurulduğu takdirde iyice karmaşık bir hal almaktadır. Genel olarak kuzey İran'da yaşayan Azeriler, özellikle Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandığı 1991'den itibaren, İran yönetimi tarafından hep bir iç tehdit unsuru olarak görülmüştür.¹⁴⁵

İran'ın Orta Asya ve Kafkasya cumhuriyetleriyle olan ilişkilerinde siyasi unsurların yanı sıra ekonomik unsurlar da önemli bir yere sahiptir. İran en başta, önemli bir hidrokarbon üreticisi olduğundan, doğal olarak bölge ülkeleriyle rekabet halindedir. İkincisi, birincinin aksine İran, Hazar'ın kaynaklarının dış pazarlara ulaştırılması konusunda bu ülkeler ile ticari ortaklıklar kurmak istemektedir. Üçüncüsü, Hazar'ın su altında bulunan kaynakları için büyük bir mücadele vermekte, buradaki ekonomik zenginlikten pay alabilmek için, kendi tezini diğer oyunculara kabul ettirmeye çalışmaktadır. Bugün gelinen noktada, Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan'ın Hazar'ın tabanının bölünmesi konusunda anlaşmış olmaları ve Türkmenistan'ın belirsiz tutumu İran'ın diğer kıyıdaş ülkelere eşit paylaşım önermesini anlamsız kılmaktadır. Ne var ki, 2001'de Azerbaycan ile yaşanan gerginliğin ardından, İran'ın Hazar'ın hukuki statüsü konusunda kolay kolay taviz vermeyeceği anlaşılmıştır.

İran'ın, Orta Asya ve Kafkasya'da siyasi açıdan değil de, yukarıda belirtilen üç ekonomik unsurun yönlendirmesiyle hareket etmesinin çeşitli nedenleri vardır. 1991 – 92 arasında “muhafazakâr” Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani yönetiminde bölgede Türkiye ile “model ülke olma” ve “nüfuz alanı kurma” konularında mücadeleye giren İran, Batı karşıtı ve Rusya yanlısı siyaset anlayışını benimseyip, ABD ve Türkiye'nin bölgede doğan güç boşluğunu doldurmalarını önlemek istemiştir. Öyle ki, Rusya'nın 1993'te bölgeye tekrar ağırlığını koyması, İran ve Türkiye'nin geri planda kalmalarıyla sonuçlanmıştır. ABD'nin Rusya ile ilişkilerini bozmayı göze alamaması nedeniyle, Türkiye'ye verdiği desteğin dozunu azaltması, İran'ın isteğini bir ölçüde gerçekleştirse de, Rusya'nın siyasi anlamda bölgede tekrar güçlenmesinin sonucunda İslam Cumhuriyeti'nin hareket sahası daralmış ve ekonomik alanla sınırlı kalmıştır. Böylelikle, 1993'e kadar Orta Asya'da büyük rekabet içinde olan İran ve Türkiye'nin

¹⁴⁵ Bilgin, *Avrasya Enerji Savaşları...*, ss. 55 – 56.

işbirliğine yönelmeyi tercih ettikleri görülmüştür. İran'ın bölgeye rejim ithal etmek ve Türkiye'nin de bölgede Pan-Türkizm amacı gütmek türünden düşüncelerinin karşılıklı olarak büyük ölçüde ortadan kalkmış olması, bu işbirliğine yönelimi sağlayan birincil neden olarak görülmektedir.¹⁴⁶

Bunun aksine, 1990'ların başında Türkiye ve İran arasında Orta Asya konusunda uzlaşma ve yapıcılık hâkimken, Kafkasya'da tamamen farklı bir durum gözlenmiştir. 1992- 93 arasında Azerbaycan'da iktidarda bulunan Halk Cephesi'nin ve özellikle de lideri Ebülfeyz Elçibey'in İran'daki Azeri halkıyla yeniden bütünleşmekten söz eden milliyetçi söylemleri İran tarafından tehdit olarak algılanmış, Azerbaycan'a ve onu her alanda destekleme eğiliminde olan Türkiye'ye karşı da bir güvensizliğin doğmasına neden olmuştur. İran bu nedenle, Karabağ sorununda Ermenistan'ın yanında yer alırken, Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği destekten de rahatsız olmuştur. Haziran 1993 darbesiyle Elçibey'in görevden uzaklaştırılmasının ardından göreve gelen Haydar Aliyev'in İran'ı yatıştırıcı bir siyaset izlemesi ve aşırı milliyetçi akımları engellemesi, İran-Azerbaycan ilişkilerinde bir iyileşme döneminin başlamasını sağlamıştır.¹⁴⁷

Daha önce de belirtildiği gibi, İran'ın bölgeye yaklaşımını belirleyen unsurlar siyasi nitelikli olmasına karşın, elde edebileceği kazanımlar ve bu kazanımların yaratacağı sorunlar ekonomik niteliklidir. Söz konusu kazanımları Atay Akdevelioğlu üç ana başlık altında toplamıştır. İlk olarak, hem Azerbaycan ve Ermenistan hem de kıta içine sıkışıp kalmış olan ve bu durumdan kurtulmanın yollarını arayan Orta Asya devletleri için İran, pratikte Rusya'nın haricindeki diğer bir çıkış yoludur. Rusya'nın sık sık çıkardığı zorluklar ve bölge devletlerinin Rusya'ya olan bağımlılıklarını mümkün olduğunca azaltmaya çalışmaları sonucunda, İran güzergâhı doğal olarak ön plana çıkmaktadır. Üçüncü seçenek olarak, bölgenin Türkiye üzerinden dışarıya bağlanması söz konusudur. Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin düzelmesine bağlı olan bu seçeneğin kısa ve orta erimde gerçekleşmesini beklemek doğru bir öngörü olmayacaktır. Ancak, Türkiye'nin Gürcistan-Azerbaycan yoluyla ve Hazar üzerinden de Orta Asya ile bağlantı kurması, İran'ın bölgenin başat transit ülkesi olmasını engelleyebilecek

¹⁴⁶ Ertan Efeğil ve Leonard A. Stone, "Iran and Turkey in Central Asia – Opportunities for Rapprochement in the Post-Cold War Era", *Journal of Third World Studies*, Vol. 20, Issue. 1, Spring 2003, s. 57; Atay Akdevelioğlu ve Ömer Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, II. Cilt, Baskın Oran (Der.), II. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 583.

¹⁴⁷ Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler", s. 583.

mücadele ortamını doğurmaktadır. Bu durum, hidrokarbon nakliyatı konusunda bölgenin birincil limanı olmak isteyen İran'ın planlarını tehlikeye sokmaktadır. İkinci kazanım ise, birincisiyle bağlantılıdır. İran'ın başlıca hidrokarbon üretim alanlarının ülkenin güneyinde yoğunlaşması nedeniyle, kuzeyde bulunan Tahran, Tebriz ve Meşhed gibi üç büyük tüketim bölgesinin hidrokarbon gereksiniminin karşılanması için Tahran yönetimi, Azerbaycan ve Orta Asya ülkelerine hidrokarbon değiş-tokuşu (*swap*) imkanı sunmaktadır. Sonuçta İran, bu ülkelerden hidrokarbon alarak kuzey bölgelerindeki arz eksikliğini karşılarken bunun karşılığında güney bölgelerinde ürettiği eşdeğer miktarda kaynağı söz konusu ülkeler adına Basra Körfezi üzerinden satmaktadır. Bu uygulama elbette boru hattına gereksinim duyulmaması ve döviz kullanılmaması nedeniyle, hem İran hem de kaynak ülkeleri açısından ekonomiktir. Hepsinden önemlisi, İran'ı, Orta Asya hidrokarbonları için bir pazar durumuna getiren değiş-tokuş faaliyeti, bu ülkenin bölgede etkinliğini arttırması için önemli bir avantaj sağlamaktadır. İran'ın üçüncü kazanımı Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) vasıtasıyla bölge ülkeleri ile kurumsal bir çerçevede geliştirme imkânı bulduğu ticari ilişkilerdir. Bu örgüt sayesinde ABD müdahalesini aşabileceğini düşünen İran, örgütün yapısal nedenlerle işlevini gerektiği gibi yerine getirememesi sonucunda henüz istediği amaca ulaşamamıştır.¹⁴⁸

Beklenenin aksine Orta Asya ve Kafkasya politikasını belirgin biçimde ideolojiden arındıran İran, Azerbaycan ile yaşadığı gerginlikler bir kenara bırakılırsa, işbirliği ve uzlaşma üzerine kurulu ilişkilerin ortaya çıkması için gayret göstermiştir. Bu ilişkileri ele alırken, ulusal çıkar ve güvenlik unsurlarını rejim ihracı güdüsünün yerine yerleştirmiştir. İdeolojiden ulusal çıkara doğru değişim geçiren bu dış politika anlayışı, 1990'larda özellikle Cumhurbaşkanı Rafsancani ve halefi Muhammed Hatemi tarafından İran'ın uluslararası arenadaki dışlanmışlığını ortadan kaldırmak amacıyla benimsenmiştir. Ancak Tahran yönetiminin yapıcı yaklaşımına ve bölge açısından sahip olduğu coğrafi avantaja rağmen, bölge ülkeleriyle ilişkilerini istenilen düzeyde geliştirilebildiğini söylemek güçtür. Geçen on beş yıl, İran'ın hem ekonomik hem de siyasi açıdan potansiyelini kullanmadığını göstermiştir. Bölge ülkeleriyle yürütülen ilişkilerin yoğunluğunun düşük olmasının sorumluluğunu elbette ki sadece İran'a yüklemek doğru değildir. Yeni bağımsız cumhuriyetler ile istediği düzeyde ilişkiler kuramayan İran, ABD ve BM engellemelerinin haricinde dört nedenden ötürü başarısız

¹⁴⁸ Akdevelioğlu, “İran'ın Orta Asya...” ss. 4 – 5.

olmaktadır. Bu nedenlerden ilki, bölge ülkelerindeki mevcut İslami muhalefetlerin İran ile bağlantılı olduğu iddiasıdır. İkinci neden, İran'ın ekonomik örgütlenme ve teknolojik-mali yetersizliklerinin onun hareket alanını kısıtlamasıdır. Üçüncüsü, Türkiye-İran ve ABD-Rusya rekabetlerinin İran'ın etkinliğini azaltmasıdır. Son olarak, daha önce de sıkça belirtildiği gibi, Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenememesi ve İran'ın bu konudaki hırçın tavrının, başta Azerbaycan ve Kazakistan olmak üzere, bölge ülkelerinin ondan uzaklaşmasına neden olmasıdır.¹⁴⁹

İran'ın eski SSCB topraklarında, eskiden olduğu gibi bugün de organize bir rejim ihracı çalışması içerisinde olmadığı ve bunu gerçekleştirmek için de gerekli araçlarının bulunmadığı gözlenmiştir. Buna rağmen, Orta Asya ülkelerinin otoriter liderleri, özellikle 11 Eylül'den sonra, yönetimlerine karşı en büyük engel olarak gördükleri ve arkasında İran'ın olduğunu düşündükleri İslami radikalizme karşı "terörizmle mücadele" söylemini çok sık kullanır hale gelmişlerdir. ABD'nin de bu konuda desteğini alan bölge ülkelerinin tutumu, Tahran yönetimi için büyük bir sorundur. Bunun yanı sıra, bölge ülkelerinin sermaye ve teknoloji vaat eden Batı'ya yaklaşmayı dış politika yaklaşımı olarak benimsemeleri, İran'ın önündeki bir diğer önemli engeldir. ABD'nin yarattığı güçlükler nedeniyle, uluslararası sermayeye, yatırımlara ve nitelikli işgücüne ulaşamayan Tahran, Batı kapitalizmini ekonomik örgütlenme modeli olarak benimsemek isteyen Orta Asya ve Kafkasya ülkelerine, uygun bir model oluşturamazken, ekonomik yapılanma olarak da geride bıraktıkları SSCB'ye benzemektedir. Bu çerçevede İran, teknolojik yetersizliklerini giderebilmek ve nükleer enerji sektörü gibi nitelikli işgücünü gerektiren sektörlerde insan yetiştirebilmek için, başta Rusya Federasyonu olmak üzere, Çin gibi ülkelerle stratejik ortaklıkların altına imza atmaktadır. Ana aktörlerin Rusya Federasyonu ve ABD olduğu zamanla anlaşılan bu Büyük Oyun'da, bölgesel anlamda İran'a rakip olan Türkiye'nin ABD şemsiye altına girmesiyle, İran, ancak Rusya ile işbirliği içerisinde bulunarak, bölgede kendine bir yer edinebileceğini anlamıştır. Elbette ki böyle bir durumda, Rusya – İran ilişkilerinin Rusya lehine eşitsiz bir yapıda yürüyeceği açıktır. Çünkü ABD ve bir ölçüde de AB ile yaşadığı sorunlar nedeniyle, İran'ın Rusya'ya olan gereksinimi, Rusya'nın ona olan gereksiniminden daha fazladır. Bu durumun farkında olan Tahran

¹⁴⁹ Akdevelioğlu, "İran'ın Orta Asya..." ss. 5 – 7; Bülent Aras ve George K. Foster, "Turkey and Azerbaijani Oil Controversies: Looking for a Light at the End of a Pipeline", <http://meria.idc.ac.il/books/azerbaijan.htm> ; [15 Ekim 2006].

yönetimi oyunun kurallarını Rusya'nın belirlemesine karşı çıkmazken Moskova'nın denetimine ve hatta sınırlamalarına ses çıkarmamaktadır. Türkiye'nin bölgedeki etkisinin sınırlandırılması ve bölge ülkelerinin dünya ile ilişkilerinin kontrol altında tutulması konularında da, İran ve Rusya'nın benzer politikalar izledikleri görülmektedir. İki ülke arasında işbirliğinin filizlendiği konulardan bir diğeri de, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının hemen ardından ortaya çıkan Hazar'ın hukuki statüsü sorunudur. İran ve bölge ülkeleri arasındaki tek egemenlik sorunu olan bu konuda, 1992'den beri İran açısından hiçbir iyileşme sağlanamamıştır. Sorunun ortaya çıkışıyla bir blok halinde hareket eden İran ve Rusya, Hazar'ın statüsünün belirlenmesi konusunda sadece kıyıdaş devletlerin taraf olduğunu ve varılacak çözümün de bu devletlerin irade uyuşmalarının bir sonucu olacağını vurgulamışlardır. Bu iki ülke, başta ABD, Türkiye ve Özbekistan gibi devletlerin ve petrol şirketlerinin soruna taraf olmalarından ve/veya kıyıdaş devletlerden bazılarının lehine tavır almalarından rahatsız olduklarını dile getirmişlerdir. 1998'de, Moskova'nın Tahran ile birlikte savunduğu tezden vazgeçip, karşı tezi destekleyen açıklamalar yapması, Rusya – İran stratejik ortaklığındaki ilk ciddi çatlak anlamına gelmektedir. Daha sonra, Rusya'nın sırasıyla Kazakistan ve Azerbaycan ile sektörel bölünmeyi esas alan anlaşmalar imzalaması bu çatlağı daha da büyütmüş ve İran, bu konuda yalnız kalmıştır. Hazar'ın hukuki statüsü konusundaki tutumundan vazgeçmeyen İran, bölgede ekonomik çıkar elde etmenin ötesinde, Azerbaycan ve Türkmenistan'ı ancak bu çerçeve içerisinde sınırlandırabileceğini düşünmektedir. Ayrıca İran'ın, başta ABD olmak üzere kıyıdaş ülkeler dışındaki aktörlerin bölgedeki etkinliklerinin artması konusundaki rahatsızlığını sık sık dile getirmesinin asıl nedeni, mevcut ve olası rezerv arama, çıkarma ve nakletme faaliyetlerinden dışlanmasıdır. Tahran yönetimi, ABD'nin, şirketleri aracılığıyla, nüfuzunu her geçen gün arttırarak, İran'ın “arka bahçesi” olarak gördüğü bu bölgeye yerleşmesini, kaygıyla izlemektedir.¹⁵⁰

Sonuç olarak, 1991 sonrasında İran, SSCB engelini ortadan kalkmasıyla, arka bahçesi ile on yıllardır engellenen ilişkilerini yeniden başlatabileceği umuduna kapılmıştır. Ne var ki bu sefer de, SSCB'nin yerini bir ölçüde ABD'nin ve Rusya'nın aldığı görülmüştür. Rusya Federasyonu yaklaşık iki yıllık bir bocalama döneminden sonra, bölgedeki başat konumunu yeniden kazanmıştır. Bu duruma sesini çıkartmayan İran, Rusya ile stratejik bir ortaklık yürütmenin, kendi çıkarları açısından yararlı

¹⁵⁰ Akdevelioğlu, “İran'ın Orta Asya...”, ss. 10 – 12.

olacağına kanaatine varmıştır. Ancak ABD'nin, özellikle şirketleri aracılığıyla yeni bağımsız cumhuriyetler üzerindeki nüfuzunu her geçen gün arttırması, elini kuvvetlendirdikçe de, İran'ın bölgede etkin olmasını engellemeye çalışması, İslam Cumhuriyeti'ni harekete geçmeye zorlamıştır. Bu çerçevede, üstün ve zayıf yönlerinin bir değerlendirmesini yapan İran, siyasi hedeflerinde görece düşük kazanımları kabullenmiş, ancak ekonomik ve kültürel kazanımları konusunda daha ısrarcı olmuştur. Yine de teknolojik-mali yetersizlikleri ve yaptırımlar yüzünden İran'ın, bölge hidrokarbonları özelinde ekonomik bir kazanım sağlayabilecek durumda olduğunu söylemek güçtür. Türkiye'ye doğal gaz dışsatımı, Azerbaycan'daki konsorsiyumlardaki bazı küçük ortaklıklar ve Türkmenistan ile küçük çapta gerçekleştirdiği *swap* haricinde, hiçbir önemli projenin altında İran'ın imzası bulunmamaktadır. Bu gerçeklerden hareketle, İran'ın bölgede özellikle Rusya'nın sonra da Türkiye'nin gerisinde kaldığı söylenebilir. Fakat 132,5 milyon varillik petrol ve 971 tcf'lik doğal gaz rezerviyle sırasıyla dünyada ikinci ve üçüncü sırada yer alan İran'ın enerji konusunda göz ardı edilmemesi gereken bir potansiyeli bulunmaktadır. Bölge için son derece önemli olan coğrafi konumunun haricinde, önemli bir rakip olduğu da unutulmamalıdır. Türkmenistan'ın dünya doğal gaz pazarlarına açılmasını sağlayabilecek en uygun konuma sahip ülke olan İran, özellikle mevcut ve olası doğal gaz rezervleriyle Japonya, Çin, Güney Kore ve AB ülkeleri gibi büyük hidrokarbon ithalatçısı ülkelerin ve bu ülkelere ait şirketlerin ilgisi çekmektedir. ABD'ye karşı Rusya ile yaptığı işbirliğinin haricinde yine ABD karşıtlığında örtüşen çıkarları neticesinde İran, Pekin yönetimi ile işbirliğini de yoğunlaştırmaktadır.

Uzmanlar, İran yönetiminin özellikle hidrokarbon endüstrisindeki arama, üretim, taşıma ve rafinaj teknolojilerine yönelik yetersizliklerini giderme konusunda yardıma ve işbirliğine gereksinimi olduğunu belirtmektedir. Böylelikle, Avrupa ülkelerinin ve şirketlerinin ABD'nin yaptırım politikalarına uymamalarının pek de önemli sonuçlar doğurmadığı, yeni teknolojiler Avrupa Ülkeleri, Rusya ve Çin'de bulunmadığından, bu konuda ABD'nin önemi bir kez daha vurgulanmaktadır. Kaldı ki, ABD menşeli Conoco ve ExxonMobil gibi dev petrol şirketlerinin İran'a yatırım yapmak için lobi çalışmaları yürüttükleri bilinmektedir. Bu şirketler İran'a yatırım yapamadıklarından haksız

rekabete uğrayıp zarar ettiklerini vurgulamakta ve Avrupalı şirketlerin bu durumdan yararlanarak büyük kazanımlar elde ettiklerini iddia etmektedirler.¹⁵¹

Bu noktada, Tahran'ın bölgede etkin olabilmek için önünde iki seçenek vardır. İran, bu seçeneklerden ilkinin seçerse, ABD ile uzlaşma içerisinde, rejiminin niteliklerinden, silahlanma programından ve nükleer bir güç olma emellerinden vazgeçmek zorunda kalacaktır. Eğer ikincisini seçerse, ABD'yi bölgeden çıkarma konusunda etkin bir role soyunacaktır.

2.1.4. Çin

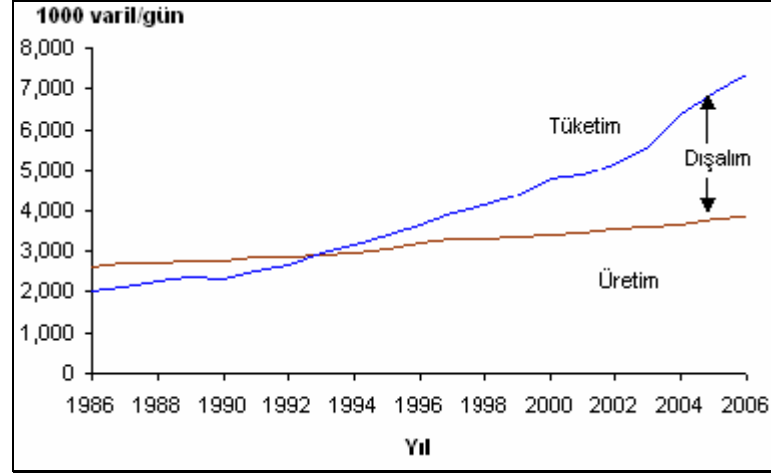
Günümüzde, dünya genelinde yıllık enerji talep artışının yaklaşık üçte ikisinin gelişmekte olan ülkelerdeki talep artışından kaynaklandığı Uluslararası Enerji Ajansı tarafından saptanmıştır. Kentsel yaşamın giderek ağırlık kazandığı, daha çağdaş enerji olanaklarının sunulmaya başlandığı ve motorlu taşıt sayısının hızla arttığı bu ülkelerde, petrol ürünlerine duyulan gereksinimin de hızla artması son derece normal karşılanmalıdır. İşte bu noktada Çin Halk Cumhuriyeti, gelişmekte olan bir ülke olarak, yukarıda çizilen çerçeve içerisinde incelenmeyi hak eden bir numaralı ülkedir.

Ancak Çin'in hedeflediği ekonomik büyümeyi gerçekleştirebilmesi için ekonomik ve toplumsal gelişmenin motoru sayılan enerjiyi, kesintisiz, güvenli, zamanında, yeterli miktarda, temiz ve ucuz yollardan sağlaması gerekmektedir. Çin'in bu konuda neler yaptığını ve yapabileceğini görmek için, öncelikle ülkenin enerji kaynakları açısından durumunu irdelemekte fayda vardır.

Çin, enerji tüketiminde ağırlıklı olarak (% 69) kömürden faydalanmaktadır. Bunu % 22 ile petrol takip etmekte, doğal gaz kullanımını ise % 3 gibi düşük bir oranda seyretmektedir. 1 Ocak 2006 itibariyle, Çin'in ispatlanmış petrol rezervi 18,3 milyar varil ve günlük üretimi de 3,8 milyon varildir. Ülkenin günlük petrol tüketimi ise, 6,9 milyon varil olarak saptanmıştır. Bu çerçevede, günlük 3,1 milyon varil olan petrol dışalımının her geçen gün artış göstermesi beklenmektedir.¹⁵²

¹⁵¹ Dokuzlar, **Dünya Güç Dengesinde...**, ss. 152 – 153.

¹⁵² <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/China/pdf.pdf> ; [04 Aralık 2006]. Ayrıca bkz. Şekil 2.2.

*Sadece Ocak-Ağustos 2006

Şekil 2.1.

Çin'in Petrol Üretim ve Tüketimi (1986 – 2006*)

Kaynak: <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/China/pdf.pdf> ; [04 Aralık 2006]

Çin, 2003 yılında Japonya'yı geçerek, ABD'den sonra dünyanın en çok petrol tüketen ülkesi olmayı başarmıştır. 2025 yılı öngörülerine göre halen günde 6,9 milyon varil petrol tüketen Çin'in, günde 14,2 milyon varil rakamına ulaşacağı belirtilmektedir. Bunun 10,9 milyon varilinin dışalım ile karşılanacağı göz önüne alınırsa, Çin'in gelecekte dünya petrol pazarı için ne kadar önemli ve belirleyici bir oyuncu olacağı görülecektir.¹⁵³

Pekin yönetimi, her geçen gün artan hidrokarbon gereksinimini karşılayabilmek ve dünya pazarlarında belirleyici bir oyuncu olabilmek için, ilk aşamada kendi sınırları içerisinde, mutlak gereksinim duyulan arama, üretim, taşıma, kârlı dağıtım ve pazarlama zincirini oluşturmayı ele almıştır. Bu amaç doğrultusunda, 1998'den itibaren, büyük bölümü devlet kuruluşlarından oluşan petrol şirketlerini Çin Ulusal Petrol Şirketi (CNPC) ve Çin Petrokimya Şirketi (Sinopec) bünyesinde dikey entegre bir yapıda birleştirilmiştir. Bu iki şirket haricinde deniz sahalarında faaliyet göstererek petrol üretiminin yaklaşık % 10'unu gerçekleştiren Çin Ulusal Denizaşırı Petrol Şirketi (CNNOC) de üçüncü büyük kuruluş olarak devreye girmiştir.¹⁵⁴

1993 yılına kadar yerli kaynakları ile gereksinimini karşılayan ve hatta petrol fazlası olan Çin'in, bu tarihten itibaren hızla artan tüketimi, aradaki farkın dışalım ile

¹⁵³ A. Necdet Pamir, "Çin ve Enerji Güvenliği", *Stratejik Analiz*, Ekim 2005, s. 66.

¹⁵⁴ Pamir, "Çin ve Enerji Güvenliği"..., s. 66.

karşılanmasını zorunlu kılmıştır. En başta petrol gereksinimini Orta Doğu, Afrika ve Hazar'dan karşılamak isteyen Çin'in, bu sahalara erişim konusunda gelecekte, talebi her geçen gün artan ABD ve bir ölçüde de AB ülkeleri ile mücadele etmesi beklenmektedir. Dünyadaki stratejik petrol kaynaklarına erişim, küresel ulaşım yollarının kontrolü ve petrol ticareti konularının ulusal güvenlik çerçevesinde daha fazla ele alınır olması sonucunda, önümüzdeki yıllarda sıcak çatışmaların yaşanma olasılığı artmaktadır. Kendini bu tür çatışmaların içinde bulmak istemeyen Pekin yönetimi, gerek yerli gerekse yabancı kaynaklara yatırımlarını arttırmakta ve arama çalışmalarını yoğunlaştırmaktadır. Çin devlet petrol şirketleri, son yıllarda kararlı ve akılcı politikalar izleyerek, sadece günlük değil, gelecekte ortaya çıkacak gereksinimleri karşılamak için, uluslararası alanda, yoğun petrol ve doğal gaz arama ve üretim faaliyetleri yürütmektedir.¹⁵⁵ CNPC, 21 ülkede yürüttüğü faaliyetlerle Çin'in uluslararası alandaki en etkin petrol şirketidir.¹⁵⁶Bu noktada, konumuz açısından sadece CNPC'nin Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan'da yürüttüğü faaliyetlerden örnekler verilecektir.

CNPC'nin KazTransOil ile Kazakistan'da yürüttüğü çalışmalar ele alındığında, Kazakistan-Çin Petrol Boru Hattı'nın¹⁵⁷ inşasının 15 Aralık 2005'te tamamladığı ve hizmete açıldığı görülmektedir. Bu hat, Çin'in ilk uluslararası uzun mesafeli nakil hattı olması açısından CNPC tarafından son derece önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca CNPC, Kazakistan'da Aktobe, Darkhan, Buzachi gibi birçok petrol ve doğal gaz sahasında arama, üretim, nakliye ve teknik destek çalışmalarını üstlenmiştir. Azerbaycan'da Güneybatı Gobustan ve Kursangi-Garabagli projelerinde de pay sahibi olan CNPC, Duvanni petrol yatağının geliştirilmesi çalışmalarında da yer almaktadır. Türkmenistan'da ise, Gumda petrol yatağında yapılan arama çalışmalarına teknik destek vermektedir.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Pamir, “Çin ve Enerji Güvenliği”..., s. 67.

¹⁵⁶ CNPC halen Asya & Pasifik'te Endonezya, Tayland, Burma ve Moğolistan; Orta Asya ve Kafkasya'da Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan; Ortadoğu'da İran, Umman ve Suriye, Afrika'da Sudan, Çad, Nijer, Moritanya, Tunus, Libya ve Cezayir; Güney Amerika'da Venezuela, Peru ve Ekvator; Kuzey Amerika'da ise, Kanada'da faaliyetlerini sürdürmektedir. Bkz. “Exploration and Production”, <http://www.cnpc.com.cn/english/zyyw/ktysc.htm> ; [05 Aralık 2006].

¹⁵⁷ Bkz. Harita 2.4.

¹⁵⁸ “Exploration and Production”...; <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Kazakhstan/pdf.pdf> ; [22 Kasım 2006]; <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/azerproj.html> ; [22 Kasım 2006].

Harita 2.4.
Kazakistan-Çin Petrol Boru Hattı

Kaynak: <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Kazakhstan/pdf.pdf> ; [22 Kasım 2006]

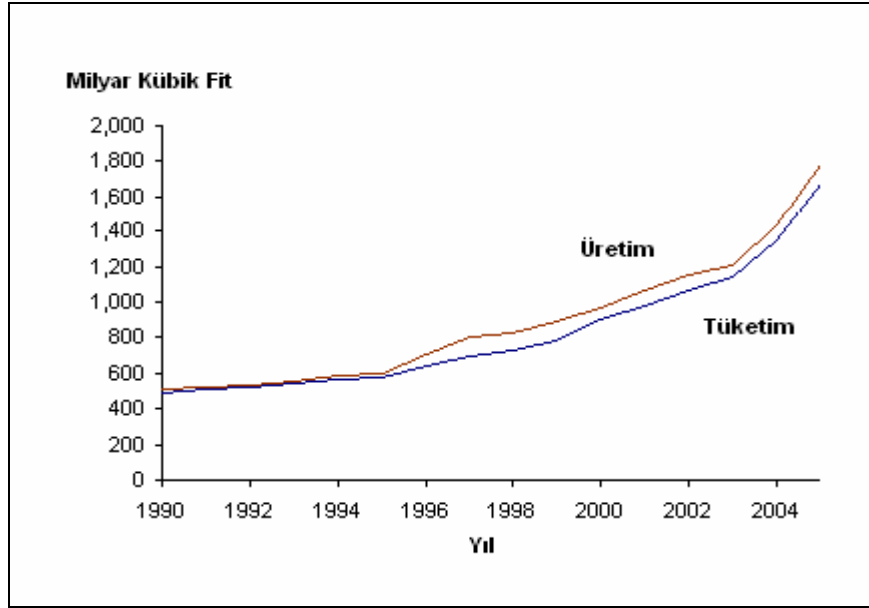
Doğal gaz ise, % 3'lük pay ile Çin'in enerji tüketiminde önemli bir yere sahip değildir. Dünya genelinde elektrik üretiminde kullanılan temel enerji kaynaklarından biri olan doğal gaz, bu alanda Çin'de kömürün gölgesinde kalmaktadır. Ne var ki, Çin'in elektrik enerjisi talebinin her yıl % 4,3 oranında artacağı tahmin edilmektedir. Bu talebinin karşılanmasında da payını en hızlı arttırması beklenen kaynak doğal gazdır.¹⁵⁹

İstatistikler, Çin'in doğal gaz üretimini, talebine paralel bir şekilde gerçekleştirdiğini göstermektedir.¹⁶⁰ Ayrıca, istatistiklerin ortaya çıkardığı diğer bir gerçek de, Çin'in her geçen yıl artan gaz tüketimidir. Yakın gelecekte, şehirleşmenin gaz tüketim artışında katalizör işlevi göreceğ olmasının yanı sıra, Pekin yönetiminin büyük şehirlerde kömür kullanımından doğan hava kirliliğini azaltmak için, doğal gaza yönelmekte olduğu görülmektedir. Şanghai ve Pekin gibi şehirlere ülkenin batısında üretilen gazı boru hattıyla ulaştıran CNPC, daha çok uluslararası projelerle ilgileniyor izlenimi vermektedir. Bu konuda, Rusya doğal gazını boru hattıyla önce Çin'e sonra da Güney Kore'ye ulaştırmayı hedefleyen Gazprom ve BP ile projenin üzerinde pazarlıklar sürdürülmektedir. Ayrıca, Türkmenistan gazını Çin'e ve belki de daha sonra Japonya'ya

¹⁵⁹ Pamir, "Çin ve Enerji Güvenliği"..., s. 68.

¹⁶⁰ Bkz. Şekil 2.3.

taşımayı öngören bir proje üzerinde CNPC, ExxonMobil ve Mitsubishi şirketleri ön çalışma yapmaktadır.¹⁶¹

Şekil 2.2.

Çin'in Doğal Gaz Üretimi ve Tüketimi (1990–2005)

Kaynak: <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/China/pdf.pdf> ; [04 Aralık 2006]

Sonuç olarak, Japonya'yı geride bırakarak dünyanın ikinci büyük enerji tüketicisi olan Çin, her geçen gün artan enerji ve özellikle de petrol talebini karşılamada dış kaynaklara daha fazla gereksinim duymaktadır. Enerji güvenliği açısından bu bağımlılık çerçevesinde kaynak çeşitlendirmesini birinci plana alan Pekin yönetimi, bu amacı gerçekleştirebilmek için dikey entegre şirketleri aracılığıyla dünyanın dört bir tarafında arama ve üretim yatırımlarına yönelmenin yanı sıra, kontrollü bir şekilde ülkesinde yabancı yatırımları da teşvik etmektedir. Ayrıca, Uluslararası Enerji Ajansı'na üye ülkeler için zorunlu olan stratejik petrol rezervi oluşturulması konusunu Çin de benimsemiş gözükmektedir. Geleceğe yönelik bu önlem, uluslararası petrol pazarlarının güvenliği ve fiyat istikrarı açısından önemli bir gelişme olarak değerlendirilmektedir.¹⁶²

Daha önce de belirtildiği gibi, 1993'ten bu yana petrolde dışarıya yönelmek zorunda kalan Çin'in günümüzde % 40 olan bağımlılığının önümüzdeki 25 yıl içerisinde % 70'e yükselmesi beklenmektedir. Bu durum, neticede, uluslararası paylaşım savaşında göz ardı edilmemesi gereken bir unsur olarak değerlendirilmelidir.

¹⁶¹ Pamir, "Kafkaslar ve Hazar...", s. 47; Pamir, "Çin ve Enerji Güvenliği"..., s. 67.

¹⁶² Pamir, "Çin ve Enerji Güvenliği"..., s. 69.

ABD ve koalisyon güçleri Irak'ı işgal etmeden önce, Çin'in bu ülke ile imzaladığı ön anlaşmaların bugün geçersiz kılınması paylaşım savaşının gelecekte şiddet kazanacağına bir kanıttır. Kaynak çeşitlendirmesi için Orta Doğu'yu merkez alan Pekin yönetiminin buradaki bağlantılarının bir şekilde koparılmaya çalışılması ve özellikle Japonya ve Güney Kore gibi diğer Asya ülkelerinin Orta Doğu rezervlerine yönelmiş olmaları rekabet ve çıkar çatışması potansiyelini daha da arttırmaktadır. Bu konuda Çin, enerji güvenliğini sağlayabilmek ve gelecekte ayağını sağlam yere basabilmek için diğer büyük enerji şirketlerinin hisselerini satın alarak, rezervler üzerinde söz sahibi olacak adımlar atmaya yönelmiştir. Örneğin, Çin'in CNOOC şirketi Amerikan Unocal şirketini almak için 18,5 milyar ABD doları teklif yapmış, ancak bu teklifin ABD kamuoyu tarafından "ulusal çıkarlar açısından tehlikeli" bulunmasından sonra, ChevronTexaco ile Unocal'ın birleşmesi 10 Ağustos 2005'te gerçekleşmiştir. Bu girişimin haricinde, CNPC günde 150 bin varil petrol üreten Kanada şirketi PetroKazakistan'ı 4,2 milyar ABD doları ödeyerek bünyesine katmayı başarmıştır.¹⁶³

2.1.5. Avrupa Birliği

Temelleri 1950'lerin başında Kömür ve Çelik Birliği ile atılan Avrupa Birliği'nin ortak ve uygulanabilir bir enerji politikası olduğundan söz etmek hayli güçtür. Ancak böylesi bir enerji politikasının gerekliliği üzerinde uzlaşan Avrupa ülkeleri, 2000 yılında Yeşil Kitap olarak adlandırılan *Green Paper: Towards a European Strategy for the Security of Energy Supply* isimli raporu yayınlamışlardır. 2005 ve 2006 yıllarında sırasıyla *Green Paper on Energy Efficiency or Doing More with Less* ve *Green Paper: A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy* belgeleriyle de pekiştirilen ortak enerji politikası düşüncesi, özellikle petrol krizlerinin enerji alanında büyük ölçüde dışarıya bağımlı olan üye ülkeler üzerinde bıraktığı olumsuz ekonomik etkiler sonucunda ortaya çıkmıştır. Buna karşın, günümüzde üye ülkelerin birbirinden farklı enerji politikaları izlediklerini söylemek daha doğru olacaktır.¹⁶⁴ Fakat yine de ortak bir AB enerji politikasından bahsetmek istiyorsak, Yeşil Kitabı (Kitapları) masaya yatırmak gerekir.

¹⁶³ Pamir, "Çin ve Enerji Güvenliği"..., s. 70.

¹⁶⁴ Başak Öner, "Avrupa Birliği'nde Enerji Verimliliği", **Türkiye 10. Enerji Kongresi: Dünya'da ve Türkiye'de Enerji – Uygulamalar ve Sorunlar**, İstanbul, 27 – 30 Kasım 2006, s. 330; A. Necdet Pamir, "Avrupa Birliği'nin Enerji Sorunsalı ve Türkiye", **Stratejik Analiz**, Kasım 2005, s. 75.

Yeşil Kitap'ta özet olarak, AB'nin her geçen gün daha fazla enerji tükettiği, yerel kaynaklarının talebi karşılamada yetersiz kaldığı vurgulanmakta, enerji alanında dışa bağımlılığın sürekli arttığına işaret edilmektedir. Petrol fiyatlarında son yıllarda yaşanan çarpıcı artışın, Avrupa'nın gelişiminin önünde ciddi bir engel oluşturacağını ve bu artışın, genel enerji fiyatlarını da tetikleyeceğini belirten rapor, tüketimin kontrolüne yönelik politikaların istenilen cevabı vermemesinden dolayı sorunun ciddiyetini koruduğunu belirtmektedir. Gerekli tedbirler alınmadığı takdirde, bugün için % 50'lerde seyreden petrol ve doğal gaz alanındaki dışa bağımlılığın 2030 yılında % 70'lere çıkacağından bahsedilmektedir. Bunun yanı sıra, 1999 yılında, AB dışalım giderlerinin % 6'sına tekabül eden enerji faturasının 240 milyar Euro olduğunun altı çizilmektedir. Arz güvenliğinin sağlanmasına yönelik arayışın, "enerjide kendine yeterliği elde etme ve bağımlılığı en aza indirme" esasları temelinde değil, daha rasyonel bir çerçevede, bağımlılığın yaratacağı riskleri en aza indirme temelinde gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir. Bu hedef doğrultusunda, hem enerji kaynakları, hem de kaynakların karşılandığı bölgeler ve/veya ülkeler ölçeğinde, kaynak çeşitliliğini sağlamak amaçlanmaktadır. Artan enerji talebini karşılamak için, yapılması gereken yeni yatırımlar ile yeni enerji kaynaklarına geçiş konusunda mevcut sistemlerin ataletini göz önünde bulundurmamak kaydıyla, tercihlerin nasıl değiştirilebileceği de ayrı bir sorundur. Kaldı ki, 15 üyeden 30 üyeli bir birliğe geçiş sürecinde, bu ülkelerin enerji yapılanmalarının farklılığı, enerji pazarlarındaki serbestleşme politikaları ve çevresel etkenler de çözülmesi gereken diğer sorunlar olarak AB'nin önünde durmaktadır. Özellikle çevresel sorunlara karşı son derece duyarlı olan AB, uluslararası toplum için önemli bir tehdit oluşturan iklim değişikliğine karşı mücadeleyi, önemli bir hedef olarak saptadığını belirtmiştir.¹⁶⁵

Ayrıca, günümüzde AB'nin enerji tüketimi göz önüne alındığında, petrolün % 43 ve doğal gazın % 24 olan paylarının 2030 yılında, artan dışa bağımlılıkla birlikte, enerji üretiminde sırasıyla % 38 ve % 29'luk paya sahip olacakları gerçeği, AB'nin kendi enerji güvenliği için daha ciddi önlemler alması gerektiğini ortaya çıkarmaktadır. Yeşil Kitap'ta gerek seçilecek enerji kaynakları, gerekse arz güvenliğinin sağlanabilmesi yönünde Birlik içerisinde yeterli tartışmanın yapılmadığından da yakınılmaktadır. Enerji piyasalarındaki yeni işleyişin ve çevresel tehditlerin baskısı

¹⁶⁵ Pamir, "Avrupa Birliği'nin Enerji...", ss. 75 – 76; Deniz Altınbaş, "Avrupa, Enerjide Rusya'ya Bağımlılığını Kırmaya Çalışıyor", **Stratejik Analiz**, Haziran 2006, s. 10.

altında, bu konularda daha ciddi tartışmaların yapılmasının gerektiğinden bahsedilmektedir. Sonuçta, AB'nin, yurttaşlarının daha iyi bir yaşam konforu sürmelerini ve ekonominin sağlıklı işleyişini sağlayabilecek; kesintisiz, tüm tüketiciler açısından ödenebilir düzeyde, çevreye saygılı ve sürdürülebilir gelişmeye uygun enerji teminini olanaklı kılan uzum erimli bir enerji politikasını işler hale getirmesi gerektiği vurgulanmaktadır.¹⁶⁶

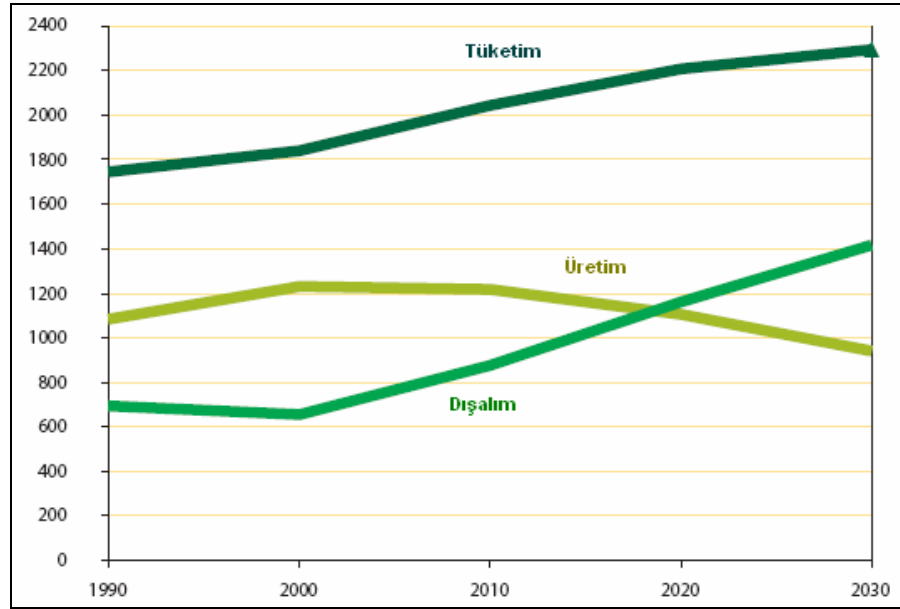
Bu tespitler doğrultusunda Yeşil Kitap, Birliğin nasıl bir enerji stratejisi takip etmesi gerektiğini açıklamaktadır. İlk olarak, AB enerji arzının talep lehine bir dengeye oturtulması gerektiğinden bahsedilmektedir. Tüketici davranışlarının enerji talebini azaltma yönünde değiştirilmesi, çevreye daha duyarlı bir tüketimin teşvik edilmesi istenmektedir. Arz açısından, küresel ısınmayla mücadeleyi ön plana çıkaran, yeni ve yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesine öncelik verilmesinin üzerinde durulmaktadır. Nükleer enerji konusunda ise, atıkların yönetimi ile ilgili bilimsel araştırma ve endüstriyel uygulamaların genişletilerek sürdürülmesi ısrarla vurgulanmaktadır. Hidrokarbonlar için, stratejik stokların oluşturulması ve dışalım kaynaklarının veya güzergâhlarının çeşitlendirilmesi, üzerinde önemle durulması istenen diğer önemli konu başlıklarıdır.

Bu noktada, AB'nin enerji politikalarını Yeşil Kitap'ta öngörüldüğü şekliyle oluşturup oluşturamayacağını, gelecekte stratejilerini ne ölçüde uygulayacağını kestirebilmek için Birliğin enerji profilinin etraflıca değerlendirilmesi gerekmektedir.

Avrupa devletleri dünyada enerji tüketiminde ilk üç sırada yer almasalar da, AB bir devletler topluluğu olarak Çin'i geride bırakıp, % 16'lık oran ile ABD'den sonra ikinci büyük enerji tüketicisi konumuna yükselmektedir. Bunun yanı sıra, en büyük enerji dışalıcısı olan Birlik, aynı zamanda dünya enerji ticaretinin en önemli aktörlerinden birisidir ve enerji pazarında aktif bir rol oynamak durumundadır. AB, belirtilen nedenlerle, jeopolitik gelişmeleri, enerji hammaddeleri aldığı ülkeler ile transit ülkelerdeki politik değişimleri, bu ülkelerle diğer önemli enerji dışalıcılıarı arasında kurulan ortaklıkları vb. yakından izlemekle yükümlüdür. Son yıllarda, çeşitli nedenlerle enerjideki bağımlılık oranı hızla artan AB, yukarıda sayılan unsurları çok daha ciddi bir şekilde değerlendirmek zorunda kalacaktır. Ayrıca, Birlik üretiminin hem sınırlı yerli kaynaklar hem de üretim maliyetlerinin yüksek oluşu nedeniyle, yıllar içinde hızla

¹⁶⁶ Pamir, "Avrupa Birliği'nin Enerji...", s. 76.

azalma eğilimine gireceği beklendiğinden, dışalım bağımlılığının artacağı ve bu durumun yeni riskler ve sorunlar yaratacağı hesaplanmaktadır.¹⁶⁷ Petrol ve doğal gaz rezervlerinin büyük bölümü Kuzey Denizi'nde bulunan AB'nin bu kaynakları geliştirmesi, yüksek birim maliyetleri ve sırasıyla 25 ve 23 yıllık kısa ömürleri nedeniyle getirimli gözükmemektedir. Petrol rezervlerinin AB'nin gereksinimlerini karşılayabilme ömrü ise, 8 yıl olarak saptanmıştır. Kaldı ki, bu kaynakların önemli bir bölümü Birlik üyesi olmayan ancak Birlik ile ortak hareket eden Norveç'e aittir. Ayrıca, son dönemde, birçok Orta ve Doğu Avrupa ülkesini bünyesine katan AB'nin genişlemesinin, bu olumsuz durumu iyileştirmekten çok kötüleştireceğinden bahsedilmektedir.¹⁶⁸

*Milyon ton eşdeğer petrol

Şekil 2.3.

AB Enerji Tüketimi, Üretimi ve Dışalım Gereksinimi (1990 – 2030, mtepe*)

Kaynak: “Green Paper: Towards a European Strategy for the Security of Energy Supply”,
http://ec.europa.eu/energy/green-paper-energy-supply/index_en.htm ; [06 Aralık 2007]

AB'nin yeni üyelerin katılımıyla giderek artan enerji gereksinimi, özellikle hidrokarbonların dışalımını özelinde onu yüksek oranlarda bağımlı hale getirmektedir. Öyle ki 1973 krizinden çıkarılan dersler neticesinde alınan tedbirler, artık petrol dışalım

¹⁶⁷ Bkz. Şekil 2.4.

¹⁶⁸ Pamir, “Avrupa Birliği'nin Enerji...”, s. 77 – 78.

bağımlılığını önleyebilecek ölçüde değildir. Yeni politikalar üretilmediği takdirde, bu gelişmeler doğrultusunda, Birliğin petrol dışalımında bağımlılık oranının 2030 yılında % 90'a ulaşacağı öngörülmektedir. Petrol gereksinimini öncelikle Suudi Arabistan, İran, Libya, Norveç ile başta Rusya Federasyonu olmak üzere BDT ülkelerinden karşılayan AB'nin kaynak çeşitliliğini büyük oranda sağladığı ve arz güvelliğini de önemli ölçüde garanti altına aldığı söylenebilir. Ne var ki, doğal gaz tedariki konusunda AB'nin aynı oranda başarılı olduğunu söylemek mümkün değildir. Doğal gaz dışalımını sürekli artan Birlik ülkeleri, bu konuda kaynak çeşitlendirmesini de dengeli bir şekilde yapamamış ve büyük oranda Rusya'ya bağımlı olmuştur. Kaldı ki, Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan krizde olduğu gibi, bu durumun AB-Rusya ilişkilerine olumsuz bir şekilde yansması olasılığı da mevcuttur. Bu krizin ardından, AB ülkelerine gaz akışının % 40'tan fazla kesintiye uğraması, Rusya doğal gazına alternatiflerin bulunması konusunda Birlik içinde yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Gazın tedarikçisi Gazprom ve Transneft şirketlerinden yapılan açıklamalar ve Almanya-Rusya anlaşmasıyla bu ülkenin Rusya gazına daha da bağımlı hale gelmesi, AB nezdinde endişeleri arttırmıştır. Bu konuda AB yetkilileri çeşitli önlemler almaya çalışmaktadır. Örneğin, Britanya şirketi Centrica'nın Gazprom tarafından satın alınması, hukuki değişiklik yapılarak engellenmiştir. Sonuçta, Gazprom'un bu tip önlemlere cevabı ise tehdit niteliği taşımaktadır. Şirket, Avrupa'daki yatırım fırsatlarının sınırlandırılması durumunda, gazı başka bölgelere sevk etmeyi düşünebileceğini, Kuzey Amerika ve Çin gibi yeni pazarlar aradığını açıklamıştır.¹⁶⁹

Gazprom'un ardından Rus petrol şirketi Transneft'in başkanı Semyon Vainshtok, Avrupa'ya yönelik petrol akışının kesilmesi gerektiğini ileri sürmüş ve AB'yi bir kez daha tehdit etmiştir. Vainshtok'un "*Avrupa'yı ham petrol ile fazlasıyla besledik, böylece fiyatlarımız düşmeye başladı. Petrol akışını Çin, Güney Kore, Japonya ve Avustralya'ya yönlendirebiliriz*", şeklindeki açıklaması Avrupa ülkelerini kızdırmıştır. Esasında, Gazprom ve Transneft'in Avrupa dışı pazarlara yönelme konusunda yaptığı açıklamalar, İngiltere'nin Gazprom'u engelleme çabasıyla ilişkilendirilmektedir. Gazprom'a göre, aslında tamamen ekonomik boyutu olan bu tartışmalara siyasi bir boyut kazandırılmaya çalışılmaktadır. Doğal gazının % 26'sını Gazprom'dan (Fransa, Almanya ve İtalya gibi önemli tüketicilerde bu oran % 30 ve

¹⁶⁹ Altınbaş, "Avrupa, Enerjide Rusya'ya...", s. 10; Pamir, "Avrupa Birliği'nin Enerji...", s. 80.

üzerindedir) ve ham petrolünün yaklaşık % 25'ini de Rusya Federasyonu'ndan satın alan AB'nin bu ülkeye fazlasıyla bağımlı olması ve bağımlılık oranının yeni üye ülkelerde % 90'ları bulması, AB yöneticilerini fazlasıyla endişelenmektedir.¹⁷⁰Elbette ki, tek kaynağa bağımlılığın verdiği sıkıntı, her zaman gündemde olan alternatif arayışlarına hız verilmesini sağlamıştır. Petrol konusunda Norveç, İsveç ve Finlandiya'nın Barents Denizi'nde sondajlar yapmasının yanı sıra, Orta Doğu ve Güney Amerika'dan önemli miktarlarda yeni dışalım yapılması öngörülmektedir.¹⁷¹

Hazar enerji havzası kaynakları da, AB'nin son dönem alternatif arayışlarında merkezi bir konuma oturmuştur. Bu doğrultuda oluşturulan INOGATE Programı'nın temel amacı, SSCB'nin Yeni Bağımsız Cumhuriyetlerinden Avrupa piyasalarına petrol ve doğal gaz taşımacılığının kolaylaştırılması ve boru hatlarının bölgesel bütünleşmesini sağlamaktır. Ayrıca, INOGATE'e TACIS¹⁷² tarafından sağlanan fonlar vasıtasıyla, bölgede yeni enerji altyapılarının geliştirilmesini amaçlayan projelere de teknik danışmanlık hizmeti sunulmaktadır.¹⁷³ Bu çalışmalar sonucunda, ilk aşamada Azerbaycan ve Kazakistan'dan gelen Hazar doğal gazının, giderek artan miktarlarda Avrupa ülkelerine ulaştırılması amaçlanmaktadır.

Türkiye de, Hazar ve Orta Doğu kaynaklarının Avrupa'ya ulaşımı konusunda avantajlı bir konuma sahiptir. Bu bölgelerle Avrupa arasında gerek boru hatları, gerekse tanker taşımacılığı açısından bir enerji pazarı ve transit ülke olma şansı çok yüksek olan Türkiye, Avrupa'nın da dikkatini çekmeyi başarmıştır. Özellikle BTC projesinin gerçekleştirilmesinden sonra, yeterli petrol akışı sağlandığı sürece, Ceyhan terminali gelecekte Avrupa pazarları için önemli bir kapı olma yolunda ilerlemektedir. Doğal gaz konusunda ise, aynı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Rusya'ya büyük ölçüde (% 65) bağımlı olan Türkiye, Rusya, İran, Nijerya ve Cezayir gibi ülkelerle yaptığı anlaşmalar gereği bu ülkelerin onayı olmadan AB gibi üçüncü ülkelere gaz satamamaktadır. Bu durum ancak, 2007'de devreye girecek Azerbaycan-Türkiye (Şahdeniz) Doğal Gaz

¹⁷⁰ Bkz. Ek-3.

¹⁷¹ Altınbaş, "Avrupa, Enerjide Rusya'ya...", ss. 10 – 11; Pamir, "Avrupa Birliği'nin Enerji...", s. 80.

¹⁷² TACIS, eski Sovyet cumhuriyetleri ve Moğolistan'a teknik destek sağlanması için 1990 yılında oluşturulan bir AB programıdır. TACIS kapsamında verilen yardımlar hibe şeklinde olup, eğitim, enerji, ulaştırma, gıda üretimi ve dağıtımını ile sınırlı ticari işletmelere destek sağlanması olmak üzere beş alanda yoğunlaşmaktadır. 2000 – 2006 bütçesi 3 milyar 100 milyon Euro'dur. Bkz. <http://www.ikv.org.tr/sozluk2.php?ID=1235> ; [26 Aralık 2006].

¹⁷³ http://www.inogate.org/inogate/en/about/what_is ; [30 Nisan 2006].

Boru Hattı ile mümkün olacaktır. Gazın Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan doğal gaz boru hattı anlaşmasıyla başta Yunanistan ve İtalya gibi AB ülkelerine taşınacak olması, AB için kaynak çeşitlendirmesini sağlaması ve Rusya'ya bağımlılığın azaltılması açısından önemli bir adım olarak görülmektedir. Projenin AB-TEN fonu tarafından finanse edilmesi de bunu durumu ispatlar niteliktedir. AB-TEN fonunun desteğini alan bir diğer proje de NABUCCO projesidir. Türkiye üzerinden Hazar ve Orta Doğu doğal gazını Bulgaristan, Romanya, Macaristan ve Avusturya'ya taşımayı hedefleyen bu proje, Rusya gazına % 60'ın üzerinde bağımlı olan Doğu ve Orta Avrupa ülkelerine nefes alma imkânı sağlayabilecektir.

Bu projelerin dışında, AB, çok istediği Hazar Geçişli Avrupa-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'ni Rusya'nın engellemeleri başta olmak üzere çeşitli olumsuzluklar nedeniyle rafa kaldırmış bulunmaktadır. Doğal gazını bir anlaşmayla 2020 yılına kadar Rusya'ya satan Türkmenistan'ı bu tarihten sonra değerlendirmeye almayı planlamaktadır.

Aslında bugün gelinen noktada, Rusya'nın AB'ye enerji sevkiyatını kesme konusunda yönelttiği tehditler pek de gerçekçi gözükmemektedir. Örneğin Rusya'nın söz sahibi olmak istediğini belirttiği talepleri süreli artan Çin ve Hindistan pazarlarının güvence altına alındığını söylemek için henüz erkendir. Dolayısıyla, halen Avrupa Rusya'ya gereksinim duyduğu kadar, Rusya da Avrupa'ya gereksinim duymaktadır.¹⁷⁴ Öyle görülüyor ki, yakın gelecekte, Avrupa'nın önündeki alternatif nükleer enerji olacaktır.

Buraya kadar, AB ile birlikte beş önemli büyük aktör ana hatlarıyla değerlendirilmiştir. Artık Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan gibi görece daha küçük rollere sahip, ancak kaynak sahibi ülkeler olarak önemleri hızla artan bölgesel aktörler sırasıyla incelenecektir.

2.1.6. Azerbaycan

Dünya'da petrolün ilk defa çıkarıldığı bölge olan ve bir dönem dünya petrol üretiminin üçte ikisini karşılayan Azerbaycan'ın, 1990'ların ortasına kadar bu ganimetten refah ve mutluluk sağladığını söylemek güçtür. Tarih boyunca petrol, Azerbaycan'a hep işgaller, savaşlar ve sorunlar getirmiş; ülkeye bu zenginliğini refahı

¹⁷⁴ Altınbaş, "Avrupa, Enerjide Rusya'ya...", s. 11.

ve mutluluğu için kullanma şansı ise, ancak Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından kazanılan bağımsızlık neticesinde doğmuştur.¹⁷⁵

1 Ocak 2006 itibariyle, ispatlanmış 7 milyar varil petrol ve 30 tcf doğal gaz rezervine sahip olan Azerbaycan,¹⁷⁶ bağımsızlığını kazandığı 30 Ağustos 1991'den Yüzyılın Anlaşması'nın imzalandığı 20 Eylül 1994'e kadar bu potansiyelini değerlendirme olanağını bulamamıştır. Bu üç yıl zarfında, darbe girişimleriyle hükümetler düşürülmeye çalışılırken, moral kaybına uğrayan Azerbaycan ordusu, çoğunluğunu Ermeni nüfusun oluşturduğu Dağlık Karabağ için yapılan savaşı kaybetmiştir. Eski bir KGB generali ve Politbüro üyesi olan Haydar Aliyev siyasi arenaya dönerek, 1993 yılında topraklarının yaklaşık % 20'sini kaybeden Azerbaycan'ı Moskova'nın kontrolü altına girmekten son anda kurtarmıştır.¹⁷⁷

Aliyev, petrolün, ülkesinin bağımsızlığını ve kendi iktidarının devamını sağlayacağını düşünüyordu. Petrol işini başta oğlu İlham Aliyev olmak üzere aile fertlerinin kontrolüne alan Aliyev, Rusya yanlısı bir siyaset izleyeceğini düşünenlerin aksine, ülkesinin tam anlamıyla bağımsızlığını kazanabilmesi için Kremlin'in himayesinden kurtulmaya çalışmıştır. Bu amacını gerçekleştirebilmek için attığı ilk büyük adım, ülkesinin petrol sahalarını yabancılara açmak olmuştur. Bu siyasi manevra sonucunda, Batılı devletlerin, özellikle de ABD'nin Azerbaycan'da daimi çıkarları olacağı anlaşılmıştır. İlk defa 1994 yazında İstanbul'da bir araya gelen Azerbaycanlı yetkililer ve yabancı petrol şirketleri temsilcileri arasında karşılıklı güvensizlik hâkimdir. O dönem müzakerelerde yer alan SOCAR Başkan Yardımcısı Hoşbaht Yusufzade yıllar sonra verdiği bir röportajda şu açıklamayı yapmıştır: “...İlk başta kendimizi çok güvensiz hissettik; birçok şüphemiz vardı. Amerikalı petrol patronları, bizi dolandırmak isteyen çingeneler gibi görünüyordu”.¹⁷⁸

İstanbul'da bütün bunlar olup biterken, gelişmeleri dışarıdan seyretmek zorunda kalan Moskova, Hazar'daki mülkiyet haklarının çözüme kavuşmadığı gerekçesiyle, Azerbaycan'ın petrol şirketleriyle herhangi bir anlaşma yapamayacağını ileri sürmüştür.

¹⁷⁵ Sinan Oğan, “Azerbaycan, Petrol ve Politika”, <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=5&yazi=378> ; [09 Aralık 2006].

¹⁷⁶ <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Azerbaijan/pdf.pdf> ; [22 Kasım 2006].

¹⁷⁷ Klevevan, **Yeni Büyük Oyun...**, s. 23.

¹⁷⁸ Klevevan, **Yeni Büyük Oyun...**, ss. 23 – 25.

Rusya ve İran, Aliyev'i, Azerbaycan'a ait olmayan petrol sahaları için taviz vermekle suçlarken, 20 Eylül 1994 günü, Aliyev ve 12 petrol şirketinin oluşturduğu uluslararası bir konsorsiyum [Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi (AIOC)] yöneticileri Yüzyılın Anlaşması'nı imzalayarak Azeri-Çıralı-Güneşli sahalarının geliştirilmesi ve işletilmesini öngören Mega Projeyi hayata geçirmişlerdir.¹⁷⁹

Ancak Mega Proje kapsamındaki Azeri-Çıralı-Güneşli yatakları, Azerbaycan'ın ve petrol şirketlerinin imdadına yetişmeden önce, değişik bölgelerde açılan deneme kuyularından yeterli sonuç alınamaması Azerbaycan'da gelecek için karamsar bir hava yaratmıştı. Hatta sadece Kazakistan açıklarında rezervlerin bulunduğu altını çizen, Azerbaycan'daki rezervlerin siyasi kaygılarla ABD destekli kaynaklar tarafından yapay bir şekilde fazla gösterildiğini iddia eden görüşler ortaya atılmıştır. Ancak kıyıdan uzak sahalarda (*offshore*) açılan kuyuların verimli yatakları ortaya çıkarması, mevcut karamsarlıkları dağıtmış ve bu esnada beklenmedik bir şekilde Şahdeniz'de doğal gazın bulunmasıyla, hem Azerbaycan yönetiminin hem de ürün çeşitlendirme olanağını elde eden petrol şirketlerinin yüzü gülmüştür.¹⁸⁰

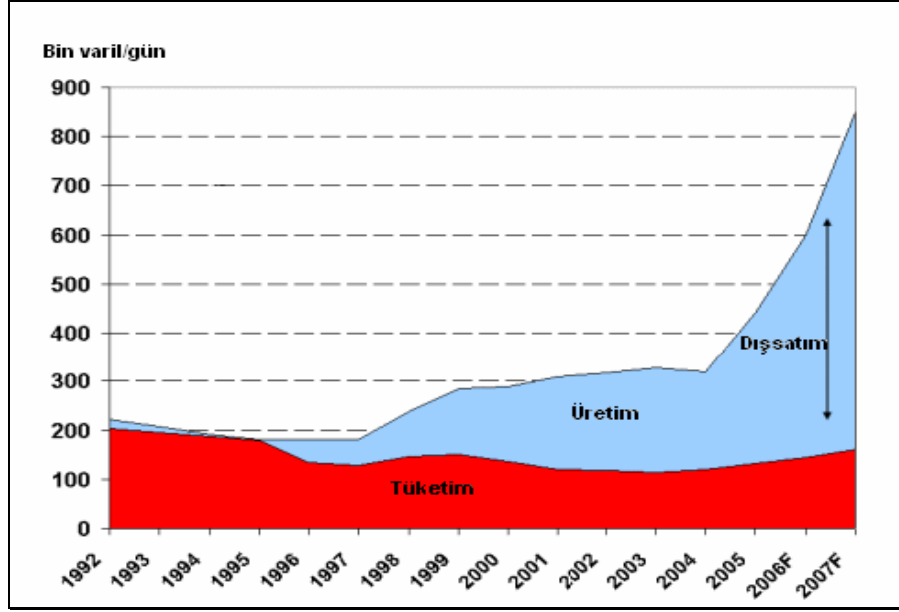
Şahdeniz rezervinin bulunması, Azerbaycan açısından oldukça önemliydi. Çünkü petrol üretimi konusunda nam salmış Azerbaycan, doğal gaz gereksiniminin büyük bölümünü Rusya ve az bir oranda da İran ve Türkmenistan'dan karşılıyordu.¹⁸¹ Doğal gazın bulunması sonuçta, Azerbaycan'ı Rusya, İran ve Türkmenistan'a bağımlı olmakta kurtaracak, ayrıca siyasi sorunlar yaşadığı bu ülkelere karşı manevra alanı elde etmiş olacaktı.¹⁸²

¹⁷⁹ Klevevan, **Yeni Büyük Oyun...**, ss. 25 – 26.

¹⁸⁰ Bilgin, **Avrasya Enerji Savaşları...**, ss. 191 – 192.

¹⁸¹ Bkz. Şekil 2.5. ve 2.6.

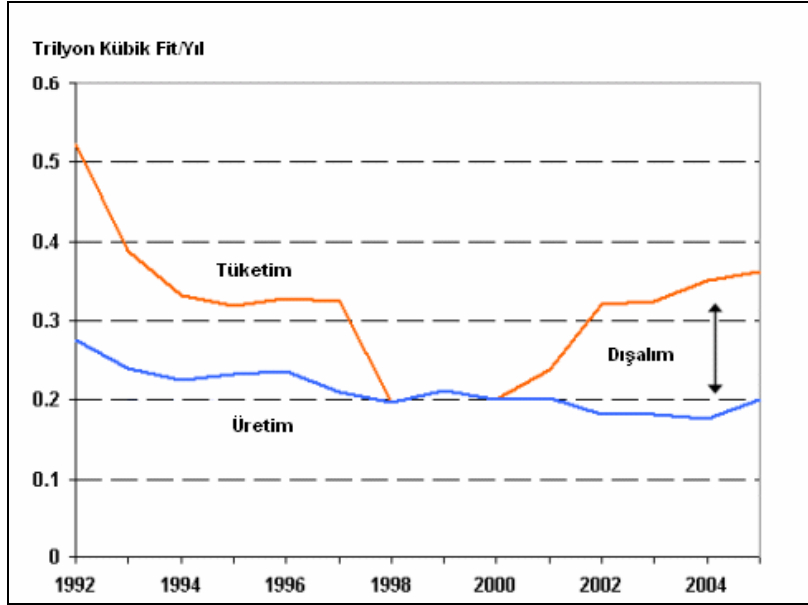
¹⁸² Bilgin, **Avrasya Enerji Savaşları...**, s. 191.

Şekil 2.4.

Azerbaycan'ın Petrol Üretimi ve Tüketimi (1992 – 2007)

Kaynak: <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Azerbaijan/pdf.pdf> ; [22 Kasım 2006]

Şekil 2.5.

Azerbaycan'ın Doğal Gaz Dengesi (1992 – 2005)

Kaynak: <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Azerbaijan/pdf.pdf> ; [22 Kasım 2006]

20 Eylül 1994'te imzalanan Yüzyılın Anlaşması'nın ardından uluslararası petrol yatırımcılarına kapılarını açan Azerbaycan'da altı yıl içerisinde 23 önemli üretim-paylaşım anlaşması imzalanmış, birkaç verimsiz kuyu dışında iyimser sonuçlar elde

edilmiştir. Ayrıca, ülkenin petrol sektöründe tüm faaliyetleri yürüten devlet petrol şirketi SOCAR aracılığıyla Azerbaycan yönetimi, üretim ve paylaşım anlaşmalarında da mutlak söz sahibidir. Yabancı şirketler, ancak SOCAR'a ortak olarak, petrol ve gaz sahalarında arama, üretim ve geliştirme projelerine yatırım yapabilmektedir.¹⁸³

Harita 2.5.
Azerbaycan'daki Başlıca Petrol ve Gaz Sahaları

Kaynak: <http://www.travel-images.com/az-econ.html> ; [21 Mart 2007]

Ancak, Azerbaycan'a yatırım yapan yabancı şirketleri yeterli sonuç alınamayan kuyular dışında daha önemli sorunlar da beklemekteydi. Petrol ve doğal gazın, karalarla kuşatılmış bir iç deniz olan Hazar'dan uluslararası pazarlara nakletme zorluğu, büyük yatırımcıları ilk zamanlarda fazlasıyla düşündürmüştü. Değerli hidrokarbon zenginliklerini Rusya'nın erişiminden uzak tutma konusunda kararlı olan ABD, daha önce de belirtildiği gibi İran güzergâhına da karşı çıkmıştı. Zbigniew Brzezinski, ABD'nin bu konudaki tutumunu ve bölge politikası açısından Azerbaycan'ın önemini şöyle yorumlamıştır: *"Azerbaycan'ın savunmasızlığının geniş bölgesel etkisi vardır çünkü ülke, coğrafi olarak eksen oyuncu devlet konumundadır. Bu coğrafi konum, Hazar Denizi havzasının ve Orta Asya'nın zenginliğini içinde barındıran bir 'şişeye'*

¹⁸³ <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/azerproj.html> ; [09 Aralık 2006]. Ayrıca, Azerbaycan'da yatırımların yöneldiği başlıca sahalar için bkz. Harita 2.5.

giriş çıkışı kontrol eden yaşamsal önemdeki bir 'mantar tıpası'na benzetilebilir... Siyasi destekçisi ve etnik akrabası Türkiye'ye boru hatlarıyla bağlı, Türkçe konuşan bağımsız bir Azerbaycan, Rusya'nın bölgede tekel olmasını engelleyecek ve Rusya'nın Orta Asya devletleri üzerindeki gücünü kıracaktır".¹⁸⁴

Brzezinski'nin de belirttiği gibi, Rusya'nın bölgedeki tekeli kırarak isteyen ABD, 1997 yılında işletmeye alınan ve Azerbaycan petrolünün uluslararası pazarlara ulaşımını sağlayan tek dışsatım güzergâhı olan Bakü-Novorossisk hattına Rusya'yı dışarıda bırakan alternatifler kazandırma çalışmalarına hız vermiştir. Bakü-Supsa hattı işte bu doğrultuda atılan ilk adım olmuş, kullanım kapasitesi 5 milyon/yıl (daha sonra 7 milyon/yıla çıkartılmıştır) olarak tasarlanan hattın inşası 1999 yılında bitirilerek hizmete sokulmuştur. Novorossisk'e ulaşan hattın, kimi zaman teknik ve ekonomik sorunlar, kimi zaman da Çeçenistan'da yaşanan çatışmalar yüzünden istenilen hizmeti verememesi, Supsa hattının önemini daha da arttırmıştır. Rusya'nın, Çeçenistan'ı Mohaçkale'den geçen bir boru hattıyla *by-pass* etmesi, Novorossisk limanına büyük tankerlerin yanaşamaması, kış aylarında yüklemeye yaşanan zorluklar ve İstanbul-Çanakkale Boğazları'nın petrol yükünü taşıyamaması türünden olumsuzlukları giderememiştir.¹⁸⁵

Zaten, ABD hükümeti 1990'ların ortasından itibaren üçüncü bir seçenek için lobi yapmaya başlamıştır: Azerbaycan'ın başkenti Bakü'den yola çıkarak, Gürcistan üzerinden Türkiye'nin Akdeniz kıyısındaki limanı Ceyhan'a uzanacak 1760 km uzunluğundaki devasa bir boru hattı projesi. Novorossisk limanından farklı olarak Ceyhan, büyük tankerlerin yanaşabileceği kadar derin bir liman olmasının yanı sıra, Türkiye hükümeti, Karadeniz'de artacak tanker sayısının İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nda meydana getirebileceği kazalardan (sonuçlarının başta İstanbul ve Çanakkale şehirleri için felaket olabileceğinden) endişe duymuştur.¹⁸⁶

Bu noktada, bir parantez açıp, Türkiye'nin 1994 Boğazlar Tüzüğü'ne ve sonrasında yaşanan gelişmelere değinmekte yarar vardır. Son yıllarda Hazar petrolünün uluslararası pazarlara yoğun bir şekilde sunulmasının ardından dünyanın en büyük

¹⁸⁴ Zbigniew Brzezinski, **Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Stratejik Gereklilikleri**, Yelda Türedi (Çev.), İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2005, ss. 181 – 182.

¹⁸⁵ Aras ve Foster, "Turkey and Azerbaijani...".

¹⁸⁶ Klevevan, **Yeni Büyük Oyun...**, s. 27.

petrol iletim hattı haline gelen Türkiye Boğazları'nda yaşanan trafik yoğunluğu neticesinde kaza riskinin de arttığı gözlenmiştir. Bu durum, elbette ki Türkiye'yi harekete geçmek durumunda bırakmıştır. Ankara'nın girişimleri, Bakü – Tiflis – Ceyhan dışındaki güzergâhları savunan lobiler tarafından Türkiye'nin Boğazları kullanarak Bakü – Ceyhan projesini öne çıkarma çalışması olarak yorumlansa da, Ankara yılmadan, “*Bakü – Ceyhan ayrı, Boğazlar ayrı*” söylemini tekrarlamıştır. Kaldı ki, Türkiye'nin bu savını destekleyen veriler mevcuttur. Günümüzde, Boğazlardan yılda 150 milyon ton petrolün geçiyor olması ve bu miktarın 2010 yılında 120 milyon artarak 270 milyon tona çıkacağı yönündeki öngörüler, yıllık 50 milyon kapasiteye sahip olan BTC'nin zaten bu arzı karşılayamayacağı gerçeğini ortaya koymaktadır.¹⁸⁷

20 Eylül 1994'te Yüzyılın Anlaşması'nın imzalanmasından çok önce, 23 Kasım 1993'te Bakanlar Kurulu tarafından onaylanan ve 1 Temmuz 1994'te yürürlüğe giren 1994 Boğazlar Tüzüğü'nün,¹⁸⁸1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nden günümüze, denizcilik alanındaki teknolojik gelişmeler üzerine gemilerin boyutlarının büyümesi ve Boğazlardan geçen gemi sayısının endişe verici düzeylere ulaşmasının, Boğazlar ve Marmara bölgesinde seyir, can, mal ve çevre güvenliğini sağlayabilmek için yeni bir düzenlemeye gereksinim duyulmasının bir sonucu olduğu görülmektedir.¹⁸⁹

Böylece, Montreux'nün feshedilerek, yeni bir sözleşmenin hazırlanmasının, Türkiye aleyhine olacağı görüşü, Türkiye'yi, Montreux'de belirgin olmayan kısımların açıklığa kavuşturulması yönünde adım atmaya sevk etmiş ve bu sözleşmeye ters düşmeyen bir iç hukuk düzenlemesine gitme formülü benimsenmiştir. İşte bu çerçevede, 1994 Boğazlar Tüzüğü hazırlanarak, yürürlüğe sokulmuştur. Tüzüğün, uluslararası camia tarafından kabul görmesi için, Uluslararası Denizcilik Örgütü'nün (IMO) onayına gereksinim duyan Ankara, Tüzük'teki bütün kuralları ve hatta Tüzük'te yer almayan, ancak fiilen uygulanan kuralları dahi İngilizceye çevirerek IMO'ya sunmuştur. Elbette, kısa bir süre sonra, Rusya Federasyonu Montreux, BM Deniz Hukuku Sözleşmesi ve geleneksel deniz hukukuna aykırı olduğu gerekçesiyle Türkiye'nin vermiş olduğu bu metine itiraz etmiştir. Rusya'nın bu itirazı, Ukrayna,

¹⁸⁷ Barbaros Deniz, “Boğazları By-pass Etmek Ulusal Güvenliğimizdir”, **Enerji Gündemi**, Yıl: 1, Sayı: 3, 15 – 30 Nisan 2006, s. 21.

¹⁸⁸ Özgün adı “Boğazlar ve Marmara Bölgesi Deniz Trafik Düzeni Hakkında Tüzük”.

¹⁸⁹ Kudret Özersay, “Boğazlar Konusu”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, II. Cilt, Baskın Öran (Der.), II. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, ss. 587 – 588; Aras ve Foster, “**Turkey and Azerbaijani...**”.

Bulgaristan, Romanya, Yunanistan ve Umman tarafından da desteklenmiştir. Bunun üzerine, Türkiye, konuyu dışarıdan Rusya ile müzakere etme yolunu seçmiştir. O esnada, Petrol Şirketleri Uluslararası Forumu (OCIMF), Hazar enerji havzası petrolerinin uluslararası pazarlara Boğazlar üzerinden ulaştırılmasını isteyen petrol şirketlerinin girişimiyle hazırlandığı açıkça belli olan ve Türkiye'nin getirdiği ulusal düzenlemeleri zayıflatmaya yönelik, Rusya'nın görüşleri çerçevesinde şekillenen bir belgeyi IMO'ya sunmuştur.¹⁹⁰

Tüm bu olumsuz gelişmelere rağmen Türkiye, diyalogun devam etmesinden yana tavır alarak, 1994 Tüzüğü'nde değişikliğe gidebileceğini ve Boğazlardan geçecek olan gemilerin tehlikeli dönüş noktalarında karşılaşmalarını önlemek amacıyla, geçişleri elektronik bir merkezin izleyeceği ve yönlendireceği bir Gemi Trafik Hizmetleri (VTS) sistemi¹⁹¹ kurmayı düşündüğünü duyurmuştur.¹⁹²

Daha sonra, 6 Kasım 1998'de, bu tutumunu eyleme dönüştüren Türkiye, yeni bir boğazlar tüzüğü yürürlüğe koyarak 1994 Tüzüğünü kaldırdığını duyurmuştur. Bu yeni tüzüğün (Türk Boğazları Deniz Trafik Düzeni Tüzüğü) bir öncekinden, geçiş rejimi açısından farklılıkları bulunmaktadır. Yeni tüzüğün, bazı açılardan geçiş rejimini yumuşattığı, bazı açılardan ise katılaştırıldığı görülmektedir. Ancak, en önemlisi, Yeni Tüzükte, eskisine yöneltilen tepkiler neticesinde, Boğazlardan geçecek petrol tankerlerinin bu geçişlerini eskisine oranla kolaylaştıracak ve daha hızlı geçişi mümkün kılan değişiklikler yapılmıştır.¹⁹³

Sonuçta, enerji arzının kesintisiz sürdürülmesinde petrol gibi tehlikeli maddeler taşıyan tankerlerin Boğazlar gibi hassas noktalardan geçişinin emniyet altına alınması gerektiği savını her platformda dile getiren Türkiye, Doğu-Batı enerji koridoru tasarımı çerçevesinde inşa edilecek olan BTC boru hattının yaşama geçirilmesinin bir zorunluluk

¹⁹⁰ Özersay, “Boğazlar Konusu”, ss. 587, 590 – 591.

¹⁹¹ Türkiye Boğazları Gemi Trafik Hizmetleri, inşaat işleri ve ekipman donatımı tamamlanıp, 1 Temmuz 2003 Kabotaj Bayramı'nda Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın katılımı ile törenle açılmıştır. Kıyı Emniyeti Genel Müdürlüğü'nün duyurusuna göre, başlangıçtaki ilk altı aylık süre boyunca, sistem olası operasyonel eksikliklerinin tamamlanması ve operatörlerin eğitim seviyelerinin geliştirilmesi için test edilmiştir. Bu eğitim sürecinin devamında sistem, 30 Aralık 2003'ten itibaren operasyonel olarak hizmet vermeye başlamıştır. 2007 yılı içerisinde, sistemin mevcut kapsama alanının, Marmara Denizi'ni de içine alacak şekilde genişletileceği belirtilmektedir. Türkiye Boğazları Gemi Trafik Hizmetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.kegki.gov.tr/default.asp?id=2&sid=4&lng> ; [10 Mart 2007].

¹⁹² Özersay, “Boğazlar Konusu”, ss. 591 – 592.

¹⁹³ Özersay, “Boğazlar Konusu”, ss. 596 – 597.

olduğunu dünya kamuoyuna duyurmuştur. Bu konuda ABD'nin desteğini alan Türkiye, 18 Kasım 1999'da Azerbaycan ve Gürcistan devlet başkanlarını İstanbul'daki Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) zirvesinde bir araya getirerek, ABD Başkanı Bill Clinton'un da gözlemciliğinde Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın inşası anlaşmasını uzun ve zorlu bir süreç sonunda taraflara imzalatmayı başarmıştır.

BTC hattı ile ilgili ayrıntılara Türkiye ile ilgili bölümümüzde değineceğimizden şimdi, bölgede önemli bir hidrokarbon potansiyelini barındıran diğer bir aktör, Kazakistan ele alınacaktır.

2.1.7. Kazakistan

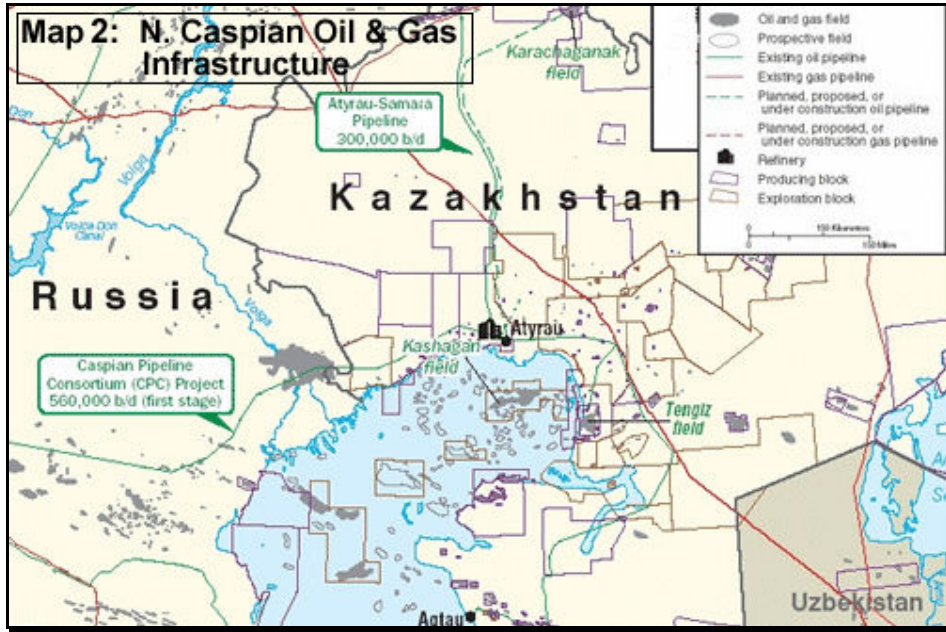
Gayrisafi Yurtiçi Hâsılasının (GSYİH) yaklaşık % 30'unu ve dışsatım gelirlerinin yarısından fazlasını petrol endüstrisinin oluşturduğu Kazakistan da aynı hidrokarbon zengini bölge ülkeleri gibi kırılgan bir ekonomik yapıya sahiptir. Ülke, ispatlanmış 9 milyar varillik petrol ve 65 trilyon kübik fitlik doğal gaz rezerviyle sırasıyla dünyada 17. ve 16. sırada bulunmaktadır.¹⁹⁴

SSCB döneminde, özellikle Azerbaycan ve Batı Sibiry'a'daki kolay erişilebilir rezervler üzerinde yoğunlaşılması nedeniyle, Kazakistan'daki büyük petrol ve doğal gaz rezervleri el değmeden kalmıştır. Kısa erimde az yatırımla hidrokarbon üretmeyi sağlayacak teknolojiyi yeğlemek, diğer bir deyimle, "mevcut teknolojiyi geliştirerek daha derin yataklara inmek yerine, eldeki teknolojiye uygun petrol ve doğal gaz arama" politikalarına yönelmek, uzun erimde SSCB için önemli sakıncalar doğurmuştur. 1980'lere gelindiğinde, artık sığ yataklardan yeterli verimin alınamaması sonucunda, sıkıntılar baş göstermeye başlamıştır. O dönemde, Kazakistan'da zengin yatakların daha derinlerde olduğunu "düşünen" Exxon ve Mobil gibi şirketler, doğrudan Kazakistan ve Rusya yetkilileriyle görüşerek, arama çalışmalarında bulunmak istediklerini bildirmişlerdir. Görüşmeler, SSCB'nin o zaman içinde bulunduğu çalkantılı dönemde herhangi bir sonuç vermemiş olsa da, bu şirketlerin yetkilileri 1990'larda işlerine çok yarayacak bağlantıları kurmayı başarmışlardır. Dağılmanın hemen sonrasında, kısa süreli bocalama döneminin ardından, büyük petrol şirketleri Kazakistan yönetimiyle

¹⁹⁴ <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Kazakhstan/pdf.pdf> ; [22 Kasım 2006]; **International Energy Outlook 2006**, <http://www.eia.doe.gov/oiaf/ieo/pdf/oil.pdf> ; [25 Ekim 2006]; **International Energy Outlook 2006**, http://www.eia.doe.gov/oiaf/ieo/pdf/nat_gas.pdf ; [25 Ekim 2006].

arama çalışmalarının başlatılması yolunda görüşmelere başlamıştır. Ülke içinde gerekli yapısal reformların yerine getirilmesiyle birlikte yatırımlara hız vererek arama çalışmalarını daha derinlerdeki sahalara kaydırmışlardır. Ancak, sanılanın aksine ilk çalışmalar istenilen sonuçları vermemiştir. Daha sonra, sondaj derinlikleri arttıkça, Kazakistan'ın Hazar enerji havzasının en büyük rezervlere sahip ülkesi olduğu anlaşılmıştır. Sonuçta, ExxonMobil operatörlüğünde elde edilen olumlu sonuçlar, diğer şirketleri de cesaretlendirmiş, Kazakistan kısa sürede petrol ve doğal gaz şantiyesine dönmüştür. Kaşagan, Tengiz, Karaçaganak, Kurmangazi, Nursultan, Darkhan, Tyub-Karagan ve Abai günümüzde Kazakistan'ın büyük petrol sahaları haline gelmiştir.¹⁹⁵

Harita 2.6.
Kuzey Hazar'ın Petrol ve Gaz Altyapısı

Kaynak: <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Kazakhstan/pdf.pdf> ; [22 Kasım 2006]

Bu sahalardan en büyüğü olan Kaşagan, 1999'da başlayan sondaj çalışmalarının ardından saptanan 9 – 13 milyar varillik rezerviyle dünyanın en büyük petrol sahalarından biri olmaya adaydır. Ayrıca Kaşagan, son 30 yılda dünyada keşfedilen en büyük petrol yatağı olma unvanını da ele geçirmiştir. Tengiz sahası ise, SSCB'nin dağılmasından sonra Batı sermayesi ile yapılan ilk petrol arama ve geliştirme faaliyetinin yürütüldüğü yerdir. Sahanın üretilebilir petrol rezervinin 9 milyar varil

¹⁹⁵ Bilgin, *Avrasya Enerji Savaşları...*, ss. 214 – 216;

<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Kazakhstan/kazaproj.html> ; [11 Aralık 2006]. Ayrıca bkz. Harita 2.6.

olduğu tahmin edilmektedir. Tengiz'den başka 90'lı yıllar boyunca yerli ve yabancı sermaye tarafından üstlenilen en önemli hidrokarbon projesi hiç şüphesiz ki, Hazar'ın kuzeyine düşen ve 1984 yılından beri üretimin gerçekleştirildiği petrol ve gaz sahası Karaçaganak'tır. Sahanın görünür petrol rezervi 2,3 – 6 milyar varil, doğal gaz rezervi ise, 16 – 46 tcf olarak saptanmıştır. Bugün gelinen noktada Kazakistan, büyük petrol sahalarında her geçen gün artan üretimiyle, 2003 yılında 1 milyon varil/gün seviyesini aşmış durumdadır.¹⁹⁶ Kaşagan'da yatırım kararının alınmasıyla, bu rakamın 2015 yılında 3 milyon varil/gün'e çıkarak Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Cezayir, Nijerya gibi OPEC ülkelerini geçmesi beklenmektedir.¹⁹⁷

Kazakistan, ürettiği petrolün fazlasını, uluslararası pazarlara ikisi Rusya Federasyonu (CPC ve Atrou-Samara hatları) ve biri de Çin (Kazakistan-Çin hattı) üzerinden olmak üzere toplam üç hattan pazarlamaktadır. Ayrıca bu temel dışsatım yolları dışında, Hazar üzerinden gemilerle İran ve Azerbaycan'a, demiryolu ile de Rusya'ya az miktarda petrol sevkiyatında bulunmaktadır. Örneğin, İran'a Hazar'dan tankerlerle taşınan petrol, bu ülkenin kuzeyindeki Neka limanına teslim edilmekte ve buradan da *swap* yöntemiyle uluslararası pazarlara satılmaktadır. İran'daki rafinerilerin bu petrolü işlemeye uygun olmaması ve ABD ambargosu gibi nedenlerle bu miktar oldukça sınırlıdır. Aynı şekilde, Kazakistan-İran boru hattı da ambargo nedeniyle etüt aşamasında beklemektedir.¹⁹⁸

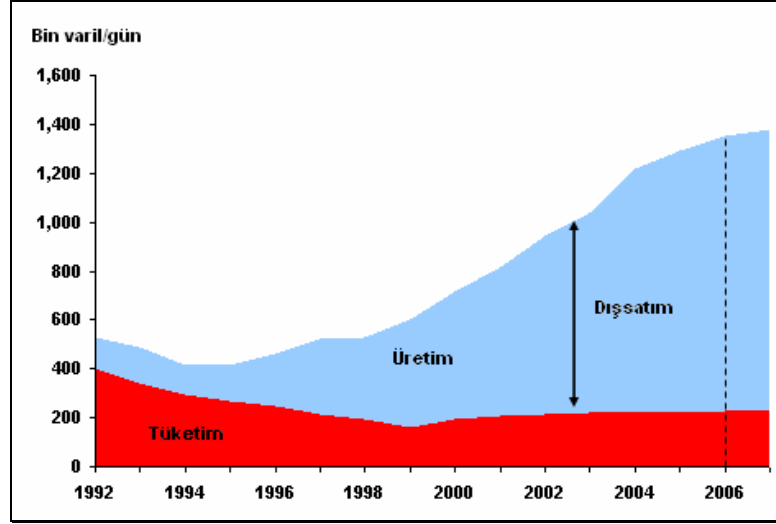
Bu çerçevede, Kazakistan petrolünün, BTC'ye dâhil olmasına ilişkin hükümetler arası düzeyde görüşmeler sürdürülmektedir. Görüşmelerde uzlaşma sağlanması durumunda, petrol ilk aşamada Hazar'ı tankerlerle geçecek ve Azerbaycan'ın Sangaçal limanından boru hattına nakledilecektir. Bir sonraki aşamada ise, artan hacmi karşılamak için, Hazar'ın altından döşenecek bir boru hattıyla Kazakistan petrolünün BTC'ye akıtılması öngörülmüştür. Ancak, Hazar'ın hukuki statüsünün belirsizliğini koruması ve Kazakistan'ın Rusya'ya yönelen CPC hattına 15 yıl boyunca petrol sağlamayı taahhüt etmesi, bu projenin kısa vadede gerçekleştirilebilirliğini zora sokmaktadır.¹⁹⁹

¹⁹⁶ Bkz. Şekil 2.7.

¹⁹⁷ Yurdakul H. Yiğitgüden, "Hazar'ın Yeni Yıldızı: Kaşagan", **Dünya Enerji**, Yıl: 4, Sayı: 45, Temmuz 2004, ss. 56 – 58; <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Kazakhstan/kazaproj.html> ; [11 Aralık 2006].

¹⁹⁸ Pamir, "**Kafkaslar ve Hazar...**", s. 27.

¹⁹⁹ Pamir, "**Kafkaslar ve Hazar...**", s. 28.

Şekil 2.6.

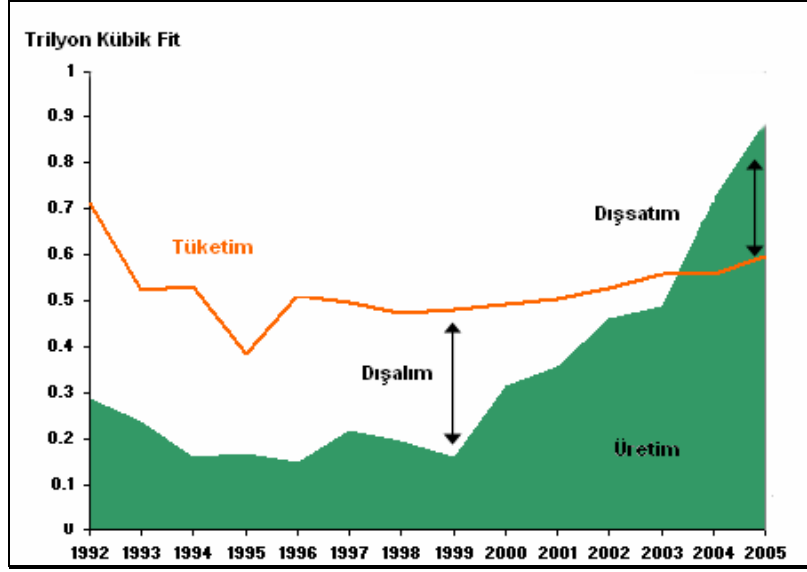
Kazakistan'ın Petrol Üretimi ve Tüketimi (1992 – 2007)

Kaynak: <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Kazakhstan/pdf.pdf> ; [22 Kasım 2006]

2004 yılında 700 milyar kübik fit (bcf) doğal gaz üreten Kazakistan, aynı yıl 556,2 bcf gaz tüketmiştir.²⁰⁰ 2003 yılından itibaren gaz fazlası veren ülke, gelecekte önemli bir gaz ihracatçısı olabileceğinin sinyallerini vermektedir. Şimdilik sadece Rusya Federasyonu'na gaz dışsattımı gerçekleştiren Kazakistan'ın, Çin'e de inşa edilecek bir boru hattıyla gaz sevk etmesi konusunda 2005 yılı Ağustos ayında devlet gaz dağıtım şirketi Kazmunaigaz ve CNPC arasında anlaşmaya varılmıştır. Diğer yandan, üretimin 2007 – 2008 yıllarında başlanacağı tahmin edilen Kaşagan sahası gazının Hazar kıyısındaki Atrau limanından, LNG olarak Bakü'ye ulaştırılıp, daha sonra da Gürcistan üzerinden trenle Türkiye'ye nakledilmesi konusunda Kazakoil ve Phillips şirketlerinin fizibilite çalışması yaptıkları bilinmektedir. Bunun yanı sıra, yukarıda bahsettiğimiz Hazar altından geçecek petrol boru hattına paralel bir doğal gaz boru hattı için fizibilite etüdü yapılması da gündemdedir. Aynı zamanda Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın Rusya üzerinden yaptıkları doğal gaz dışsattımı için transit ülke konumunu sürdürmektedir. Kazakistan, söz konusu taşıma için Sovyet döneminde inşa edilmiş Orta Asya Merkez Boru Hattı'na ev sahipliği yapmaktadır.²⁰¹

²⁰⁰ Bkz. Şekil 2.8.

²⁰¹ Pamir, "Kafkaslar ve Hazar...", s. 32.

Şekil 2.7.

Kazakistan'ın Doğal Gaz Üretimi ve Tüketimi (1992 – 2005)

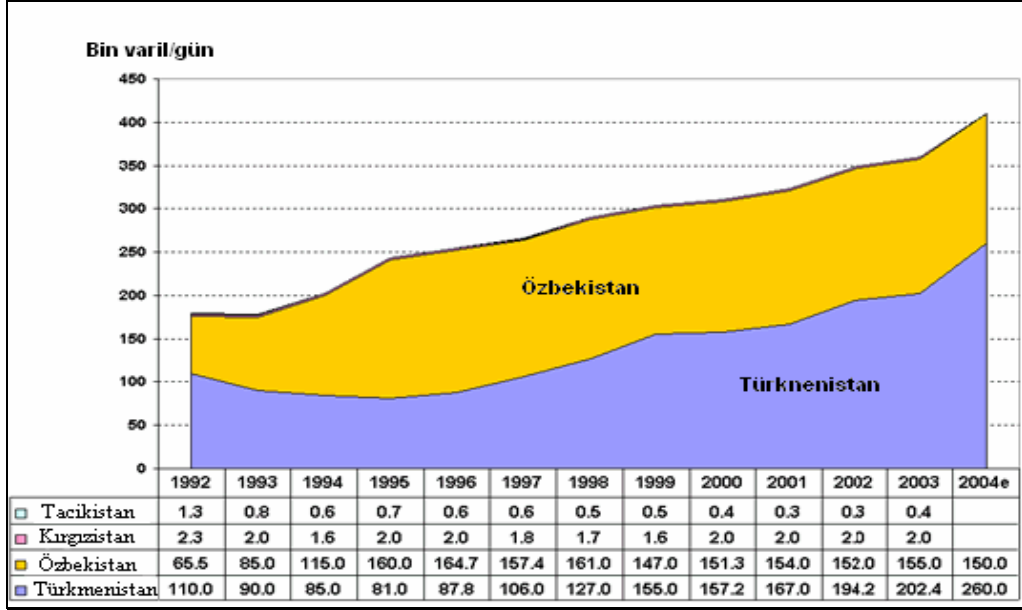
Kaynak: <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Kazakhstan/pdf.pdf> ; [22 Kasım 2006]

Hazar enerji havzasının hidrokarbon potansiyeli açısından en dikkate değer ülkesi Kazakistan'a değindikten sonra, şimdi de özellikle doğal gaz zenginliğiyle ön plana çıkan Türkmenistan incelenecektir.

2.1.6. Türkmenistan

SSCB ekonomisi içindeki konumu bir hammadde kaynağı olarak belirlenen Türkmenistan, doğal gaz, petrol ve pamuk üretimiyle görevlendirilmişti. 546 milyon varil ispatlanmış petrol rezervine sahip olan ülke, dışsatım için bir boru hattı olmadığından, tüm sevkıyatını gemilerle Rusya'nın Hazar kıyısındaki limanı Moğaçkale'ye taşımak zorunda kalmaktadır. Rusya'ya ait boru hattı sistemine petrolünü nakletme konusunda boru hattı şirketi Transneft ile anlaşmalı olan Türkmenistan, petrolünün yüksek oranda kükürt ve parafin içermesi yüzünden dışsatım konusunda sıkıntı yaşamaktadır. İran güzergahı *swap* imkanı sağlaması açısından Türkmenistan petrolünü uluslararası pazarlara taşıyacak bir diğer yoldur. Fakat ABD ambargosu burada da kendini göstermekte ve bu seçeneği çok sınırlı bir kapasitede tutmaktadır. Sonuçta petrol dışsatımı konusunda zorlanan Türkmenistan daha da güç bir duruma düşmektedir.²⁰²

²⁰² Pamir, "Kafkaslar ve Hazar...", s. 33; <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Centasia/pdf.pdf> ; [22 Kasım 2006].

Şekil 2.8.

Orta Asya Ülkelerinin Petrol Üretimi (1992 – 2004)

Kaynak: <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Centasia/pdf.pdf> ; [22 Kasım 2006]

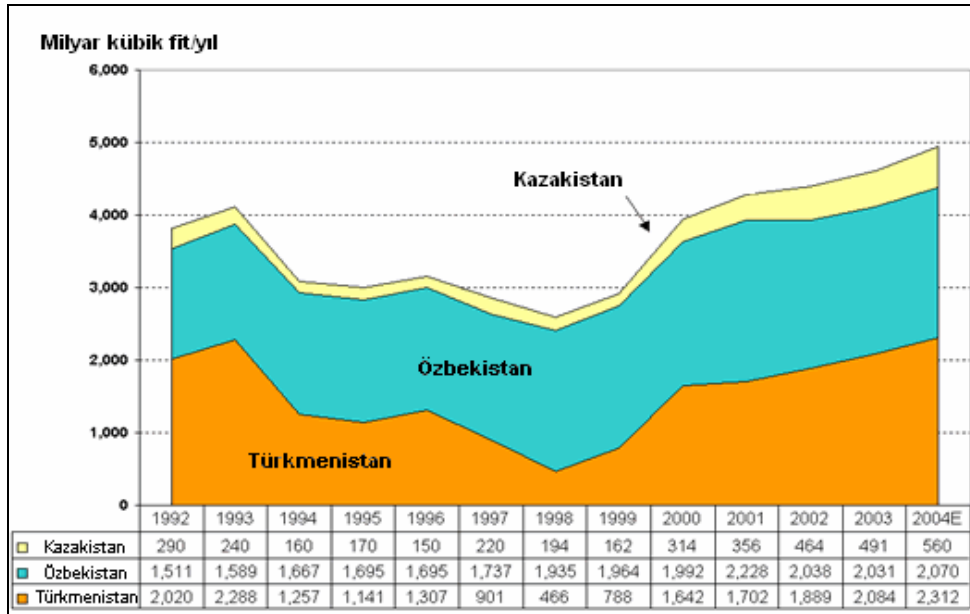
SSCB döneminde petrolünün aksine doğal gazıyla ön plana çıkan Türkmenistan petrol alanında yaşadığı dışsatım sıkıntısının bir benzerini doğal gazda da yaşamaktadır. Birlik zamanında Azerbaycan ve Kazakistan nasıl bir petrol tedarikçisi olarak düşünülmüşse, Türkmenistan da bir gaz tedarikçisi olarak görevlendirilmişti. Sovyet döneminde, gaz rezervlerinin önemli bir bölümü tüketilmiş olmasına rağmen, ülke yine de büyük doğal gaz yataklarına sahiptir.²⁰³EIA verilerine göre Türkmenistan 71 trilyon kübik fit'lik rezerviyle halen dünyada 14. sırada yer almaktadır. 1991'de bağımsızlığın kazanılmasından sonra, ülkenin doğal gaz üretiminde, kendisi gibi önemli bir üretici olan komşusu Özbekistan'ın aksine ani bir düşüş yaşanmış ve toparlanma ancak 2000 yılında sağlanabilmiştir.²⁰⁴ Bunun en büyük nedeni, Türkmenistan'ın Rusya Federasyonu'nun gaz üreticisi Gazprom'a rakip olmasından kaynaklanmaktadır. O dönemde bölgedeki bütün boru hatlarının Gazprom'a ait olması ve Rusya topraklarından geçmesi, Türkmenistan'ın gaz üretimini artırma isteğini engellemiştir. Türkmenistan, 1999'da Rusya ile anlaşmasının ardından, ancak on yıl önceki üretim rakamlarına geri dönebilmiştir.²⁰⁵

²⁰³ Bilgin, "Kafkasya ve Orta Asya...", ss. 231, 233.

²⁰⁴ Bkz. Şekil 2.10.

²⁰⁵ <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Centasia/pdf.pdf> ; [22 Kasım 2006].

2004 yılında 2,3 trilyon kübik fit gaz üreten Türkmenistan, üretim fazlasını Rusya, İran, Ukrayna ve Ermenistan'a satmaktadır. İran dışındaki dışsatım, tamamen Rusya üzerinden gerçekleşmektedir. Dışsatım olanakları görüldüğü gibi çok sınırlı olan ülke, 10 Nisan 2003'te, Rusya ile 25 yıl süreli "Gaz Sektörü İşbirliği Anlaşması"nı imzalamak zorunda kalmıştır. 2004 yılında bu anlaşmaya taraf olan Ukrayna ise, Türkmenistan'dan yılda yaklaşık 1 bcf gaz satın alarak, gereksiniminin yarısını bu ülkeden karşılamaktadır. 26 Temmuz 2004 tarihinde Ukrayna Cumhurbaşkanı Leonid Kucma ve Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurad Niyazov, Türkmenistan doğal gazının Batı ülkelerine sevkiyatı konusunda işbirliğini öngören ve yine 2028 sonuçlanacak bir anlaşmaya imza koymuşlardır. Bu doğrultuda, Rusya Türkmenistan'dan yılda yaklaşık 80 milyar m³ (2,25 tcf) gaz satın alabilecek ve bunu Ukrayna güzergâhından Avrupa'ya pazarlayabilecektir. Bu anlaşma neticesinde Rusya, Türkmenistan'dan 2028 yılına kadar 1000 m³'ü 44 ABD doları gibi çok düşük bir fiyattan, yarısını peşin yarısını mal karşılığında, 300 milyar ABD doları eşdeğeri 2 trilyon m³ doğal gaz satın alacaktır.²⁰⁶

Şekil 2.9.

Orta Asya Ülkelerinin Doğal Gaz Üretimi

Kaynak: <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Centasia/pdf.pdf> ; [22 Kasım 2006]

Türkmenistan'ın, gaz dışsatımında Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak için çoğunluğu Batı kaynaklı birçok proje geliştirilmiştir. Gaz fazlasının % 90'nın üzerinde

²⁰⁶ Yüce, *Kafkasya ve Orta Asya Kaynakları...*, ss. 179 – 181.

bir bölümünü, Rusya gaz sisteminin bir parçası olan Orta Asya Merkez Boru Hattı'na ve görece küçük bir bölümünü de Körpece-Kurtköy ve Taşkent-Bişkek-Almatı hatlarıyla İran, Kazakistan ve Kırgızistan'a gönderen Türkmenistan için, Hazar-Geçişli Avrupa-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı, Orta Asya Gaz Boru Hattı (Centgas) ve Çin Doğal Gaz Boru Hattı gibi projeler²⁰⁷ üretilmiştir. Hazar-Geçişli Avrupa-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı projesi, Mavi Akım hattının Türkiye pazarını doyurması, Hazar'ın hukuki statüsünün belirsiz oluşu, Azerbaycan'ın kendi gazının uluslararası pazarlara taşınması konusunda öncelik isteyerek Türkmenistan gazının kendi toprakları üzerinden taşınmasına engel çıkarması gibi nedenlerin yanı sıra, Türkmenistan Cumhurbaşkanı Niyazov'un o dönemki avans talebi ve Türkmenistan gazının Rusya'ya uzun erimli alım-satım anlaşmalarıyla bağlanmış olması yüzünden yaşama geçirilememiştir.²⁰⁸ Buna ilaveten, Orta Asya Gaz Boru Hattı (Centgas) projesinin Afganistan'daki durum ve Çin Doğal Gaz Boru Hattı projesinin de yüksek maliyet yüzünden yakın ve orta erimde yaşama geçirilmesi mümkün gözükmemektedir.

Türkmenistan ile benzer dışsatım sorunlarına sahip olan bir diğer ülke de Özbekistan'dır.

2.1.8. Özbekistan

594 milyon varil petrol rezervine sahip olan Özbekistan'ın tek petrol dışsatım güzergâhı yine Rusya topraklarından geçen bir boru hattıdır. Özbekistan da Türkmenistan gibi daha çok doğal gaz zenginliği ile tanınan bir ülkedir. Doğal gaz dışsatım alternatiflerini çeşitlendirme konusunda da pek şanslı olmayan dünyanın en büyük 15. gaz rezervine sahip olan bu ülkenin (67 tcf), Orta Asya Merkez Boru Hattı'yla Rusya'ya gaz satmasının, haricindeki tek dışsatım güzergâhı Taşkent-Bişkek-

²⁰⁷ Türkmenbaşı/Türkmenistan'dan başlayıp, Hazar'ın altından Bakü'ye ve buradan da Türkiye'ye ulaşması hedeflenen Hazar-Geçişli Avrupa-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı'nın 16 milyar m³ kapasiteye sahip olması düşünülmektedir. 2000 km uzunluğunda olacağı hesaplanan hattın, 2 – 3 milyar ABD doları maliyetinin olacağı tahmin edilmektedir. Devletabad/Türkmenistan'dan başlaması öngörülen Orta Asya Gaz Boru Hattı'nın, Afganistan üzerinden Pakistan'a, anlaşma olursa Hindistan'a 20 milyar m³ gaz taşınması hedeflenmektedir. 1400 km uzunluğa sahip olacak hattın, 2 milyar ABD dolarına mal olacağı hesaplanmıştır. Çin Doğal Gaz Boru Hattı ile Türkmenistan'dan Sincan/Çin'e 30 milyar m³ gaz taşınması öngörülmektedir. 6700 km uzunluğa sahip olacak hattın, inşa edilmesi durumunda Çin'e yaklaşık olarak 10 milyar ABD dolarına mal olacağı tahmin edilmektedir. Bkz. <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspgrph.html> ; [16 Kasım 2006]. Güncellenmiş Türkçe metin için bkz. Pamir, "Kafkaslar ve Hazar...", s. 47.

²⁰⁸ Pamir, "Kafkaslar ve Hazar...", s. 34.

Almatı Hattı'dır. Bu hat vasıtasıyla Kazakistan ve Kırgızistan'a doğal gaz ulaştıran Özbekistan, ödemelerin düzenli gerçekleşmemesi yüzünden sorunlar yaşamaktadır.²⁰⁹

Özbekistan'a da değindikten sonra, son olarak bölgeye yönelik kendi projeleri olan Japonya, Pakistan ve Orta Asya'nın kilit ülkesi Afganistan'ı inceleyebiliriz.

2.1.9. Diğer Ülkeler

2.1.9.1. Japonya

Bu bölümde ilk olarak ele alacağımız Japonya, dünyanın en büyük ekonomilerinden biri olarak, büyük ekonomi = büyük enerji tüketimi denklemini sağlamaktadır. Ayrıca, birincil enerji üretimi açısından gereksinim duyduğu rezervlere sahip olamaması nedeniyle de, tamamen dışarıya yönelmiş bulunmaktadır. Dünyanın üçüncü büyük enerji tüketicisi ve büyük bir petrol tüketicisi olan Japonya (AB'de bu sıralamaya dâhil edilirse, Japonya sıralamada bir basamak geriye düşmektedir), 2006 verilerine göre, 59 milyon varillik kanıtlanmış petrol rezerviyle, önemsiz bir potansiyele sahiptir. Bu potansiyel, elbette, günde 125.700 varil üretilen, 5,4 milyon varil tüketen Japonya'nın gereksinimini karşılamaktan oldukça uzaktır. Bu nedenle, başta Kuveyt, Suudi Arabistan, Rusya ve İran'dan dışarıya yönelen, Japonya şirketleri ayrıca bu ülkelerle üretim-paylaşım anlaşmaları da yapmaktadır. Yerli üretimi de arttırmayı düşünen Japonya, Doğu Çin Denizi'ndeki yataklardan haberdar olmasına rağmen, Çin'in de bu bölgede egemenlik iddia etmesi yüzünden, arama projelerini hayata geçirememektedir.²¹⁰

Aynı şekilde, 2004 yılı verilerine göre, 104 milyar bcf doğal gaz üretilen, 2950 bcf gaz tüketen Japonya'nın 1,4 trilyon tcf'lik rezervi de gereksinimini karşılayacak yeterlikte değildir. Uluslararası gaz boru hatlarının eksikliği yüzünden, LNG ticaretinde Japonya başı çekmektedir. Petrol sektöründe olduğu gibi Japonya şirketleri doğal gaz sektöründe de, Avustralya, Rusya ve Endonezya'da ortak projelere imza atmaktadır.²¹¹

Japonya ayrıca, Hazar enerji havzasında faaliyet gösteren şirketleriyle de dikkat çekmektedir. Bu konuda Türkiye'nin oldukça ilerisinde yer alan Japonya, Azerbaycan'ın Azeri-Çıralı-Güneşli, Kurdaşı-Araz-Kırgan Deniz ve Ateşgah sahalarını

²⁰⁹ <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Centasia/pdf.pdf> ; [22 Kasım 2006].

²¹⁰ <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Japan/pdf.pdf> ; [14 Aralık 2006].

²¹¹ <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Japan/pdf.pdf> ; [14 Aralık 2006].

işleten konsorsiyumlarda Itochu, Mitsui, Japex, Teikoku ve Inpex şirketleriyle önemli paya sahiptir. Kazakistan'da ise, Kaşagan sahasında Inpex şirketi % 8 ile konsorsiyuma ortaktır.²¹²

2.1.9.2. Afganistan

11 Eylül 2001'de, ABD'nin New York şehrinde, Dünya Ticaret Merkezi binalarına gerçekleştirilen saldırıların, Suudi kökenli Usame Bin Laden liderliğindeki El Kaide örgütü tarafından planlandığı iddia edilmiştir. Bunun üzerine, Taliban rejimi altında Afganistan'da yerleşik olan ve faaliyetlerde bulunan örgüt hedef ilan edilmiş ve Orta Asya için kilit durumda bulunan bu ülkeye, ABD önderliğinde bir askeri müdahalenin gerçekleştirilmiştir.

Harita 2.7.
Orta Asya Gaz Boru Hattı (Centgas)

Kaynak: http://www.atimes.com/atimes/South_Asia/HI01Df01.html ; [26 Mart 2007]

1979'deki Sovyet işgalinden sonra aralıksız bir iç savaş ortamına sürüklenen Afganistan için tek iyi haber, Yeniden Yapılanmadan Sorumlu Devlet Bakanı Emin Farhang'a göre, Afgan boru hattı projesinin yeniden gündeme gelmesidir. “*Boru hattı projesi imzalanmış bir anlaşma. Büyük petrol şirketlerinden bir kısmı bizimle iş yapmak arzusunda*” diyor Farhang, gazeteci Lutz Klevevan'a heyecanla. “*Yıllarca bekledikten sonra Afganistan nihayet Orta Asya açısından bir geçiş ülkesi olacak*”, diye de ekliyor.²¹³ Neticede, Mayıs 2002'de bir araya gelen Türkmenistan Cumhurbaşkanı Niyazov, Afganistan Devlet Başkanı Hamid Karzai ve Pakistan Devlet Başkanı Pervez Müşerref, Türkmenistan/Devletabad'dan başlayıp Afganistan/Herat'tan geçerek,

²¹² <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/azerproj.html>, [09 Aralık 2006];
<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Kazakhstan/kazaproj.html> ; [11 Aralık 2006].

²¹³ Klevevan, **Yeni Büyük Oyun...**, ss. 250 – 251.

Pakistan/Multan'da son bulan 700 bcf kapasiteli, Hindistan'a uzatıldığı takdirde 2,5 milyar ABD dolarına mal olacak Orta Asya Gaz Boru Hattı (Centgas) projesini²¹⁴ yaşama geçirmek için iyi niyet protokolü imzalamışlardır. Uzunluğu 1.400 km (Hindistan'a uzatıldığı zaman yaklaşık 2.040 km) olması öngörülen bu hattın haricinde, sonraki aşamada Kazakistan'dan başlayıp, Türkmenistan'dan geçerek Pakistan/Gwadar'da son bulan bir petrol boru hattının da inşa edilmesi planlanmıştır. Günde bir milyon varil petrol taşınması öngörülen hattın, yaklaşık 1.670 km uzunluğunda olup, 2,5 milyar ABD dolarına mal olacağı tahmin edilmektedir. Aynı şekilde, bu hattın inşası için de iyi niyet protokolü imzalanmıştır. Fakat Hazar enerji havzası petrol ve doğal gazını batıya (Türkiye'ye) değil de, güneye ulaştırarak Afganistan ve Pakistan'a kazanım "sağlaması" düşünülen bu projeler, bölgedeki istikrarsızlık ve finansal sorunlar yüzünden hala bekleme aşamasındadır.²¹⁵

Sonuçta bu projeler, Afganistan için, 23 yıllık savaş ve yıkımın ardından bir ekonomik kalkınma ümidi doğurmaktadır. Kleveman'a göre Afganistan harekâtı, Bush yönetiminin bazı şaibeli emellerine de ışık tutmuştur. Esas itibariyle, Usame Bin Laden'in yakalanmasının yanı sıra, ülkenin hemen kuzeyindeki Hazar enerji havzasının zengin petrol ve doğal gaz rezervlerinin kontrolünün de hedeflendiği görülmüştür. Hatta ABD'nin yürüttüğü harekate kuşkuyla bakıp eleştirenler, Amerikan petrol endüstrisinin Afganistan'ı Hazar'dan İran Körfezi'ne kadar uzanacak bir veya bir çok boru hattı için transit bir ülke olarak gördüğünün altını çizmiş; ABD'nin Afganistan rotasını, gergin Güney Kafkasya'dan ya da izolasyon altındaki İran'dan daha az riskli gördüğünü iddia etmişlerdir. Yeniden yapılanmadan sorumlu Devlet Bakanı Farhang'a göre, Pakistan, Taliban'ı özellikle bu boru hattı için kurmuş ve Amerika da bunu desteklemiştir. *"...Amerikalılar askeri üslerinden asla çekilmeyecek. Buradan tüm bölgeyi kontrol edecekler"* diyen Farhang, *"Ruslar ve İranlılar, boru hattı projesini bir kez daha sabotaje çalışacak"*, diye de eklemektedir.²¹⁶

Adını gizleyen Kabil'de görevli bir ABD diplomatı, Kleveman'a, politika ve petrol sektörü arasındaki bağlantıyı pek de önemli bulmadığını belirtmiştir. *"Amerika açısından, Afganistan'ın bir değeri yok. Çünkü hammadde yok ve hattın geçiş ülkesi"*

²¹⁴ Bkz. Harita 2.7.

²¹⁵ <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/casprph.html> ; [16 Kasım 2006].

²¹⁶ Kleveman, **Yeni Büyük Oyun...**, s. 252.

olarak da pek uygun sayılmaz burası” açıklamasını yapan diplomat, Unocal şirketinin aksi görüşü hakkında “O zamanlar, Unocal’ın planları Afganistan’daki siyasi ve sosyal duruma ilişkin yanlış bir analize göre yapılmıştı. Güvenlik konusunu ele alalım mesela. Boru hattını korumak için koca bir ordu gerekir” demiştir. Amerikan ordusunun Afganistan’da daimi askeri üsler kurma niyetinde olmadığını belirten aynı ABD’li diplomat, “Taliban’ı ve El Kaide’yi yok ettikten sonra da burada kalmayı sürdürürsek Afganlar bizi artık misafir değil işgalci olarak görmeye başlar” açıklamasını yapmıştır. Ancak, “Tıpkı 50’lerde ve 60’larda, oradaki petrole ihtiyacımız olduğunda, İran’da yaptığımız gibi burada da Afgan ordusunu eğitmek üzere bir miktar müşavir ve eğitimci bırakacağız ama tabii” diye eklemeyi de unutmamıştır. Bir başka ABD’li diplomat ise, ülkesinin Afganistan’da hiçbir ekonomik çıkar peşinde olmadığını söylemektedir. Hazar enerji sorunlarıyla ilgilenmenin de görevleri arasında olduğunu belirten bu diplomat, Afganistan’dan geçecek bir boru hattıyla ilgili hiçbir gündeminin olmadığını belirtmiştir. Ayrıca, “Bu rota ile ilgili olarak ne ben, ne de meslektaşlarım tek bir rapor dahi yazmış değiliz. Bizim ilgilendiğimiz doğu-batı koridoru olmuştur her zaman için” diye de eklemiştir. Ne var ki bu görüşler, Afganistan operasyonundan birkaç gün önce yayınlanan Amerikan Enerji Bakanlığı raporu ile örtüşmemektedir. Raporda, “Enerji açısından Afganistan’ın önemi, Orta Asya’dan Arap Denizi’ne uzanacak bir gaz ve petrol boru hattı için olası bir geçiş rotasına sahip bir coğrafya olmasından kaynaklanıyor” ibaresi bulunmaktadır. Kaldı ki, yavaş yavaş ABD’li diplomatlar da, “Amerikan hükümeti, bu konuda planları olan Amerikan firmaları ile işbirliğine hazır. Ne de olsa Unocal, boru hattının fizibilitesi olan karlı bir iş olduğunu gösterdi” şeklindeki açıklamalarıyla bu konunun üzerine eğilmeye başladıklarını kabul etmişlerdir.²¹⁷

Diğer yandan, ABD’nin Afganistan harekâtı politika ile petrol sektörü arasındaki bağları da ortaya çıkarması açısından önemlidir. Örneğin, ABD Başkanı Bush’un Afganistan’a özel temsilci olarak atadığı ve aynı zamanda Ulusal Güvenlik Konseyi üyesi olan Zalmay Halilzad, Afganistan’dan geçecek boru hattı için daha önce Unocal şirketi adına risk analizi yapmış bir kişidir. Halilzad sonra, Irak’ın yeniden yapılanması için özel görevli olarak Başkan Bush tarafından bu ülkeye atanmıştır. Afganistan’a atanan ABD elçisi Robert Finn ise, aynı şekilde Hazar petroleri

²¹⁷ Klevevan, *Yeni Büyük Oyun...*, ss. 255 – 256.

konusunda uzmandır. 1992’de Bakü’deki Amerikan elçiliğini açan Finn, Azerbaycan ile Batılı petrol şirketleri arasında imzalanan Yüzyılın Anlaması’na da şahit olmuştur. Afganistan Cumhurbaşkanı Hamid Karzai ise, zamanında Unocal şirketine müşavirlik yapmıştır. Bush yönetiminin “tavsiyesiyle” Karzai’nin Sanayi Bakanlığı’na atanan Cuma Muhammedi de Uluslararası Para Fonu’nda (IMF) çalışmış, Türkmenistan ve Pakistan ile yapılan boru hattı müzakerelerinde Afganistan heyetine başkanlık etmiştir.²¹⁸

2.1.9.3. Pakistan

Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından, pek çok ülkenin yaptığı gibi, Pakistanlı yöneticiler de ülkelerinin etki alanını, bağımsızlıklarını yeni kazanmış Müslüman Orta Asya cumhuriyetlerine doğru yaymak istemişlerdir. Bu cumhuriyetler, doğal ticari fırsatların yanı sıra, petrol ve doğal gaz zenginlikleriyle enerji fakiri olan Pakistan için önemli bir kaynağı ifade etmektedir.

Benazir Butto yönetiminin İçişleri Bakanı General Nasirullah Babar, “*Yalnızca manevi ve siyasi destek verdik onlara*” şeklindeki açıklamasıyla Taliban’a Pakistan yönetiminin verdiği desteği kabul ederken, ülkesinin Orta Asya politikasının kilit ülkesi olan Afganistan’ı işaret ediyordu. Pakistan’ın enerji kaynaklarına olan büyük gereksiniminden ve Hindistan’a ulaşacak olası bir doğal gaz boru hattı için ülkesinin bir geçiş ülkesi olması durumunda kazanacağı avantajlardan bahseden Babar, “*Batımızda istikrarlı ve barış içinde yaşayan bir komşu olsun istedik. Orta Asya’dan gelen malların geçeceği en uygun koridorun Afganistan olduğunu fark ettik. O ülkelerin (Orta Asya ülkeleri), özellikle doğal gaz ve petrol açısından bir Asya çıkış kapısına ihtiyacı vardı. Biz de bundan faydalanmak istedik*” diyerek, Pakistan’ın çıkarları açısından fırsatları değerlendirdiğini ve bu doğrultuda Taliban’a destek verdiğini savunuyor ve ABD’nin de Pakistan’ın Taliban politikasını desteklediğini belirtiyordu.²¹⁹

Ancak olayların seyri bir süre sonra değişmiştir. Çünkü Taliban ve Butto yönetimleri, doğal gaz boru hattı projesini ABD menşeli Unocal’a değil de, bir Arjantin şirketi olan Bridas’a verme görüşünde birleşmişlerdir. Unocal’in projeyi üstlenmesi için lobi çalışmaları yürüten ABD’li diplomatların başarısız olması üzerine, Pakistan

²¹⁸ Klevevan, **Yeni Büyük Oyun...**, ss. 253 – 254.

²¹⁹ Klevevan, **Yeni Büyük Oyun...**, ss. 273 – 274.

cumhurbaşkanının Butto hükümetini yolsuzluk suçlamasıyla görevden almasının arkasında, ABD baskılarının olduğunu iddia edilmiştir. Kaldı ki, Nevaz Şerif yönetimindeki yeni hükümetin, Unocal'ı desteklediğini açıklaması bu iddiaları destekler niteliktedir. Yaklaşık 3 yıl sonra, Şerif'in General Müşerref tarafından devrilmesi ve hemen akabinde 11 Eylül 2001 saldırılarının gerçekleşmesi, Pakistan'ı yeniden stratejik bir ülke konumuna getirmiştir. Bush yönetimi, Müşerref'e, ülkesinin Taliban'a verdiği desteği kesmesi ve ABD'nin yanında yer alması için baskı yapmaya başlamıştır.²²⁰ Müşerref, bu baskılara fazla karşı koyamamış ve kuzey-güney güzergâhında, Orta Asya'dan başlayıp, Afganistan'dan geçerek Pakistan'a ulaşacak boru hatlarının, gelecekte ABD'nin öngördüğü şekilde gerçekleştirileceği de kesinlik kazanmıştır.

Böylece konuyla ilgili devletlerin rekabetini ana hatlarıyla inceleyip bitirdikten sonra, petrol şirketlerinin rollerini değerlendirmek yararlı olacaktır.

2.2. REKABETİN AKTÖRLERİ: BÜYÜK PETROL ŞİRKETLERİ

Büyük petrol şirketi kavramı, ilk olarak ABD'de, 1870'de, 1 milyon dolar sermaye ile kurulan Standard Oil şirketi ile ortaya çıkmıştır. John D. Rockefeller önderliğindeki bu ortaklık, kısa sürede büyüyerek Birleşik Devletlerin en büyük petrol üretim, taşıma, rafine etme ve pazarlama şirketi konumuna gelmiştir. Kuruluşundan kısa bir süre sonra anti tröst yasaları ile 34 ayrı şirkete bölünen Standard Oil günümüzde faaliyet gösteren birçok büyük petrol şirketinin de babasıdır.²²¹ Standard Oil'in dağılmasıyla ortaya çıkan üç ve diğer dört büyük petrol şirketi, İtalyan girişimci Enrico Mattei'nin tanımıyla "Yedi Kızkardeş"²²², hızla artan petrol talebi karşısında kartel şeklinde hareket ederek, kısa süre içerisinde dünya petrol pazarını ele geçirmiş ve büyük kârlar elde etmiştir. Özellikle Üçüncü Dünya ülkelerinde üretimi ve fiyatlandırmayı

²²⁰ Klevevan, **Yeni Büyük Oyun...**, s. 275.

²²¹ Yergin, **Petrol, Para ve Güç...**, ss. 76 – 131.

²²² Bu şirketler, 1) Standard Oil of New Jersey (Esso). Daha sonra Exxon ismini almıştır. Günümüzde Mobil ile birleştikten sonra ExxonMobil ismiyle anılmaktadır. 2) Geçmişleri 1890'lara dayanan ve iki büyük Avrupalı petrol şirketinin 1907'de birleşmesiyle oluşan Royal Dutch Shell. 3) Britanyalı Anglo-Persian Oil Company daha sonra British Petroleum ismini almıştır. Amoco (Standard Oil of Indiana) ile evliliğe giden BP, günümüzde sadece BP kısaltmasıyla anılmaktadır. 4) Standard Oil of New York (Socony), Mobil ismini almış ve Exxon ile birleşerek ExxonMobil olarak anılmaya başlanmıştır. 5) Standard Oil of California (Socal), Chevron'a dönüşmüştür. 6) Gulf Oil, büyük bir bölümü Chevron tarafından satın alınarak, sahnedeki çekilmiştir. 7) Texaco, Chevron ile 2001 yılında birleşmiştir. İlk başlarda ChevronTexaco olarak anılan birlikteliğin ismi 2005 yılından itibaren sadece Chevron olarak anılmaya başlamıştır. 2005 itibariye, ExxonMobil, Chevron, Shell ve BP büyük petrol şirketleri olarak varlıklarını sürdürmektedir. Bkz. Yergin, **Petrol, Para ve Güç...**, ss. 76 – 131.

tamamen kontrolleri altına alan bu şirketler, ağırlıklı olarak Arap devletlerinden oluşan OPEC'in 1960'ların başında kontrolü ele almasının ardından 70'lerden itibaren etkinliklerini yitirmeye başlamışlardır.²²³

Elbette ki, büyük petrol şirketleri bu gerilemeye seyirci kalmamışlar ve yitirdikleri etkinliklerini geri kazanmak için çeşitli yöntemlere başvurmuşlardır. Bu yöntemlerden en çok tercih edileni, şirket birleşmeleridir. Bu, bir şirketin diğerini satın alması şeklide olabileceği gibi, ortaklık şeklinde de gerçekleşebilmektedir. Diğerisi ise, şirketlerin ulusötesi bir yapıya kavuşarak, gerek menşei oldukları ülkelerden, gerekse faaliyet gösterdikleri coğrafyalardan bağımsız politikalar izleyebilmeleridir. Böylece, devletleri etkileyebilmekte ve hatta bazı devletlerden daha güçlü olabilmektedirler. Bu çerçevede, verimliliğin arttırılması ve rekabet avantajı elde edilmesi amaçlanırken, diğer taraftan yeni aktörler ve OPEC ile de mücadelede yere sağlam bir şekilde basabilmek hedeflenmiştir. 2000'lerde gelindiğinde, petrolünün varilinin 10 ABD dolarının altında seyrettiği 1998'den sonra, talebin hızla artması, 2004 yılında varil fiyatını 55 dolara yükseltmiş ve gerçekleşen kâr patlaması petrol şirketlerinin yeniden OPEC karşısında güçlenmesinde etkili olmuştur. Bu vesileyle, üretim maliyetlerinin yüksek olması nedeni ile projeleri ertelenen Hazar enerji havzası kaynaklarının da çekiciliği artmıştır. Sonuçta, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bölgeye hücum eden birçok petrol şirketi, projelerden pay kapabilmek için büyük bir yarış içerisine girmiş ve pastadan en çok payı yine, Yedi Kızkardeş'ten günümüze miras kalan, ExxonMobil, Shell, BP ve Chevron almıştır.²²⁴

Bu şirketlerden BP Hazar enerji havzası sınırları içerisinde, özellikle Azerbaycan'da yatırımlarını yoğunlaştırırken, ExxonMobil ve Chevron Kazakistan'da lider durumdadır. Buna karşın, büyük petrol şirketlerinin Türkmenistan'daki etkinlikleri, bu ülkedeki liberalleşmenin yavaş seyri neticesinde oldukça kısıtlı

²²³ Yergin, **Petrol, Para ve Güç...**, ss. 76 – 131.

²²⁴ Bilgin, **Avrasya Enerji Savaşları...**, ss. 88 – 90, 92. Bu dört petrol şirketi, dünyanın en büyük şirketlerinin yer aldığı "Forbes Global 500" listesinde sırasıyla, 1, 3, 4 ve 6. sıradadır. Ayrıca diğer büyük petrol şirketlerinden ConocoPhillips 10, TotalFinaElf 12, Çin şirketi Sinopec 23, Venezuela'dan PDVSA 35, CNPC 39, Norveçli Statoil 70, Marathon Oil 77, İspanyalı Repsol 84 ve Brezilyalı Petrobras 86. sıradadır. Bkz. http://money.cnn.com/magazines/fortune/global500/2006/full_list/ ; [19 Aralık 2006]. 11 Mart 2007'de Financial Times'te yayınlanan makalesinde Carola Hoyos, OECD dışında kalan ülkelerin petrol şirketlerini dünya petrol pazarındaki etkilerinden dolayı "Yeni Yedi Kızkardeş" olarak nitelirmektedir. Bu şirketler, Suudi Arabistan'dan Aramco, Rusya'dan Gazprom, Çin'den CNPC, İran'dan NIOC, Venezuela'dan PDVSA, Brezilya'dan Petrobras ve Malezya'dan Petronas'tır. Bkz. Carola Hoyos, "The New Seven Sisters, "Oil and Gas Giants Dwarf Western Rivals", <http://www.ft.com/cms/s/471ae1b8-d001-11db-94cb-000b5df10621.html> ; [26 Mart 2007].

kalmıştır. Ortak girişimlerle ve hatta ExxonMobil gibi şirketlerle birçok görüşme yapan Türkmenistan yönetiminin, özellikle de Türkmenbaşı'nın tutumu, şirketlerin yatırım ve kâr nakli konularında tatmin etmemiş, ülke yönetimine karşı yeterli güven oluşmamıştır. Bu durum, sonuçta, yabancı yatırımcıların Türkmenistan'a soğuk bakmalarına neden olmuştur.²²⁵

Burada Hazar enerji havzasında etkinlik gösteren Rusya şirketlerine da özel bir önem atfedilmelidir. Çünkü Rusya şirketlerinin bölgedeki hidrokarbonların aranması, çıkarılması, taşınması, rafine edilmesi ve pazarlanması alanlarındaki etkinliği, Rusya'nın ilgili devletler üzerindeki etkinliğini betimler niteliktedir. Rusya'nın özellikle Avrupa pazarı için kendisine ciddi birer rakip olabilecek Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ı ilgilendiren, Hazar çıkışlı bütün projeleri engellemeye çalışmasının temel nedeni, sadece stratejik ve siyasi değildir. Mert Bilgin'e göre, Rusya, aynı zamanda kendi şirketlerine bölgede etkinliklerini artırma adına zaman kazandırmaya çalışmaktadır.²²⁶

Aslında tamamı Sovyetler Birliği Petrol Endüstrisi Bakanlığı'nın uzantıları olup, Rusya Federasyonu'na miras kalan bu şirketler, başlangıçta tek bir şirket olan Rosneftgaz'dan türemiş bulunmaktadır. Rozneftgaz'dan ilk ayrılma Gazprom ile gerçekleşmiştir. Bu çerçevede, petrol ve doğal gaz uzmanlık alanı olarak birbirinden ayrılmış ve Rozneftgaz petrol alanında uzmanlaşırken, Gazprom gaz sektörünü devralmıştır. Zaman içerisinde Rozneftgaz'dan Lukoil, Yukos, Sidonka, Rosneft ve Sibneft gibi büyük petrol şirketleri türemiştir. Elbette ki, bu şirketlerin yönetimi üzerinde Rusya'da bir gelenek haline gelen, nomenklatura üyelerinin ve mafyanın etkisi büyüktür. Başta Lukoil²²⁷ ve Gazprom²²⁸ olmak üzere, Rusya menşeli bu şirketler sadece

²²⁵ Bilgin, **Avrasya Enerji Savaşları...**, ss. 94 – 95.

²²⁶ Bilgin, **Avrasya Enerji Savaşları...**, s. 97.

²²⁷ Dünyanın ispatlanmış en büyük ikinci hidrokarbon rezervine sahip özel şirketi olan Lukoil, dünya petrol rezervlerinin % 1,3'ünün sahibi olup, petrol üretiminin de % 2,1'ini gerçekleştirmektedir. Rusya Federasyonu'nun enerji sektörünü idaresi altında tutan şirketlerin başında gelen Lukoil, Türkiye'de, Doğu Avrupa'da, BDT içinde ve ABD'de de petrol ürünleri satmaktadır. 2005 yılı verilerine göre, yaklaşık 16 milyar varil petrolün ve 24,6 tcf gazın kontrolünü elinde tutan şirket, Kazakistan, Azerbaycan, Özbekistan, Mısır, Suudi Arabistan, İran, Irak ve Venezuela'da da arama ve üretim çalışmalarını sürdürmektedir. Bkz. http://www.lukoil.com/static_6_5id_29_.html ; [19 Aralık 2006].

²²⁸ Rusya Federasyonu'nun en büyük doğal gaz şirketi olan Gazprom, ülkenin gaz rezervlerinin % 60'ına sahip olup, üretimin de % 90'ını gerçekleştirmektedir. 330.000 çalışanı olan şirketin, 460.000 hissedarı bulunmaktadır. 2004 yılında, dünya ölçeğinde üretilen gazın % 5'ini üreterek en büyük gaz üreticisi olan Gazprom, aynı zamanda en uzun doğal gaz ağının da sahibidir. Bunun yanı sıra, Avrupa'nın gaz ihtiyacının % 25'ini karşılamak gibi stratejik bir gücü de elinde bulunmaktadır. Bkz. Stephanie Roach,

Hazar enerji havzasında değil, Avrupa kıtasında da giderek artan bir şekilde etkinliklerini ortaya koymaktadır. Rusya şirketlerinin bu etkinliği, hiç şüphe yok ki, diğer büyük petrol şirketlerinin dikkatini çekmiştir. Şirketlerinin, yabancıların kontrolüne girmeye başlamasından en çok rahatsız olan kişi Devlet Başkanı Putin'dir. Öyle ki bu rahatsızlık, ExxonMobil'in Yukos ile ilgili girişimlerinin engellenmesi boyutlarına kadar varmıştır.²²⁹

Ulusötesi büyük petrol şirketlerinin ve Rusya menşeli şirketlerin yanı sıra, son zamanlarda, bölgede Japonya, Çin, İran, Güney Kore ve Arap şirketlerin de girişimlerini arttırdıkları gözlenmiştir. Bu çerçevede Uzakdoğulu şirketlerin temel amacı, ülkelerinin hızla artan petrol ve gaz gereksinimini karşılamak olurken, İran ve Arap şirketleri ise, ekonomik kazanımın yanında siyasi kazanımların da peşinde koşmaktadır.

Buraya kadar rekabetin bütün aktörleri incelenmiştir. Türkiye'nin incelendiği üçüncü bölüme geçmeden önce, gelecekte yaşanması olası gelişmelere de ışık tutabilecek son bir değerlendirme yapılması uygun görülmüştür.

2.3. REKABETİN AKTÖRLERİ ÜZERİNE SON BİR DEĞERLENDİRME

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, tarihte ilk defa ABD Hazar'ın batı yakasında Azerbaycan'dan başlayıp Çin sınırına, kuzeyde Kazakistan'dan güneyde Pakistan ile İran Körfezi'ne kadar olan bölgeye nüfuz etme şansını elde etmiştir. 11 Eylül olayları ise, ABD'nin Avrasya'nın kalbine doğru nüfuz etmesini sağlayan en önemli gelişmedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Avrasya'da ortaya çıkan yeni etkinlik mücadelesinde, kısa bir bocalama döneminden sonra Rusya Federasyonu, Avrasyacılık yaklaşımının şekil verdiği Yakın Çevre Doktrini çerçevesinde "arka bahçesi"nde nasıl bir politika izleyeceğini ilan etmiştir. Aynı dönemde Hazar'ın enerji kaynakları için verilen mücadelede ABD de, kendi şirketlerinin yönlendirmesiyle ilgisini bölgeye yöneltmiştir. 1992 yılında Başkan Bush tarafından ortaya atılan ve insan hakları ile

"The Basics of Gazprom, Russia's Energy Tsar", www.russianamericanchamber.org/newsletter/Spring06V14N2/Gazprom_Russias_Czar.pdf; [20 Nisan 2006]. Rusya'da Gazprom'un büyüklüğünü ve iç/dış politikadaki etkinliğini ifade etmek için "Gazprom'un nerede bittiği, devletin nerede başladığı bilinmez!" sözü kullanılmaktadır. Bkz. Gazel, **Mavi Akım: Avrasya'da...**, s. 105.

²²⁹ Bilgin, **Avrasya Enerji Savaşları...**, ss. 98, 100.

serbest piyasa ekonomisi kavramları üzerine şekillenen “Yeni Dünya Düzeni” görüşü ekseninde, bölgeye yönelik politikasını belirleyen Birleşik Devletler, Orta Asya ve Kafkasya’da etkinliğini arttırmaya başlamıştır. Bu durum, bölgenin en önemli iki aktörü Rusya Federasyonu ve Çin’i rahatsız etmiş; neticede, iki ülke işbirliğine yönelmiştir. Rusya ile genel olarak işbirliği içerisinde olan Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Ermenistan ve Belarus’un yanına Çin’in de katıldığı yeni bir blok oluşmuştur. Bu bloğun tam anlamıyla birbirine paralel politikalar izlediğini veya izleyeceğini iddia etmek güçtür. Çünkü Rusya ile Çin’in bölgedeki çıkarlarını tam anlamıyla örtüşürmek neredeyse imkânsızdır. Kaldı ki, ABD menşeli şirketlerin boy gösterdiği Kazakistan, özellikle toprakları içinde barındırdığı Rus nüfus ve enerji ihraç yolları konusunda Rusya’ya olan bağımlılığı yüzünden bu ülke ile işbirliği yapmak zorunda kalıyor görüntüsü çizmektedir. Sonuçta, tüm bu çıkar farklılıklarına rağmen işbirliği düşüncesi, Nisan 1996’da ilk meyvesini vermiştir. Çin’de bir araya gelen Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan temsilcileri “Şanghay Beşlisi”nin oluşumunu dünyaya duyurmuşlardır. Bu gelişmenin hemen ardından, ABD’nin cevap niteliği taşıyan hamlesi gerçekleşmiştir. En başta, Rusya’nın Orta Asya ve Kafkasya’da etkinliğini arttırmaya yönelik hamlelerinden rahatsız olan Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna gibi ülkeleri etrafına toplayan ABD, Ekim 1997’de Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova’yı aynı şemsiye altında buluşturarak, her ülkenin baş harfinden esinlenerek oluşturulan GUAM adlı işbirliği örgütünün kuruluşuna ön ayak olmuştur. GUAM sayesinde BDT’nin önemli üyelerini yanına çekmeyi başaran ABD’nin ikinci hamlesi de gecikmemiştir. NATO tarafından organize edilen “Barış İçin Ortaklık” (BİO) projesi kapsamında, ABD askerleri Orta Asya’ya adım atmıştır. BİO çerçevesinde, Birleşik Devletlerin desteğini alan Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan askeri kuvvetleri, bir Orta Asya Barış Gücü Taburu’nun (Centrasbat) oluşumuna destek vermişlerdir. Öyle ki, bu askeri oluşum, ABD gözetiminde terör ve etnik çatışmalara karşı ortak hareket söylemi ile çeşitli tatbikatlar gerçekleştirmekten de geri kalmamıştır. Kısa bir süre sonra, Orta Asya’nın en büyük nüfusuna ve ordusuna sahip ülkesi olan Özbekistan da Rusya Federasyonu’nun bölgedeki hegemonik tutumundan rahatsız olmuş ve 1999 yılında GUAM’a katılmıştır. Böylelikle, bu katılımdan sonra örgüt, GUUAM olarak anılmaya başlamıştır. Ancak radikal İslami gruplar ile sıkıntı yaşayan ve Rusya’nın baskılarına maruz kalan Taşkent yönetimi, GUUAM’dan ayrılarak 2001 yılında Şanghay Beşlisi’ne katılmıştır. Bu tarihten itibaren

Şanghay İşbirliği Örgütü olarak anılan birlikteliğin, Putin yönetimindeki Rusya'nın Avrasyacılık siyasetini tüm kıtada hâkim kılmak için kullandığı bir araç olduğu iddia edilmiştir. Elbette ki, bu satranç oyununda ABD'nin hamlesi gecikmemiştir. “İpek Yolu Strateji Yasası” aracılığıyla Orta Asya ve Kafkasya politikasına son şeklini veren Washington, tarihi İpek Yolu üzerinde yer alan Türkmenistan Tacikistan, Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan gibi ülkelerin siyasi ve ekonomik ilişkilerinin güçlendirilmesini, bölgesel istikrarın sağlanmasını ve serbest pazar ekonomisini uygulayan rejimlerin tesis edilmesini ve dolayısıyla başta Rusya olmak üzere bölgedeki diğer rakip aktörlerin etkinliklerinin en aza indirilmesi amaçlamıştır. Bölgenin potansiyel enerji kaynaklarının ve boru hatlarının geçtiği güzergâhların kontrol altına alınmasıyla özdeşleştirilen bu amaç doğrultusunda ABD, ilk olarak, İslami gruplara karşı mücadele eden bölge ülkelerinin insan hakları ihlallerini görmezlikten gelmiştir. Kısa bir sonra gerçekleşen 11 Eylül olayları ise, tüm dünyada olduğu gibi, bölge için de tamamen yeni bir sayfanın açılması demektir. “Teröre Karşı Savaş”²³⁰ sloganıyla hareket eden Birleşik Devletler, böylelikle Orta Asya'ya fiziki olarak yerleşme imkânını elde etmiştir. Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'da askeri üslerin kurulmasının ardından, bazı durumlarda (Çeçenistan gibi) girişimlerinin görmezden gelineceğini düşünen Moskova yönetimi ise, ABD ile “teröre karşı stratejik bir ortaklık” içerisinde olduğunun altını çizerek, bu yeni gelişmelere sessiz kalacağını ima etmiştir.²³¹

Fakat Afganistan Operasyonu'nun ardından ABD askerlerinin bölgeden çekilmemesi, başta Rusya ve işbirliği içerisinde olduğu ülkeler tarafından hoş karşılanmamıştır. Bu sefer hamle sırası kendine gelen Rusya, Belarus, Ukrayna, Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan ve ABD'nin çok büyük önem addettiği GUUAM'dan ayrılan Özbekistan'ı bir “Kolektif Güvenlik Örgütü” altında toplamayı başarmıştır. Rusya Federasyonu'nun bu hamlesine, ABD'nin, SOROS Vakfı'na ait sivil toplum örgütleriyle cevap verdiği iddia edilmiştir. Bu iddiaya göre, ABD yönetimi, Rusya'nın nüfuzundan uzak durmaya çalışan rejimleri kendine yakın rejimler haline getirmeye çalışmakta ve bu amaç doğrultusunda, Ukrayna'da başlayan ve Gürcistan'da devam eden “Kadife Devrimler”e üstü örtülü bir destek vermektedir. ABD'nin Ukrayna

²³⁰ *War Against Terrorism*

²³¹ Birsal, **Eski Dünyanın Karanlık...**, ss. 122 – 129; “U.S Government Assistance to and Cooperative Activities with Euroasia”, <http://www.state.gov/p/eur/rls/rpt/23605.htm> ; [27 Aralık 2006].

ve Gürcistan'da elde edilen başarılarla dayanarak, Doğu-Batı enerji koridorunun ilk halkası olan BTC projesinin hayata geçirilmesinin hemen ardından Kadife Devrimler halkasına Kırgızistan ve Özbekistan'ı dâhil etmek istediği iddia edilmiştir. Nitekim Afganistan Operasyonu çerçevesinde, hava üslerini ABD'nin kullanımına açan Kırgızistan'ın, AWACS uçaklarının konuşlandırılması talebini reddetmesinin ardından, Kırgızistan Devlet Başkanı Askar Akaev, Fergana Vadisi'nde başlayan ayaklanmalar sonucunda ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. 2004 yılı başkanlık seçimleri ertesinde meydana gelen bu olayların arkasında yine SOROS Vakfı'nın olduğu öne sürülmüştür. Bu gelişmeler üzerine Özbekistan yönetiminin, ülke içerisindeki SOROS Vakfı'na ait sivil toplum kuruluşlarının kapatılması kararını alması üzerine, ABD yönetimi de, Özbekistan'a her yıl yaptığı maddi yardımı kesmiştir. Bununla beraber, Akaev'den sonra Kırgızistan Devlet Başkanı olan Kurmanbek Bakiev'in, ABD'nin, ülkesindeki Manas ve Hanabad üslerini boşaltması gerektiğini açıklaması, Kırgızistan'daki rejim değişikliğinin Birleşik Devletlerin bölgesel çıkarları açısından olumlu sonuçlar doğurmadığını göstermesi açısından önemlidir. Kaldı ki, benzer bir açıklamanın Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov tarafından tekrar edilmesi; Hindistan, Pakistan ve İran'ın ŞİÖ'nün toplantılarına gözlemci statüsüyle katılması, ABD yönetimini fazlasıyla rahatsız etmiş ve hamle sırasının ona geldiğini hatırlatmıştır. Bu doğrultuda, Savunma Bakanı Donald Rumsfeld, Kırgızistan, Tacikistan ve Hindistan'da üst düzey temaslarda bulunarak hem ülkesinin bölgedeki varlığını sağlamlaştıran anlaşmalar imzalamış, hem de ŞİÖ'nün her geçen gün artan etkinliğini frenlemeye çalışmıştır. Esas olarak, Rusya ve Çin'in işbirliğini askeri alana taşımaları ve Hindistan'ı da yanlarına çekmeye çalışmaları, ABD nezdinde Soğuk Savaş'ın bitiminden bu yana ilk defa nükleer tehdit unsurunu yeniden gündeme getirmiştir.²³²

Görüldüğü gibi, 11 Eylül saldırılarının ardından ABD Soğuk Savaş'ın bitiminden sonra fiziksel olarak ilk defa Orta Asya'ya yerleşmiş ve bunun yarattığı etkiler, aynı bir satranç karşılaşmasında olduğu gibi karşılıklı hamlelerle süre giden bir oyun şeklini almıştır. Bu çerçevede, Rusya Federasyonu ve Çin'in, dolaylı olarak da İran'ın, ABD'nin bölgedeki varlığından (askeri ve siyasi) rahatsız olmaları, ŞİÖ çatısı altında toplanmalarıyla sonuçlanmıştır (İran sadece gözlemci olarak). Nitekim başta askeri, siyasi, ekonomik ve enerji alanlarında işbirliği yapmayı öngören bu ülkelerin,

²³² Birsal, **Eski Dünyanın Karanlık...**, ss. 130 – 136.

Özellikle bölgede yaşanan rekabet sonucunda aralarında ortaya çıkan görüş ayrılıklarını ve anlaşmazlıkları nasıl bir çözüme kavuşturacakları da merak konusudur. Kaldı ki, bu anlaşmazlıklar ve görüş ayrılıkları, oluşması olası güçlü bir Avrasya ittifakının temellerini zedelemektedir. Son tahlilde, Rusya, Çin ve İnan'ın yanlarına çektikleri diğer ülkelerle oluşturacakları veya oluşturabilecekleri bir ittifakın sağlamlığı, Orta Asya ve Kafkasya'daki g mücadelesini son şeklini verecek ve hatta bu mücadeleyi küresel bir boyuta taşıyabilecektir. Bu mücadele kilit ülke konumunda olan Türkiye'yi şimdi ayrıntılı bir şekilde inceleyebiliriz.

III. BÖLÜM

REKABETİN SON AKTÖRÜ: TÜRKİYE

1991 yılının Aralık ayında Sovyetler Birliği'nin ani bir şekilde dağılması, tüm dünya devletlerini olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti'ni de hazırlıksız yakalamıştır. Küresel düzeyde büyük etkileri olan bu gelişme elbette ki, yanı başındaki Türkiye'yi de derinden sarsmıştır. Rusya'nın yanı sıra 15 yeni devletin küresel camiaya bu ani katılımı, özellikle Orta Asya ve Kafkasya'da yeni istikrarsızlık alanlarının doğmasına neden olmuştur. Stalin döneminde uygulanan katı "Milletler Politikası", planlı ekonomi modelinin son dönemdeki başarısızlığı, Birliğin son yıllarında demokratikleşme yönünde attığı adımlar,²³³ cumhuriyetlerdeki ulusalcı, hatta küreselleşme olgusuyla beslenen ve dağılmadan sonra yaşanan otorite boşluğunu fırsat bilerek yeraltından çıkan radikal İslami hareketler vs. hiç şüphe yok ki, yeni bağımsız cumhuriyetlerde söz konusu istikrarsızlık ortamının doğmasında önemli rol oynamıştır.

Orta Asya ve Kafkasya'da aile, boy, kabile gibi bağların siyasi kurumları işlevsiz bırakması dışında, köklü demokratik bir yapının ve sivil toplumun bulunmaması, istikrara ve ekonomik gelişmeye yönelik hamlelerin siyasi reformların açık ara önüne geçmesi sonucu, bölge ülkeleri bir de otoriter liderlerin boyunduruğuna girmiştir. Dolayısıyla, böylesi bir siyasi yapılanmanın, adam kayırma, yandaşlık ve rüşvet mekanizmalarıyla anılan bir kurumsal çerçeveye görünümüne bürünmesi kaçınılmazdır.

Çalışmanın başında da belirttiğimiz gibi, SSCB'nin dağılmasından ardından, Avrasya'nın kalbi olarak kabul edilen Kafkasya ve Orta Asya'da etkin olabilmek için yukarı da bahsi geçen ülkeler, Avrupa Birliği ülkeleri ve büyük petrol şirketleri "Yeni Büyük Oyun" adı verilen bir mücadeleye girişmişlerdir. Esas olarak, Hazar enerji havzasının petrol ve doğal gaz zenginlikleri için verilen bu mücadelenin dışında kalmak istemeyen Türkiye de göz ardı edilmemesi gereken bir aktördür. Çalışmanın bu son

²³³ 1986'da yaşanan Çernobil nükleer felaketinin sonrasında toplumda devlete ve yöneticilere karşı ortaya çıkan güvensizliği ortadan kaldırmak için Mihail Gorbaçov tarafından gündeme getirilen *Glasnost* (saydamlık) politikası, esas anlamıyla düşünce ve ifade özgürlüklerinin bir bileşkesi olarak tanımlanabilir. *Glasnost*'tan sonra başlatılan ve birlikte yürütülmesi öngörülen, ekonominin yeniden yapılandırılması çalışması olarak adlandırabileceğimiz *Perestroika* politikası ise, neticede başarısız olmuş; politik ve toplumsal özgürlükler yani *Demokratizatsiya* (demokratikleşme) alanında atılan adımlar, ekonomide üretim ile karşılık bulamamıştır. Sonuçta, bu politikalar kısa bir süre sonra ters etki yapmış ve SSCB'nin sonunu hazırlayan etkenler arasında yer almışlardır.

bölümünde, bölgesel bir aktör olarak Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki konumunu Rusya, İran ve bölge ülkeleri ile ilişkileri bağlamında ele aldıktan sonra, ülkenin bölgeye yönelik enerji politikasına ayrıntılarıyla değinilecek, bölgede elde ettiği kazanımları-kayıpları irdelenerek gelecekte daha etkin olabilmesi için yapması gerekenlere yer verilecektir.

3.1. BÖLGESEL BİR AKTÖR OLARAK TÜRKİYE'NİN ORTA ASYA VE KAFKASYA'DAKİ KONUMU

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile ortaya çıkan yeni devletler, dünyadaki diğer devletlerin dış politikalarını bu değişim doğrultusunda yeniden düzenlemelerini gerektirmiştir. Orta Asya ve Kafkasya'nın yeni bağımsız cumhuriyetleri de (aynı diğer bağımsızlığını kazanan eski Sovyet cumhuriyetlerinde olduğu gibi), 1917'den itibaren dış dünyadan soyutlanan, komşularıyla ilişki kuramayan birer aktör olarak, Sovyet sınırlarının ötesindeki toplumlarla olan ortak yanlarını keşfetmeye ve kesintiye uğrayan ilişkilerini yeniden tesis etmeye çalışmışlardır.²³⁴

Söz konusu gelişmeler, bu devletlere yönelik uluslararası ilgiyi arttırmış, ekonomik ve stratejik nedenlerle hareket eden pek çok aktör, doğal zenginliklerle anılan, Orta Doğu'ya yakınlığı ve Avrupa – Asya arasındaki stratejik konumuyla dikkatleri üzerine çeken bölgede etkinlik kazanma mücadelesine girişmiştir. Ortaya çıkan bu yeni durumdan ve değişimden, en çok etkilenen ülkelerde birisi de Türkiye'dir.²³⁵Türkiye, Soğuk Savaş boyunca, güvenlik ve dış politikasını Batılı müttefikleriyle olan ilişkilerine ve müttefiklerinin ona bahsettiği stratejik öneme dayandırmıştır. Varşova Paketi'nin dağılması ve Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra, müttefikleri ile arasında o güne kadar su yüzüne çıkmayan düşünce ve politika ayrılıklarıyla birer birer yüzleşmek zorunda kalmıştır. Özellikle, AB ülkelerinin Türkiye'nin Avrupa'nın güvenliği için bir yük haline geldiğini belirtmeleri, NATO'nun görevinin ve rolünün sorgulanmaya başlanması, Türkiye karar-vericilerinin bu yeni durumu kapsamlı bir şekilde gözden geçirmelerini gerektirmiştir.²³⁶

²³⁴ Meryem Kırımlı, "Soğuk Savaş Sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Türk Dış Politikası", **21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası**, İdris Bal (Der.), İstanbul: Alfa Yayınları, 2001, ss. 359 – 360.

²³⁵ Aydın, "**Kafkasya ve Orta Asya...**", s. 369.

²³⁶ Pınar Bilgin, "Türkiye-AB İlişkilerinde Güvenlik Kültürünün Rolü", **Soğuk Savaş Sonrası Avrupa ve Türkiye**, Cem Karadeli (Der.), Ankara: Ayraç Yayınları, 2003, ss. 192 – 193.

Türkiye'nin dış ve güvenlik politikalarında belirsizlikler ve açmazlar devam ederken, yaklaşık 4 milyon km²'lik bir alana yayılmış, 60 milyona yakın nüfusuyla, “Türkî” olarak tanımlanan dil, etnisite ve din ortaklığı nedeniyle, Türkiye ile yakın bağlar kurabilecek bağımsız dört Orta Asya ve bir de Kafkasya cumhuriyetinin ortaya çıkması heyecan ve sevinçle karşılanırken, ülke içinde yeni tartışmalar da alevlenmiştir.²³⁷ Bu çerçevede Türkiye, hem kendi yöneticileri, hem de Batılı ülkeler (özellikle ABD) tarafından bu cumhuriyetlere, gelişimlerini sağlama konusunda takip etmeleri gereken bir “model” olarak sunulurken, diğer yandan, Türkiye’de bir takım Türkçü, hatta Turancı akımlar yaygınlık kazanmıştır. Bölgede İran etkisi altında İslami rejimlerin kurulmasından korkan Batılı (özellikle ABD) devletler de bu konuda Türkiye’yi açıkça desteklemiş, kendi iç sorunlarıyla boğuşan Rusya da, aynı nedenden ötürü Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkasya’daki etkinlik arayışlarına tarihte ilk defa sesini çıkarmamıştır. Merceğin diğer tarafında yer alan Orta Asya’nın Türkî cumhuriyetleri ve Azerbaycan ise, bağımsızlıklarının ilk günlerinde bu yapıyı sağlamlaştırmak, dünyada saygı görmek, statü kazanmak ve dönüşümlerini gerçekleştirebilmek için yüzünü Türkiye’ye çevirmiştir. Bu gelişmeler, sonuçta, Türkiye’nin Soğuk Savaş’ın ardından Orta Asya ve Kafkasya’da çok önemli fırsatlarla ve potansiyel risklerle karşı karşıya olduğunu su yüzüne çıkarmıştır.²³⁸ Türkiye’nin bu son derece karmaşık duruma karşı nasıl bir politika izlediği ise ilerleyen sayfalarda aktarılacaktır.

3.1.1. SSCB’nin Dağılmasından Sonra Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkasya’ya Yönelik Dış Politikası

1991 yılının Aralık ayında, SSCB’nin feshinin ardından, Türkiye, Orta Asya ve Kafkasya’nın yeni bağımsız cumhuriyetlerini ilk tanıyan devletlerden biri olmuş ve bölgede “model” ülke olma çabasını, Rusya’yı da göz ardı ederek ve hatta onun bölgedeki etkisini kırmayı hedefleyen bir politika izleyerek, 1992 yılının sonuna kadar sürdürmeye çalışmıştır. Yaklaşık bu bir yıllık dönem, Azerbaycan’ın 9 Kasım 1991’de bağımsızlığının tanınmasıyla başlayan ve kısa sürede birçok adımın atıldığı, Türkiye dış politikası açısından son derece yoğun bir dönemi ifade etmektedir.

²³⁷ Kırımlı, “Soğuk Savaş Sonrası...”, s. 360.

²³⁸ Aydın, “Kafkasya ve Orta Asya...”, ss. 370 – 371.

Bu dönem, Soğuk Savaş sonrasında Türkiye'nin öneminin Batı tarafından sorgulandığı, Avrupa Topluluğu (AT - Şubat 1992'den sonra Avrupa Birliği) ile ilişkilerin iyi gitmediği ve Türkiye'nin uluslararası ortamda tezlerini kabul ettiremediği ve yalnızlığa itildiği bir dönemdir. Sonuçta, bu durum, Ankara'yı yeni bir dış politika anlayışına yöneltmiş,²³⁹ Orta Asya ve Kafkasya'nın yeni bağımsız cumhuriyetleriyle ilişkilerini geliştirme konusunda aktif bir politika gütmeye teşvik etmiştir.

Böylelikle, “Adriyatik'ten Çin Seddi'ne”²⁴⁰ kadar uzanan geniş coğrafyada, Türkiye, 1991 yılının son günlerinden bu yana uyguladığı politikalarıyla Orta Asya devletleri ve Azerbaycan'ı bir araya getirerek bölgedeki etkinliğini arttırmayı ve dolayısıyla bölgesel güç olmayı amaçlamıştır.²⁴¹ Kaldı ki, Soğuk Savaş'ın çift kutuplu dünya sisteminin sona ermesi ve uluslararası ortamı değişime uğratması, Türkiye'yi istese de istemese de bölgesel bir güç olmaya ikna etmiş, hatta zorlamıştır. Bu noktadan hareketle, Türkiye'nin iç ve dış politikasında o dönemde gerçekleşen değişimlerin, genellikle, ülkenin uluslararası konumunu etkileyen küresel ve bölgesel değişimlere uyum sürecinin bir sonucu olduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır. Öyle ki, Ankara'nın Orta Asya'nın Türkî cumhuriyetlerine ve Azerbaycan'a yönelik politikaları bu değişimlerin yansımaları sonucu şekillenmiş ve basit milliyetçi izdüşümlerin ve kamuoyu baskılarının ötesine geçerek, ekonomik ve siyasi çıkar hesaplarına dönüşmüştür. Bölgenin sahip olduğu yüksek ekonomik işbirliği potansiyeli, AT mercilerince tam üyelik başvurusu reddedilen Türkiye için ekonomik açıdan alternatif yaratırken; siyasi açıdan, Türkî halklarla paylaşılan ortak kültür ve etnisite, Türkiye'nin bölge ve dünya siyasetinde daha etkin ve ağırlıklı bir konuma gelmesine yardımcı olmuştur.²⁴²

Bu bağlamda Türkiye, Orta Asya ve Kafkasya'da uygulamayı düşündüğü aktif politika hamlelerini gerçekleştirebilmek için Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü

²³⁹ İdris Bal, “Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikası İçin Türk Cumhuriyetleri'nin Önemi”, **21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası**, İdris Bal (Der.), İstanbul: Alfa Yayınları, 2001, s. 333.

²⁴⁰ İlk defa *The Economist* dergisi tarafından Eylül 1991'de kullanılan “Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk Dünyası” söylemi, Şubat 1992'de Süleyman Demirel tarafından yinelenmesinin ardından Türkiye dış politika yazınında sıkça kullanılır olmuştur.

²⁴¹ Ertan Efeğil, “Türk-Rus İlişkileri: Bölgesel İşbirliği veya Stratejik Kazanç”, **21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası**, İdris Bal (Der.), İstanbul: Alfa Yayınları, 2001, s. 322.

²⁴² Aydın, “Kafkasya ve Orta Asya...”, ss. 380 – 381.

(KEİÖ)²⁴³ ve Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO)²⁴⁴'den faydalanmayı düşünmüştür. Bu iki örgütün bölgede istikrarın korunmasında yararlı olacağı ve Orta Asya'nın Türkî Cumhuriyetleri ve Azerbaycan'ın dış dünya ile ilişki kurmalarına yardımcı olacakları öngörülmüştür.²⁴⁵

Sonuçta Türkiye, laik devlet yönetimi, pazar ekonomisi ve demokratik yapısı ile Orta Asya'nın Türkî cumhuriyetleri ve Azerbaycan tarafından bir model olarak algılanacağını varsaymış, bölgeye yönelik tüm ekonomik ve siyasi beklentilerini bu varsayıma göre şekillendirmiştir. Ankara, bu devletlerle ilişkilerini daha yakın ve çok yönlü geliştirmek ve eşgüdüm sağlayabilmek için, kurumsal yapılar gerektiğini kavramış ve böylece Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA)²⁴⁶ kurulmuştur.²⁴⁷

Türkiye'nin 1992 yılında bölgeye böylesine büyük bir coşkuyla yönelişinin ardında Batı'nın, özellikle de ABD'nin olduğunu ayrıca vurgulamak gerekir. Daha önce de belirtildiği gibi, Batılı karar-vericiler, Orta Asya ve Kafkasya'da Sovyetler Birliği'nin dağılması ile oluşan güç boşluğunun, İran tarafından desteklenen siyasi İslam ile doldurulacağı endişesiyle, Batı yanlısı politikalar izleyen, Müslüman fakat ağırlıklı olarak demokratik bir yapı ihtiva eden Türkiye'yi desteklemeyi uygun görmüşlerdir. Bu nedenle başta ABD olmak üzere Batı, "Türkiye Modeli"nin Orta Asya cumhuriyetleri ve Azerbaycan tarafından takip edilmesi gereken bir tasarım olduğunu sık sık kamuoyu önünde dile getirerek bu cumhuriyetlerin liderlerine çağrı yapmaktan da geri kalmamışlardır. Örneğin, 13 Şubat 1992'de dönemin başbakanı Süleyman Demirel ile Washington'da görüşen ABD Başkanı George Bush, Türkiye'yi Orta Asya tarafından örnek alınabilecek demokratik ve laik bir model olarak sunmuştur. Haziran 1992'de ise, Avrupa Konseyi Genel Sekreteri Catherine Lalumière Orta Asya

²⁴³ KEİÖ hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. http://www.bsec-organization.org/main.aspx?ID=About_BSEC ; [15 Ocak 2007]; Utku Yapıcı, **Küresel Süreçte Türk Dış Politikası'nın Yeni Açılımları: Orta Asya ve Kafkasya**, İstanbul: Otopsi Yayınları, 2004, ss. 220 – 223.

²⁴⁴ Economic Cooperation Organization (ECO) hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.ecosecretariat.org/> ; [15 Ocak 2007].

²⁴⁵ Bal, "Soğuk Savaş Sonrası...", s. 334; Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya...", s. 381.

²⁴⁶ Günümüzde "Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı" adıyla anılan TİKA, Bakanlar Kurulu'nun 24 Ocak 1992 tarihe kararıyla, 21124 sayı ve 27 Ocak 1992 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren 480 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Dışişleri Bakanlığı'na bağlı bir teşkilat olarak kurulmuş, 28 Mayıs 1999 tarihinde Başbakanlığa bağlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.tika.gov.tr/TR/Icerik.ASP?ID=17> ; [16 Ocak 2007].

²⁴⁷ Yapıcı, **Küresel Süreçte Türk...**, ss. 228 – 230.

cumhuriyetlerini ziyareti sırasında benzer bir açıklama yapmış ve Türkiye'nin yeni bağımsız olan birçok Asya ülkesi için geçerli bir model oluşturduğunu belirtmiştir.²⁴⁸

Ancak, geriye dönüp baktığımızda, Türkiye ve Türkî cumhuriyetler arasında “Türkiye Modeli” çerçevesinde oluşması ve zaman içerisinde gelişmesi öngörülen “ağabey-kardeş” ilişkisinin bazı nedenlerle çok yüzeysel kaldığı, istenilen ölçekte gelişemediği görülmüştür. Açıkçası, Rusya'nın ağabeylik ettiği yaklaşık 70 yıllık Sovyet döneminden sonra, Orta Asya cumhuriyetleri ve Azerbaycan'ın yeni bir “ağabey”e sıcak bakmadıklarını ve Türkiye'nin bu role soyunarak onları rahatsız ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ne var ki, bu devletlerin bağımsızlıklarını elde etmelerinden hemen sonra, durumun pekiştirilmesi ve dünya çapında tanınmaları için Türkiye'ye gereksinim duydukları ve bu doğrultuda, Ankara'nın “ağabey” rolünü benimsiyor gibi gözükerek Türkiye'yi bir ölçüde kullandıkları söylenebilir. Öte yandan, Ankara'daki karar-vericilerin Batı'nın ve özellikle de ABD'nin desteğiyle (Rusya'nın da bir ölçüde göz yummasıyla) bu role soyunarak, Türkiye'nin bölgenin siyasi, ekonomik ve toplumsal dönüşümünü etkileme konusundaki potansiyelini abarttıklarını da unutmamak gerekir.²⁴⁹

Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'in bölgeye 27 Nisan - 3 Mayıs 1992'de gerçekleştirdiği gezi, Türkiye'nin bölgedeki siyasi ve ekonomik fırsatları değerlendirme konusunda bir “ağabey” olarak son derece istekli olduğunu ortaya koymuştur. Gezinin hemen ardından, bölge ülkelerine yönelik ekonomik ve kültürel yardımlar²⁵⁰ söz konusu olmuş, Latin alfabesinin kullanılması önerilmiş ve bu ülkelerin Ruble bölgesinden çıkmaları tavsiye edilerek, askeri konularda da eğitim sözü verilmiştir. Bunların yanı sıra, Türkiye ve Türkî cumhuriyetler arasında doğrudan haberleşme ve ulaşım bağlantılarının sağlanması ve televizyon yayının yapılması yönünde adımlar atılmıştır.²⁵¹

Sonuçta, Türkiye için büyük kazanımlar sunabilecek Orta Asya ve Kafkasya'daki bu girişimlerin, orta ve uzun erimde büyük risklerle karşılaşabileceği gerçeği göz ardı edilmiş gibi gözükmektedir. Bu gerçek, ilk defa, 30 – 31 Ekim 1992'de

²⁴⁸ Bal, “Soğuk Savaş Sonrası...”, s. 336.

²⁴⁹ Aydın, “Kafkasya ve Orta Asya...”, s. 383.

²⁵⁰ Türkiye'nin bölge ülkelerine yaptığı ekonomik ve kültürel yardımlara daha sonra ayrıntılı bir şekilde değinilecektir.

²⁵¹ Aydın, “Kafkasya ve Orta Asya...”, s. 384.

Ankara’da gerçekleştirilen ilk “Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi”nde güz ışığına çıkmıştır.

Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan devlet başkanlarının katıldığı zirveden, Türkiye lehine önemli kazanımlar elde edeceğini ummuştur. Özal, özellikle Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan’dan Türkiye’ye boru hatları ile petrol ve doğal gaz taşımacılığı yapılması konusunda garantiler elde edebilmek için bu ülke liderlerini ikna etmeye çalışmıştır. Bu konuda, sadece Türkmenistan ile Türkiye’ye ulaşması öngörülen fakat güzergâhı belli olmayan bir doğal gaz boru hattının inşa edilmesi konusunda bir protokol imzalanabilmiştir. Rusya’nın kontrolünde olmayan, Türkiye güzergâhını kullanacak yeni petrol boru hatlarının inşası konusunda Orta Asyalı liderlerin açık desteğini almak mümkün olmamıştır. Görünen o ki, Azerbaycan haricinde diğer ülke liderleri eski “ağabey” Rusya’yı gücendirecek girişimlerde bulunmaktan kaçınmışlardır. Özellikle topraklarında önemli Rus nüfusu barındıran Kazakistan ve Kırgızistan bu ülkelerin başını çekmiştir.²⁵²

Bu gelişmeler sonucunda Zirve, Türkiye açısından büyük bir düş kırıklığıyla sonuçlanmıştır. Türkiye’nin Türkî cumhuriyetlere yönelik dış politikasının romantizm ve gerçekçilik arasında gidip geldiği o dönemde, gerçekçilikten ne kadar uzak kaldığı ortaya çıkmıştır. Türkiye’nin gerçekçi politikalara dayanan ilişkiler kuramamasının birinci nedeni, Türkiye toplumu ve yöneticilerinin Orta Asya ve Kafkasya ülkeleri hakkında yeterli bilgiye sahip olmaması ve bu ülkelerde kısa sürede gerçekleşen değişimlerin gözden kaçırılmasıdır.²⁵³ Kısacası, 1992 yılının sonuna gelindiğinde, konularından artık emin olan Türkî cumhuriyetler, Türkiye’nin kısıtlı siyasi ve ekonomik altyapısını fark etmiş ve başka arayışlara doğru yönelmişlerdir.²⁵⁴

Esas itibariyle Zirve’nin gözbağlarını ortadan kaldırmasının ardından, her iki taraf da, ilişkileri başlardaki iyimser havanın hâkim olduğu seviyeye taşımak için yeterli kaynağa sahip olmadıklarının farkına varmışlardır. Böylelikle yeni politikaların geliştirilmesi konusunda adımlar atılmıştır.²⁵⁵

²⁵² Aydın, “Kafkasya ve Orta Asya...”, s. 389; Yapıcı, *Küresel Süreçte Türk...*, ss. 230 – 231.

²⁵³ Kırımlı, “Soğuk Savaş Sonrası...”, ss. 361 – 362.

²⁵⁴ Aydın, “Kafkasya ve Orta Asya...”, s. 390.

²⁵⁵ Turan ve Turan, “Türkiye’nin Diğer Türk...”, s. 418.

1993'ten itibaren, Türkiye'nin bölgeye yönelik politikasında, ilk başlardaki büyük coşkuyla bezeli beklentiler fırtınasından eser kalmamıştır. Böylelikle, normal ilişkilerin öngörüldüğü, daha gerçekçi politikaların üretildiği bir döneme girilmiştir. Bu dönemde gerek resmi, gerekse özel birçok ziyaret gerçekleştirilmiş ve ilişkilerin daha çok ekonomik bir alana kaydığı gözlenmiştir. Ayrıca, geçmişte yapılan yanlışlardan ve acelecilikten dersler çıkarılmaya çalışılsa da, bazı yanlışların tekrarlandığı ve yeni politikaların istenilen düzeyde olgunlaştırılmadığı görülmüştür.

Orta Asya ve Kafkasya cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından geçen bir yıl, SSCB'nin dağılmasından sonra bölgede ortaya çıkan güç boşluğunun doldurulması konusunda Türkiye'nin yalnız olmadığını da göstermiştir. Daha önce de belirtildiği gibi, Avrasya coğrafyasının kalbi olan bu bölge, büyük "idealler ve hedefler" içeren yeni bir uluslararası güç mücadelesine sahne olmaya adaydır. 1995'e gelindiğinde, Türkiye'nin yanı sıra, Rusya Federasyonu, ABD, Çin ve İran bölgede doğan güç boşluğunu doldurmayı amaçlayan kendine özgü avantajlarını sonuna kadar kullanmak isteyen aktörler olarak sahnedeki yerlerini almışlardır.²⁵⁶

Türkiye'nin bölgeye yönelik politikasının hüsrana uğramasının bir diğer nedeni de, Ankara tarafından fazla abartılan (Batılı devletlerin, özellikle de ABD'nin de bunda payı vardır) "Türkiye Modeli"dir. Temel ilkeleri Batı bağlantısı, demokrasi, laiklik ve serbest pazar olan bu modelin, Orta Asya cumhuriyetleri ve Azerbaycan tarafından (Azerbaycan'da Elçibey dönemi bu konuda bir istisna oluşturabilir) benimsenmemesinin dört nedeni vardır. İlk olarak, Batı bağlantısı ve AB üyeliği ile cezbedici olan "Türkiye Modeli"nin, Türkiye'nin Birlik'ten sürekli dışlanması neticesinde büyük yara aldığı görülmüştür. İkincisi, çoğu eski komünist liderler olan Türkî cumhuriyetlerin devlet başkanlarının, yönetimlerini sağlamlaştırma yolunda adımlar atarken, demokrasiye geçiş süreciyle parçalanma endişesi duyarak, demokratikleşme içermeyen Çin veya Güney Kore tarzı kalkınma modellerini kendi ülkeleri için daha uygun bulmalarındır. Üçüncüsü, laik bir devlet olarak Türkiye'nin, İslamcı Refah Partisi'nin hızlı yükselişi ve 1996'da iktidara gelmesi ile İslami köktencilikten büyük rahatsızlık duyan Orta Asya ve Azerbaycan yönetimleri nezdinde güvenilirliğini yitirmesidir. Son olarak, Türkiye'nin çözmeye çalıştığı devasa bütçe açıkları, devalüasyonlar ve yüksek enflasyonla adını duyuran (özellikle 1994'te

²⁵⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. bölüm 1.1.1. Büyük Oyun: Eskisi ve Yenisi.

Türkiye'nin içine düştüğü ekonomik kriz Türkî cumhuriyetler için olumsuz bir örnek olmuştur) serbest pazar ekonomisinin bu devletlerin yönetimlerini hayal kırıklığına uğrattığını da belirtmek gerekir.²⁵⁷

1993 yılına gelindiğinde, Rusya Federasyonu'nun SSCB'nin dağılışı şokunu atlatarak, "Yakın Çevresi"ne geri dönmeyi planladığı görülmüştür. 1993 – 1995 arasında Rusya kendine biçtiği bu görevi tamamlama konusunda birçok adım atmış ve Türkiye, bu dönemde, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra oluşan boşluğun Rusya tarafından doldurulacağını anlamıştır. Ayrıca bu dönem, Türkiye'nin yetersizliklerini ve sınırlarını keşfettiği, Türkiye yöneticilerinin büyük düş kırıklıklarıyla karşılaştıkları bir dönemdir. Bir geçiş süreci olarak niteleyebileceğimiz bu dönemde, gerçeklerle bir bir yüzleşilmiş ve esasında Türkî cumhuriyetlerin Rusya'dan ne kadar çekindikleri ve (onları bir bütün olarak gören Türkiye'nin aksine) birbirlerinden farklılıkları bağlamında uzlaşmadan ve işbirliğinden ne kadar uzak oldukları da gün yüzüne çıkmıştır.

Bu konuya, Dağlık Karabağ sorunu yüzünden Ermenistan ile itilafli olan Azerbaycan'ın diğer cumhuriyetler tarafından desteklenmemesi örnek olarak verilebilir. Bu tutumun arkasında Azerbaycan lideri Elçibey'in milliyetçi/Turancı söylemlerinin olduğu da savlanabilir. Ancak, o dönemde, Hazar'ın bölüşümü konusunda, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan arasında anlaşmazlık olduğu da göz adı edilmemelidir. Azerbaycan'ın 1994 yılında, Hazar'daki kaynakların değerlendirilmesi konusunda uluslararası bir konsorsiyumla anlaşma yapması da, Kazakistan ve Türkmenistan'ı oldukça rahatsız etmiştir.²⁵⁸

Türkiye'nin karar organları, bu gelişmeler doğrultusunda, bölgeye yönelik politikalarını gözden geçirerek, artık romantizmden vazgeçme zamanının geldiğini ve gerçekçi bir bakış açısına sahip olmanın gerekliliğini anlamışlardır. 1995 yılı itibariyle Türkiye, Orta Asya ve Kafkasya'da giriştiği etkinlik mücadelesinde yalnız olmadığını bilincine varmış, Rusya ve İran'ın etkinliğini kavramıştır.

²⁵⁷ Gareth M. Winrow, "Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya Politikası", **Türkiye'nin Yeni Dünyası, Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri**, Alan Makovsky ve Sabri Sayarı (Der.), İstanbul: Alfa Yayınları, 2002, ss. 160 – 161; Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya...", ss. 393 – 395.

²⁵⁸ Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya...", s. 399.

3.1.1.1. Orta Asya ve Kafkasya’da Türkiye – Rusya Federasyonu Rekabeti

Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından geçen 15 yıl zarfında Türkiye-Rusya ilişkilerinin temel bir çelişkinin üzerine şekillendiği görülmektedir. Bu iki ülke, bir taraftan Avrasya’daki çıkarları doğrultusunda etkinlik mücadelesine girişerek birbirlerine güvensizlik aşılarken, diğer taraftan, ekonomik ilişkilerini her geçen gün geliştirerek, bölgede belirgin bir ortaklığın altına imza atmışlardır.²⁵⁹

Ana hatlarıyla rekabet ve güvensizlik ile tanımlanan Türkiye-Rusya siyasi ilişkileri, tarihi mirasın olumsuz yansımaları dışında, Türkiye’nin özellikle 1991 – 1993 döneminde bölgeye yönelik politikalarında Rusya’yı göz ardı eden tutumundan da etkilenmiştir. Türkiye, 1995’e kadar, Orta Asya ve Kafkasya’nın Rusya’ya olan bağımlılığını yeterince fark edememiş; Rusya’nın Türkçü-Turancı akımlara karşı hassasiyetini de tam olarak kavrayamamıştır. İşte bu çerçevede Rusya, Türkiye’ye karşı tepkisini yavaş yavaş daha yüksek tondan dile getirmeye başlamış, neticede her iki ülke de birbirlerini rahatsız edecek hamleleri yapmaktan geri durmamıştır.

Günümüzden geriye bakıldığında, Türkiye-Rusya arasında yaşanan gerginliklerde Soğuk Savaş sonrası dünya düzeninin şekillenme çabalarının yarattığı olumsuz etkilerin de, büyük payı olduğu görülmektedir. Türkiye’nin ana müttefiki olarak kabul ettiği ABD’nin, dünyada tek süper güç olarak kalmasıyla, özellikle Orta Asya ve Kafkasya’da Türkiye-ABD işbirliğinin artması Rusya tarafından kaygıyla karşılanmıştır. İkili ve bölgesel gergilikler neticesinde, bölgede Türkiye, ABD ve Azerbaycan’ın yanında yer alırken; Rusya, Ermenistan ve İran ile birlikte hareket etmeyi uygun görmüştür.²⁶⁰

1990’larda, Dağlık Karabağ sorunu sonrası patlayan 1992–93 Azerbaycan-Ermenistan Savaşı, Türkiye’nin 1994’te Boğazlardan geçen yabancı gemilerin transit geçişiyle ilgili kendi hazırladığı bir tüzüğü tek taraflı olarak uygulamaya koyması, 1994-96’da Rusya’nın Çeçenistan’da yürüttüğü savaşta Türkiye’nin karşı tarafı destekleyen tutumuna karşılık, Rusya’nın Türkiye’ye karşı “PKK kartını” oynaması iki ülke ilişkilerinde yaşanan önemli gelişmelerdir. Ayrıca, Rusya’nın 1990 Avrupa

²⁵⁹ Duygu Bazoğlu Sezer, “Türk-Rus İlişkileri: Düşmanlıktan ‘Fiili Yakınlaşma’ya”, **Türkiye’nin Yeni Dünyası, Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri**, Alan Makovsky ve Sabri Sayarı (Der.), İstanbul: Alfa Yayınları, 2002, s. 125.

²⁶⁰ Sezer, “Türk-Rus İlişkileri...”, ss. 126 – 127.

Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması'nda kabul edilen sınırları aşarak Güney Kafkasya'ya askeri yığınak yapması, Yunanistan ve Kıbrıs Rum Yönetimi nezdinde iyi ilişkiler geliştirerek S-300 füze ve radar sistemlerini Rum Yönetimi'ne satması ve Orta Asya ve Kafkasya'dan uluslararası pazarlara ulaşacak petrol/doğal gaz boru hatlarının geçeceği güzergâhların belirlenmesi türünden birçok konu Türkiye-Rusya ilişkilerindeki gerilim ve bunalımları körüklemiştir.²⁶¹

Daha önce de belirttiğimiz gibi, 1993'ten itibaren SSCB'nin dağılmasının yarattığı bocalama dönemini atlatan Rusya, Avrasyacı yaklaşımın kazandırdığı dinamizmi de arkasına alarak, Yakın Çevre ve Askeri Doktrin'in öngördüğü şekilde, Orta Asya ve Kafkasya'nın bağımsız cumhuriyetlerini yaşamsal çıkar alanı olarak ilan etmiştir. Elbette ki, Rusya'nın güneyinde yer alan bu bölgeden duyduğu kaygının altında sadece stratejik çıkarların yatmadığını hatırlatmakta fayda vardır. Bölgenin özellikle petrol ve doğal gaz rezervleri açısından zengin olması ve bu kaynakları uluslararası pazarlara taşıyacak boru hatlarının geçiş güzergâhında bulunması, buraları Rusya için vazgeçilmez kılmaktadır.²⁶²

Bunların yanı sıra, Rusya'yı Yakın Çevresi konusunda ivedi harekete geçiren bir neden daha vardır: Bölgedeki Rus diasporasının güvenliğini tehdit edebilecek ve aynı zamanda Rusya Federasyonu sınırları içerisinde (özellikle Kuzey Kafkasya) yaşayan farklı etnik kökene ve dini inanışa sahip insanları ayrılıkçılığa sevk edebilecek radikal İslami veya ırkçı Türkçü hareketlerin etkinlik kazanması.²⁶³ İşte bu bilgiler ışığında, Rusya ile Türkiye arasında Çeçenistan ve AKKA bağlamında gelişen gerilimleri ele alacak olursak, her iki ülkenin güvenlik kaygılarının birer yansımasıyla karşılaşmış oluruz.

Bu çerçevede ele alabileceğimiz, iki ülke arasındaki kuşkusuz en önemli sorun olan Çeçenistan sorunu, 1990'larda Türkiye - Rusya ilişkilerini gerilime sürükleyen başlıca konudur. Çeçenistan'ın, Rusya Federasyonu'ndan bağımsızlığını elde etmek için giriştiği mücadelede, Türkiye'nin ayrılıkçılara destek olduğu iddiası, Moskova tarafından her fırsatta dile getirilmiştir. Elbette ki, Türkiye'deki Çeçen etnisitesine sahip

²⁶¹ Sezer, "Türk-Rus İlişkileri...", ss. 127 – 128; Nurşin Ateşoğlu Güney, "Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik Politikası Çerçevesinde Türkiye'ye Bakışı", **Türkiye'nin Komşuları**, Mustafa Türkeş ve İlhan Uzgel (Der.), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2002, s. 370.

²⁶² Güney, "Rusya Federasyonu'nun Yeni...", ss. 341 – 342.

²⁶³ Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya...", s. 423.

olan vatandaşların varlığı, Türkiye’de Rusya aleyhine girişilen gösteriler ve eylemler (Avrasya feribotunun kaçırılması ve Swisotel’deki rehin alma olayı gibi), bazı kesimlerin gönüllü olarak Çeçenistan’a savaşmaya gitmesi, Türkiye’den Çeçenistan’a para yardımı yapıldığı iddiaları ve Ankara’daki Beşevler Meydanı ile İstanbul-Zeytinburnu’da bir parka ayrılıkçı Çeçenistanlı lider Cahar Dudayev’in isminin verilmesi Rusya’yı fazlasıyla rahatsız etmiş ve Moskova da misilleme yapma gereksinimini duymuştur. Bu bağlamda, PKK kartını oynamayı uygun gören Rusya, 1994’te Moskova’da “Kürdistan Tarihi” konulu bir konferansın düzenlenmesine izin vermiş, ardından 1995’te Kürt Evi’nin açılmasına kayıtsız kalmıştır. Ayrıca, Rusya yetkilileri Ankara’dan Türkiye’nin Çeçenistan’daki ayrılıkçı hareketlere destek vermemesini ve Türkiye’deki Kafkas-Çeçen dayanışma derneklerinin kapatılmasını istemiştir. Türkiye’nin bu talepler karşısındaki isteksizliği neticesinde, Rusya Duma’sı Sürgündeki Kürt Parlamentosu’nun üçüncü toplantısını 30 Ekim – 1 Kasım 1995’te Moskova’da yapmasına izin vermiştir. Türkiye’nin bu konuda Rusya’ya yönelttiği protestolara rağmen Duma’nın tutumunda bir değişiklik olmamıştır. PKK lideri Abdullah Öcalan’ın Ekim 1998’de Suriye’yi terk etmesinin ardından, Rusya’ya gelmesi ve Duma’nın dönemin Devlet Başkanı Boris Yeltsin’den Öcalan’a sığınma vermesini isteyen bir karar alması, Türkiye-Rusya ilişkilerinin büyük bir açmazla sürüklenmesine neden olmuştur. Başbakan Yevgeni Primakov’un Duma’nın bu kararının resmi politikayı yansıtmadığını vurgulaması da Türkiye’yi ikna etmemiştir. Daha sonra, Öcalan’ın Rusya’yı terk ederek İtalya’ya gitmesi, ilişkilerin daha da fazla zedelenmesini engellemiştir.²⁶⁴

İki ülkenin bölge politikalarının kesiştiği yerde vücut bulan bir diğer sorun da, AKKA çerçevesinde ortaya çıkmıştır. 1990’ların başından itibaren Rusya, Kafkasya’daki belirsizlikleri gerekçe göstererek güvenliğinin tehdit altında olduğunu belirtmek kaydıyla, bu bölgede bulunduracağı askeri teçhizatın Anlaşmada belirtilen indirimlerden muaf tutulması gerektiğini ısrarla savunmuştur. Nurşin Ateşoğlu Güney’e göre, Rusya’nın AKKA’nın Kafkasya kanadında yapmak istediği bu değişikliğin temel

²⁶⁴ Tellal, “Rusya’yla İlişkiler”, s. 546.

nedeni, Trans-Kafkasya ve ötesindeki yeni bağımsız cumhuriyetler üzerindeki denetimini garantilemekten başka bir şey değildir.²⁶⁵

Ekim 1993'te Rusya, bu bölgede (ve Kuzey Avrupa'da) daha fazla asker ve teçhizat konuşlandırabilmek için anlaşmanın ilgili hükümlerinin gözden geçirilmesini istemiştir. Rusya'nın bu isteğinden rahatsız olan Türkiye'nin değişiklik taleplerine tepkisi elbette ki gecikmemiştir. Ne var ki Rusya, anlaşmadaki sınırlamalara uymayarak, Kuzey Kafkasya'ya askeri teçhizat yerleştirmeye devam etmiştir.²⁶⁶ Ayrıca, Türkiye'nin tüm itirazlarına rağmen, Batı'nın ödün vermesi sonucu, Kuzey Kafkasya anlaşma dışı bölge kabul edilmiş, Rusya, Ermenistan ve Gürcistan ile yaptığı askeri işbirliği anlaşmaları çerçevesinde askerlerini Türkiye sınırına yerleştirmiştir. Rusya'nın Gürcistan ve Ermenistan'ın açıkça içişlerine karışma çabaları, Abhazya ve Güney Osetya sorunlarında Gürcistan'ın karşısında yer alması ve Dağlık Karabağ sorununda Ermenistan yanlısı bir tutum takınarak, uluslararası barış güçlerini bölgeden uzak tutması Türkiye'nin eleştirilerine neden olmuştur.²⁶⁷ Türkiye-Rusya ilişkilerinde bu uyuşmazlık kaynağının “şimdilik” çözüme kavuştuğunu görmek için Kasım 1999'da İstanbul'un ev sahipliğini yaptığı Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) Zirvesi'ni beklemek gerekir. Zirve öncesi ikili görüşmelerde, Rusya, AKKA'nın V. maddesinde öngörülen askeri teçhizat üst sınırının kaldırılmasıyla ilgili taleplerini azaltacağını bildirmiştir. Türkiye'nin de Rusya'nın anlaşmayla sınırlandırılmış bazı askeri teçhizatı öngörülen sınırın üzerinde konuşlandırmasına ses çıkarmayacağını bildirmesiyle, karşılıklı beyanatlar AGİT Zirvesi nihai metine de eklenerek sorun rafa kalkmıştır.²⁶⁸

Bu gelişmeler ışığında, 1995'ten günümüze, Orta Asya ve Kafkasya'da Türkiye'nin hem kendi potansiyelini ve hem de bölgesel gerçeklikleri de göz önünde bulundurarak ortaya koyduğu dış politika yaklaşımı, romantizmden uzaklaşarak daha gerçekçi algılara dayalı, dengeli ve özellikle de Rusya ile işbirliğini ön planda tutan bir

²⁶⁵ Nurşin Ateşoğlu Güney, “AKKA'nın Yeni Koşullara Uyarlanması ve Türkiye'nin Güvenliği”, **En Uzun On Yıl – Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar**, Gencer Özcan ve Şule Kut (Der.), İstanbul: Buke Yayınları, 2000, ss. 172 – 173.

²⁶⁶ Sezer, “**Türk-Rus İlişkileri...**”, ss. 146 – 147.

²⁶⁷ Aydın, “**Kafkasya ve Orta Asya...**”, s. 426.

²⁶⁸ Sezer, “**Türk-Rus İlişkileri...**”, s. 147.

yapıya bürünmüştür. Rusya ile başta enerji alanı olmak üzere çok yönlü ekonomik ilişkilerin geliştirildiği yeni bir döneme girilmiştir.

3.1.1.2. Orta Asya ve Kafkasya’da Türkiye – İran Rekabeti

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye-İran ilişkileri birçok kez çeşitli gerilimler neticesinde kopma noktasına gelmiş fakat üst düzey ziyaretlerle bir süre sonra tekrar iyileşme dönemine girilmiştir. Her iki taraf, karşılıklı çıkarlarını düşünerek ilişkilerinde uzun erimli bozulmalardan kaçınırsalar da, uzun dönemde iyileşme beklemek de olası gözükmemektedir.

Orta Asya ve Kafkasya ölçeğinde konuyu ele alacak olursak, yeni bağımsız cumhuriyetlere tarihsel, coğrafi, dinsel ve dilsel açıdan en yakın ülkeler olan Türkiye ve İran’ın, SSCB’nin dağılmasının hemen ardından bölgede giriştikleri etkinlik mücadelesinde başarılı olamadıkları görülmektedir. Bu sonuç, her iki ülkenin de bölgeye yaklaşımlarında yanlış yöntemlere başvurdukları tezini ortaya koymuştur.

Özellikle Türkiye, 1995 yılına kadar, İran’ın bölgede Pan-İslamcı bir tutum takınarak, yeni bağımsız cumhuriyetleri etkileyebileceğini düşünmüştür. İran ise, Türkiye’nin Pan-Türkçü bir yaklaşımı benimseyerek kendini kuşatacağından endişe etmiştir. Ayrıca, Türkiye’nin Batı’nın desteğini de arkasına alması, İran’ın endişelerini arttırmıştır. Ancak, kısa bir süre sonra iki ülkenin de politikalarını bu eksende geliştiremeyeceklerini anlamaları ve Rusya’nın bölgeye geri dönmesiyle, Batı ile araları pekiyi olmayan Rusya ve İran, dış politika çıkarlarının uyuştüğünü görmüştür. Kısacası, Orta Asya ve Kafkasya’da oynanacak “Büyük Oyun”da Rusya’nın bıraktığı boşluğu dolduracak ülkeler yalnızca Türkiye ve İran olmayacaktır. Kaldı ki, bölge ülkelerinin karmaşık ve kendine özgü siyasi, ekonomik ve stratejik sorunlarıyla Türkiye ve İran’ın tek başlarına başa çıkamayacakları da belli olmuştur.²⁶⁹

SSCB’nin dağılmasından önce ve sonra, Moskova’ya karşı tutumunda hep dikkatli olan İran, ülke içindeki radikal grupların tüm müdahalelerine rağmen, Azerbaycan ve Orta Asya ülkelerine karşı (tabi ki bunda olumsuz imajının ve ABD’nin de payı vardır) hiçbir zaman revizyonist bir politika izlememiş ve statükodan yana bir tavır takınarak Rusya ile işbirliği içerisinde bölgeye eğilmeyi tercih etmiştir. İran’ın bu

²⁶⁹ Gökhan Çetinsaya, “Rafsanjani’den Hatemi’ye İran Dış Politikasına Bakışlar”, **Türkiye’nin Komşuları**, Mustafa Türkeş ve İlhan Uzgel (Der.), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2002, s. 307.

tercihinin arkasında, bölgede Türkiye ve İran arasında ilk başlarda yaşanan etkinlik mücadelesinde, ABD'nin Türkiye'nin yanında yer alacağını açığa vurmasının da büyük payı vardır. Özellikle ilk dönemde, Türkiye'nin daha çok yol kat ettiği, kültürel alanlarda öne geçtiği gözlenmiştir. Türkiye'nin Azerbaycan ile yekvücut hareket ediyor gibi gözükmesi, İran'ı son derece rahatsız etmiş ve bu durum, İran'ın Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ yüzünden sorun yaşadığı Ermenistan ile yakınlaşmasına yol açmıştır.²⁷⁰

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Kiril alfabesinin terk edilmesi tartışmaya açıldığında, Türkiye ve İran arasındaki rekabetin sonucu hakkında da ipuçları gün yüzüne çıkmıştır. Bu konuda, Arap alfabesinden yana tavır alan İran, sadece Tacikistan tarafından desteklenirken, Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan ve Kırgızistan Latin alfabelerini benimsemelerine rağmen, uygulamada Azerbaycan haricinde önemli bir ilerleme kaydedilememiştir.²⁷¹ Türkiye ve İran kültürel alanda bölge ülkelerine en yakın ülkeler olsalar da, Rusya'nın bölgede, Sovyet döneminden miras kalan 70 yıllık etkisini kırmanın hiç de kolay olmayacağı anlaşılmıştır.

Bölgeye doğrudan sınırı olması nedeniyle avantajlı olan İran, bu avantajını, Türkiye ile giriştiği mücadelede, bölge ülkeleriyle sıkı ekonomik ilişkiler kurmak için de kullanmak istemiştir.²⁷² Aynı şekilde, Türkiye'nin de bölge ülkeleriyle ticarete öncelik vermesi ve bu ülkelerin başlıca ekonomik metası olan hidrokarbon zenginliklerini uluslararası pazarlara ulaştırma konusunda çektikleri sıkıntılar, bu görevi üstlenme konusunda son derece istekli olan iki ülkeyi karşı karşıya getirmiştir. Mali yetersizlikleri yüzünden projelerini hayata geçirmekte zorlanan Tahran yönetimi, ABD ambargosu, teokratik yapısı ve Batı ile çatışan görüşleri nedeniyle olumsuz etkilenmiş; Körfez'de yer alan limanlarının Batı pazarlarından uzak kalması da İran'ın hareket sahasını daraltmıştır.²⁷³

Nitekim Türkiye ve İran, bir süre sonra başta Rusya ve ABD'nin bölgedeki ekonomik faaliyetlerin büyük bir bölümüne (özellikle petrol ve doğal gaz

²⁷⁰ Çetinsaya, “Rafsanjani'den Hatemi'ye İran...”, ss. 308, 312 – 313.

²⁷¹ Aydın, “Kafkasya ve Orta Asya...”, ss. 421 – 422.

²⁷² Türkiye'nin kurduğu KEİÖ'ye karşı Hazar Denizi İşbirliği Teşkilatı'nı (HDİT) kuran İran, ECO'ya da fazla önem vermeye başlamıştır.

²⁷³ Türkiye'nin Akdeniz'de bulunan Adana/Ceyhan limanının bu konuda avantajlı olduğundan bahsedilmektedir.

zenginliklerinin aranması, çıkarılması, taşınması ve işletilmesi gibi) el koymalarıyla birlikte, Orta Asya ve Kafkasya’da tek başlarına hâkimiyet kuramayacaklarını anlamışlardır. Böylelikle aralarındaki rekabette eski hızını yitirmiştir.²⁷⁴

Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkasya’ya yönelik dış politikasında ve bölgede Rusya ve İran ile giriştiği rekabette en güvendiği unsur, yeni bağımsız cumhuriyetlerin büyük kısmıyla paylaştığı ortak kültürel, dinsel ve dilsel bağlar olmuştur. Bu bağlamda, Türkiye ve Türkî cumhuriyetler arasındaki kültürel ilişkileri de değerlendirmek gerekmektedir.

3.1.2. Türkiye – Türkî Cumhuriyetler Kültürel İlişkileri

Türkiye, her zaman, Türkî cumhuriyetler ile ilişkilerin geliştirilmesi yönünde kültürel bağların korunmasının ve sağlamlaştırılmasının üzerinde durmuştur. Bunun için, ortak eğitim faaliyetlerinin yürütülmesi planlanmıştır. Türkî cumhuriyetlerin Latin alfabesini benimsemelerinin gerçekleşmesiyle, bir Türk alfabe birliğinin sağlanması amaçlanmıştır. Ortak Türk tarihi, ortak Türk edebiyatı, Türk destanları, Türk dünyası ortak okul kitapları gibi alanlarda birçok proje üretilmiş ve bu projelerin finansmanının büyük bölümü Türkiye tarafından karşılanmıştır.²⁷⁵

Bunların yanı sıra, ortak eğitim-kültür politikaları izlemek için Türk Dünyası Rektörler Birliği gibi üst düzeyde kurumsal yapılar oluşturulmuş, Kazak-Türk Ahmet Yesevi Üniversitesi ve Türk Manas Üniversitesi kurulmuştur.²⁷⁶ Öte yandan, Türkî cumhuriyetlerin ekonomik gelişmelerini sağlayacak, gerek pazar ekonomisine geçiş sürecinde, gerekse kamu hizmetlerinde gereksinim duyulan ekonomi, bankacılık, iş idaresi, muhasebe, maliye, kamu yönetimi, diplomasi vb. alanlarda iyi eğitim görmüş iş gücünü yetiştirmek üzere Türkiye, 1991’den bu yana, üniversitelerinde bu ülkelerden gelen öğrencilere burs vererek okuma olanağı sağlamıştır. Ayrıca, birçok yerde Türk Kültür Merkezleri ve Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından okullar ve kurs merkezleri açılmış, Türkiye’den öğretmen, eğitim araç ve gereçleri gönderilerek bu okulların her türlü gereksinimi karşılanmaya çalışılmıştır.²⁷⁷Türkî

²⁷⁴ Aydın, “Kafkasya ve Orta Asya...”, s. 422.

²⁷⁵ Yaşar Kalafat, “Kafkasya ve Orta Asya’ya Yönelik Türk Dış Politikası”, **21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası**, İdris Bal (Der.), İstanbul: Alfa Yayınları, 2001, ss. 352 – 353.

²⁷⁶ Kalafat, “Kafkasya ve Orta Asya’ya Yönelik...”, s. 351.

²⁷⁷ Aydın, “Kafkasya ve Orta Asya...”, s. 384; Turan ve Turan, “Türkiye’nin Diğer Türk...”, s. 408.

cumhuriyetlerde Türkiye devletinin açtığı okullar dışında, Türkiye vatandaşları tarafından açılmış onlarca okul, kurs ve eğitim merkezi de bulunmaktadır. Fethullah Gülen liderliğindeki Nur Tarikatı tarafından açılan okul sayısının MEB tarafından açılan okulların sayısından fazla olması ve bu okulların itibarının yüksekliği de dikkat çekicidir.²⁷⁸

Türkiye'nin Türkî cumhuriyetler ile kültürel ilişkilerini geliştirmek için attığı bir diğer önemli adım da, 1992 yılında uydu aracılığıyla Orta Asya ve Kafkasya'ya yönelik televizyon yayınına başlanmasıdır. "Avrasya Kanalı" halen Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) bünyesi altında, "TRT TÜRK" adıyla bir devlet kanalı olarak yayını sürdürmektedir.²⁷⁹

Türkiye'nin Türkî cumhuriyetler ile kültürel ilişkilerini geliştirme amacıyla yaptığı çalışmalar neticesinde, Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi (TÜRKSOY)²⁸⁰ adıyla anılan uluslararası bir örgüt de kurulmuştur. Bunun yanı sıra, Türkiye'de, özellikle Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) bünyesinde toplanan Pan-Türkçü grupların desteğiyle kurulan Türk Devletleri ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı (TÜDEV), 1993 yılından bu yana Türk dünyası kongreleri düzenlemektedir.²⁸¹

Görüldüğü gibi, siyasi alanda bölgede liderliğe oynamak ve etkili olabilmek amacıyla önemli adımlar atan Türkiye, kültürel alanda, özellikle 1990'ların başında ciddi girişimlerde bulunmuştur. Türkiye kültürel alanın yanı sıra, Türkî cumhuriyetler ile sıkı ticari ilişkiler yürütmeye çalışarak ve dış yardımlarda bulunarak ekonomik alanda da nüfuz sahibi olmaya çalışmıştır.

²⁷⁸ Winrow, "Türkiye'nin Orta Asya...", s. 161.

²⁷⁹ Turan ve Turan, "Türkiye'nin Diğer Türk...", s. 409.

²⁸⁰ Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye ve Türkmenistan'ın Kültür Bakanları, 1992 yılının Haziran ayında İstanbul'da bir araya gelmiş ve bir niyet protokolü imzalayarak TÜRKSOY Teşkilatının esaslarını belirlemişlerdir. "TÜRKSOY'un Kuruluşu ve Faaliyet İlkeleri Hakkında Anlaşma" 12 Temmuz 1993 tarihinde Kazakistan'ın Almatı şehrinde Teşkilatın kurucusu ve asıl üyesi olan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye ve Türkmenistan Kültür Bakanları tarafından imzalanmıştır. Daha sonra, bu anlaşmayla oluşturulan TÜRKSOY Teşkilatına gözlemci üye statüsüyle Rusya Federasyonu dâhilinde olan Tataristan, Başkurdistan, Tıva, Hakasya ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Moldova Cumhuriyeti Gagavuz Yeri Özerk Bölgesi katılmıştır. TÜRKSOY Teşkilatının depoziter ülkesi Türkiye Cumhuriyetidir. TÜRKSOY'un resmi dili Türkçe, yönetim merkezi Ankara'dadır. Bkz. <http://212.174.179.209/?a=content&w=details&id=24> ; [26 Ocak 2006].

²⁸¹ Winrow, "Türkiye'nin Orta Asya...", s. 160. TÜDEV son kurultayını Eylül 2006'da Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de gerçekleştirmiştir. Bkz. <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/DISBASIN/2006/09/22x09x06.HTM#%208> ; [26 Ocak 2007].

3.1.3. Türkiye – Türkî Cumhuriyetler Ekonomik İlişkileri

Günümüzden geriye bakıldığında, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, Türkiye ve Türkî cumhuriyetler arasındaki ilişkilerin özellikle ekonomik alanda yoğunlaştığı görülmüştür. Bu ülkelerle ekonomik ilişkilerin gelişmesinde devlet kurumları önemli bir rol oynarken, Türkiye özel sektörünün bu yeni pazarlara girişine de yardımcı olunmuştur. Ayrıca, Ticaret Odaları ve Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK)²⁸² gibi yarı-resmi ve özel kuruluşlar da ekonomik ilişkilerin daha fazla gelişmesi için çalışmalar yürütmüşlerdir. Üstlendiği faaliyetler sadece Türkî cumhuriyetler kapsamında ve ekonomik alanla sınırlı olmasa da TİKA da kaynaklarının büyük bir bölümünü Türkiye ve Türkî cumhuriyetler arasındaki ekonomik işbirliğinin güçlenmesine harcamıştır. Türk Eximbank ise, yatırım projeleri ve ticaretin finansmanı için kredi olanağı sağlamıştır.²⁸³

Ne var ki, Gül ve İlter Turan'ın da belirttiği gibi, planlı-sosyalist bir ekonomik sistemden, daha az merkezîyetçi bir sisteme geçişin ortaya çıkardığı sorunlar, bu ülkelerin pazarlarına yabancıların girişini oldukça zorlaştırmaktadır. Eski Sovyet ülkeleri arasındaki yüksek ticari bağımlılık da başka ülkelerin pazara girmesini zorlaştıran diğer bir etkidir.²⁸⁴ Esas itibarıyla, Birlik döneminde Moskova'ya doğal kaynak sağlamak üzerine inşa edilen bu ülkelerin ekonomileri, hep Rus asıllı Sovyet vatandaşları tarafından yönetilmiştir. Bu durum, hiç şüphesiz Rusya Federasyonu'nu Türkî cumhuriyetlerin bir numaralı ekonomik ortağı yaparken, mevcut karşılıklı bağımlılık ilişkisinin Rusya lehine devam etmesini sağlamaktadır. Özellikle 1990'lı yılların sonundan itibaren, ABD ve Uzakdoğu menşeli şirketlerin bölgede gerçekleştirdikleri yoğun ekonomik faaliyetlere rağmen, henüz Rusya bölge devletlerinin bir numaralı ekonomik ortağı konumunu kaybetmiş değildir.

Bu çerçevede, Türkiye'nin ilk dönemdeki, Türkî cumhuriyetlere karşı duygusal yaklaşımı ister istemez ekonomik öngörülere de yansımıştır. Cumhuriyetlerin ekonomik

²⁸² 1988 yılında kurulan DEİK, Türkiye özel sektörünün dış ilişkilerini koordine eden bir kuruluş niteliğindedir. DEİK iki taraflı "İş Konseyleri" aracılığı ile faaliyet göstermektedir. Yabancı ülkelerde iş dünyasını temsil niteliğine sahip bir muhatap kuruluş ile işbirliği anlaşması imzalanmakta ve bu kuruluş "karşı kanat" olarak adlandırılmaktadır. Bu çerçevede, 1991 yılında Türk-Azerbaycan İş Konseyi kurulmuş, bunu bir yıl sonra Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve iki yıl sonra da Özbekistan İş Konseyleri takip etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.deik.org/deikInfo.asp> ; [23 Ocak 2007]; <http://www.deik.org/default.asp> ; [23 Ocak 2007].

²⁸³ Turan ve Turan, "Türkiye'nin Diğer Türk...", s. 419; Winrow, "Türkiye'nin Orta Asya...", s. 159.

²⁸⁴ Turan ve Turan, "Türkiye'nin Diğer Türk...", s. 421.

sorunlarının büyüklüğü ve gereksinim duydukları mali yardımın oranı, Türkiye karar-vericileri tarafından doğru tahmin edilememiştir. Diğer yandan, 1994'te içine düştüğü büyük ekonomik darboğaz, bu ülkelerin gözünde her konuda “model” olmak isteyen Türkiye'nin kredisini düşürmüştür.²⁸⁵

Buna rağmen, Türkiye ve Türkî cumhuriyetler arasında gerçekleşen dış ticaretin öngörülen düzeyde olmadığı sıkça vurgulansa da, 1992'den sonra sürekli bir büyüme gerçekleşmiştir. Ancak, dönemsel olarak Özbekistan ve Türkmenistan örneklerinde olduğu gibi siyasi gerginlikler veya ekonomik krizler, doğal afetler vs. gibi pek çok etken Türkiye'nin bu ülkeler ile yürüttüğü ekonomik ilişkilere zarar verebilmiştir.²⁸⁶

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre, Türkiye ve Türkî cumhuriyetler arasındaki dış ticaret hacmi özellikle 2003 yılından itibaren sürekli büyümektedir.²⁸⁷ Bu bağlamda, Türkiye'nin yaptığı yatırımlar ile diğer finansal faaliyetlerin (özellikle inşaat sektörüne yönelik) gelecekte de devam edeceği öngörülebilir. Türkî cumhuriyetlerin petrol ve doğal gaz dışsatımında Rusya'ya olan bağımlılıklarından kurtulmaları, gelecekte Türkiye'nin önemli bir ticari ortak konumuna yükselmesini sağlayabilecektir. Dolayısıyla, Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'ya yönelik nasıl bir enerji politikası güdeceği büyük önem kazanacaktır.

3.2. TÜRKİYE'NİN ORTA ASYA VE KAFKASYA'YA YÖNELİK ENERJİ POLİTİKASI

Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'ya yönelik enerji politikasının ele alındığı bu bölümde, ülkenin enerji gereksiniminin dış politikasının ne kadar önemli bir ögesi haline geldiği görülecektir. Bu çerçeveyi çizerken, Dışişleri Bakanlığı Enerji, Su ve Çevre İşleri Genel Müdürlüğü tarafından Haziran 2006'da hazırlanan “Türkiye'nin Enerji Stratejisi” isimli rapordan yararlanarak ülkenin enerji stratejisi incelenecektir.

²⁸⁵ Aydın, “Kafkasya ve Orta Asya...”, ss. 426 – 427.

²⁸⁶ Aydın, “Kafkasya ve Orta Asya...”, s. 430.

²⁸⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ek-5. Ayrıca, Türkiye'nin Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan ile gerçekleştirdiği dış ticaretin, eski Sovyet cumhuriyetlerinden Rusya Federasyonu ile gerçekleştirdiği ile kıyaslanınca çok düşük kaldığını da belirtmek gerekir. Türkiye'nin Rusya ile ticaretinde doğal gaz dışalımının payı her geçen gün artmakta ve bu durum Rusya lehine dış ticaret dengesinin bozulmasına yol açmaktadır. Aynı şekilde, Kazakistan'ın da son bir kaç yıl içerisinde Türkiye ile ticaretinde dengiyi lehine çevirmesinin nedeni yine iki ülke arasındaki petrol, petrol ürünleri ve doğal gaz ticaretinin gelişmesidir. Dış ticaret verileri için bkz. <http://www.dtm.gov.tr/ead/istatistik.htm> ; [30 Ocak 2007].

Daha sonra, bu strateji doğrultusunda Türkiye'nin bölgeye yönelik enerji politikası projeler ölçeğinde değerlendirilecektir. Son olarak, TPAO'nun Hazar enerji havzasında yürüttüğü arama ve üretim çalışmalarına yer verilerek elde ettiği kazanımlar-kayıplar irdelenecektir.

Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'ya yönelik enerji politikasına değinmeden önce, coğrafi konumu itibariyle, ülkenin istikrarsız, ancak ekonomik ve stratejik açıdan önemli Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkasya üçgenini de içine alan birçok bölgenin kesişiminde yer aldığını belirtmek gerekir. Dolayısıyla, Simon Mayall'ın da belirttiği gibi (tarafımızdan güncellenmiş haliyle), *“Bosna, Ortadoğu Barış Süreci, Irak'ın geleceği, Trans-Kafkasya ayrılıkçılığı, Rusya'nın 'Yakın Çevresi'ndeki faaliyetleri, AKKA meseleleri, NATO'nun genişlemesi, Kıbrıs, Orta Asya ve enerji boru hatları Türkiye'ye referans vermeden ele alınamaz”*.²⁸⁸

Türkiye'nin kendini yakın çevresinde enerji konulu her türlü gelişmeden haberdar olma zorunluluğu içinde hissetmesinin başlıca nedeninin, her geçen gün artan nüfusu ve büyüyen ekonomisi doğrultusunda kontrol edilemez bir şekilde artan enerji gereksinimi olduğu belirtilmektedir. Bu çerçevede, Türkiye'nin enerji gereksinimi üzerinde durmakta fayda vardır.

3.2.1. Türkiye'nin Enerji Gereksinimi

2005 yılında 362,5 milyar ABD doları Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla (GSYH) ile dünyanın en büyük 19. ekonomisi olan Türkiye'nin, 2006 yılında beklenen 414,1 milyar ABD dolarlık yurtiçi ulusal gelire, sıralamada iki basamak yükselerek 17. sıraya oturacağı tahmin edilmektedir.²⁸⁹ Ayrıca, yıllık % 12'lik nüfus artış oranıyla, dünyanın en kalabalık ülkelerinden biri olma yolunda hızla ilerleyen Türkiye, TÜİK verilerine göre yaklaşık 73 milyonluk nüfusu²⁹⁰ ile her gün daha fazla enerjiye gereksinim duymaktadır.²⁹¹

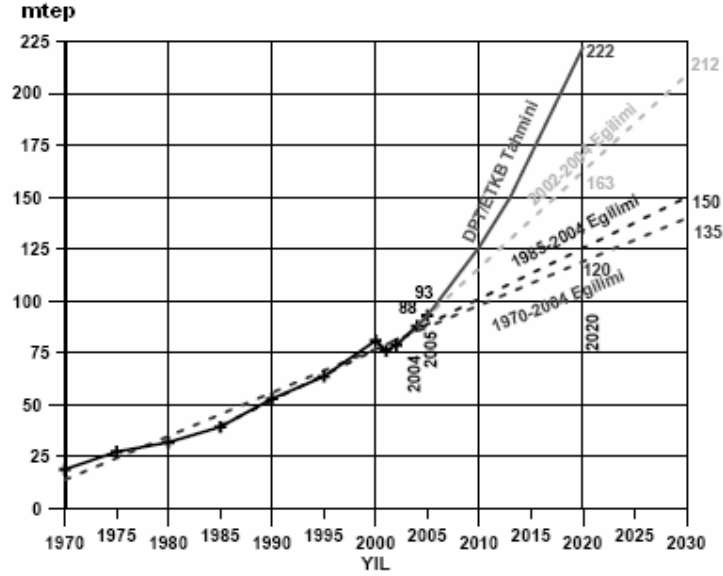
²⁸⁸ Aktaran Brent Sasley, “Turkey’ Energy Politics in the Post-Cold War Era”, <http://meria.idc.ac.il/journal/1998/issue4/jv2n4a4.html> ; [15 Ekim 2006].

²⁸⁹ “Türkiye, Artık Büyük Ekonomiler Arasında”, <http://www.alomaliye.com/ekonomi/turkiyeartik.htm> ; [28 Ocak 2007].

²⁹⁰ http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=192 ; [28 Ocak 2007].

²⁹¹ İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) Enerji Enstitüsü Müdürü Abdurrahman Satman'a göre, Türkiye'de enerji gereksiniminin artmasının üç temel nedeni vardır: Nüfus artışı, yaşam standardını yükseltme

Türkiye'nin 1990'ların başından itibaren hızla artan birincil enerji tüketimi, bu tarihte 53 milyon ton petrol eşdeğeri (mtep) iken, bu değer, 2005 yılında % 75 artışla 93 mtep'e ulaşmıştır.²⁹² Bu talebin karşılanması için, büyük oranda, sırasıyla petrol, kömür ve doğal gaz kaynaklarından yararlanılmıştır.²⁹³ Ülkenin enerji gereksinimini karşılamada önemli bir paya sahip olan kömür, genel olarak yerli kaynaklardan karşılanırken, petrol ve doğal gazın neredeyse tamamına yakını için dışalım yönelinmiştir.²⁹⁴

*DPT: Devlet Planlama Teşkilatı, ETKB: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı

Şekil 3.1.

Türkiye'nin Birincil Enerji Tüketimi

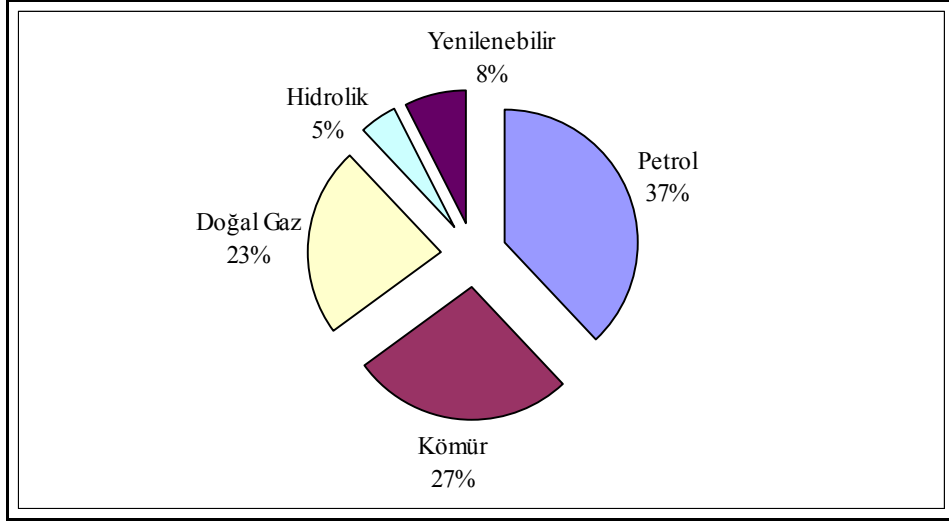
Kaynak: Satman, "Türkiye'de Enerji ve Geleceği"..., s. 2

çabaları ve yaşamı kolaylaştıran fakat ek enerji talep eden yeni teknolojiler ve tüketici ürünlerinin artması. Bkz. Abdurrahman Satman, "Türkiye'de Enerji ve Geleceği", ENKÜS 2006, İTÜ Enerji Çalıştayı ve Sergisi, Bildiriler ve Sunumlar, İstanbul: Enerji Enstitüsü Yayınları, 2006, s. 1.

²⁹² Bkz. Şekil 3.1. Bu noktada, DPT/ETKB tahmininin çok yüksek olduğu belirtilmektedir.

²⁹³ Bkz. Şekil 3.2.

²⁹⁴ Bkz. Tablo 3.1., 3.2. ve 3.3.

Şekil 3.2.

Türkiye'nin Birincil Enerji Arzında Enerji Kaynaklarının Payı

Kaynak: Satman, "Türkiye'de Enerji ve Geleceği"..., s. 1

Üretilen kalan petrol rezervinin 43 milyon ton olduğu tahmin edilen Türkiye'nin, 2005 yılı yurtiçi petrol üretiminin de yaklaşık 2,2 milyon ton olarak gerçekleştiği belirtilmektedir. Bu noktada, ayrıca, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın (TPAO) Azerbaycan ve Kazakistan'da ortak üretim projeleri yürütmesinin, Türkiye'nin petrol gereksinimine önemli katkı sağladığını vurgulamak gerekir. Öyle ki, bu ülkelerde gerçekleştirilen üretimin 2005 yılında 1,8 milyon ton olduğu belirtilmektedir. Ne var ki, TPAO'nun yıllık toplam 4 milyon tonluk üretimi, 32 milyon ton tüketen Türkiye'nin gereksinimini karşılamaktan oldukça uzaktır.²⁹⁵

1984 yılında Sovyetler Birliği'nden ilk gaz alımıyla, Türkiye halkının hayatına giren doğal gaz ise, bu yıldan itibaren enerji üretimindeki (özellikle elektrik enerjisi üretimi) payını her geçen gün arttırmış ve günümüzde ülkenin enerji arzında % 23'lük paya sahip olmuştur. Doğal gazın, Türkiye'nin günümüzde çok büyük bir enerji pazarı haline gelmesinde payı büyüktür. Öyle ki, Avrupa ülkelerine nazaran enerji üretiminde doğal gaz kullanımına çok geç geçilmiş olmasına rağmen, kısa zamanda Türkiye, % 5'lik pay ile Avrupa gaz tüketiminde 7. sıraya yerleşmiştir. 2006 yılı sonu itibariyle, ülke içindeki gaz şebekesinin 10.000 km'ye ulaşması ve şimdilik 81 ilin 26'sında

²⁹⁵ Satman, "Türkiye'de Enerji ve Geleceği"..., s. 3.

kullanılan doğal gazın yakın gelecekte 60'ın üzerinde il merkezinde kullanılabilir hale gelmesi planlanmaktadır.²⁹⁶

Tablo 3.1.							
Taşkömürü ve Linyit Üretim ve Tüketim Dengesi (Bin Ton)							
Taşkömürü	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004
Üretim	2745	2248	2259	2357	2245	2011	1946
Dışalım	5557	5941	10366	8028	11693	16166	16427
Arz	8191	8548	15393	11039	13756	17765	18904
Linyit	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004
Üretim	44407	52758	60854	59572	51049	46168	43709
Dışalım	15	10	11	11	yok	yok	yok
Arz	45891	52405	64384	61010	51446	46117	44823
Kaynak: Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi, 2003 – 2004 Türkiye Enerji Raporu, 2006, s. 39							

Tablo 3.2.							
Petrol Üretim ve Tüketim Dengesi (Bin Ton)							
	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004
Üretim	3717	3516	2749	2551	2442	2375	2276
Dışalım	22396	27169	30917	29518	31684	32799	34143
Dışsatım	2075	1935	1551	2570	3030	3861	3824
İhrakiye	346	446	451	604	1175	616	606
Arz	22700	27918	31072	29661	29776	30669	31729
Kaynak: 2003 – 2004 Türkiye..., s. 46							

Tablo 3.3.							
Doğal Gaz Üretim ve Tüketim Dengesi (Milyon m³)							
	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004
Üretim	212	182	639	312	378	561	708
Dışalım	3257	6859	14821	16368	17326	20823	21797
Arz	3418	6937	15086	16339	17694	21374	22446
Kaynak: 2003 – 2004 Türkiye..., s. 56							

2005 yılı doğal gaz tüketimi 27 milyar m³ olarak gerçekleşen Türkiye'nin, üretimi ise, 800 milyon m³'te kalmıştır. Aradaki fark dışalım ile karşılanırken, başlıca dışalım tedarikçileri Rusya Federasyonu (17,7 milyar m³), İran (4,3 milyar m³), Cezayir

²⁹⁶ Satman, "Türkiye'de Enerji ve Geleceği"..., s. 4.

(3,8 milyar m³) ve Nijerya (1 milyar m³)'dır. Bu noktada, Rusya'ya olan bağımlılığın % 65'lere ulaştığının altını çizmek gerekir. BOTAŞ yetkililerince Türkiye'nin 2020'li yıllarda 50 milyar m³ gaz tüketen ve 100 milyar m³ gazı da Avrupa pazarına ulaştıran, toplamda 150 milyar m³'lük bir doğal gaz sistemine sahip olacağı belirtilmektedir. Bu öngörünün gerçekleşmesine kesin gözüyle bakıp, çalışmaların bu doğrultuda yürütüldüğü varsayılırsa, Türkiye'nin kısa erimde ulusal doğal gaz politikasında bazı atılımlar yapma gereksinimi vardır. İlk olarak, resmi makamlar tarafından da sıkça dile getirilen, stratejik miktarda ve tüketimdeki ani artışları karşılayabilmek için yeraltı gaz depolama tesisleri bir an önce inşa edilmelidir.²⁹⁷ İkincisi, doğal gaz dağıtımının serbestleşmesi yönündeki çalışmalara hız verilmelidir. Son olarak, Rusya'ya olan bağımlılığın kabul edilebilir bir seviyeye çekilmesi gerekmektedir.²⁹⁸

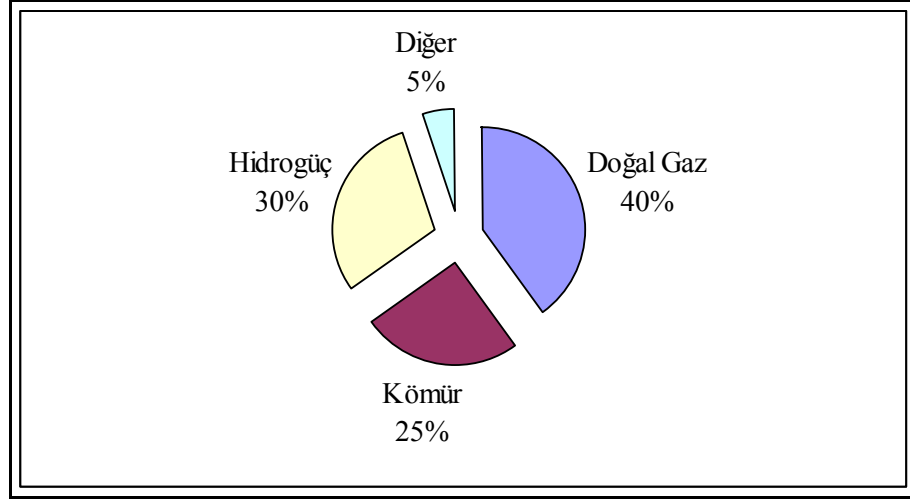
Daha önce de vurgulandığı gibi, doğal gaz, elektrik enerjisi üretiminde de büyük paya sahiptir. Son yıllarda gerçekleşen elektrik enerjisi talebindeki artış, enerji gereksiniminde gerçekleşen artış ile doğru orantılıdır. Türkiye Elektrik İletim Anonim Şirketi (TEİAŞ) Genel Müdürü İlhami Özşahin'e göre, Türkiye'nin elektrik talebi son 20 yıl içinde ortalama yıllık % 8,7 ve son 10 yıl içinde ortalama yıllık % 6,2'lik bir artış göstermiştir. 2005 yılı verileri göz önünde bulundurulduğunda, elektriğin % 40 oranında²⁹⁹ doğal gazdan üretildiği görülmektedir. Bu bağlamda, 1984 yılında ilk defa Türkiye halkının hayatına giren doğal gazın, kısa süre içerisinde ülkenin elektrik üretiminde kullanılan bir numaralı kaynak konumuna geldiğinin altını çizmek gerekir. Türkiye'de üretilen elektriğin yaklaşık % 20'sinin çeşitli nedenlerle kayıp-kaçak olduğu; elektrik üretiminde kullanılan doğal gazın da dışalım ile karşılandığı dikkate alınırsa, ülke yönetiminin (doğal olarak halkının) fazladan bir dışalım yükünün altına girdiği de söylenebilir.³⁰⁰

²⁹⁷ 1 Ocak 2006'da Rusya'nın politik nedenlerden ötürü Ukrayna'ya gönderdiği gazı kesmesinin ardından, 2006 yılı Aralık ayında benzer bir sorunun Gürcistan ile yaşanması ve 1 Ocak 2007'de bu sefer de Belarus'un gazının kesilmesi, hem Türkiye'de hem de Avrupa'da büyük rahatsızlık yaratmıştır. Aynı şekilde, 2007 yılı Ocak ayında İran'ın kendi iç tüketimini karşılayamadığı gerekçesiyle Türkiye'nin gazını kesmesi, stratejik miktarda gaz depolama zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır.

²⁹⁸ Satman, "Türkiye'de Enerji ve Geleceği"..., ss. 4 – 5.

²⁹⁹ Bkz. Şekil 3.3.

³⁰⁰ Satman, "Türkiye'de Enerji ve Geleceği"..., s. 6.

Şekil 3.3.

Türkiye'nin Elektrik Üretiminde Kaynakların Payı

Kaynak: Satman, "Türkiye'de Enerji ve Geleceği"..., s. 6

Yukarıda verilen bilgiler ışığında, Türkiye'nin geleceğe yönelik nasıl bir enerji stratejisi belirleyeceği son derece önem kazanmaktadır. Dışişleri Bakanlığı Enerji, Su ve Çevre İşleri Genel Müdürlüğü tarafından Haziran 2006'da hazırlanan "Türkiye'nin Enerji Stratejisi" isimli rapor bizi bu konuda bilgilendirecektir.

3.2.2. Türkiye'nin Enerji Stratejisi

Türkiye, dünya kanıtlanmış petrol ve doğal gaz rezervlerinin dörtte üçüne sahip bir coğrafyaya komşuluk etmektedir. Bu durum, enerji nakil yollarının tam da kesiştiği noktada yer alan Türkiye'yi, özellikle Orta Doğu ve Hazar petrolüne bağımlılığı artan OECD ve gelişen Asya ülkelerinin gözünde önemli bir enerji oyuncusu yapmaktadır. Kısacası, Türkiye'nin Orta Doğu ve Hazar enerji havzası ile büyük oranda enerji tüketen pazarlar arasında kalan konumu, onu, enerji güvenliğinin sağlanması konusunda anahtar bir ülke mertebesine yükseltmektedir. Öyle ki, 1973'teki petrol krizinden sonra, son derece önemli bir konu haline gelen enerji güvenliği, özellikle Avrupa ve diğer enerji tüketen pazarlar için birincil öncelik haline gelmiş, enerji kaynaklarının ve nakil güzergâhlarının çeşitlendirilmesi yolunda çeşitli adımlar atıldığı görülmüştür. Günümüzde, Hazar enerji havzası ve Orta Doğu'dan Avrupa ve ötesine hidrokarbon kaynaklarının maliyeti karşılanabilir, güvenli ve kesintisiz bir şekilde akışının garanti altına alınmasının mücadelesi verilmektedir. Bu çerçevede, özellikle Hazar petrolünün Avrupa için Orta Doğu'dan bağımsız bir alternatif oluşturacağı düşünülmüştür. İşte bu noktada, Türkiye, Hazar enerji havzasında yer alan enerji zengini Azerbaycan,

Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan gibi ülkelerle yakın tarihsel, kültürel ve ekonomik bağlarından da faydalanarak, ekonomik bir yatırımcı olmanın yanı sıra, bu ülkelerin toplumsal ve ekonomik gelişimlerini sağlamanın sorumluluğunu da üstlenmiştir. Türkiye, son 15 yıllık dönemde, enerji stratejisini bu düşünceye dayandırmış, ABD tarafından ortaya atılan “Doğu-Batı Enerji Koridoru” tasarımını, enerji politikasının önemli bir unsuru olarak kabul ederek, çeşitli petrol ve doğal gaz boru hattı projeleri geliştirmiştir.³⁰¹

Örneğin, BTC Ham Petrol Boru Hattı, Doğu-Batı Enerji Koridoru düşüncesinin önemli kilometre taşlarından bir tanesidir. BTC, Hazar petrolünü denizle bağlantısı olmayan Hazar enerji havzasından uluslararası pazarlara taşıyacak ana boru hattı olmanın yanı sıra, İstanbul ve Çanakkale Boğazları’ndan geçiş yapacak tanker sayısını azaltıp seyir emniyeti sağlayacağından, Türkiye açısından son derece önemli bir projedir. Türkiye, ayrıca her fırsatta, Boğazlarda meydana gelebilecek bir kaza sonucunda, haftalarca, hatta aylarca, dünya pazarlarına petrol akışının kesilebileceğini, bu yüzden Boğazları *by-pass* edecek hatların inşa edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu doğrultuda, kendi topraklarından geçen Samsun-Ceyhan Hattı konusunda ısrarcıdır.³⁰²

³⁰¹ **Turkey’s Energy Strategy**, Ankara: Ministry of Foreign Affairs Deputy General Directorate for Energy, Water and Environment, 2006, ss. 2 – 3.

³⁰² Daha önce birçok defa Ankara’nın gündemine gelen Samsun-Ceyhan Petrol Boru Hattı projesinin, 2004 yılında Çalık Enerji’nin yaptığı lisans başvurusunun Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmasının ardından, gerçekleşmesi yolunda önemli bir adım atılmıştır. Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidarına yakınlığıyla bilinen Çalık Grubu’nun en geç iki yılda bitirmek istediği boru hattı, 1994 yılında Ekinciler şirketi tarafından gündeme getirilmiş ve şirketin bu konuda teşvik aldığı iddia edilmiştir. O dönemde Bakü-Novorossisk Hattı’nı anlamlı hale getirip Türkiye’nin Bakü-Ceyhan tezini etkisiz hale getireceği için eleştirilere maruz kalan bu proje, Novorossisk hattının işlerlik kazanmasının ardından Türkiye’nin savunduğu bir proje haline gelmiştir. Bkz. Sariibrahimoğlu, **Gizli Belgelerle Boru...**, ss. 41 – 42. Projenin Bakanlar Kurulu tarafından onaylanması konusundaki memnuniyetini dile getiren Çalık Grubu İcra Kurulu Başkanı Erdal Çelik, “*Orta Asya ve Hazar Havzası petrol kaynaklarının Türkiye üzerinden dünya pazarlarına çıkmasına olanak sağlayacak olan Samsun – Ceyhan Boru Hattı Projesi ile Rus ve Kazak petrolerinin boğazları tehdit etmeden Akdeniz’e taşınması mümkün olacaktır*” diye konuşmuştur. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Hilmi Güler ise, projenin, Boğazların *by-pass* edilmesi hem de Ceyhan’ın enerji terminali olması noktasında önemli bir aşama olduğunu belirtmiştir. “*Biz devlet olarak bu projenin arkasındayız*” diyen Güler, çok kuvvetli bir fizibilite yapıldığını, kesinlikle dönüşü olan bu projenin tek yönlü olarak hedefe ulaşacağını kaydetmiştir. Bkz. “‘Samsun – Ceyhan, boğazların kurtuluş projesidir’ ”, **Enerji Gündemi**, Yıl: 1, Sayı: 4, 15 – 31 Mayıs 2006, s. 19. Böylelikle projenin önünün açılmasıyla birlikte, Türkiye’nin daha önce üzerinde durduğu Kıyıköy – Saros *by-pass* hattı gündemden düşmüştür. Ancak Samsun-Ceyhan *by-pass* hattının olası birçok rakibi bulunmaktadır. Bunlar, Adria/Druzhba Hattı (Rusya Federasyonu/Druzhba’dan Omisalj/Hırvatistan’a), Arnavutluk-Makedonya-Bulgaristan Petrol Boru Hattı (Burgaz/Bulgaristan’dan Makedonya üzerinden geçerek Vlore/Arnavutluk’a), Trans-Balkan Boru Hattı (Burgaz’dan Dedeğaç/Yunanistan’a), Köstence-Trieste Hattı (Köstence/Romanya’dan, Slovenya ve/veya Hırvatistan üzerinden Trieste/İtalya’ya), Güney Doğu Avrupa Hattı-SEEL (Köstence’den

Harita 3.1.
Boğaz By-Pass Boru Hatları

Kaynak: <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Turkey/pdf.pdf> ; [16 Kasım 2006]

Türkiye, petrolün yanı sıra Hazar enerji havzası ve Orta Doğu doğal gazının güvenli bir şekilde taşınmasını destekleyen projelerde de aktif bir şekilde yer almaktadır. Bu çerçevede, ilk aşamada, Azerbaycan doğal gazını taşıyacak olan BTE Doğal Gaz Boru Hattı projesi 2007 yılında tamamlanıp hizmete sokulacaktır.³⁰³Türkiye

Pancevo/Karadağ ve Omisalj üzerinden Trieste) ve Odesa – Brodi Boru Hattı (Odesa/Ukrayna’dan Brodi/Ukrayna’ya ve Brodi’den de belki Plotsk ve/veya Gdansk/Polonya’ya)’dır. Bkz. <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspgrph.html> ; [16 Kasım 2006]. Güncellenmiş Türkçe metin için bkz. Pamir, “**Kafkaslar ve Hazar...**”, s. 48. Ne var ki günümüze kadar, bu hatlardan Odesa – Brodi Hattı hariç hiçbiri işlevsel olamamıştır. Ancak, 15 Mart 2007’de, uzun süredir gündeme gelmeyen Burgaz –Dedeağaç projesi Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin, Bulgaristan Başbakanı Sergey Stanişev ve Yunanistan Başbakanı Kostas Karamanlis arasında Atina’da atılan imzaların ardından yaşama geçmeye çok yaklaştı. 1 milyar ABD dolarına malolacağı tahmin edilen projede, Rusya’nın % 51, Bulgaristan ve Yunanistan’ın ise % 24,5’er hisseye sahip olacakları belirtilmektedir. Bkz. Kerin Hope, “Putin Gives Go-Ahead for Oil Pipeline”, <http://www.ft.com/cms/s/271d73ce-d29c-11db-a7c0-000b5df10621.html> ; [15 Mart 2007]. Bu noktada, yılda 35 – 50 milyon ton Rusya ve Kazakistan petrolünü taşınması öngörülen boru hattının, Türkiye’nin büyük ümitler bağladığı Samsun-Ceyhan hattını anlamsızlaştıracağı vurgulamak gerekir. Fakat Enerji Bakanı Güler, bu görüşü paylaşmadığını ve Samsun-Ceyhan hattının ne olursa olsun gerçekleştirileceğini belirtmiştir. Bkz. “Avrupa’ya Gaz Götürmek İsteyen Türkiye’den Geçecek”, **Sabah**, 14 Mart 2007, s. 11. Bu bağlamda, Samsun-Ceyhan hattına petrol sağlaması muhtemel iki ülke olan Rusya ve Kazakistan’ın Burgaz-Dedeağaç’a yöneleceği düşünülürse, Türkiye’nin kendi hattını nasıl dolduracağı merak konusudur. Kaldı ki, Rusya’nın bu hamlesinden sonra, Ankara, son derece rahatsız olmuş ve NABUCCO projesini anlamsız kılacağına kesin gözüyle bakılan hem Avrupa’ya hem de İsrail’e Rusya gazını taşınması öngörülen Mavi Akım-2 projesini askıya almıştır. Ayrıca, “Boğaz By-Pass Boru Hatları” için bkz. Harita 3.1.

³⁰³ Dışişleri Bakanlığı Enerji, Su ve Çevre İşleri Genel Müdürlüğü’nün hazırladığı “Türkiye’nin Enerji Stratejisi” isimli raporda, BTE Hattı’nın Hazar-Geçişli doğal gaz boru hattı projelerinin ilk ayağı olduğu vurgulanmaktadır. Hukuki, ekonomik ve politik nedenlerden dolayı askıya alınan Hazar-Geçişli projelerin, kısa erimde hayata geçirilmesinin imkânsız olduğu uzmanlar tarafından belirtilse de, rapora

ayrıca, Avrupa için Türkiye – Yunanistan Doğal Gaz Boru Hattı ile iki ülke gaz şebekesini birbirine bağlayacak bir projenin altına imza atarken, NABUCCO Doğal Gaz Boru Hattı projesi ile de Bulgaristan, Romanya, Macaristan ve Avusturya’ya da Hazar ve Orta Doğu gazını taşıyan ülke olmak istemektedir.³⁰⁴

Orta Doğu’daki doğal gaz rezervleri için Türkiye, Mısır, Irak ve Suriye nezdinde girişimlerini sürdürmektedir. Ne var ki, Irak’a gerçekleştirilen ABD liderliğindeki askeri operasyonun ardından Kerkük – Ceyhan (Yumurtalık) Petrol Boru Hattı’ndan Irak petrolünün Türkiye’ye akışı dahi sağlanamazken, Irak doğal gazının, hem de Türkiye’nin sorun yaşadığı Kürt yönetimi altındaki Kuzey Irak’tan mevcut petrol boru hattına paralel bir boru hattı ile Türkiye’ye ulaştırılması yakın ve orta erimde mümkün gözükmemektedir.

Diğer yandan, Mavi Akım Doğal Gaz Boru Hattı’nın Ceyhan’a ve buradan da Aşkelon’a taşınıp, İsrail’in Rusya doğal gazı ile buluşturulması konusunda da çalışmalar yapılmaktadır. Böylece, Türkiye’nin birçok projeyi Ceyhan’a yönlendirerek, burayı bir enerji ticaret merkezi veya terminali yapma gayretinde olduğu görülmektedir.³⁰⁵ Kaldı ki Ceyhan, depolama istasyonları ve büyük petrol tankerlerinin³⁰⁶ yükleme yapabilecekleri bir liman olması açısından bu görevi üslenecek kapasiteye sahiptir.³⁰⁷

göre Türkiye, Kazakistan ve Türkmenistan doğal gazının uluslararası pazarlara “tek ülkeye” bağımlı kalınmadan taşınması konusunda ısrarcıdır. Bkz. **“Turkey’s Energy Strategy”...**, ss. 5 – 6.

³⁰⁴ **“Turkey’s Energy Strategy”...**, s. 6.

³⁰⁵ Bkz. Harita 3.2.

³⁰⁶ Ceyhan limanı, özellikle en büyük rakibi Novorossisk’e kıyasla, VLCC (Very Large Crude Carrier, 200.000 – 320.000 ton) ve ULCC (Ultra Large Crude Carrier, 320.000 – 500.000 ton) olarak adlandırılan dünyanın en büyük iki tanker sınıfına hizmet verecek kapasitededir. Limanın kapasitesi ve derinlik açısından sağladığı avantajların yanı sıra, yılın her zamanı (yani mevsimsel engellere maruz kalmadan) yükleme yapılabilir. Tankerler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Thomas Immanuel Steinberg, “Asya’da Petrol Boru Hattı Oyunu”, <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=30&yazi=522> ; [31 Ocak 2007].

³⁰⁷ **“Turkey’s Energy Strategy”...**, s. 7.

Bu noktada, son olarak, Türkiye'nin enerji profiline enerji stratejisi üzerindeki etkisine de değinmekte fayda vardır. Bu konuda, ilk bakışta, ülkenin enerji gereksiniminin ancak % 27'sini kendi kaynaklarından karşılayabildiği, dolayısıyla, yönetimlerin, birçok dışalım portfolyosuna yönelmek zorunda kaldıkları görülmektedir. Şekil 3.1.'de görüldüğü gibi, 2020 yılında, en kötü senaryoya göre 222 mtep, en iyi senaryoya göre de 120 mtep enerji tüketen Türkiye³⁰⁸, en iyi senaryo gerçekleşse bile, bu dışalım portfolyolarını seçerken çok dikkatli davranmak zorundadır. Elbette ki, yönetimlerin, dışalım yönelerken kesintisiz, güvenilir, zamanında, yeterli miktarda, temiz ve ucuz enerji sağlayacak tedarikçileri tercih etmek zorunda oldukları gerçeği de

Harita 3.2.
Türkiye'nin Doğal Gaz Boru Hatları Sistemi

Kaynak: http://www.mmo.org.tr/mmo/oda_gorusleri/dogalgazpolitikolari_dosyalar/image002.jpg; [28 Şubat 2007]

göz ardı edilmemelidir.³⁰⁹

Daha önce de belirtildiği gibi, büyük elektrik enerjisi talebi, Türkiye'nin enerji stratejisini belirlerken gelecekte en çok zorlanacağı konu olacaktır. DPT-ETKB'ye göre, 2005 yılında 163 milyar Megawatt/saat (MWh) olan Türkiye'nin elektrik enerjisi üretiminin, 2010 yılında en kötü ve en iyi senaryoların ortalaması olan 225 milyar MWh'ye ve 2020'de de 440 MWh'ye yükseleceği belirtilmektedir. DPT Müsteşarı

³⁰⁸ Satman, "Türkiye'de Enerji ve Geleceği"..., s. 2.

³⁰⁹ Pamir, "Enerji Politikaları ve...", s. 68.

Ahmet Tıktık'a göre, su ve kömür kaynakları geliştirildiği ve doğal gaz çevrim santralleri de % 90 kapasite ile çalıştırıldığı takdirde elde edilecek olan 335 milyar MWh'lik elektrik üretimi, yukarıdaki öngörüler ışığında, 2014'ten itibaren yetersiz kalacaktır. Bu çerçevede, Türkiye'nin elektrik için 104,8 milyar ABD doları yatırım yapması gerekirken, doğal gaz konusunda da daha çok dışalım zorunluluğu bulunmaktadır. Elektrik üretimi için, başta taşkömürü, linyit, su, rüzgâr ve güneş enerjisi gibi kaynakların geliştirilerek tam randımanlı bir şekilde kullanılmalrı ve bunlara bir süre sonra da nükleer santrallerin eklenmesi önerilmektedir.³¹⁰

“Türkiye'nin Enerji Stratejisi” isimli rapora göre, Türkiye'nin dışa bağımlılığını azaltabilmek için, ilave olarak yurtiçi arama ve üretim faaliyetlerine hız verilmeli, rekabet ortamı yaratılarak enerji sektörünün daha etkin ve rasyonel bir şekilde faaliyet göstermesi sağlanmalıdır. Bu bağlamda, özellikle AB müktesebatına uyum sağlanması amacıyla yasal çerçevede bazı değişikliklere gidilmiş, yeni yasalar çıkartılmıştır.³¹¹ Bu yasaların, elektriğin, doğal gazın, petrolün ve Likit Petrol Gazının (LPG) yeterli, kaliteli, sürekli, düşük maliyetli ve çevreyle uyumlu bir şekilde tüketicilerin kullanımına sunulması için, rekabet ortamında özel hukuk hükümlerine göre faaliyet gösterebilecek, mali açıdan güçlü, istikrarlı ve şeffaf bir enerji piyasasının oluşturulması amacıyla çıkartıldığı belirtilmektedir. Piyasada bağımsız bir düzenleme ve denetimin sağlanması için de “Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu” (EPDK) gibi bir kurumun oluşturulması uygun görülmüştür.³¹²

Ayrıca raporda, dışalım bağımlılığının ve sera gazlarının azaltılması için yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının ön plana çıkartılmasının gerekli olduğundan bahsedilmektedir. Bu kapsamda, 2005 yılında çıkarılan “Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanun”un önemi vurgulanmaktadır. Enerji yoğunluğunu düşürerek, enerjinin etkin bir şekilde kullanımının sağlanması zorunlu olduğu vurgulanmaktadır.³¹³

³¹⁰ Satman, “Türkiye’de Enerji ve Geleceği”..., s. 2, 7, 11.

³¹¹ Bunlar Elektrik Piyasası Kanunu (2001), Doğal Gaz Piyasası Kanunu (2001), Petrol Piyasası Kanunu (2003), LPG Piyasası Kanunu (2005) ve Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanun (2005)'dur. Bkz. “Turkey’s Energy Strategy”..., ss. 10 – 11; Satman, “Türkiye’de Enerji ve Geleceği”..., s. 8.

³¹² <http://www.epdk.gov.tr/default.asp> ; [2 Şubat 2007].

³¹³ “Turkey’s Energy Strategy”..., ss. 11 – 12.

Özetle, yukarıdaki bilgiler ışığında, Türkiye'nin enerji stratejisini belirlerken göz ardı etmemesi gereken beş temel unsur olduğu görülmektedir. Birincisi, önümüzdeki yıllarda ülkenin gereksinim duyacağı enerji üretim artışı için, yerli kaynakların kullanımı öncelikli hedef olmalıdır. İkincisi, özellikle bu kaynakların daha verimli kullanımı ve dışalım yükünün hafifletilmesi için, enerji tasarrufu ve verimlilik konularına dikkat edilmelidir. Yerli kaynakların verimli kullanımı, enerji tasarrufu yapılması ve dolayısıyla dışalım yükünün azaltılması için, teknoloji geliştirmeye ve AR-GE'ye önem verilmelidir. Dördüncüsü, enerjinin sürekli, düşük maliyetli ve çevreyle uyumlu bir şekilde tüketicilerin kullanımına sunulması için, çeşitli yasal düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Son olarak, enerji kaynakları üreten ve tüketen bölgelerin ortasında stratejik bir konumda bulunan Türkiye'nin, arz güvenliğini ön planda tutarak bu avantajından yararlanmasıdır. Türkiye bu çerçevede, Hazar petrolünün Avrupa'ya Orta Doğu'dan bağımsız bir alternatif oluşturacağından hareketle, ABD tarafından ortaya atılan "Doğu-Batı Enerji Koridoru" tasarımını, enerji politikasının önemli bir unsuru olarak kabul etmiş ve çeşitli petrol ve doğal gaz boru hattı projeleri geliştirmiştir.

3.2.3. Projeler Ölçeğinde Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'ya Yönelik Enerji Politikası

Türkiye, Orta Asya ve Kafkasya'ya yönelik enerji politikası kapsamında, bir yandan Hazar enerji havzası hidrokarbon zenginliklerini uluslararası pazarlara ulaştıran ülke olmayı amaçlarken, diğer yandan da kendi enerji gereksinimini karşılamayı planlamıştır. Örneğin, BTC, Türkiye – Yunanistan Doğal Gaz Boru Hattı ve NABUCCO projeleriyle ilk etapta, petrol ve doğal gazın uluslararası pazarlara ulaştırılmasında transit ülke görevi üstlenilirken, Mavi Akım, İran – Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı gibi projeleri ise iç tüketimini karşılamak için gerçekleştirmiştir. Diğer yandan BTE ve Hazar-Geçişli Türkmenistan – Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı projelerinde ise, hem iç tüketim düşünülmüş, hem de transit ülke olmak amaçlanmıştır.

Şimdi BTC'den başlayarak, Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'ya yönelik enerji politikasını projeler ölçeğinde ele alalım.

3.2.3.1. Bakü – Tiflis – Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı

Bağımsızlığını ilan ettiği Ekim 1991 ile 1993 arasında, Ermenistan ile Dağlık

Karabağ sorunu yüzünden yaşanan çatışmalar, iç savaş ve hâkimiyet mücadeleleri yüzünden yabancı büyük petrol şirketleri Azerbaycan'da incelemeler yapsalar da yatırım planlarını sürekli ertelemişlerdi. 1992 yılı Haziran ayında cumhurbaşkanı olan Ebulfeyz Elçibey, ülkesinin içinde bulunduğu kötü durumdan ancak petrol endüstrisine yapılacak yeni ve büyük yatırımlarla kurtulabileceğine inanmıştı. Bu doğrultuda, Azerbaycan yönetimi, büyük petrol şirketleri ile Mega Proje'nin tohumlarının atıldığı çalışmalara başlamıştır. Sonuçta, Amoco, Pennzoil, BP ve TPAO'nun da katılımıyla Rusya ve İran şirketlerinin dışlandığı büyük petrol anlaşması imzalanmıştır.³¹⁴

Türkiye'nin Azerbaycan petrolünün Ceyhan'a ulaştırılıp buradan uluslararası pazarlara aktarılması konusunda Azerbaycan yönetimi nezdindeki ısrarı 9 Mart 1993'te sonuçlanmıştır. Dönemin Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel, Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin ve Azerbaycan Petrol Bakanı Sabit Bağirov'un katıldığı bir törende "Azerbaycan petrolünün boru hattıyla Türkiye üzerinden Akdeniz'e ulaştırılarak pazarlanması amacıyla Bakü-Ceyhan boru hattının kurulmasına ilişkin çerçeve anlaşması" Ankara'da imzalanmıştır.³¹⁵Bu gelişme, hiç şüphe yok ki, bölgede etkinlik mücadelesi veren iki önemli aktörü rahatsız etmiştir. ABD, boru hattının İran'dan geçmesinden rahatsızlık duyarken, Rusya ise, kendisinin saf dışı bırakıldığı düşüncesindedir.

Çerçeve anlaşmasının imzalanmasından kısa bir süre sonra, Azerbaycan'a yönelik saldırılarını sürdüren Ermenistan askeri birliklerinin 2 Nisan 1993'de Kelbecer şehrini işgali etmesi, Türkiye açısından o dönem için Bakü-Ceyhan planlarının rafa kalkacağını gösteren ilk gelişmedir. Kelbecer'in işgalinden 15 gün sonra, Turgut

³¹⁴ Faruk Arslan'ın iddiasına göre, dönemin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile İzmir'de bir otel odasında bir araya gelen Elçibey, Hazar petrolünün Türkiye'ye taşınması konusunda Özal'ın boru hattının geçmesini istediği güzergâhı şaşkınlıkla karşılamıştır. Özal'ın harita üzerinde izah ettiği güzergâh, Ermenistan'ın yanı sıra, Nahçıvan ve İran'dan da geçmektedir. Arslan'a göre, Özal'ın planı şudur: Boru hattı ile İran'daki Azerilerin özgürlüğü desteklenecek, böylelikle İran, Ermenistan'a verdiği desteği çekerek Ermenistan'ı Azerbaycan'ın karşısında yalnız bırakacaktır. Faruk Arslan ayrıca, bu görüşmede Elçibey'in Hazar petrolünün Ceyhan'a nakledilmesini kabul ettiğini ve anlaşmada Türkiye'ye % 30 pay vermeyi benimsediğini, bunun karşılığında da Ermenistan ile yaptıkları savaşta Türkiye'nin desteğini almayı beklediğini belirtmektedir. Bkz. Arslan, **Hazar'ın Kurtlar Vadisi...**, ss. 125, 127 – 128. O dönemde, yabancı petrol şirketlerinin görüşmeler sırasında masaya getirdikleri diğer bir konu da PKK sorunuydu. Petrol şirketlerine, Türkiye tarafından sürekli, tesis edilecek boru hatlarının güvenliğinin Türkiye'nin garantisi altında olduğu vurgulanıyordu. Aynı zamanda, Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan çatışmaların devam etmesi, mesafeyi artırıp, maliyeti yükseltse de, Ermenistan seçeneğinin yerini bir süre sonra Gürcistan'ın almasını sağlanmıştı. Bkz. Sarıbrahimoğlu, **Gizli Belgelerle Boru...**, s. 102.

³¹⁵ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1993/mart1993.htm> ; [7 Şubat 2007].

Özal'ın şüpheli ölümü ve Elçibey'in Rusya Federasyonu askerlerinin Azerbaycan topraklarını terk etmesini istemesi, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde bir dönemin sona erişini işaret etmektedir. Çünkü Rusya askerleri Azerbaycan topraklarını terk ederken silahlarının büyük bölümünü Albay Suret Hüseyinov'a bırakmışlar, Hüseyinov da yaklaşık bir hafta sonra Elçibey yönetimini eline geçen bu askeri güç sayesinde devirmiştir.³¹⁶

Elçibey'in ardından iktidara gelen Haydar Aliyev'in, ilk büyük siyasi hamlesi 20 Eylül 1994'te BP'nin başını çektiği uluslararası bir konsorsiyumla "Yüzyılın Anlaşması"nı imzalamak olmuştur.³¹⁷ Kaldı ki Aliyev, iktidarının ilk günlerinde Türkiye ile yapılan petrol anlaşmasını iptal etmiş, bu arada Bakü'de Azerbaycan petrolünün geleceği üzerine yabancı şirketler ve Azerbaycan yönetimi arasında yapılan görüşmeler sonucunda, petrolün Bakü-Ceyhan yerine Rusya'nın Novorossisk limanından Boğazlar aracılığıyla uluslararası pazarlara ulaştırılmasına yönelik kararlar alınmıştır.³¹⁸ O dönemde, Türkiye'nin Azerbaycan petroleri konusunda yıllarca sürecektir tutarsız siyasi hamleleri de başlamıştır. Öyle ki, stratejisini sadece Elçibey'in verdiği sözler üzerine kuran Ankara, Aliyev'in iktidara gelmesi durumunda ne yapacağını şaşırmıştır. Birçok konuda olduğu gibi, Orta Asya ve Kafkasya ülkelerinin Sovyet döneminden miras kalan iç dinamiklerini yeterli ölçüde kavrayamayan ve istikrarsız siyasi yaşamlarına karşı yeni stratejiler geliştirebilecek çabukluğu gösteremeyen Ankara'nın, zaten sık sık değişen hükümetleri ve bürokratları da bu konuda strateji belirleme imkânına sahip olamamışlardır. Örneğin, dönemin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Ersin Faralyalı, bölgeyi bir kez bile ziyaret etmezken, BOTAŞ Genel Müdürü Mete Göknel ise, Aliyev yönetiminin Türkiye ile yapılan anlaşmayı iptal etmesini şiddetle eleştirmiştir. Ayrıca, daha önce de belirttiğimiz gibi, Rusya Federasyonu'nu bu konuda da dışlanmaya çalışılması stratejik bir hata olarak yorumlanmıştır.³¹⁹

³¹⁶ Arslan, **Hazar'ın Kurtlar Vadisi...**, ss. 139 – 142. Bu noktada şunu da belirtmek gerekir: Türkiye ve dünya kamuoyunda, sık sık Turgut Özal'ın Azerbaycan petrolünün Türkiye üzerinden pazarlanması konusundaki planları yüzünden Rusya istihbaratı tarafından zehirlendiği dile getirilmiştir. Aynı şekilde, Elçibey'in Hüseyinov tarafından darbeyle devrilmesinin arkasındaki nedenin de Türkiye ile girilen ve Rusya'yı dışarıda bırakan petrol pazarlığı olduğu vurgulanmaktadır.

³¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sarıbrahimoğlu, **Gizli Belgelerle Boru...**, ss. 137 – 139. Aliyev'i iktidara getiren darbenin arkasında BP ve Amoco şirketlerinin olduğu iddia edilmiştir. Bkz. Arslan, **Hazar'ın Kurtlar Vadisi...**, s. 146.

³¹⁸ Arslan, **Hazar'ın Kurtlar Vadisi...**, ss. 154 – 155.

³¹⁹ Sarıbrahimoğlu, **Gizli Belgelerle Boru...**, ss. 24, 28.

O dönemde Türkiye'nin aleyhine olacak birçok gelişme ardı ardına gerçekleşmiştir. Örneğin, Aliyev, vekâleten yürüttüğü cumhurbaşkanlığı makamına seçimle gelip iktidarını pekiştirmeden tam iki gün önce, 1 Ekim 1993 tarihinde, kendisine yönelik bir suikast girişiminde bulunulduğunu açıklamış ve yakalanan üç zanlıdan birinin üzerinden Türkiye Cumhuriyeti pasaportu çıkmıştır. Bu kişinin Erzurum nüfusuna kayıtlı Hasan Tok olduğunun anlaşılması üzerine, Türkiye-Azerbaycan ilişkileri çıkmaza sürüklenmiş ve Türkiye petrol pazarlığından dışlanmıştır.³²⁰

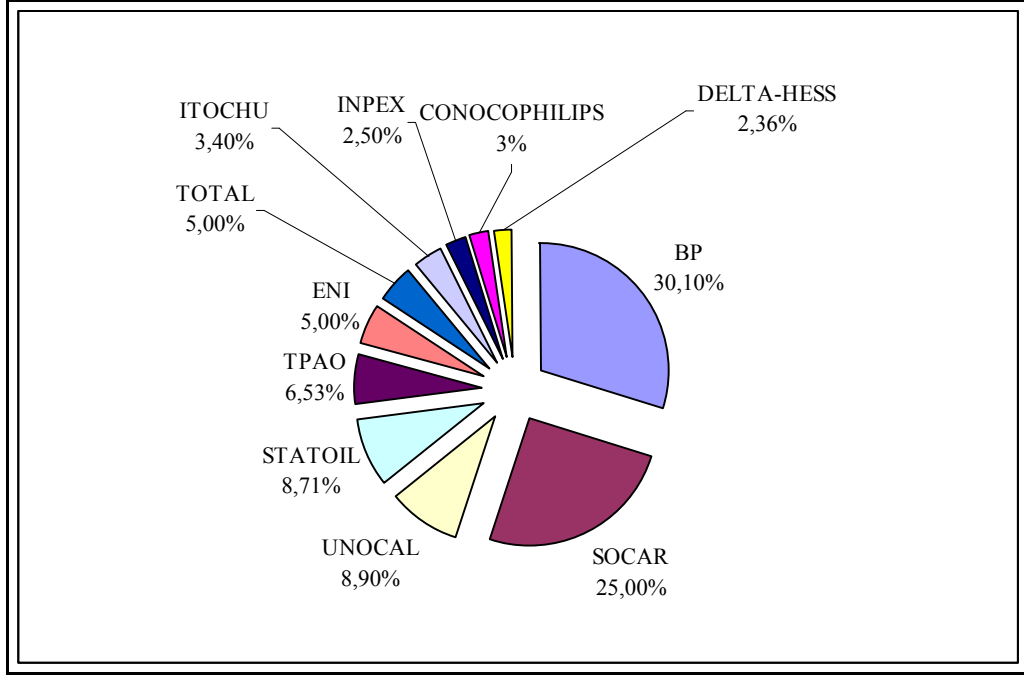
Bu gelişmelerin ardından, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde yaşanan gerginliği giderme yolunda ilk adım, yaklaşık beş ay sonra 8 Şubat 1994'te atılmıştır. Aliyev'in Ankara ziyareti esnasında "Dostluğun ve Çok Yönlü İşbirliğinin Geliştirilmesi"ne ilişkin bir anlaşma imzalanmıştır. Bu ziyaretin Türkiye'yi en çok rahatlatan tarafı, Azerbaycan petrollerinin Türkiye üzerinden uluslararası pazarlara ulaştırılması konusundaki eski anlaşmaların geçerli olduğunun doğrulanmasıdır.³²¹

Aliyev'e göre, Azerbaycan'da sular durulur durulmaz artık Azerbaycan petrollerini pazarlamanın zamanı gelmiştir. Azerbaycan devlet petrol şirketi SOCAR ile aralarında TPAO'nun da bulunduğu 11 yabancı petrol şirketinden oluşan AIOC konsorsiyumunun imzaladığı Yüzyılın Anlaşması, ülke tarihinde bir dönüm noktasıdır. Ne var ki, Türkiye'nin petrol şirketi TPAO'nun bu konsorsiyumda ancak % 1,75'lik³²² bir payla temsil edilmesi bazı resmi çevreler tarafından büyük bir zafermiş gibi lanse edilirken, bu oranın Elçibey döneminde telaffuz edilen % 30'luk payın yanında devede kulak kalışı kamuoyunda tartışmalara neden olmuştur.

³²⁰ Arslan, **Hazar'ın Kurtlar Vadisi...**, s. 155.

³²¹ Arslan, **Hazar'ın Kurtlar Vadisi...**, s. 158.

³²² 7 Şubat 1995'te AIOC konsorsiyumuna yeni şirketlerin katılmasına ve mevcut ortaklara düşen payların yeniden düzenlenmesine karar verilmiş ve bu düzenlemeler çerçevesinde SOCAR'ın hissesinden % 5'lik payın TPAO hissesine eklenmesi benimsenmiştir. Bkz. H. Yurdakul Yiğitgüden, "Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi ve Gelişimi", **Dünya Enerji**, Yıl: 1, Sayı: 3, Ocak 2001, s. 16. Ayrıca konsorsiyumdaki şirket payları için bkz. Şekil 3.4.

Şekil 3.4.

AIOC Konsorsiyumunda Şirket Payları

Kaynak: <http://www.botas.gov.tr/projeler/tumprojeler/btc.asp> ; [10 Şubat 2007]

Dönemin ABD Ankara Büyükelçisi Marc Grossman, anlaşmanın imzalanmasının ardından 31 Ocak 1995'te yaptığı basın toplantısında, ülkesinin Hazar petrollerinin uluslararası pazarlara ulaştırılması konusunda birden fazla hattın kullanılmasına destek vereceğini belirtmesine rağmen, Türkiye'de iktidarda olan Doğru Yol Partisi (DYP) – Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) koalisyon hükümeti bu konuyu iç politika malzemesi yaparak ABD'nin yalnızca Ceyhan güzergâhına destek verdiğine dair açıklamalarda bulunmuştur.³²³Oysa ki, projenin temeli ancak 2002 yılının son aylarında atılmış ve 2006 yılının Haziran ayında hat işletmeye açılabilmiştir.

O esnada Türkiye'de, boru hatları politikası konusunda söz sahibi olan kurumlar arasında da bir "yetki kavgası" yaşanmıştır. BOTAŞ ve TPAO, sözlerinin dinlenmemesinden yakınırken, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı ve Başbakanlık arasındaki yetki kavgasının dozajı her geçen gün artmıştır. Bu yetki kavgasının baş aktörleri, Anavatan Partisi'nden (ANAP) daha sonra milletvekili seçilecek olan BOTAŞ Genel Müdürü Hayrettin Uzun, bir dönem Dışişleri Bakanlığı da yapan dönemin Başbakanı Tansu Çiller'in Hazar petrollerinde eşgüdümü sağlamakla

³²³ Sarıbrahimoğlu, **Gizli Belgelerle Boru...**, s. 31.

görevli baş koordinatörü Emre Gönensay ve Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Veysel Atasoy'dur. Uzun, o dönemde, Başbakanlığa bağlı koordinatörlük makamının işlerlik kazanmasıyla, başında bulunduğu kurum ve bağlı olduğu bakanlığın, *by-pass* edilerek, Emre Gönensay, Dışileri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Temel İskit ve TPAO çalışanı (daha sonra TPAO Genel Müdür Yardımcısı) A. Necdet Pamir'in ülkenin boru hatları politikası üzerinde "tek söz sahibi" gibi hareket etmelerinden yakınmaktadır.³²⁴

Türkiye'de bu yetki kavgası sürerken, 17 Mart 1995'te, Türkiye ve Azerbaycan'ın arası tekrar açılmıştır. Bunun nedeni, Azerbaycan OMON³²⁵ Birlikleri Komutanı Ruşen Cevadov'un Aliyev'e karşı düzenlediği darbe girişimine Türkiye'nin de adı karışmasıdır. Türkiye, Azerbaycan eski Cumhurbaşkanı Ayaz Muttalibov, eski Başbakan Suret Huseyinov ve OMON birlikleri kumandanı Ruşen Cevadov ve Elçibey'in iştirakiyle yapılacak darbeye destek olmakla suçlanmış, Milli İstihbarat Teşkilatı'nın (MİT) darbecileri eğittiği iddia edilmiştir. Dönemin Türkî Cumhuriyetlerle ilişkilerden sorumlu Devlet Bakanı Ayvaz Gökdemir'in zımni desteğini alan Türkiye vatandaşı Acar Okan ve Kamil Yüceoral'ın da darbeciler arasında adlarının geçtiği Azerbaycan makamları tarafından saptanmıştır.³²⁶ Bu durum, Aliev'i son derece rahatsız etmiş ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı yakın dost olarak gördüğü Demirel'e darbenin baş sorumlusu namıyla Başbakan Çiller'i şikâyet etmiştir. Demirel'in önceden

³²⁴ Sarıbrahimoğlu, **Gizli Belgelerle Boru...**, ss. 33 – 34.

³²⁵ Rusça *Otryad Militsii Osobogo Naznacheniya*'nın kısaltması olan bu sözcük, 1979'da Sovyetler Birliği'nde kurulan ve Sovyet ardılı cumhuriyetlerde varlığını devam ettiren bir milis gücünün adıdır. Rehine kurtarma, isyan, terör eylemleri gibi olaylarda kullanılan bu birlikler, sık sık aşırı güç kullanmaları ve yolsuzluklara adlarının karıştığı gerekçesiyle eleştirilmektedir. Bkz. <http://www.specialoperations.com/Foreign/Russia/MVD.htm> ; [10 Şubat 2007].

³²⁶ Susurluk skandalı olarak anılan ve bir trafik kazasının ülke gündemine taşıdığı "siyasetçi-polis-mafya" üçgeni çerçevesinde vuku bulan suç kapsamındaki olaylar silsilesinin bir kolu da Azerbaycan'daki Cevadov darbesine uzanmaktadır. Başbakanlık Teftiş Kurulu Başkanı Kutlu Savaş tarafından hazırlanan Susurluk Raporu'nda, ikili ilişkileri zedeler gerekçesiyle Azerbaycan darbesine ilişkin bilgiler çıkarılsa da, MİT mensubu TİKA görevlisi Ferman Demirkol ile işadamı Kenan Gürel'in (Cevadov'un damadı) darbeye adının karıştığı, MİT Bakü Temsilcisi Ertuğrul Güven'in ve Din Hizmetleri Müşaviri Abdülkadir Sezgin'in de olayda ihmal, kusur ve tertibi olduğu belirtilmiştir. Raporda ayrıca, MİT'in yanı sıra Emniyet'in de devrede olduğu, Özel Harekât mensuplarının Azerbaycan'ın muhtelif bölgelerinde gruplara eğitim verdiği, patlayıcı ve silah taşıdıkları, Ferman Demirkol'un Elçibey ile yeni yönetimde görev alacak kişileri tartışıp bir liste oluşturduğu, kendisinin de Cumhurbaşkanı Yardımcısı olmayı istediği belirtilmektedir. Bkz. Hasan Aydın, "İşte Bakü Darbesi", <http://www.milliyet.com.tr/1998/02/19/t/siyaset/siy0.html> ; [10 Şubat 2007]. Ayrıca, darbecileri eğiten kişilerin başında Susurluk skandalının ünlü isimleri Abdullah Çatlı, Özel Harekât Dairesi Başkanvekili İbrahim Şahin, Emniyet Genel Müdürlüğü Müşaviri Korkut Eken ve Özel Timci polis memuru ve "Kumarhaneciler Kralı" olarak tanınan Ömer Lütfi Topal cinayeti sanığı Ayhan Çarkın oldukları iddia edilmektedir. Bkz. Arslan, **Hazar'ın Kurtlar Vadisi...**, ss. 175 – 176; Gareth M. Winrow, **Turkey and the Caucasus, Domestic Interests and Security Concerns**, London: Royal Institute of International Affairs, 2000, s. 39.

Aliyev'i arayarak darbe girişimini bildirmesi, skandalın boyutunu biraz küçültse de, Türkiye'nin Azerbaycan'ın içişlerine müdahale etme çabasında oluşu, Aliyev yönetimini Ankara'ya karşı derin bir güvensizliğe itmiş, petrol pazarlığında Türkiye'nin işini zora sokmuştur.³²⁷

Aliyev'e karşı gerçekleştirilen darbe girişiminin hemen ardından, Türkiye'nin Bakü-Ceyhan tezine rakip olacak Bakü-Supsa petrol boru hattının gündeme gelmesi Ankara'yı yeniden zor durumda bırakmıştır. AIOC üyeleri, Haziran 1995 tarihinde, Azeri-Çıralı-Güneşli sahalarından ilk yıllarda üretilecek ham petrolün (erken üretim petrolü) mevcut altyapının (Bakü-Novorossisk güzergâhı) kullanımı ile ihraç edilmesine karar vermiştir. Türkiye, Ağustos 1995'te, petrolün kısa bir süre sonra Bakü-Ceyhan'a rakip olacak "Batı güzergâhı" üzerinden Gürcistan'ın Supsa ihraç terminaline ulaştırılmasını içeren bir teklif sunmuştur.³²⁸ Bu teklifin öncesinde, Türkiye, erken üretim petrolünün Rusya'nın Novorossisk limanından (Kuzey güzergâhı) ihraç edilmesini engellemek için, Gürcistan'ın Batum limanına destek vermiştir.³²⁹ Ankara Batum'u desteklerken, arka planda, bu limandan çok az bir yatırımla yılda en fazla 5 milyon ton erken üretim petrolü taşınabileceğini, limanın kapasitesinin artırılması teknik açıdan mümkün olmadığından ileride üretilecek ana üretim petrolü için (Ceyhan) engel oluşturmayacağını hesaplamıştır.³³⁰

Ne var ki kısa bir süre sonra, Türkiye'nin korktuğu başına gelmiş, ABD menşeli Brown&Root şirketinin erken üretim petrolünün Batı'ya taşınması konusunda Batum yerine Gürcistan'ın Supsa limanının daha ekonomik ve elverişli olacağı tezini ortaya atan bir rapor hazırlaması Ankara'yı karıştırmıştır. Öyle ki, BOTAŞ yetkililerine göre, Supsa'da inşa edilecek, yılda 10 – 15 milyon ton kapasiteli bir terminal ileride yılda 25 milyon ton taşıyacak Bakü – Ceyhan petrol boru hattını bir hayale dönüştürebilecektir.³³¹ AIOC Konsorsiyumunun Ekim 1995'te erken petrol üretiminin Supsa ve Novorossisk üzerinden iki hat halinde ihraç edileceğini kararlaştırması

³²⁷ Arslan, **Hazar'ın Kurtlar Vadisi...**, ss. 173 – 175; Sarıbrahimoğlu, **Gizli Belgelerle Boru...**, ss. 37 – 39.

³²⁸ Yiğitgüden, "**Bakü-Tiflis-Ceyhan...**", s. 26.

³²⁹ Azerbaycan erken üretim petrolünün Batum limanı üzerinden Karadeniz'e açılacak tankerlerle çevre için tehlike oluşturacak Türkiye Boğazlarından geçerek uluslararası pazarlara ulaşacak olması fikri Türkiye kamuoyunda tepkiyle karşılanmıştır.

³³⁰ Sarıbrahimoğlu, **Gizli Belgelerle Boru...**, ss. 51 – 52.

³³¹ Sarıbrahimoğlu, **Gizli Belgelerle Boru...**, s. 53.

üzerine, uzun bir süre ana ihraç boru hattının inşasına gerek duyulmayacağı da belli olmuştur.³³²

Bu gelişmenin yanı sıra, BOTAŞ'ın kamuoyunun dikkatini çektiği bir konu daha vardır: Bakü-Ceyhan'a akıtılması düşünülen, projeyi anlamlı ve getirimli kılacak olan Kazak petrolünün geleceği. Çünkü eğer proje gecikecekse, Tengiz petrolünün nakli konusunda sıkıntı yaşayan Chevron şirketinin yeni bir boru hattına gereksinimi olacak ve Ceyhan üzerinden Kazak petrolünün pazarlanması olasılığı zayıflayacaktır. Kaldı ki, kısa bir süre sonra, BOTAŞ'ın bu çekincesi gerçekleşmiş ve Nisan 1996'da Chevron, CPC konsorsiyumu ile anlaşarak, Tengiz petrolünün bu hat üzerinden Novorossisk limanına ulaştırılmasını benimseyen bir anlaşmanın altına imza atmıştır. Bu konuda, BOTAŞ'ın ve bazı Dışişleri yetkililerinin tüm uyarılarına rağmen, özellikle Başbakan Çiller ve Dışişleri Bakanı Deniz Baykal'ın, Emre Gönensay, Temel İskit ve A. Necdet Pamir gibi bürokratların da etkisinde kalarak Supsa'yı Türkiye'nin teziymiş gibi savunmaları, esasında Türkiye'nin Ceyhan tezine büyük zarar vermiştir. Bunun yanı sıra, Türkiye'nin Çeçenistan'daki olaylar yüzünden Novorossisk'in hizmet veremeyeceği yönündeki tezi de, Rusya tarafından gerek Çeçenistan yönetimiyle anlaşarak, gerekse sorunlu Grozni bölgesi Mohaçkale'de *by-pass* edilerek çözülmüştür. Ayrıca, ABD'li petrol devlerinin Kuzey hattından (Novorossisk) yapılacak petrol dışsatımının güvenilirliği konusundaki endişeleri, Supsa projesinin hazırlayıcısı olurken, Türkiye'nin ABD nezdindeki girişimleri, hem şirketlerini kollamak isteyen, hem de Rusya dışı alternatiflere her zaman sıcak bakan Washington tarafından dikkate alınmamıştır. Sonuçta, Ekim 1995'te AIOC Yönetim Kurulu'nun Azerbaycan erken üretim petrolünün eşzamanlı olarak Batı ve Kuzey hatlarından akıtılmasını karara bağlamasıyla, kapasitesi arttırılmaya son derece uygun bu iki hattın aynı zamanda ana üretim hattı gibi çalışabilmesine imkân tanınmıştır.³³³

24 Aralık 1995 genel seçimleri sonrasında ise, Türkiye, dört yıl sonraki genel seçimlere kadar dört farklı hükümet tarafından yönetilecek ve sık sık değişen hükümetler, ülkenin Hazar petrolü ve Bakü-Ceyhan politikasına zarar verecektir. Öyle ki, 28 Haziran 1996'da Necmettin Erbakan'ın başkanlığında kurulan Refah Partisi (RP) – DYP hükümeti, Çiller'in Dışişleri Bakanı olmasına rağmen, görevde kaldığı bir yıl

³³² Yiğitgüden, “Bakü-Tiflis-Ceyhan...”, s. 26.

³³³ Sarıbrahimoğlu, **Gizli Belgelerle Boru...**, ss. 54, 56 – 59, 67 – 70. Önce Novorossisk hattı 1997 yılı sonunda, sonra da Supsa hattı 1999 Nisan'ında, hizmete alınmıştır.

zarfında Bakü-Ceyhan konusunda hiçbir adım atmayacaktır. Aynı dönemde, ABD'nin İran ve Libya Yaptırımları Yasası çerçevesinde İran'da Amerikan şirketlerine hidrokarbon endüstrisine yirmi milyon doların üzerinde yatırım yapmalarını yasaklaması ve diğer ülkeleri de benzer yaptırımlar getirmeleri konusunda teşvik etmesine karşın, Başbakan Erbakan'ın bu iki ülkeye yönelik ticari girişimleri ve İran ile Türkmenistan gazı konusunda anlaşma imzalaması, ABD'nin tepkisini çekmiştir.

Aynı dönemde, Harp Akademileri Komutanlığı'nca 1996 Mart ayında yayımlanan "Petrostrateji" adlı kitapta da, Türkiye'nin Bakü-Ceyhan konusundaki politikası masaya yatırılmıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK), "*Bakü-Ceyhan hattının gerçekleşmesinin zor*" olduğu görüşünden yola çıkarak, "*Bakü-Ceyhan boru hattının gerçekleşme ihtimali hiç de yazıldığı ve çizildiği gibi kolay olmayacaktır. Konsorsiyum içinde % 17'lik paya sahip İngiliz petrol şirketi BP,³³⁴ Rusya'nın ısrar ettiği Karadeniz ve Boğazlar güzergâhını daha ekonomik bularak, petrolde İngiliz-Rus ittifakına yöneldiler. Aynı ittifakın ABD şirketleri ile Rusya arasında gerçekleşmeyeceğinin hiçbir garantisi yoktur. Türkiye her an devre dışı bırakılabilir*" açıklamasını yapmıştır.³³⁵

1997 yılına gelindiğinde Bakü-Ceyhan projesini adeta rafa kaldıran Refah-Yol iktidarının sona erdiği 30 Haziran 1997 tarihinden kısa bir süre önce 17 Haziran'da, AIOC tarafından Supsa hattının, Azerbaycan petrolerini taşıyacak "ana boru hattı için en ucuz seçenek" olarak ilan edilmesi, TSK'nin "*Türkiye her an devre dışı bırakılabilir*" öngörüsünü haklı çıkarmıştır. AIOC aynı zamanda, Karadeniz üzerinden dağıtım yapacak Supsa ve Novorossisk hatlarının Türkiye Boğazlarından serbest geçişe bağımlı olmaları nedeniyle Boğazları *by-pass* edecek Burgaz/Bulgaristan Aleksandrapolis (Dedeağaç)/Yunanistan güzergâhını da değerlendireceğini açıklamıştır. Böylelikle, Türkiye'nin Ceyhan'ı Hollanda'nın Rotterdam limanı gibi dünya petrol fiyatını belirleyen bir borsa merkezi yapma yönündeki hayali o dönem için rafa kalkmıştır.³³⁶

III. Mesut Yılmaz Hükümeti'nin Haziran 1997'de iş başına gelmesiyle, Bakü-Ceyhan konusunda kaybettiği zamanı telafi etme arayışına giren Türkiye, Dünya

³³⁴ 1998'deki BP – Amoco evliliğinden sonra, Amoco'nun da hisselerini alan BP % 30,10'luk payla konsorsiyumdaki en büyük hissedar konumuna yükselmiştir. Bkz. Şekil 3.4.

³³⁵ Sarıbrahimoğlu, **Gizli Belgelerle Boru...**, s. 113.

³³⁶ Sarıbrahimoğlu, **Gizli Belgelerle Boru...**, ss. 117 – 118.

Bankası'ndan aldığı kredi ile Alman PLE şirketine bir fizibilite raporu hazırlatmıştır. Söz konusu fizibilite etüdünde, projenin teknik ve ekonomik yapılabilirliği irdelenmiş; bunun yanı sıra finansal ve hukuki yapılanmaya yönelik çeşitli model önerilerine de yer verilmiştir. Ayrıca detaylı bir Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) Etüdü hazırlanmıştır.³³⁷Türkiye, BTC'nin fizibilite çalışmaları ile uğraşırken, ABD'de Başkan Clinton Hazar Bölgesi özel temsilciliğine Büyükelçi Richard Morningstar'ı atamıştır. Böylece, Washington yönetimi, Hazar politikasına açıklık getirme yoluna giderek, Azerbaycan ve Orta Asya petrol ve doğal gaz kaynaklarını Rusya Federasyonu'nun tekeline bırakmaya niyetli olmadığı belli etmiş, Ceyhan projesinin sonuçta gerçekleşeceği duyurmuştur.³³⁸

Öyle ki, ABD'nin bu konudaki girişimleri Enerji Bakanı Bill Richardson'un şahitliğinde Ekim 1998'de imzalanan Ankara Deklarasyonu'nda ilk meyvesini vermiş, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan ve Özbekistan cumhurbaşkanları nezdinde BTC'nin ana petrol boru hattı olarak gerçekleştirileceği teyit edilmiştir.³³⁹ Ancak bu noktada, devlet başkanlarının projeyi gerçekleştirme konusundaki isteklerinin yeterli olmadığını vurgulamak gerekir. Nihayetinde, son sözü yine petrol şirketleri söyleyecektir.

Diğer yandan, 1998 yılı Türkiye için bazı olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir. Konsorsiyumda yer alan petrol şirketleri sürekli olarak BTC'nin maliyetinin yüksekliğinden yakınırken, petrol fiyatlarının yıl içerisinde 12 ABD dolarına kadar gerilemesi, zaten çıkarım maliyeti yüksek olan Azerbaycan petrolünün uluslararası pazarlara sevkiyatını zorlaştırmıştır. Bu esnada, konsorsiyumun iki büyük ortağı BP ve Amoco birleşme kararı alarak konsorsiyumdaki en büyük paya sahip şirket konumuna yükselmiş, petrol nakil güzergâhının seçiminde inisiyatifi ellerine almalarının yanı sıra, birleşme işleminin uzun süreceğini belirterek ana üretim boru hattı seçimi de ertelemişlerdir. Ayrıca BP (birleşmeden bir süre sonra sadece BP isminin kullanılmasında karar kılınmıştır), BTC'nin ana üretim hattı seçilmesi konusunda çeşitli bahaneler ileri sürerek, hattın yapımını engelleyici bir tutum takınmıştır. BP yetkilileri

³³⁷ Cenk Pala, "Türkiye'nin Avrasya Boru Hatları Macerası", (Yayınlanmamış Makale), 24 Aralık 2005, s. 17.

³³⁸ John Grennan, "From Pipe Dream to Pipeline: The Realization of the Baku – Tbilisi – Ceyhan Pipeline", http://www.ksg.harvard.edu/news/news/2003/pipeline_051503.htm ; [15 Kasım 2006].

³³⁹ Arslan, **Hazar'ın Kurtlar Vadisi...**, ss. 255 – 256.

tarafından, Bakü-Supsa hattının az bir maliyetle kapasitesinin yükseltilip ana üretim hattı gibi çalışabileceği ve nakil gereksinimini karşılayabileceği belirtilmiştir.³⁴⁰

Bu gelişmeden kısa bir süre sonra, BP önderliğindeki AIOC, projenin gerçekleştirilmesi için, beş şart ileri sürerek Ankara'dan bunları kabul etmesini beklemiştir. Bu şartlar, hattın kimin tarafından finanse edileceğinin açıklığa kavuşturulması, Türkiye'nin ek maliyet güvencesi vermesi, BOTAS'ın proje ile ilgili başlangıcından bitim tarihine kadar geniş bir fizibilite raporu sunması, hattan taşınacak petrol için alınacak transfer ücretinin netleştirilmesi ve hatta petrol garantisinin verilmesidir. Bu çerçevede, yıllardır peşinde koştuğu projeyi gerçekleştirmek için Türkiye'nin 3 milyar ABD doları ve 50 milyon ton petrol garantisi bulması gerekmiştir.³⁴¹ AIOC'nin Türkiye'den sürekli tavizler istemesi karşısında, Ankara tek çıkar yol olarak petrol şirketlerine söz geçirebilecek belki de tek kişi olan Haydar Aliyev ile ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiş, geçmişte yaşanan sıkıntıları unutturmaya çalışmıştır. Aliyev'in 18 Ocak 1999'da Ankara'ya gelerek Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nde (GATA) kalp yetmezliği teşhisiyle tedavi altına alınması ve kendisiyle yakından ilgilenen Cumhurbaşkanı Demirel ile Türkiye'ye can borcu olduğu açıklaması, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde kötü gidişe “dur” diyerek, bir dönüm noktası olmuştur.³⁴²

Nihayetinde, BTC projesinin resmîyet kazanmasına yönelik çerçeve anlaşması niteliğindeki “Hükümetlerarası Anlaşma” 18 Kasım 1999'da İstanbul'da yapılan AGİT Zirvesi'nde Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Gürcistan Cumhurbaşkanı Eduard Şevardnadze tarafından ABD Başkanı Bill Clinton'un şahitliğinde imzalanmıştır. “Anahtar Teslim Müteahhitlik Anlaşması” ve “Hükümet Garantisi Anlaşması” da bu tarihte parafe edilmiştir. Zirvede ayrıca, Türkiye, Kazakistan, Azerbaycan ve Gürcistan arasında imzalanan İstanbul

³⁴⁰ Arslan, **Hazar'ın Kurtlar Vadisi...**, ss. 260 – 261, 263.

³⁴¹ Arslan, **Hazar'ın Kurtlar Vadisi...**, ss. 264 – 266.

³⁴² Aliyev'in bu rahatsızlığının sebebinin doğal nedenler değil, bir suikast olduğu söylenmiş ve suikastın arkasında Rusya istihbaratının olduğu iddia edilmiştir. İddia sahiplerine göre, NATO ile yakın ilişkiler kuran, örgüte üye olmayı ve topraklarında üs vermeyi düşünen Aliyev, yönetimi Rusya'nın kırmızı çizgilerini çiğnemiştir. Daha sonra, zehirlendiğini anlayan Aliyev, Demirel'i arayarak yardım istemiş ve apar topar Ankara'ya getirilerek vücudu zehrin etkisinden arındırılmıştır. Bkz. Arslan, **Hazar'ın Kurtlar Vadisi...**, ss. 205 – 206.

Deklarasyonu ile Kazakistan petrolünün BTC hattına verilmesi konusunda niyet beyanında bulunulmuştur.³⁴³

18 Kasım'da projenin gerçekleşmesi yönünde atılan bu büyük adımın arkasında sadece Türkiye ve Azerbaycan'ın kararlılığı ve ABD'nin desteği olduğunu söylemek yetersiz olacaktır. Elbette ki, konsorsiyum başkanı olan ve projenin gerçekleşmesi yolunda sürekli pürüzler çıkaran BP'nin de ikna edilmesi gerekmiştir. BP'nin projeye karşı takındığı olumsuz tavrını değiştirip, Supsa hattının kapasitesini artırma yönünde bir adım atmamasının arkasında pek çok neden vardır. Bunların ilki, 1998'de son yılların en düşük seviyesine inen petrol fiyatlarının tekrar yükselişe geçmesidir. İkincisi, Kazakistan'ın hat için petrol garantisi vermesi ve Azerbaycan'ın petrol üretiminde son yıllarda görülen kayda değer artıştır. Üçüncüsü, Azerbaycan'ın Şahdeniz sahasında önemli miktarda doğal gaz bulan BP'nin, bu gazı, doğal gaz zengini olan bir bölgede sadece Türkiye'ye pazarlama şansının bulunmasıdır. Şahdeniz gazını BTC'ye paralel bir hatla Erzurum'a getirip, BTC'yi anlamlı kılacak ve maliyetini azaltacak bir projenin altına imza atmak isteyen BP yönetimi, BTC'yi destekleme ön koşuluyla Şahdeniz gazını Türkiye'ye pazarlama teklifini getirmiştir.³⁴⁴ Nitekim BP'nin, Türkiye pazarında (özellikle Türkiye LPG pazarı) önemli yatırımlarının bulunmasının da BTC'ye yeşil ışık yakmasında payı olduğu vurgulanmaktadır. Son olarak Türkiye'nin ek maliyet ve gecikme için garanti vermesi de, BP'nin inadının kırılmasında etkili olmuştur.³⁴⁵

³⁴³ Yiğitgüden, "**Bakü-Tiflis-Ceyhan...**", s. 27.

³⁴⁴ Şahdeniz konsorsiyumunda payı bulunan Batılı şirketlerin buradan elde edilecek gazı Türkiye dışında bir ülkeye satma imkânının olmaması sonucunda, ABD yönetiminden bu konuda "ricada" buldukları ve Washington'un Şahdenizi için doğrudan devreye girdiği ve Türkiye'den bu gazı almasını istediği iddia edilmiştir. 1999'daki AGİT Zirvesi'nden birkaç ay önce, İzmir Efes Oteli'nde bu konuda gizli bir toplantının yapıldığı söylenmektedir. Bu iddianın sahiplerine göre, toplantıyı Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı düzenlemiş ve konsorsiyumdaki hissedar şirketlerin temsilcileri bir bir İzmir'e gelmiştir. Şirketlerin ABD yönetimini de devreye sokarak Şahdeniz gazını Türkiye'nin alması için yaptığı baskı toplantıya konu edilmiş ve dönemin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Cumhur Ersümer'in "*Tamam, biz bu gazı alırız. Ama siz de Bakü-Ceyhan anlaşmasının imzalanmasını sağlayın. Projede hiçbir sorun yaşanmasın*" dediği iddia edilmiştir. Bkz. Gazel, **Mavi Akım: Avrasya'da...**, s. 253.

³⁴⁵ Arslan, **Hazar'ın Kurtlar Vadisi...**, ss. 284 – 286.

Böylece, AGİT Zirvesi'nden yaklaşık bir yıl sonra, projenin fiilen yaşama geçirilmesi yolunda ilk adımı atılmış ve “temel mühendislik” çalışmasına 15 Kasım 2000 tarihinde başlanmıştır.³⁴⁶Daha sonra, 19 Haziran 2001'de başlayan “detay mühendislik” çalışması 18 Haziran 2002'de bitirilmiş, 10 Eylül 2002'de de inşa

Harita 3.3.
BTC Ham Petrol Boru Hattı

Kaynak: <http://www.btc.com.tr/images/hat.jpg> ; [14 Mart 2007]

aşamasına geçilmiştir. Hattın inşasına başlanmasından yaklaşık üç buçuk sene sonra 28 Mayıs 2006'da petrol Ceyhan'a ulaşmıştır.³⁴⁷

13 Temmuz 2006 tarihinde Ceyhan'da, Haydar Aliyev Terminali'nde yapılan açılış törenine 32 yabancı ülke temsilci göndermiş, törende hazır bulunan Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Gürcistan Cumhurbaşkanı Mihail Saakaşvili ve BP Murahhas Azası Lord John Brown birer konuşma yapmıştır. Ceyhan'ın “Akdeniz'in yükselen yıldızı” olduğunu belirten Sezer, “Ülkemiz dünyanın yeni stratejik bölgelerinden biri olan Avrasya'nın ortasında, enerji iletim yollarının kesiştiği noktada, yeni küresel enerji haritasının merkezindedir. Türkiye coğrafi konumunun yarattığı sorumluluğun bilinciyle gerekli enerji ulaştırma koridorlarını oluşturarak Avrupa ve

³⁴⁶ AGİT Zirvesi'nden sonra, projede “temel mühendislik” aşamasına geçilmesine kadar geçen bir yıl zarfında Gürcistan'ın transit tarife konusunda çıkardığı pürüzler halledilmiş, Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan'ın anlaşma hükümlerini parlamentolarına kabul ettirme sürecinden geçilmiştir. Ancak bu dönemde, Türkiye'de meydana gelen 19 Ağustos Gölcük ve 12 Kasım 1999 Düzce depremleri, Türkiye hükümetinin bu büyük afetlerin ortaya çıkardığı sorunların çözümüne birincil olarak eğilmesine yol açmış ve projenin gecikmesinde önemli rol oynamıştır. Bkz. Bilgin, **Avrasya Enerji Savaşları...**, s. 69.

³⁴⁷ <http://www.btc.com.tr/proje.html> ; [12 Şubat 2007].

Asya'nın bütünleşmesi, bölgesel istikrar ve gönenç için yeni olanakların yaratılmasını amaçlamaktadır" demiştir. Erdoğan, "proje ile Ceyhan'ın '21. yüzyılın İpek Yolu'nun en önemli bileşeni haline geldiğini" belirtirken, İlham Aliyev, "Babam Haydar Aliyev'in ruhu şimdi burada bizimledir... Bu proje Haydar Aliyev'in girişimleri çerçevesinde Azerbaycan'da gelişti. Hayata geçirileceğine inanılmıyordu. Engeller çıkartan, istemeyen güçler vardı ama Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye negatif düşünceleri etkisizleştirdi", açıklamasını yapmıştır. Saakaşvili de, "Gürcistan'ın bu projede sadece koridor olarak görülmesini kabul edemiyorum. Bu çevresel olarak kısıtlanmış bir ifadedir. Bu dostluk ve kardeşliğin gerçek anlamda yaşandığı ortamdır. 'Gerçekleşmez' denilen proje gerçekleşti. Artık birçok ülke projeyi alkışlıyor. İnsanları ikna etmek zorunda kaldık ve işte gerçek hale geldi. Ancak biz geleceğe bakıyoruz", demiştir. Browne ise, projeyi, "petrol tarihinde çok önemli bir adım" olarak nitelemiş ve ilk defa Hazar petrolünün Akdeniz'e taşındığına dikkati çekerek, "Proje, 21. yüzyılın en önemli mühendislik harikalarından biri. Bugün çok önemli bir gün, tarihi bir gün", sözlerini kullanmıştır. Törene gönderdiği mesajda, ABD Başkanı Bush, BTC'yi, "doğudan batıya geçiş koridoru oluşturan çok önemli bir proje" olarak nitelendirmiş ve Sezer'e hitaben, "Sizi ben en büyük strateji fırsatının gerçekleşmesini sağladığınız için kutluyorum. Proje sayesinde Hazar petrolü güvenli bir şekilde taşınacak, Türkiye'nin global önemi artacak... 'Bu proje yeni bir İpek Yolu olarak da ifade edilebilir' şeklindeki sözlerinize aynen katılıyorum", demiştir.³⁴⁸

13 Temmuz 2006'da gerçekleştirilen resmi açılışın sonrasında, Bakü-Ceyhan'ın 13-14 yılın ardından geldiği noktayı değerlendirecek olursak, projenin toplam sistem için hesaplanan yatırım maliyeti olan 2,4 milyar ABD dolarını aşarak 3 milyar ABD dolarına mal olduğunu görmekteyiz. Projenin Türkiye kesiminin tahmini maliyeti ise, kamulaştırma dâhil 1,4 milyar ABD dolarıdır. Türkiye kesiminin tüm finansmanı, Türkiye tarafından değil; bizzat projeye iştirak eden şirketlerce karşılanmıştır. Bu şirketler, 1 Ağustos 2002'de, inşaat ve işletme faaliyetlerini yürütmek amacıyla "BTC Co." (BTC Anonim Şirketi) ve finansman işlerinden sorumlu olmak üzere ise "BTC Invest" (BTC Yatırım) şirketlerini kurmuşlardır.³⁴⁹

³⁴⁸ Serkan Arman, "BTC'ye 7,5 Milyar Dolarlık Karşılama", **Milliyet**, 14 Temmuz 2006, s. 9; Abdullah Karakuş, "Aliyev: Babamın Ruhu Burada", **Milliyet**, 14 Temmuz 2006, s. 9.

³⁴⁹ <http://www.btc.com.tr/proje.html> ; [15 Şubat 2007].

BTC Ham Petrol Boru Hattı Proje Direktörlüğü verilerine göre, BTC projesinden sağlanacak dolaylı kazançlar bir yana bırakılırsa, Türkiye'nin, bu projeden "geçiş vergisi ve işletmecilik hizmetleri" karşılığında; taşınacak kapasiteye bağlı olarak, 1–16. yıllar arasında 140 ile başlayıp 200 milyon ABD dolarına ulaşan, 17–40. yıllar arasında ise 200 ile başlayıp 300 milyon ABD dolarına çıkan bir yıllık gelir elde etmesi beklenmektedir.³⁵⁰

Projenin teknik özellikleri değerlendirildiğinde, maksimum 50 milyon ton/yıl (1 milyon varil/gün) taşıma kapasitesine sahip olduğunu görülmektedir. Toplam uzunluğu 1730 km olan hattın, 1070 km'si de Türkiye sınırları içerisinde yer almaktadır. Hattın çıkış noktası Sangaçal/Azerbaycan olup Ceyhan terminalinde son bulmaktadır.³⁵¹

Projenin işletim dönemi için, BTC Ham Petrol Boru Hattı Proje Direktörlüğü, sürenin en az 40 yıl olacağını ve 10'ar yıllık uzatmalar ile 60 yıla kadar uzatılabileceğini belirtmiştir. 1996 yılında BOTAŞ tarafından kurulmuş olan BOTAŞ International Ltd. (BIL) şirketi, Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından BTC Ham Petrol Boru Hattı Türkiye Kesimi İşletme şirketi olarak atanmıştır. İşletme Anlaşması, BTC Co. ile müzakerelerinin sonuçlanması ile 25 Ekim 2002 tarihinde imzalanmıştır. Bugün itibarıyla BIL'in, gerekli tüm sahalardaki elemanları, gerekli makine ve ekipmanları ile hazırlıklarını tamamlayarak işletmeye geçtiği belirtilmektedir.³⁵² Böylelikle BTC ile teknik verilere de değindikten sonra, doğal gaz boru hatlarını ele alabiliriz.

3.2.3.2. Doğal Gaz Boru Hatları ve Türkiye

Türkiye'nin doğal gaz macerası, ABD ve Avrupa'ya nazaran gecikmeli de olsa, Rusya doğal gazının 1987 yılında Bulgaristan üzerinden Hamitabat Trakya Çevrim Santrali'ne ulaşmasıyla başlamıştır. Özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, Orta Asya'nın yeni bağımsız cumhuriyetleri ve Azerbaycan'da bulunan gaz rezervleri, gaz gereksinimi hızla artan ve kaynak çeşitlendirme yoluna gitmek isteyen AB'nin dikkatini çekmiş ve bu bağlamda Türkiye, bu ülkeler ile Avrupa arasında doğal gaz ticaretini güvenli bir şekilde sağlayacak transit ülkelerden biri konumuna gelmiştir.

³⁵⁰ <http://www.btc.com.tr/proje.html> ; [15 Şubat 2007].

³⁵¹ <http://www.botas.gov.tr/projeler/tumprojeler/btc.asp> ; [15 Şubat 2007];
<http://www.btc.com.tr/proje.html> ; [15 Şubat 2007].

³⁵² <http://www.btc.com.tr/proje.html> ; [15 Şubat 2007].

Diğer yandan, 1990'ların başından itibaren Türkiye'nin hızla artan enerji gereksinimi, gerek ısınma, gerekse elektrik üretiminde kullanılan doğal gaz talebini körüklemiş ve Rusya Federasyonu haricinde, İran, Cezayir ve Nijerya'dan doğal gaz dışalımını gerçekleştirilmeye başlanmıştır.³⁵³ Bu çerçevede, Türkiye ve Rusya Federasyonu'nu Karadeniz'in altından doğrudan bağlayacak "Mavi Akım" Doğal Gaz

Tablo 3.4.				
Türkiye'nin Doğal Gaz Alım Anlaşmaları				
Mevcut Anlaşmalar	Miktar (milyar m3/yıl)	İmzalanma Tarihi	Süre (Yıl)	Durumu
Rusya (Batı)	6	14 Şubat 1986	25	Devrede
Cezayir (LNG)	4	14 Nisan 1988	20	Devrede
Nijerya (LNG)	1,2	9 Kasım 1995	22	Devrede
İran	10	8 Ağustos 1996	25	Devrede
Rusya (Mavi Akım)	16	15 Aralık 1997	25	Devrede
Rusya (Batı)	8	18 Şubat 1998	23	Devrede
Türkmenistan	16	21 Mayıs 1999	30	Belirsiz
Azerbaycan	6,6	12 Mart 2001	15	2007

Kaynak: http://www.botas.gov.tr/dogalgaz/dg_alim_ant.asp ; [16 Şubat 2007]

Tablo 3.5.							
Türkiye'nin Doğal Gaz Talep Tahmin ve Dışsatım Miktarları (milyon cm³)							
Yıllar	2006	2007	2008	2009	2010	2015	2020
Türkiye Doğal Gaz Talep Miktarları	29505	32288	34430	38300	43297	53616	62468
Doğal Gaz Dışsatım Miktarları (Yunanistan)	21	492	737	737	737	737	737
Toplam Doğal Gaz Talep Miktarları	29526	32780	35167	39037	44034	54353	63205

Not: TEİAŞ'ın ilave elektrik üretimi için doğal gaz talepleri dikkate alınmıştır. İç tüketim dâhil edilmiştir.

Kaynak: http://www.botas.gov.tr/dogalgaz/dg_arztaleb_sen.asp ; [16 Şubat 2007]

Boru Hattı ve İran-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı inşa edilmiştir. Ayrıca doğal gazın, günümüzde Türkiye'nin birincil enerji tüketimindeki payının % 23'e çıkması ve Rusya'ya olan bağımlılığın % 65 düzeyinde seyretmesi, Türkiye karar-vericilerini yeni dışalım pazarları aramaya sevk etmiştir. Bu doğrultuda, Azerbaycan ve Türkmenistan gazının yanı sıra Irak, Mısır ve Suriye gazı gündeme gelmiştir. Dışalım kaynaklarının

³⁵³ Bkz. Tablo 3.4. ve 3.5.

ve arz fazlasının, ileride Türkiye üzerinden Avrupa'ya yönlendirilmesi de düşünülmüştür.³⁵⁴

Tablo 3.6.							
Türkiye'nin Kontrata Bağladığı Doğal Gaz Arz Miktarları							
Yıllar	2006	2007	2008	2009	2010	2015	2020
Rusya Federasyonu (Batı)	6000	6000	6000	6000	6000	0	0
Cezayir (LNG)	4444	4444	4444	4444	4444	0	0
Nijerya (LNG)	1338	1338	1338	1338	1338	1338	1338
İran	8600	9556	9556	9556	9556	9556	9556
Rusya Federasyonu (Batı – İlave)	8000	8000	8000	8000	8000	8000	8000
Rusya Federasyonu (Mavi Akım)	8000	10000	12000	14000	16000	16000	16000
Türkmenistan *	0	0	0	0	0	0	0
Azerbaycan **	0	2000	3000	5000	6600	6600	6600
TOPLAM ARZ	35766	40638	43578	47519	51058	40791	40791

* Doğal gaz alımı belirsizliğini korumaktadır.

** Yıllık kontrat miktarları gaz teslimatlarının başlangıç tarihine göre değişebilecektir.

Kaynak: http://www.botas.gov.tr/dogalgaz/dg_arztaleb_sen.asp ; [16 Şubat 2007]

Hazar enerji havzası ve Orta Doğu'dan Avrupa ve ötesine hidrokarbon kaynaklarının maliyeti karşılanabilir, güvenli ve kesintisiz bir şekilde akışının garanti altına alınmasının mücadelesinin verildiği günümüzde, Hazar doğal gazının Avrupa'ya, Rusya'dan bağımsız bir alternatif oluşturacağı düşünülmüştür. Türkiye, Hazar enerji havzasında yer alan doğal gaz zengini Türkmenistan'ın bu potansiyelini değerlendirmeyi planlamış, bu çerçevede, bir yandan kendi gereksinimini karşılamayı amaçlarken, diğer yandan da Avrupa pazarı için transit ülke olarak kazanç elde etmeyi tasarlamıştır. Bu bağlamda, ABD tarafından ortaya atılan "Doğu-Batı Enerji Koridoru" düşüncesinin bir ayağı olarak kabul edilen, Hazar Geçişli Türkmenistan-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı projesi (Trans-Hazar) hayata geçirilmeye çalışılmıştır.

Türkmenistan gazının boru hattıyla Türkiye'ye, Türkiye'den de Avrupa'ya taşınması düşüncesi ilk defa 1992 yılında Süleyman Demirel'in başbakanlığı döneminde gündeme gelmiştir.³⁵⁵ Ancak Hazar'ın statüsündeki belirsizliği dikkate alan Başbakan Çiller, 1993 yılında gazın İran üzerinden Türkiye'ye aktarılmasını gündeme getirmiştir. 1994 yılında ise, Demirel, gazın aynı BTC'de olduğu gibi, Gürcistan üzerinden

³⁵⁴ Bkz. Tablo 3.6.

³⁵⁵ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/2003/nisan1992.htm> ; [27 Kasım 2005].

Türkiye'ye getirilmesini önermiştir. Fakat BOTAŞ yetkililerine göre, o dönemde en uygun güzergâh İran'dan geçmektedir.³⁵⁶

Bütün bu belirsizliklere rağmen, Cumhurbaşkanı Demirel ve Türkmenistan Cumhurbaşkanı Niyazov, 26 Ekim 1994'te Türkiye-Türkmenistan Doğal Gaz boru Hattı anlaşmasını imzalamışlardır. 30 yıl süreli bu anlaşmayla, hattın taşıma kapasitesinin 1998 yılında 2 milyar m³, 2004 yılında 5 milyar m³, 2010 yılında 10 milyar m³ ve 2020 yılında 15 milyar m³ olması öngörülmüştür.³⁵⁷ Ancak anlaşmanın ardından 1997 yılına kadar, Türkmenistan'dan doğal gaz alımıyla ilgili en ufak bir ilerleme kaydedilmemiştir. 13 Mayıs 1997 tarihinde biten ECO zirvesinde, Türkiye, Türkmenistan ve İran arasında imzalanan doğal gaz boru hattı anlaşmasına göre, Türkiye her iki ülkeden de doğal gaz alacağını taahhüt etmiştir.³⁵⁸ III. Mesut Yılmaz Hükümeti döneminde anlaşmaya ek üç protokol daha imzalanarak, Türkmenistan gazının İran üzerinden Avrupa'ya satışı karara bağlanmıştır. Dönemin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı M. Cumhur Ersümer'e göre, bu anlaşmayla, "*Türkiye önümüzdeki yüzyılın enerji köprüsü olma yolunda çok önemli bir adım atmıştır*".³⁵⁹

Daha sonra, 29 Ekim 1998'de Türkmenistan gazının Hazar geçişli bir boru hattı ile Türkiye'ye ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınmasını amaçlayan Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı Projesi anlaşması, Türkiye ve Türkmenistan cumhurbaşkanları arasında Ankara'da imzalanmıştır. Anlaşmaya göre, Türkmenistan'dan Türkiye'ye yılda 16 milyar m³ ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya yılda 14 milyar m³ olmak üzere toplam 30 milyar m³ Türkmenistan gazının taşınması planlanmıştır. Ayrıca burada belirtilmesi gereken en önemli unsur, Türkiye'ye gazın dışsatım hakkının da verilmiş olmasıdır.³⁶⁰

³⁵⁶ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1993/Aralik1993.htm> ; [27 Kasım 2005].

³⁵⁷ Yılmaz Güler, **Dünya Stratejik Enerji Kaynakları, Enerji Stratejileri ve Türkiye**, İstanbul: Kitap Matbaası, 2003, s. 55.

³⁵⁸ Anlaşma Erbakan Hükümeti döneminde imzalanmıştır. Bkz.

<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1997/mayis1997.htm> ; 27 Kasım 2005].

³⁵⁹ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1997/Aralik1997.htm> ; [27 Kasım 2005].

³⁶⁰ M. Cumhur Ersümer, **Türkiye I. Enerji Şurası, Şura Açılış Konuşmaları**, İstanbul: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 7-9 Aralık 1999. Ayrıca belirtmek gerekir ki, Rusya Federasyonu ve İran ile yapılan doğalgaz alım anlaşmalarının hiçbirinde Türkiye'nin dışsatım hakkı yoktur. Örneğin Mavi Akım'da Türkiye fazla gazını üçüncü bir ülkeye satmak isterse, fiyatı belirleyen ve dışsatımı gerçekleştiren Rusya olacak, Türkiye sadece transit ülke geliri elde edebilecektir.

21 Mayıs 1999 tarihinde Aşkabat'ta varılan mutabakata göre, gaz teslimatının 2002–2004 döneminde başlaması öngörülmüştür. Üzerinde uzlaşma sağlanan metinde, doğal gaz, Türkmenistan'dan Türkiye-Gürcistan sınırında teslim alınacak, doğal gazı taşıyacak ve Türkmenistan'dan başlayarak Gürcistan sınırına ulaşacak boru hattının inşası ve işletme sorumluluğu tümüyle Türkmenistan tarafına ait olacaktır. Boru hattının Türkiye topraklarında kalan bölümünün yapım ve işletiminin ise, Türkiye'nin sorumluluğunda olması kabul edilmiştir. BOTAŞ'ın açıklamasına göre, 29 Ekim 1998 tarihinde imzalanan anlaşmadaki yükümlülüklerin tümü Türkiye tarafından yerine getirilmiştir.³⁶¹Burada, ısrarla sorulması gereken soru, “Türkmenistan gazı neden hala Türkiye'ye gelmedi?” şeklinde olmalıdır.

Hazar enerji havzasının en önemli doğal gaz üreticisi olan Türkmenistan'ın, rezervlerini dış pazarlara ulaştırma konusundaki şanssızlığından ve bu konuda Rusya'ya olan tam bağımlılığından daha önce bahsedilmiştir. Buna rağmen Türkmenistan, gazını daha uygun fiyatlarla satmak için alternatif alıcılara yönelmekten geri durmamış, Türkiye ve İran ile görüşmelere başlamıştır. Ne var ki, Türkmenistan'ın alternatif dağıtım kanallarını geliştirmesi hiç de kolay değildir. Doğal gaz ticaretini İran üzerinden yürütmesi, ABD politikalarına ters düşmekte ve Türkmenistan için en makul ortak olarak gözüken Türkiye ile arasındaki sorunları aşmada da güçlükler yaşamaktadır. Aşağıda bu sorunlar ele alınacaktır.

En başta, Hazar'ın hukuki statüsünün henüz kesinleşmemiş olması, havzanın bir yakasından öbür yakasına suyun altından inşa edilmesi planlanan bu hatta imkân tanımamaktadır. İkincisi, Türkiye'nin Mavi Akım hattına öncelik vermesiyle bir güvensizlik ortamı oluşmuş, ayrıca Mavi Akım gazının Türkiye pazarını doyurmasıyla da Türkmenistan gazına gereksinim kalmamıştır. Üçüncü olarak, gazını uluslararası pazara açma konusunda Azerbaycan'ın öncelik istemesi ve bu nedenle Türkmenistan gazının Hazar'ı geçip kendi toprakları üzerinden taşınmasına engel çıkarması da Türkmenistan gazının Türkiye'ye ulaşmasını engellemiştir. Dördüncüsü, Türkmenistan Cumhurbaşkanı Niyazov'un pazarlık sürecindeki “avans” talebidir. Beşincisi, Türkmenistan'ın Rusya ile yılda kademeli olarak 80 milyar m³'e ulaşacak gaz satışını öngören anlaşma, Türkiye'ye iletilecek gaz miktarını zaten sıkıntı altına sokmaktadır. Altıncı olarak, Türkmenistan ile Azerbaycan arasındaki sorunların da, projeyi

³⁶¹ <http://www.botas.gov.tr/projeler/tumprojeler/hazar.asp> ; [11 Kasım 2005].

engellemesidir. Son olarak, bölgedeki etkinliğini kullanarak, Rusya'nın, gerek Mavi Akım ile bu projenin önünü kestiği, gerekse birçok konuda kendine bağımlı olan Türkmenistan'ı köşeye sıkıştırdığı görülmektedir.³⁶²

Ancak kısa erimde, Türkmenistan gazının Türkiye'ye gelmesi konusunda bir beklenti olmasa da, Rusya ile Ukrayna arasında 2006 yılının ilk günlerinde yaşanan doğal gaz bunalımı bir kez daha Türkiye'nin Rusya gazına % 65 oranında bağımlı olduğu gerçeğini gündeme taşımış ve hükümeti alternatif kaynak arayışlarına sevk ederek, Hazar-Geçişli Türkmenistan – Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı projesinin üzerindeki örtüyü kaldırmıştır.³⁶³Bu konuda, “*Türkmenistan gazının yeniden gündeme alındığını*” belirten Enerji Bakanı Hilmi Güler, “*Biliyorsunuz bizden önce yapılan anlaşmalarda Türkmen gazını çok daha ucuza alabileceksen Türkiye bu fırsatı kaçırdı. Rusya, Türkmenistan'dan aldığı gazı bize ucuza satıyor. Ama biz yeniden Türkmen gazını gündemimize aldık. Bu bağlantıları canlandırmaya çalışıyoruz*” açıklamasını yapmıştır.³⁶⁴Güler bu açıklamanın ardından, Türkmenistan'a yaptığı ziyarette, Niyazov'a “*Türkiye'nin Hazar projesine ilgisi sürüyor. Arz çeşitliliğine ihtiyacımız var*” demiştir. Bu projeyi yeniden gündeme getirip cazip kılan bir başka etken ise 2007 yılında hizmete girecek olan Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı'dır. 20 milyar m³ kapasiteye sahip olan hattın, boş kalan 14 milyar m³'ünün Türkmenistan gazına ayrılması ABD'li yetkililer tarafından gündeme getirilmiştir.³⁶⁵

Bu projenin geleceği konusunda belirsizlikler sürerken, Türkmenistan'da her önemli kararda söz sahibi olan Cumhurbaşkanı Niyazov'un 21 Aralık 2006'da kalp krizi sonucu ölümü, ülke ve dünya tarihinde yeni bir sayfa açmıştır. Niyazov'un yerine başkanlığa seçilen Kurbanguli Berdimuhamedov'un, Niyazov'un izinden gideceğini belirtip, Rusya ile Türkmenistan arasında mevcut doğal gaz anlaşmalarına sadık kalacağını vurgulamasının ardından,³⁶⁶ Rusya Devlet Başkanı Putin, ani bir manevrayla Kazakistan lideri Nazarbayev ve Berdimuhamedov'u Türkmenistan gazını dünyaya Rusya üzerinden ulaştıracak bir boru hattının inşası konusunda ikna etmeyi başarmıştır. Böylece, 20 milyar m³ kapasiteli bu hattın tamamlanmasıyla, Moskova'nın doğrudan

³⁶² Pamir, “**Kafkaslar ve Hazar...**”, s. 34.

³⁶³ Pamir, “**Kafkaslar ve Hazar...**”, s. 34.

³⁶⁴ “Türkmenistan Fırsatını Kaçırdık”, **Vatan**, 4 Ocak 2006, s. 8.

³⁶⁵ Serpil Yılmaz, “Bir İhtimal Daha Var: Türkmen Gazı”, **Milliyet**, 5 Şubat 2006, s. 8.

³⁶⁶ “Türkmenbaşı'nın İzinde”, **Sabah**, 12 Şubat 2007, s. 23.

denetiminde bulunacak Orta Asya gazının 90 milyar m³'e kadar yükselmesi mümkün olacaktır. Türkmenistan lideri Verdimuhammedov'un ABD, AB ve özellikle de Türkiye'nin desteklediği Türkiye geçişli NABUCCO projesinin hala gündemde bulunduğunu vurgulamasına karşın 12 Mayıs 2007'de Rusya, Türkmenistan ve Kazakistan arasında varılan anlaşmanın NABUCCO'yu büyük oranda rafa kaldırdığı söylenebilir.³⁶⁷

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Orta Asya ve Azerbaycan doğal gazının Türkiye tarafından pazarlanabilmesi için Türkiye'nin Rusya (Gazprom) tekelini kırması gerekirken, karşısına çıkabilecek en önemli rakip İran'dır. Orta Asya'ya coğrafi yakınlığını istediği gibi değerlendiremeyen İran,³⁶⁸nükleer bir güç olma yolunda hızla ilerlemektedir. İran, uluslararası toplum tarafından, enerji alanında bazı açılımlar sağlanarak yatıştırmaya çalışılırsa, kısa süre sonra Türkiye'yi rahatsız etmeye başlayacaktır.³⁶⁹

Ancak, ABD'nin İran-Libya Yaptırımları Yasası'nı Temmuz 1995'teki kabulünden hemen önce, 4 Mayıs 1995'de dönemin Türkiye Enerji Bakanı Veysel Atasoy ile İran Petrol Bakanı Gulemreza Agazade, İstanbul'da Türkiye'nin 1998 yılından başlamak üzere İran'dan 23 yıl süreyle doğal gaz almasını "öngören" bir anlaşma imzalamışlardır.³⁷⁰ Ayrıca İran, Türkmenistan gazının kendi toprakları üzerinden Türkiye'ye ulaştırılmasını da kabul etmiştir. Lakin asıl alım anlaşması Erbakan Hükümeti dönemine rastlamaktadır. 12 Ağustos 1996 tarihinde, Erbakan'ın İran'a resmi ziyareti sırasında nihai doğal gaz alım anlaşması Enerji Bakanı Recai Kutan ve İran Petrol Bakanı Agazade arasında imzalanmıştır. Anlaşmaya göre, 2002 yılına kadar 23 milyar dolar tutarında 10 milyar m³ doğal gaz alımı öngörülmüştür.³⁷¹ Anlaşmanın ardından, Türkiye, Amerikan hükümetinin muhalefetiyle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Erbakan Hükümeti döneminde göz ardı edilmeye çalışılan bu baskı, III. Mesut Yılmaz Hükümeti döneminde ABD'nin yatıştırılmaya çalışılması şeklinde bir

³⁶⁷ Cenk Başlamış, "Putin Engeli", **Milliyet**, 13 Mayıs 2007, s. 14.

³⁶⁸ Bkz. Bölüm 2.1.3.

³⁶⁹ Dokuzlar, **Dünya Güç Dengesinde...**, s. 172.

³⁷⁰ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1995/mayis1995.htm> ; [27 Mayıs 2005].

³⁷¹ Güler, **Dünya Stratejik Enerji...**, s. 56;

<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1996/agustos1996.htm> ; [27 Mayıs 2005].

seyir izlemiştir. Bu konuda ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Jamie Rubin'e göre, Türkiye, "*İran gazı değil, Türkmen gazı alma ve İran'a sadece geçiş ücreti ödeme*" yönünde ABD'ye güvence vermiştir.³⁷²

Sonuçta, ABD yaptırımlarından dolayı, Türkiye ile İran arasında imzalanan doğal gaz alım-satım anlaşması kapsamında, gecikmeli de olsa İran-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı tamamlanmış ve 10 Aralık 2001 tarihinde resmi olarak gaz alımı başlamıştır.³⁷³ Bu bir anlamda, ABD'nin öngördüğü gibi, Türkmenistan doğal gazının İran üzerinden Türkiye'ye taşınması demektir. Çünkü İran, büyük gaz rezervlerine sahip olmakla birlikte, ürettiği gazı iç tüketim ve petrol kuyularındaki basıncı arttırmak için enjeksiyon ederek kullanmakta ve günümüzde ancak kısıtlı miktarda doğal gaz dışsatımı gerçekleştirebilmektedir. Hatta sadece güney eyaletlerinde gaz rezervleri bulunan İslam Cumhuriyeti, yoğun nüfuslu kuzey eyaletlerinin gaz gereksinimini karşılayabilmek için Türkmenistan'dan Körpece-Kurtköy hattı aracılığıyla gaz alımı bile gerçekleştirmektedir.³⁷⁴

Bu bağlamda, İran'ın ne kadar güvenli bir gaz tedarikçisi olduğu tartışmaya açıktır. Öyle ki, 3 Ocak 2007'de İran'ın Türkiye'ye gönderdiği gazı tamamen kesmesi ve kesintiyi zorunlu sebep gerekçesine dayandırması, Türkiye'nin tepkisine neden olmuştur.³⁷⁵ Bu konuda bir açıklama yapan BOTAŞ Genel Müdür Yardımcısı Saltuk Düzyol, "*İran her yıl aynı gerekçeyi sunuyor. İran halkı su gibi doğal gaz harcıyor*" diyerek, İran makamlarını eleştirmiştir. BOTAŞ, Rusya'dan gelen gazın artırılması ve ilave LNG alımlarıyla günlük temin edilen gaz miktarını tüketim miktarıyla dengelediğini belirtse de³⁷⁶, Düzyol'un "*B ve C planımız var ama D planımız yok*"

³⁷² <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1997/ekim1997.htm> ; [27 Kasım 2005].

³⁷³ Dokuzlar, **Dünya Güç Dengesinde...**, s. 173; <http://www.botas.gov.tr/faliyetler/antlasmalar/iran.asp> ; [12 Aralık 2005].

³⁷⁴ Dokuzlar, **Dünya Güç Dengesinde...**, s. 174.

³⁷⁵ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, bu kesintiyi tamamen teknik sebeplere bağlamaktadır. Bakanlığın İran politikasının belirlenmesinde etkili diplomatik kaynaklar, İran'ın vanayı diplomatik manevra yaparak kasıtlı kapattığı yönünde bir izlenim edinmediklerini belirtmişlerdir. Tahran dâhil birçok bölgede doğal gaz sıkıntısı yaşandığını belirten kaynaklar, "*İran'ın sorunu enerji altyapısının yetersizliği. Yatırım ve teknoloji transferi gerçekleştiriyorlar. Bakım, yedek parça sıkıntısı var*" açıklamasını yapmışlardır. Bkz. "Ankara: Altyapı Eksik", **Milliyet**, 5 Ocak 2007, s. 6.

³⁷⁶ Gülçin Üstün ve Utku Çakırözer, "Doğalgaz Bıçak Sırtında BOTAŞ İlave Gaz Arıyor", **Milliyet**, 5 Ocak 2007, s. 6.

şeklindeki açıklaması³⁷⁷ Türkiye'nin doğal gaz politikasını belirlerken bazı noktaları atladığına işaret etmektedir.

Ülke	Miktar (milyon cm ³)	Pay (%)
Rusya	19.649	64
İran	5.691	18,5
Cezayir	4.203	14
Nijerya	1.118	3,5
Toplam	30.661	100

Kaynak: http://www.botas.gov.tr/dogalgaz/dg_ticareti.asp ; [20 Şubat 2007]

Tablo 3.7'de de görüldüğü gibi, doğal gaz dışılımını toplam dört tedarikçiden gerçekleştiren Türkiye, yaklaşık % 80 oranında iki kaynağa yani Rusya Federasyonu ve İran'a bağımlıdır. Doğal gazı bir siyasi silah olarak kullanan Rusya, 2006 yılı başında Ukrayna ve Moldova'ya, 2007 yılı başında da Belarus ve Gürcistan'a zor günler yaşatmıştır. Aynı şekilde, 2007 yılının ilk günlerinde, İran'ın gazı kesmesiyle, Türkiye'nin de krizin eşiğinden dönmesi, Türkiye karar-vericilerine bu olaylardan çıkarılacak dersler olduğunu göstermiştir. Doğal gaz konusunda kaynak çeşitlendirmesine gitmeyen ve yeraltı depolama tesislerini bir an önce tamamlama yolunda adım atmayan Türkiye'yi, yakın gelecekte zor günlerin beklediği aşikârdır.

İran-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı, aynı Mavi Akım'a da yöneltilen Türkmenistan gazının Hazar-Geçişli-Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı projesi kapsamında Türkiye'ye ulaşabilmesi şansını azaltan bir proje olduğu yönünde eleştirilere maruz kalmıştır. Türkmenistan doğal gazı Türkiye'ye doğrudan ulaşamadığından, İran-Türkiye hattının İran'a stratejik bir avantaj sağlanması açısından bu eleştirilere hak vermekle birlikte, büyük oranda Rusya gazına bağımlı olan Türkiye için bu kaynağın varlığını, kaynak çeşitliliği sağlaması anlamında olumlu bir açılım olarak görenler de bulunmaktadır.³⁷⁸

Bu noktada, Hazar-Geçişli-Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı projesinin - eğer gerçekleşseydi - Türkiye'ye sağlayacağı avantajlardan bahsetmek gerekir. Öncelikle, bu proje, Türkiye'nin Avrupa pazarındaki etkinliğini arttırabilecek,

³⁷⁷ Gülçin Üstün, "İran Gazı Kesti, BOTAŞ Rus Gazına Güveniyor", **Milliyet**, 4 Ocak 2007, s. 7.

³⁷⁸ Dokuzlar, **Dünya Güç Dengesinde...**, s. 174.

Rusya kontrolündeki hatlara alternatif yaratarak Gazprom'a karşı pazarlık gücü elde etmesini sağlayacak bir projeydi. Bunun yanı sıra, Türkiye, ucuza gaz satın alabilecek, Rusya'ya olan bağımlılığını azaltacak ve Türkmenistan'ı kendisine yakınlaştırıp BTC'ye de anlam kazandırarak Hazar enerji rejiminde söz sahibi olma imkânına kavuşabilecekti. Ne var ki, daha önce de vurguladığımız gibi, İran-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı projesi ama daha çok Mavi Akım projesi bu projenin rafa kaldırılmasında etkili olmuştur. Ayrıca, Azerbaycan/Şahdeniz'de zengin doğal gaz yataklarının keşfedilmesi Türkmenistan'ı birden bire yalnızlığa itmiş ve ülke Rusya ile ikili ilişkilerini yeniden yapılandırma yoluna gitmiştir. Bu çerçevede, Türkmenistan, kısa erimde İran'ı, uzun erimde de Çin'i göz önünde bulunduran projeler geliştirmek zorunda kalmıştır.³⁷⁹

Mert Bilgin'e göre, bahsi geçen projeler içinde, Mavi Akım projesine farklı bir anlam yüklemek gerekir. Azerbaycan'da Şahdeniz rezervinin keşfiyle, bu ülkenin Türkmenistan'ın rakibi olduğu doğrudur. İran'ın da bölgede önemli bir doğal gaz üreticisi olduğu düşünülürse, Türkiye'nin bölgesel güç olma yolunda, Azerbaycan, Türkmenistan ve İran'ı (yani daha önce de değindiğimiz çeşitli nedenlerden dolayı sıkışıp kalmış, manevra alanı kısıtlı bu üç ülkeyi) ortak bir taşıma ağı oluşturarak hem kendi gereksinimi hem de Avrupa pazarı için kullanması mümkün olabilirdi. Oysa Türkiye, Rusya'ya karşı önemli bir rekabet avantajı elde edebileceği bu tasarımı gerçekleştirememiştir. İşte bu noktada, Rusya'nın Türkiye'yi, başka bir tedarikçi ile daha iyi koşullarda benzer bir alım anlaşması yapmak dururken, Mavi Akım'a yönlendirmesi önemli bir başarı olarak kabul edilebilir. En azından Türkiye, aynı koşullar altında (yani gaza ödenen bedel ve "al ya da öde" mantığıyla, alınmayan gazın dahi parasının ödendiği) Rusya harici bir tedarikçi ile anlaşma imzalamış olsaydı; bu adım bile kaynak çeşitlendirmesi açısından Türkiye'ye bir şeyler kazandırmış olacaktı. Ne var ki, bütün bunların aksi gerçekleşti ve Türkiye % 65 oranında Rusya'ya bağımlı hale geldi.³⁸⁰

Öyle ki, 15 Aralık 1997'de Rusya Başbakanı Victor Çernomirdin ile Mesut Yılmaz arasında imzalanan anlaşmayla resmiyet kazanan Mavi Akım Doğal Gaz Boru Hattı projesi, daha imzalanır imzalanmaz Türkiye'de birçok tartışmaya konu olmuştu.

³⁷⁹ Bilgin, *Avrasya Enerji Savaşları...*, ss. 318, 320.

³⁸⁰ Bilgin, *Avrasya Enerji Savaşları...*, ss. 320 – 321.

Dönemin Başbakanı Yılmaz ve Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Ersümer'in projeyi en başından beri benimsemeleri ve siyasi iradelerini sonuna kadar kullanıp, projenin gerçekleşmesi için desteklerini esirgememeleri, eleştirilere neden olmuştu.³⁸¹ Yılmaz ve Ersümer'e birçok kesimden, Mavi Akım'ı gerçekleştirmekle Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya politikasını zora soktuklarını ileri süren eleştiriler yöneltilmişti. Bu eleştirileri yöneltenlerin temel iddiası, Mavi Akım projesi ile Azerbaycan, Türkmenistan ve İran'ın içinde bulunduğu daha tutarlı bir enerji sisteminin ortaya çıkışının engellenmiş olmasıdır.³⁸²

Ayrıca, Mavi Akım'ı eleştirenlerin üzerinde uzlaştıkları diğer bir nokta da, bu projenin Türkiye karar-vericilerinin her koşulda destek verdikleri BTC'ye karşı geliştirilmiş bir proje görünümü çizdiğiidir. Rusya'nın BTC'den duyduğu rahatsızlık, Rusya Dışişleri Bakanı İgor İvanov'un "*Rus çıkarlarına bir darbedir*" şeklindeki bir

³⁸¹ 57. Hükümet döneminde (DSP-ANAP-MHP Koalisyon Hükümeti), Jandarma Genel Komutanlığı Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Dairesi'nce başlatılan ve Ankara Devlet Güvenlik Mahkemesi (DGM) Cumhuriyet Savcısı Talat Şalk tarafından yürütülen "Beyaz Enerji Operasyonu" Türkiye'yi sarsmış, operasyon sonucunda dönemin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı M. Cumhur Ersümer istifa etmek zorunda kalmıştır. 24 Nisan 2001'de açılan davanın iddianamesinde, Ersümer'in herhangi bir suçtan yargılanması talep edilmemiş, ancak Bakan, dolaylı olarak görevi kötüye kullanmak, ihaleye fesat karıştırmak ve devleti bilerek zarara uğratmakla itham edilmiştir. Ersümer, istifasını açıkladığı basın toplantısında, iddianamede yer alan iddialara cevap vermiş, "*Bu iddianame beni değil, hükümetimin özelleştirme politikalarını hedef almaktadır*" demiştir. Ersümer'in istifasından sonra Başbakan Yardımcısı ve ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz, gerçekleştirdiği basın toplantısında istifayı değerlendirmiş ve Bakan'ını savunmuştur. Yılmaz'ın bu konudaki açıklamaları şöyledir: "*Şuna herkesin dikkatini çekmek istiyorum bugün Türkiye'de birileri, suları bulandırarak hazırlamakta olduğumuz ekonomik programın uygulanmasını önlemeye çalışmaktadırlar. Diğer bazıları da bu bulanık suda adam avlamanın peşindedirler. Öte yandan Sayın Ersümer'in istifasını sağlayarak Enerji Bakanlığı'nda kendi işlerini bundan sonra daha kolay yürütebileceklerini düşünenler vardır. Buradan hepsini bir defa daha uyarıyorum ki bütün bu hesaplar da ters çıkacaktır*". Yılmaz'ın iddiasına göre, Jandarma Genel Komutanlığı Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Dairesi'nce başlatılan bu operasyon çerçevesinde hukuka aykırı işlemler yürütülmüş ve usulsüzlükler yaşanmıştır. Bkz. "Ersümer'in İstifası...", http://www.belgenet.com/2001/ersumer_istifa.html ; [21 Şubat 2007]; "Yılmaz'ın Basın Toplantısı...", http://www.belgenet.com/2001/my_300401.html ; [21 Şubat 2007]. Emekli olduktan sonra, Beyaz Enerji Operasyonu'nu başlatan dönemin Jandarma Genel Komutanlığı Harekât Daire Başkanı Tümgeneral Osman Özbek "Sahipsiz Türkiye" (2003) ve Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanı Kurmay Albay Aziz Ergen "Kirlili Ellerin İttifakı" (2006) isimli kitaplarıyla o döneme ait yaşadıklarını anlatmışlardır. Kitabında, "Mavi Akım Operasyonu"nu da hazırladıklarını belirten Ergen, operasyonu başlatıp daha ileriye gidememelerinin nedenini şöyle izah etmektedir: "*Bazı üst düzey rütbeliler operasyona destek olmak yerine, köstek olmak için gazetede çıkan haberleri bir koz olarak kullandı. Komutanımız, 'Bu operasyonda Başbakan'a bir dosya götürme dışında ciddi bir hatamız olmadı. Operasyonu artık İl Jandarma Komutanlığı'nın devam ettirmesi gerekir' dediğinde şaşırılmıştık. Hâlbuki Mavi Akım Operasyonu'nun da altyapısını hazırlamıştık*". Bkz. Fırat Gazel ve Ali Obuz, "Enerji'nin Kirlili Sırları", <http://www.bugun.com.tr/haberler/210207/p34809.asp> ; [21 Şubat 2007].

³⁸² Ferruh Demirmen, "Bakü-Ceyhan ve Mavi Akım: Yurtdışından Bakış", **Cumhuriyet**, 8 Kasım 1999, s. 2.

beyanatından da açıkça anlaşılabilir. ³⁸³ Ayrıca, Rusya, İran ile birlikte hareket ederek, 1999'daki AGİT Zirvesi sırasında Hazar-Türkiye bağlantılı petrol ve doğal gaz boru hattı projelerine karşı ortak bir bildiri yayınlamıştır. İvanov'un, İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi ile birlikte imzaladığı ortak bildiri, "*Hazar Denizi yatağından boru hatları döşenmesi yolunda Rusya ve İran'ın katılımı olmaksızın tasarlanan projelere bu iki ülkenin karşı çıktığı*" belirtilmiştir. ³⁸⁴

Projeye getirilen bir diğer eleştiri de, teknik yönden sorunlu olması hususundadır. Çünkü Mavi Akım özelliklerinde bir boru hattı dünyada henüz işletmeye girmemiştir. Burada uzmanları endişelendiren şey, Karadeniz'in sahip olduğu jeolojik özelliklerdir. ³⁸⁵ Acaba bu koşullar 25 yıl işletilmesi planlanan hattın mekanik bütünlüğüne zarar verebilir mi? Uzmanlara göre, bir terslik halinde doğal gaz nakli ve Karadeniz'in ekolojisi riske girebilecektir.

Ancak, uzmanlardan ve kamuoyundan gelen bütün bu eleştirilere rağmen, 20 Ekim 2002'de proje tamamlanmıştır. İnşa süreci toplam üç aşamada bitirilen projenin ilk aşamasında, Rusya sınırları içerisinde İzobilye-Djubga arasında 372 km boru hattı döşenmiştir. İkinci aşamada, denizin 2100 m altında, 392 km uzunluğunda iki paralel boru hattı inşa edilmiştir. Üçüncü aşamada, Samsun limanından alınacak doğal gazın Ankara'ya sevkini sağlayacak 501 km boru hattı döşenmiştir. Hattın Rusya bölümü ve Karadeniz geçişinin yapım, işletim ve finansmanının sorumluluğu Gazprom'a, Türkiye kısmının ise BOTAŞ'a aittir. Rusya tarafından finanse edilen proje, yaklaşık 3,3 milyar ABD dolarına mal olmuştur. Projenin 2008 yılından sonra azami miktar olan 16 milyar/m³e ulaşması beklenmektedir. Bu projeden Gazprom'un 25 yıl için yılda ortalama 1,7 milyar ABD doları gelir sağlayacağı belirtilmektedir. ³⁸⁶

Şubat 2003'te gaz alımının başlamasının ardından, 3 Kasım 2003 seçimleriyle Türkiye'de iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) Hükümeti daha önceki

³⁸³ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1999/kasim1999.htm> ; [27 Kasım 2005].

³⁸⁴ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1999/kasim1999.htm> ; [27 Kasım 2005].

³⁸⁵ Karadeniz'deki asitli ve yumuşak deniz dibinin, çamur volkanlarının, metan gazı sızıntılarının, fayların, yamaç dengesizliğinin, tortul akıntıların ve depremlerin boru hattı üzerinde ciddi sorunlar doğurabileceğinin üzerinde durulmaktadır. Kaldı ki, Karadeniz'deki bu çetin koşullar projeyi en az bir yıl geciktirmiştir. Bkz. Ferruh Demirmen, "Mavi Akım ve Azeri Gazı: Üstü Kapalı Gerçekler...", **Cumhuriyet**, 17 Eylül 2002, s. 2.

³⁸⁶ Sinan Oğan ve İlke Aytakin, "Mavi Akım: Türk – Rus İlişkilerinde Mavi Bağımlılık", **Stratejik Analiz**, Aralık 2002, s. 68.

hükümetlere göre, projeye farklı bir şekilde yaklaşmıştır. Dönemin Başbakanı Abdullah Gül ve Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Güler, Mavi Akım hattı aracılığıyla Rusya'dan alınan doğal gazın, diğer projelerle gelen doğal gazdan daha pahalı olduğunu ve Rusya'ya fiyat farkından dolayı fazla ödeme yapıldığını kabul etmişlerdir.³⁸⁷ Bu sorunu ikili görüşmelerle çözme yoluna giden AKP Hükümeti, gazın Türkiye yararına yeniden fiyatlandırılacağını duyurmuştur. Bu çerçevede, Enerji Bakanlığı, 2003 yılında Rusya gazının fiyat formülünü değiştirerek tek bir fiyata indirmiştir.³⁸⁸ Enerji Bakanı Güler, Rusya'dan alınan doğal gazda üç fiyatın tek fiyata bağlanması ve petrol kökenli üç ürünün fiyatına endekslenmesine dayalı formülü bir başarı olarak kamuoyuna sunmuştur. Tek fiyatlı yeni formül anlaşması yapıldığında doğal gaz fiyatı da 143,44 ABD dolarından 130,63 ABD dolarına inmiştir. Ancak, bu yeni formülün, Türkiye'nin yararına olmadığı daha sonra ortaya çıkacaktır. Petrol fiyatları arttıkça, doğal gazın fiyatı da buna endeksli olarak hızla artmıştır. Sonuçta, kontrat anlaşmalarında öngörülen miktarlar ve Aralık 2005'te eski ve yeni fiyat formülleri dikkate alınarak yapılan hesaplamalara göre Türkiye zararlı çıkmaktadır.³⁸⁹

³⁸⁷ <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/2003/nisan2003.htm> ; [27 Kasım 2005].

³⁸⁸ AKP Hükümeti'nin fiyatları aşağı çekmek için karşı taraf ile masaya oturacağını beklediği bir dönemde, Rusya tarafının iddiasıyla Türkiye'deki olumlu hava birden dağılmıştır. Gazprom Başkan Yardımcısı Yuri Kamarov Bosphorus Gaz şirketinin sahibi Fenerbahçe Spor Kulübü Eski Başkanı Ali Şen'in aracılığıyla, Türkiye Hükümeti'ne başvurarak, Mavi Akım anlaşmasında yer alan fiyat formülünün hatalı yazıldığını ve bu yüzden Rusya'nın önemli ölçüde kayıpla karşı karşıya olduğunu belirtmiş ve bu sorunun acilen çözülmesini istemiştir. Yapılan inceleme sonucunda, Rusya'dan alınan gazın $P = P_0 \times (0,40 \times HSF/HSF_1 + 0,45 \times LSF/LSF_0 + 0,15 \times G/G_0)$ olan formülünde paydada HSF_0 yazılması gerekirken yanlışlıkla HSF_1 yazıldığı BOTAŞ tarafından da kabul edilmiştir. Türkiye'nin Rusya'dan aldığı gazın fiyatının Avrupa'da evlerde yakıt olarak kullanılan Gazoil (G) ile sanayide kullanılan düşük kükürtlü fueloil (LSF) ve yüksek kükürtlü fueloil (HSF) tarafından belirlendiği bu formülde, HSF_1 'in paydada yer almasıyla özellikle petrol fiyatlarının yüksek olduğu dönemlerde, doğal gazın fiyatının düşmesi gibi bir durum söz konusudur. Böylece, kısa zamanda, iki ülke arasındaki formül tartışması hızla bir krize dönüşmüş ve Rusya, doğal gazı yine bir siyasi silah olarak kullanabileceğini göstermiştir. Sonuçta, ikili görüşmeler sonucunda, taraflar tahkime gitmekten vazgeçmiş ve üç ayrı kontratın tek hale getirilmesi benimsenmiştir. Ancak, sadece yanlış düzeltilmekle kalmamış, formül içerisinde gazoilin ağırlığı % 15'ten % 30'a, HSF'nin ağırlığı % 40'tan % 50'ye yükseltilirken, LSF'nin ağırlığı % 45'ten % 20'ye indirilmiştir. Burada, Türkiye için doğan olumsuzluk ise, yüzdesi artan iki yakıtın fiyatının yüzdesi düşen yakıttan çok daha fazla artıyor olmasıdır. Bkz. Ahmet Kıvanç ve Yurgagül Şimşek, "Formül Değişti, 1,4 Milyar Dolar Uçtu", <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=187040> ; [12 Mayıs 2007]; Gazel, **Mavi Akım: Avrasya'da...**, ss. 269 – 270, 275.

³⁸⁹ Bkz. Tablo 3.8.

Tablo 3.8. Rusya Doğal Gazının Fiyatlandırılmasında Kullanılan Formül Değişimi ve Sonuçları								
			FORMÜL DEĞİŞİMİ					
	Kasım 02	Nisan 03	Kasım 03		Ocak 05		Aralık 05	
			Eski Formül	Yeni Formül	Eski Formül	Yeni Formül	Eski Formül	Yeni Formül
Rusya Batı	127,3	148,26	139,44	129,63	162,52	165,48	251,18	245,92
Rusya Turusgaz	131,3	152,26	143,44	130,63	166,52	166,48	256,18	246,92
Rusya M. Akım	107,6	120,61	114,3	129,63	133,32	166,48	183,68	245,92

Not: Fiyatlar ABD dolarıdır.

Kaynak: Seçkin Ürey ve Evrim Ergin, “Yeni Formül Yüzünden Fatura Kabarabilir”, <http://www.milliyet.com/2006/01/05/ekonomi/aeko.html> ; [22 Şubat 2007]

Tablo 3.8.’de görüldüğü gibi, 2005 yılı sonu verileri ışığında, uygulanan yeni fiyat formülü neticesinde önceki iki anlaşmaya göre (Rusya Batı – Rusya Turusgaz), Mavi Akım’ın % 12’lik fiyat avantajı ortadan kalkmış ve petrol fiyatlarına endeksli olarak artışa geçen doğal gaz fiyatlarıyla Türkiye zarar etmeye başlamıştır.

Türkiye’nin Rusya gazının fiyat formülünün değişmesinden sonra zarar etmeye başladığının kamuoyunda duyulmasının ardından, Başbakan Erdoğan, Temmuz 2005’te Rusya’ya yaptığı ziyarette Rusya Devlet Başkanı Putin’den doğal gaz fiyatında indirim jesti istemiş; ne var ki Putin, Erdoğan’ın bu talebini, “*Petrol fiyatları arttı. Dolayısıyla doğalgaz fiyatı da artıyor. İndirime gidemeyiz. Gazprom Ukrayna, Romanya, Bulgaristan gibi ülkelerden fiyat artışı istedi*” yanıtını vererek, reddetmiştir.³⁹⁰

7 Ocak 2006 tarihinde, AKP’nin Siyaset Okulu’nda bir konuşma yapan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Güler, kendisine yöneltilen “*Doğal gazı 260 doları mı alıyoruz? Şu gazın fiyatını bir öğrenelim?*” sorusu üzerine “*Bunlar gizli anlaşmalar. Ama Batı Avrupa’nın en ucuz gazını alıyoruz*” demiştir.³⁹¹ Bu noktada, Güler’in sarf ettiği “Batı Avrupa” sözcüğünün üzerinde durmak gerekir. Çünkü birçok ülkenin topraklarından geçip, Batı Avrupa’ya ulaşan gazın zaten Türkiye’ye Rusya’dan aracısız gelen gazdan (Mavi Akım) pahalı olması gerekir. Burada, Türkiye’yi ilgilendiren Batı Avrupa değil, kendi bulunduğu coğrafyaya yakın Rusya gazını kullanan Doğu Avrupa ülkeleri olmalıdır. İkincisi, birkaç gün önce Gazprom Başkan Yardımcısı Alexander

³⁹⁰ Deniz Çiçek ve Hüseyin Özay, “Rusya Gazı Kesti, Ankara Ürperdi”, <http://www.aksam.com.tr/haber.asp?a=21519,6&tarih=02.01.2006> ; [22 Şubat 2007].

³⁹¹ Gülçin Üstün, “Enerji Bakanı Güler: ‘Fiyatı Düşürdük, Kötü Adam Olduk’”, **Milliyet**, 8 Ocak 2006, s. 8.

Medvedev'in "Türkiye doğal gazı 260 dolara alıyor", şeklindeki açıklaması, Türkiye'nin Rusya gazını kullanan diğer ülkelerle fiyat açısından karşılaştırılmasını mümkün kılmıştır. Güler'in bu açıklamadan duyduğu rahatsızlığı, "Beni zor durumda bıraktınız" diyerek Medvedev'i uyarmasının ardından, devreye giren Gazprom Başkanı Alexey Miller'in müdahalesi üzerine, Medvedev fiyat konusunda söylenenleri kesin bir dille yalanlamıştır.³⁹²

Mavi Akım doğal gazının fiyatının ucuzlamasını sağlamak için geliştirilen yeni formülün Türkiye'nin aleyhine olduğu iddiası, 2006 yılında Cumhuriyet Halk Partisi tarafından yargıya da intikal ettirilmiştir. CHP'nin suç duyurusu üzerine, Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı soruşturma için bilirkişi heyeti tayin etmiştir. Bilirkişilerin hazırladığı raporda, Nisan 2006'ya ait faturadaki her iki fiyat formülüne göre yapılan hesaplama sonucu bulunan fiyat farkı sabit alındığında, 2003'te başlayıp 2028'de bitecek olan anlaşma çerçevesinde Türkiye'nin 14 milyar 241 milyon ABD doları fazla ödeme yapacağı belirtilmiştir. Bilirkişiler, ayrıca, BOTAŞ yönetimiyle, formül değişikliği başvurusunu onaylayan EPDK'nin de sorumlu olduğunu savunmuştur.³⁹³

Bilirkişi raporunu Radikal gazetesine değerlendiren CHP Genel Başkanı Deniz Baykal, "Bu yapılmış olan yeni sözleşmenin Türkiye'nin aleyhine olduğu, yasal ve hukuki haklarımıza yeni sözleşmenin zarar verdiği, Hazine zararına yol açtığını söyledik. Ama maalesef, BOTAŞ da, EPDK da, Enerji Bakanlığı da bu konuda tam bir işbirliği içinde olmuşlardır. Bu konuda açtığımız dava yürüyor. Şimdi bilirkişinin hazırladığı raporda bu model, formül değişikliği dolayısıyla Hazine'nin çok ciddi bir zarara maruz kaldığını ortaya koyuyor... Bunun sonucunda mutlaka hukuki bir değerlendirmeye ihtiyaç vardır. Bunu takip edeceğiz. Bunun sonucuna göre elbette soruşturma komisyonu ve Yüce Divan da gündeme gelecek. Tüm bu süreci gideceği yere kadar takip edeceğiz" demiştir.³⁹⁴

Bu noktaya kadar, Mavi Akım ve İran ile yapılan anlaşmalarla Türkmenistan doğal gazının devre dışı kaldığı görüşü ortaya koyulmuştur. Fakat bu iki projeye rağmen yine de Türkiye, Hazar-Geçişli projelerden resmi olarak vazgeçmemiştir. Buna karşın, Azerbaycan/Şahdeniz'de doğal gazın bulunması ve Türkiye ile bu ülkenin yaptığı alım

³⁹² Yelda Ataç, "260 Doları Kesin Dille Yalanlayın", **Milliyet**, 5 Şubat 2006, s. 9.

³⁹³ Zihni Erdem, " 'Mavi Akım'da Zarar 14 Milyar Dolar' ", **Radikal**, 14 Eylül 2006, s. 13.

³⁹⁴ "Baykal: Hazırlanan Rapor Zararı Ortaya Koyuyor", **Radikal**, 14 Eylül 2006, s. 13.

anlaşması, artık Hazar-Geçişli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı projesinin gündemde yer almayacağıın son kanıtı olmuştur. Öyle ki, BP şirketinin Şahdeniz yatağında zengin doğal gaz rezervleri bulduğunu duyurmasının ardından, Azerbaycan ile Türkmenistan'ın Türkiye ve belki de Avrupa pazarı için birbirine rakip olacakları iddia edilmiştir. Nitekim bu gelişmenin ardından, iddialar doğru çıkmış, Azerbaycan kendi gereksinimini karşılamayı da düşündüğü Hazar-Geçişli projeye eskisi kadar sıcak bakmamaya başlamış ve Türkmenistan'a kabul edilmesi güç koşullar öne sürmüştür. Azerbaycan, Türkiye ile BTE'nin yapımı konusunda anlaşdıktan sonra, bu projeyi Türkmenistan'a karşı pazarlık unsuru olarak kullanma yoluna gitmiştir. Hattın kapasitesinin belli bir kısmını Türkmenistan'a tahsis edebileceğini belirterek, bir taraftan bu ülkenin yapım maliyetine katılmasını isterken diğer taraftan boru hattı kullanım ücreti talep etmiştir. Azerbaycan'ın bu tutumu ve Türkiye pazarının da doğal gaza doyduğunu gören Türkmenistan, gazını pazarlayabilmek için Rusya Federasyonu ile ilişkilerini yeniden tanımlama yolun seçmiş ve ayrıca İran seçeneğini de ihtimaller arasına eklemiştir. Fakat ABD yönetimi, Türkmenistan'ın İran ile büyük bir doğal gaz anlaşması yapmasına karşı çıkarak, Türkmenistan'ı geri çekilmeye zorlamış ve Azerbaycan ile anlaşması yolunda “telkinlerde” bulunmuştur. Türkmenistan, bu koşullar altında Azerbaycan ile anlaşırca, İran ile yaptığı anlaşmadaki kazanılmış haklarından vazgeçmek zorunda kalacağını ve Azerbaycan'a bağımlı olacağını öne sürerek 300 milyon ABD doları talep etmiştir. İşte Türkmenistan lideri Niyazov'un avans olarak istediği bu meblağı, ABD ve Türkiye nakit olarak ödemek istememiş, Türkmenistan'a önerilen kredi olanakları ise, Aşkabat yönetimi tarafından reddedilmiştir. Bu çerçevede, Türkiye'nin Mavi Akım ve BTE'ye öncelik vermesi, Türkmenistan nezdinde yarı yolda bırakılmak olarak algılanmış ve bu durum, Niyazov tarafından her platformda dile getirilerek, Türkiye eleştirilmiştir.³⁹⁵ Niyazov, bununla da kalmamış, sanki bütün kozlar kendi elindeymiş gibi, Türkiye, Azerbaycan ve projeyi gerçekleştirecek konsorsiyumdan isteklerde bulunmuştur. Nitekim Türkmenistan'ın bu tutumunun nedeni kısa bir süre sonra anlaşılmıştır. Aşkabat'ın Gazprom ile olan alım

³⁹⁵ 1999 yılının Ekim ayında, Enerji Bakanı Ersümer, Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'a gerçekleştirdiği bir ziyaret esnasında, basın mensuplarının önünde Niyazov tarafından sert bir dille azarlanmıştı. Niyazov'un Ersümer sarf ettiği sözler şöyleydi: “Rusya'da Mesut Yılmaz ile ne işiniz var? Sen ve Yılmaz dışında herkes, Türkmen gazını almak istiyor. 40 dolara almak varken, sen 120 dolara Rus gazını alıyorsun. Halkını hiç mi düşünmüyorsun? Rusya'ya bu kadar gideceğine ara sıra da buraya gel!”. Bkz. Gazel, **Mavi Akım: Avrasya'da...**, s. 246.

anlaşmasının koşullarını iyileştirmeye ve tüm telkinlere rağmen İran ile görüşmelerini sürdürmeye çalıştığı görülmüştür.³⁹⁶

Mert Bilgin'e göre, Türkmenistan'ın Gazprom ile anlaşmak zorunda kalması (veya bırakılması), Türkiye'nin Hazar'ın yeniden şekillenmekte olan enerji rejiminde belirleyici rolünden vazgeçmesi anlamına gelmektedir. Bu durumu, Rusya'nın önemli bir başarısı olarak değerlendiren Bilgin, BTC petrol boru hattını anlamlı kılacak Hazar-Geçişli projenin gündemden düşmesi ile Türkiye'nin, inşa etmeye çalıştığı Hazar enerji politikasının altındaki iki temelden birinin çekilmesiyle bu yapının yıkıldığını iddia etmiştir.³⁹⁷

Sonuçta Türkiye, Hazar-Geçişli projeleri rafa kaldırmış; Rusya ve İran ile yaptığı anlaşmalara bir de Azerbaycan ile 12 Mart 2001'de imzaladığı Azerbaycan doğal gazının Türkiye'ye sevkine ilişkin Hükümetlerarası Anlaşma'yı ve bu anlaşmaya istinaden aynı tarihte BOTAŞ ve SOCAR arasında Doğal Gaz Alım Satım Sözleşmesi'ni eklenmiştir. 15 yıl süreli Doğal Gaz Alım Anlaşması, alımların 2 milyar m³ ile başlamasını ve en üst seviyede 6,6 milyar m³/yıl'a ulaşmasını öngörmektedir. Söz konusu alım-satım kontratı şartları uyarınca, doğal gazın teslim noktası Türkiye/Gürcistan sınırı olarak belirlenmiştir. Hattın Türkiye topraklarında kalan kısmının yapım ve işletim sorumluluğu BOTAŞ'a ait olup, Azerbaycan topraklarından başlayarak Türkiye/Gürcistan sınırına kadar yapılacak kısmın yapım ve işletim sorumluluğu ise SOCAR'a aittir. Resmi adı Azerbaycan-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı [Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğal Gaz Boru Hattı veya Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı] projesi olan Şahdeniz projesinin Türkiye kısmı ile ilgili olarak, Azerbaycan'dan alınacak olan doğal gazın Gürcistan-Türkiye sınırından Doğu Anadolu İletim Hattı'na 225 km'lik bir ek yapılarak Erzurum-Horasan'a kadar taşınması öngörülmüştür.³⁹⁸

Ne var ki, proje imzalandığında bile Azerbaycan ve Türkiye arasındaki bazı pürüzler hala çözülememişti. Azerbaycan, Türkiye'nin işleri ağırdan aldığından açıkça yakınmış ve gazı İran'a satabileceğini belirtmiştir.³⁹⁹ Esasında, Türkiye'nin işleri

³⁹⁶ Bilgin, *Avrasya Enerji Savaşları...*, ss. 323 – 328.

³⁹⁷ Bilgin, *Avrasya Enerji Savaşları...*, ss. 328 – 329.

³⁹⁸ <http://www.botas.gov.tr/projeler/tumprojeler/azerbaycan.asp> ; [11 Kasım 2005].

³⁹⁹ Ferruh Demirmen, "Azeri Gazı: Kaçırılan Fırsat", *Cumhuriyet*, 18 Nisan 2001, s. 2.

ağırdan aldığı doğrudur. Bu yavaşlamanın nedeni ise Mavi Akım projesidir. O dönemde, Türkiye'nin Mavi Akım'a öncelik verdiği açıkça görülmektedir. Dolayısıyla, BTE projesinin başlangıç tarihi, anlaşmanın hemen akabinde iki yıl ileri atılmış ve bitiş tarihi de 2007'ye sarkmıştır.

Tablo 3.5. ve 3.6.'daki veriler ışığında, Türkiye'nin 2007 yılında da daha önceki yıllarda olduğu gibi, “al ya da öde” mantığıyla yaptığı anlaşmalar yüzünden doğal gaz arz fazlasına sahip olduğu görülmektedir.⁴⁰⁰ Belirtilen anlaşmalarla alınan doğal gazın, Türkiye tarafından üçüncü bir ülkeye pazarlanması da mümkün değildir. Bu noktada, Türkiye pazarını yeterli ölçüde besleyen Rusya doğal gazının yanında, bir de Azerbaycan doğal gazının nasıl değerlendirileceği sorusu gündeme gelmektedir. Soruya 2001 yılında BOTAŞ Genel Müdürü olan Gökhan Bildacı'nın verdiği cevap tatmin edici gözükmemektedir. Bildacı, Eylül 2001'de Dünya Enerji dergisine verdiği röportajda, “BOTAŞ'ın şu anda benim gördüğüm en önemli projesi, Avrupa'ya Doğal Gaz Satma Projesi'dir” demiştir.⁴⁰¹ Bildacı'nın açıklamasından da anlaşılacağı gibi, Ankara, Azerbaycan doğal gazını, alım-satım anlaşmasının da imkân tanınması neticesinde Avrupa pazarı için düşünmektedir.

Türkiye'nin Hazar enerji havzası kaynaklarının batıya taşınmasında köprü görevini üstlenme politikasının bir parçası olarak gördüğü Güney Avrupa doğal gaz pazarının “kapısı olma” düşüncesi, elbette ki altı boş ve karşılığı olmayan bir tasarımdan ibaret değildir. Daha önce de belirtildiği gibi, AB'nin Rusya'ya doğal gaz alanında bağımlılığının hızla arttığı bir ortamda, Hazar enerji kaynakları ve bu kaynakları Avrupa pazarlarına ulaştırma konusunda avantajlı konuma sahip olan

⁴⁰⁰ Mustafa Özcan Ültanır'ın savına göre, Türkiye, bir yandan doğal gaz arz fazlasıyla karşı karşıyayken, diğer yandan ülkede karşılanmayan bir talep sorunu da bulunmaktadır. Doğal gazın elektrik üretimi dışında bir de sanayi, ticarethane ve konutlardaki kullanımının yaygınlaştırılması gerektiğini savunan Ültanır, bunca yıl zarfında Türkiye'de doğal gaza kavuşan kentlerin sayısının azlığından yakınmaktadır. Doğal gaz bulamadığı için kapanan fabrikalardan bahseden Ültanır, Türkiye'de bugün için mevcut, inşa halindeki, ihale edilmiş ve planlanmış doğal gaz boru hatlarının, yurt sathının tamamına doğal gaz dağıtmak için yetersiz kaldığını belirtmektedir. Ayrıca, büyük şehirlere, büyük sanayi merkezlerine giden hatlarda bile, yanındaki yerleşim yerleri, organize sanayi bölgeleri ve fabrikaların atladığını vurgulayarak yetkilileri eleştirmektedir. Ültanır'a göre, doğal gaz dağıtım hatlarına ait planlar rasyonel bir hesaplama ile yapılmamakta, çoğu kez siyasi tercihler planları şekillendirmektedir. Örneğin, Bartın'a gidecek hat, Bartın Milletvekili Zeki Çakan'ın Enerji Bakanlığı sırasında planlanmıştır. Çanakkale'ye uzanan hat ise, Çanakkale Milletvekili M. Cumhuriyet'in Enerji Bakanlığı dönemine rastlamaktadır. Bkz. M. Özcan Ültanır, “Bir Yanda Doğalgaz Fazlalığı Bir Yanda Karşılanamayan Talep”, http://www.dunyagazetesi.com.tr/news_display.asp?upsale_id=143907 ; [11 Kasım 2005].

⁴⁰¹ M. Özcan Ültanır, BOTAŞ Genel Müdürü Gökhan Bildacı ile Söyleşi: “AB Türk Gazı'nı Almaya Niyetlenmiş. Hedef: Önce Yunanistan, Sonra İtalya”, **Dünya Enerji**, Yıl: 1, Sayı: 11, Eylül 2001, s. 37.

Türkiye, Avrupa ülkelerinin dikkatini çekmeyi başarmıştır. Böylelikle, INOGATE Programı ve Güney Avrupa Gaz Ringi oluşumu çerçevesinde, 7 Temmuz 2000’de, AB-Yunanistan-Türkiye çalışma grubu bir araya gelerek, Türkiye ve Yunanistan üzerinden Avrupa’ya ilk etapta Azerbaycan doğal gazının (daha sonra belki Kazakistan, Irak, Mısır ve Suriye gazının) taşınmasını öngören üçlü mutabakat metninin imzalanması, Türkiye-AB ve Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde bir dönüm noktası olması açısından büyük yankı uyandırmıştır.⁴⁰²

Bu mutabakat metninin ardından, 18 Ocak 2001 tarihinde iki ülkenin ulusal gaz dağıtım şirketleri BOTAŞ ve DEPA arasında imzalanan İşbirliği Memorandum’u sonrasında, ülkelerin gaz şebekelerinin birleştirilmesi ve Güney Avrupa Gaz Ringi’nin oluşturulması konularında fizibilite çalışmaları başlatılmıştır.⁴⁰³ Bu çalışmalar 25 Mart 2002 tarihinde tamamlanmış ve 28 Mart 2002 tarihinde Ankara’da, Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı ile Yunanistan Kalkınma Bakanı’nın da katılımlarıyla BOTAŞ ve DEPA Genel Müdürleri tarafından bir Mutabakat Zaptı imzalanmıştır. Doğu-Batı Enerji Koridorunun gerçekleştirilmesine yönelik bu projenin hayata geçirilmesi için Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı ve Yunanistan Kalkınma Bakanı tarafından 23 Şubat 2003 tarihinde Hükümetlerarası Anlaşma⁴⁰⁴ imzalanmıştır. Stratejik öneme sahip bu proje ile ilk etapta, Yunanistan’ın doğal gaz talebinin bir kısmının Türkiye üzerinden karşılanması, ilerleyen yıllarda ise Güney Doğu ve Orta Avrupa ülkelerine Türkiye ve Yunanistan üzerinden doğal gaz sevkiyatının yapılması hedeflenmektedir. Enerji güvenliği ve kaynak çeşitlendirilmesi stratejisi nedeniyle, proje, AB Komisyonunca da desteklenmektedir. Bu kapsamda, söz konusu projenin Mühendislik ve Çevresel Etki Değerlendirme Çalışmaları için kullanılmak üzere AB-

⁴⁰² Yurdakul H. Yiğitgüden, “Güneydoğu Avrupa’da Doğalgaz”, **Dünya Enerji**, Yıl: 4, Sayı: 44, Haziran 2004, s. 42.

⁴⁰³ <http://www.inogate.org/en/participating/turkey> ; [30 Nisan 2006].

⁴⁰⁴ Anlaşmanın tam adı, “Türkiye Cumhuriyeti ile Yunanistan Cumhuriyeti Arasında Türkiye-Yunanistan Gaz Bağlantısının Gerçekleştirilmesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nden Yunanistan Cumhuriyeti’ne Doğal Gaz Arzına İlişkin Anlaşma”dır. Anlaşma metni için bkz. <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss243m.htm> ; [27 Mart 2006].

TEN Fonu tarafından yarısı hibe olmak üzere iki ülkeye toplam 9.580.000 Euro finansal destek sağlanmıştır.⁴⁰⁵

Projenin fizibilite ile mühendislik çalışmalarının tamamlanmasının ardından, 23 Aralık 2003 tarihinde Ankara'da düzenlenen bir törenle doğal gaz alım-satım anlaşması imzalanmıştır. Buna göre 750 milyon m³ ile başlayacak taşıma miktarı, 2012 yılında 11 milyar m³'e ulaşacaktır. Bu miktarın 3 milyar m³'ünün Yunanistan'a, 8 milyar m³'ünün İtalya'ya taşınması öngörülmektedir. 209 km'si Türkiye sınırları içerisinde olmak üzere, toplam 300 km uzunluğundaki hattın, 2007 yılında tamamlanması planlanmaktadır.⁴⁰⁶

Boru hattının Yunanistan'dan sonra İtalya'ya uzatılması ile ilgili çalışmaların da başladığı belirtilmektedir. Türkiye-Yunanistan Doğal Gaz Boru Hattı projesi kapsamında imzalanan doğal gaz alım-satım anlaşmasının, projenin İtalya bağlantısı için önemli bir aşama olduğu vurgulanmaktadır. Böylelikle Türkiye-Yunanistan Doğal Gaz Boru Hattı projesinin, Türkiye-Yunanistan-İtalya Doğal Gaz Boru Hattı projesine dönüşebileceğinin altı çizilmektedir.⁴⁰⁷

Türkiye'nin Avrupa pazarına gaz sevkiyatı gerçekleştirmesini öngören bir diğer proje de NABUCCO projesidir. Türkiye-Yunanistan Doğal Gaz Boru Hattı projesi gibi, AB-TEN fonunun desteğini alan bu proje ile Türkiye üzerinden Hazar ve Orta Doğu doğal gazının Bulgaristan, Romanya, Macaristan ve Avusturya'ya taşınması hedeflenmektedir. Böylece, Rusya gazına % 60'ın üzerinde bağımlı olan Doğu ve Orta Avrupa ülkelerinin bu bağımlılığının makul seviyelere çekilmesi planlanmaktadır.⁴⁰⁸

Ne var ki, geleceğe yönelik tahminler, Avrupa doğal gaz açığının 2010'dan sonra ortaya çıkmayacağını ve planlanan projelerin çoğunun bu tarihten önce

⁴⁰⁵ “Türkiye Cumhuriyeti ile Yunanistan Cumhuriyeti Arasında Türkiye-Yunanistan Gaz Bağlantısının Gerçekleştirilmesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nden Yunanistan Cumhuriyeti’ne Doğal Gaz Arzına İlişkin Anlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun Tasarısı ile Sanayi, Ticaret, Enerji, Tabii Kaynaklar, Bilgi ve Teknoloji ve Dışişleri Komisyonları Raporları (1/601)”, <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss243m.htm> ; [27 Mart 2006].

⁴⁰⁶ <http://www.botas.gov.tr/projeler/tumprojeler/yunanistan.asp> ; [11 Kasım 2005]. Ayrıca bkz. Harita 3.4.

⁴⁰⁷ <http://www.botas.gov.tr/projeler/tumprojeler/yunanistan.asp> ; [11 Kasım 2005].

⁴⁰⁸ <http://www.botas.gov.tr/projeler/tumprojeler/bulgaristan.asp> ; [11 Kasım 2005].

tamamlanmasının mümkün olmadığını söylemektedir.⁴⁰⁹BOTAŞ'ın da doğruladığı bu durum, NABUCCO projesinin 2010 yılından önce devreye giremeyeceğini ortaya koymaktadır. Kaldı ki, BOTAŞ, bu proje kapsamında, Türkiye üzerinden Avrupa'ya artan miktarlarda Hazar ve Orta Doğu gazı taşınacağını, bu miktarın 2010'lu yıllardan başlamak üzere özellikle 2020'lerde büyük miktarlara ulaşılacağı daha önceden duyurmaktadır. Bu kapsamda, inşa edilmesi düşünülen boru hattı, Türkiye'den başlayıp, Bulgaristan, Romanya ve Macaristan güzergâhını takip ederek Avusturya'ya ulaşacaktır.⁴¹⁰

NABUCCO projesi ile ilk olarak, Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Slovakya, Çek Cumhuriyeti gibi yeniden yapılanan ekonomilerin gaz gereksinimi karşılanacaktır. Takip eden yıllarda, diğer ülkelerin gaz talep gelişmelerine göre, Avrupa'da önemli bir doğal gaz dağıtım noktası olması planlanan Avusturya'dan Batı Avrupa'ya gaz taşınması öngörülmektedir. AB ülkelerinin sona erecek gaz kontratlarının yerini, Türkiye üzerinden taşınacak gazla ilgili anlaşmaların alabileceği; AB'nin hedeflemiş olduğu serbest gaz pazarı koşulları oluştuğunda, Avusturya da dâhil olmak üzere, söz konusu ülkelerin devam eden alım kontratlarını, rekabetçi fiyat koşullarında yine Türkiye'nin doğusundaki gaz kaynakları ile yenileyecekleri belirtilmektedir.⁴¹¹

2006 Haziranında AB dönem başkanı Avusturya'nın ev sahipliğinde, Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Macaristan ve Avusturya enerji bakanları NABUCCO hattına resmiyet kazandırmış ve 2010 yılına kadar tamamlanmasını öngörmüşlerdir. İlk etapta, yılda 4,5 milyar m³ doğal gazı AB içlerine taşınması planlanan hattın, ilerleyen yıllarda kapasitesinin artırılması ve 2020 yılında hattan geçen doğal gaz miktarının, yılda 31 milyar m³'e çıkarılması hedeflenmektedir.⁴¹²

NABUCCO projesini hızlandıran gelişme ise, halen AB'nin petrol ve doğal gaz gereksiniminin önemli bir bölümünü karşılayan Rusya'nın siyasi bunalım yaşadığı Ukrayna ve Gürcistan'a karşı doğal gazı bir silah olarak kullanmaktan çekinmemesi olmuştur. Kısacası, bu durum, Rusya doğal gazına ciddi anlamda bağımlı olan AB

⁴⁰⁹ Yiğitgüden, “Güneydoğu Avrupa’da Doğalgaz”..., s. 43.

⁴¹⁰ <http://www.botas.gov.tr/projeler/tumprojeler/bulgaristan.asp> ; [11 Kasım 2005]. Ayrıca bkz. Harita 3.4.

⁴¹¹ <http://www.botas.gov.tr/projeler/tumprojeler/bulgaristan.asp> ; [11 Kasım 2005].

⁴¹² Ufuk Şanlı, “Doğalgazda Kilit Ülke Olacağız”, <http://www.aksiyon.com.tr/detay.php?id=26129> ; [27 Şubat 2007].

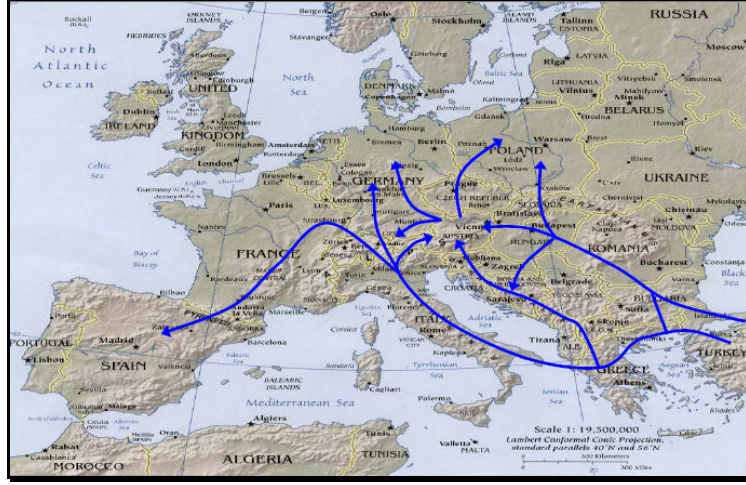
ülkelerini tedirgin edince, projeye hız verilmiştir. Alternatif gaz sahalarına odaklanan yeni AB stratejisinin, ilk somut projesi olan 3300 km'lik NABUCCO hattı ile AB'nin doğal gaz gereksiniminin % 3'ü karşılanacak olsa da, hat bu yönüyle Türkiye'yi BTC'den sonra ikinci kez uluslararası "enerji koridoru" haline getirerek ülkenin konumunu pekiştirecektir. NABUCCO'nun ana omurgasını BTE Doğal Gaz Boru Hattı veya bilinen adıyla Şahdeniz projesi oluşturmaktadır. Hazar kaynaklı doğal gazı 2007 yılında Türkiye'ye ulaştıracak bu yeni hatla Erzurum'a getirilen doğal gaz, buradan başkent Ankara'daki ana hatta taşınacak ve oradan da Avrupa'ya iletilecektir.⁴¹³

Pek çok uzmana göre, NABUCCO hattının inşası, Türkiye için oldukça getirimli olacaktır. Örneğin, NABUCCO'nun ana yüklenicilerinden biri olan Avusturyalı OMV Gas'ın Genel Müdürü Werner Auli, Türkiye'nin Hazar Havzası, İran ve Irak gibi petrol ve doğal gaz zengini bölgelere yakın olmasından dolayı, Doğu-Batı enerji koridorunda doğal bir hat olduğunu ifade etmiş, bu durumun hem AB'ye hem de Türkiye'ye son derece büyük yararlar sağladığını söylemiştir. Auli, ayrıca, Türkiye makamlarına seslenerek, *"AB'nin doğal kaynaklara ulaşmasına aracılık ederek hem siyasi konumunuzu güçlendiriyor hem de büyüyen ekonominiz için ihtiyaç duyduğunuz enerjiyi çok küçük yatırım harcamalarıyla temin etmiş oluyorsunuz. Bu durum AB'nin ve Türkiye'nin çıkarlarının pekişmesini sağlıyor"* demiştir. Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) Baş Ekonomisti Fatih Birol ise, NABUCCO hattı ile AB'nin doğal gaz gereksiniminin sadece % 3'nün karşılanacağını söylerken, bu oranın küçümsenmemesi gereken stratejik bir oran olduğunun altını çizmektedir. *"Bugün petrol fiyatlarında yaşanan tarihi seviyelerin % 2-3'lük bir arz kesintisinden kaynaklandığı düşünüldüğünde bu oranın ne kadar stratejik bir yüzde olduğu daha net anlaşılıyor. Evet, AB Türkiye'den gelen doğal gaz olmazsa batmaz ancak ciddi şekilde sarsılır."* diyen Birol, boru hattının Türkiye'nin ucuz enerji elde etmesine de büyük yarar sağlayacağına dikkat çekmiştir.⁴¹⁴

⁴¹³ Şanlı, "Doğalgazda Kilit Ülke..."

⁴¹⁴ Şanlı, "Doğalgazda Kilit Ülke..."

Harita 3.4.
Türkiye'den Avrupa'ya Doğal Gaz Boru Hattı Projeleri

Kaynak: <http://www.unece.org/ie/se/pp/gas/rbot1.pdf> ; [28 Şubat 2007]

Türkiye'nin Hazar ve Orta Doğu petrol ve doğal gazını uluslararası pazarlara ulaştıracak bir enerji köprüsü görevini üstlenme çabasında olduğu yukarıda bahsedilen birçok proje ile ortaya koyulmuştur. Bunun ötesinde, Türkiye'nin bir de Hazar enerji havzasındaki hidrokarbon zenginliklerini işleten konsorsiyumlarda pay sahibi olmak kaydıyla sadece boru hatlarından elde edeceği gelirlerle yetinmeyip, diğer bazı kazanımlar elde ettiğini de vurgulamak gerekir. Bu çerçevede TPAO'nun, başta Azerbaycan olmak üzere Kazakistan'daki üretim faaliyetleriyle yerli üretime destek olduğu görülmektedir.

3.3. TPAO'NUN HAZAR ENERJİ HAVZASINDA YÜRÜTTÜĞÜ ARAMA VE ÜRETİM ÇALIŞMALARI

Türkiye, TPAO'nun 1990'ların başından beri yurtdışında yürüttüğü çalışmalarla özellikle Hazar enerji havzasındaki önemli oyuncuların biri olmak için çabalamaktadır. 2005 yılı itibariyle, TPAO'nun yurtdışı üretiminin yurtiçi üretim miktarını yakaladığı belirtilmektedir. Bahsi geçen yurtdışı üretimin büyük bölümü Azeri-Çıralı-Güneşli projesinden gelmektedir. BTC'nin tamamlanmasının, TPAO'nun Azerbaycan'daki üretimini arttıracığı ve 2009 – 2010 yıllarında üretimin en üst seviyeye ulaşacağı dile getirilmektedir. Bunun yanı sıra, 2007 yılında BTE'nin de devreye girmesiyle TPAO'nun ilk yurtdışı doğal gaz üretimi de başlamış olacaktır. Bu üretimle beraber, TPAO, Türkiye'nin gaz gereksiniminin bir kısmını yurt dışındaki kaynaklardan karşılayacaktır. Kazakistan da ise, TPAO yetkilileri, KazakMunayGaz ile

ortak yürüttükleri çalışmalardan son derece memnun olduklarını belirtmişlerdir.⁴¹⁵

Ne var ki TPAO, bu ülkelerdeki çalışmalarını yeterli bulmayıp, 2006 yılından itibaren belirli ülkeler üzerine odaklanarak rezerv arttırma amacıyla olduğunu ifade etmektedir. Bu çerçevede şirket yetkilileri, 2010 yılı için 300 bin varil/gün petrol eşdeğeri üretim hedefini yakalamak için, kısa sürede rezerv eklemesi yapma ve bunu üretime dönüştürme zorunluluğu içinde olduklarını vurgulamaktadırlar.⁴¹⁶

Bu hedefi tutturabilmek için, 1990'larda Orta Asya ve Kafkasya'da meydana gelen değişimleri de göz önünde bulunduran Türkiye (özelinde TPAO), kültürel ve tarihsel bağlarını da kullanarak, Hazar enerji havzasındaki çalışmalarını arttırmıştır. Bu doğrultuda, Hazar'ın doğu kıyısında Kazakistan'da ve Azerbaycan'ın kıyı ötesinde yürütülen üretim projelerindeki payını büyütme konusunda çalışmalarını sürdürmektedir.

Örneğin, 1993 yılından itibaren, Kazakistan'da çalışmalarını KazakTürkMunay (KTM) Ltd.⁴¹⁷ ortak şirketi adı altında yürüten TPAO, 26.500 km²'lik bir alanda petrol aramayı üstlenmiş ve 50 milyon ABD doları tutarında bir yatırım mükellefiyeti altına girmiştir. Böylelikle KTM, Aktau bölgesinde bir, Aktübinsk bölgesinde ise iki adet ruhsat sahasına sahip olmuştur. 2005 yılında Aktau bölgesindeki sahalarda ortalama 2.700 varil/gün, Aktübinsk bölgesindeki sahalarda ise ortalama 4.550 varil/gün petrol üretildiği belirtilmektedir. Bu sahalardan, 2005 yılı sonu itibariyle, kümülatif petrol üretimi 15,8 milyon varil olarak gerçekleşmiştir.⁴¹⁸

TPAO'nun Hazar'da, yani Azerbaycan'ın kıyı ötesi sahalarda pay sahibi olduğu üç proje bulunmaktadır. Bunların ilki, daha önce de BTC projesinde değindiğimiz Azeri-Çıralı-Güneşli (ACG) projesidir.⁴¹⁹ TPAO, bu projede % 6,75 paya sahiptir.⁴²⁰ 5,4 milyar varil rezerve sahip olan ve bugüne kadar 375,9 milyon varil (TPAO hissesi 33,4 milyon varil) ham petrol üretilen ACG projesinde, 2005 yılı

⁴¹⁵ **TPAO 2005 Yıllık Rapor**, http://www.tpa.gov.tr/v1.4/docs/a_report-2005-tr.pdf ; [3 Ocak 2007], s. 46.

⁴¹⁶ **TPAO 2005 Yıllık Rapor**, <http://www.tpa.gov.tr/v1.4/docs/50YIL.pdf> ; [3 Ocak 2007], s. 46.

⁴¹⁷ KTM'de TPAO % 49, KazMunayGaz % 51 hisseye sahiptir. Bkz. **TPAO 50. Yıl Kitabı**, s. 113.

⁴¹⁸ **TPAO 50. Yıl Kitabı**, s. 112; **TPAO 2005 Yıllık Rapor**, s. 47.

⁴¹⁹ Bkz. Harita 3.5. http://www.tpa.gov.tr/winter2005/bg-tr/alt/ydisi_arama.htm ; [27 Şubat 2007].

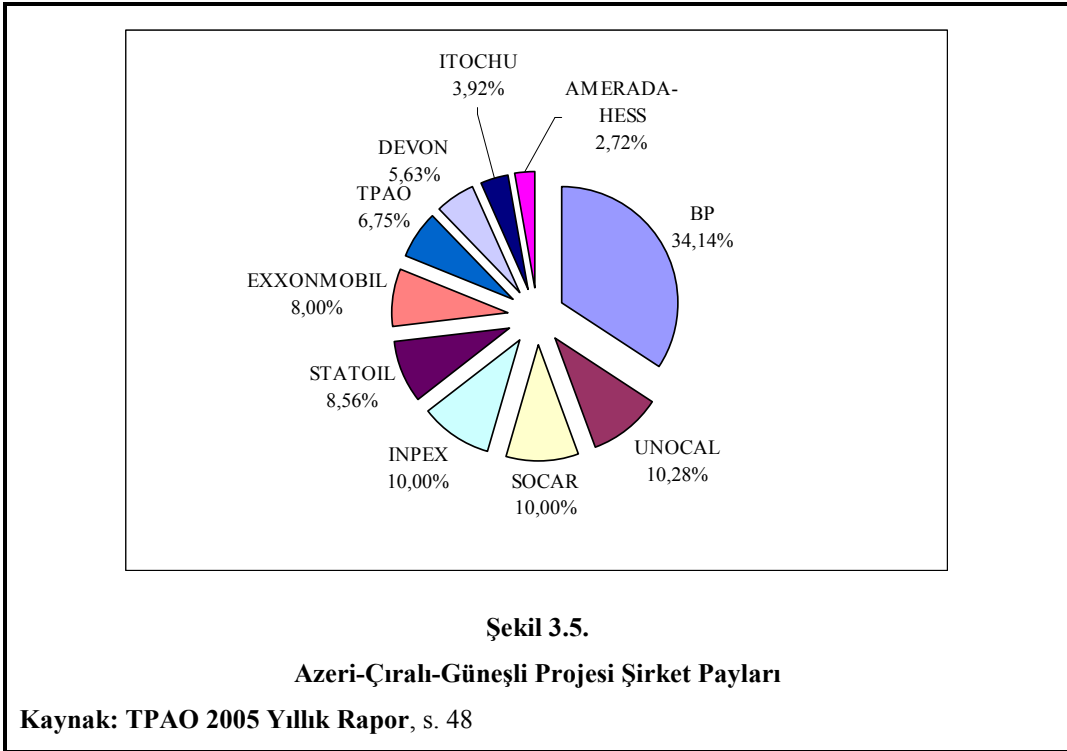
⁴²⁰ Bkz. Şekil 3.5.

sonunda 353,4 bin varil olan günlük ham petrol üretiminin 2010 yılında 1,1 milyon varil seviyesine ulaşacağı tahmin edilmektedir.⁴²¹

Harita 3.5.
Azəri-Çıralı-Güneşli, Şahdeniz ve Alov Sahaları

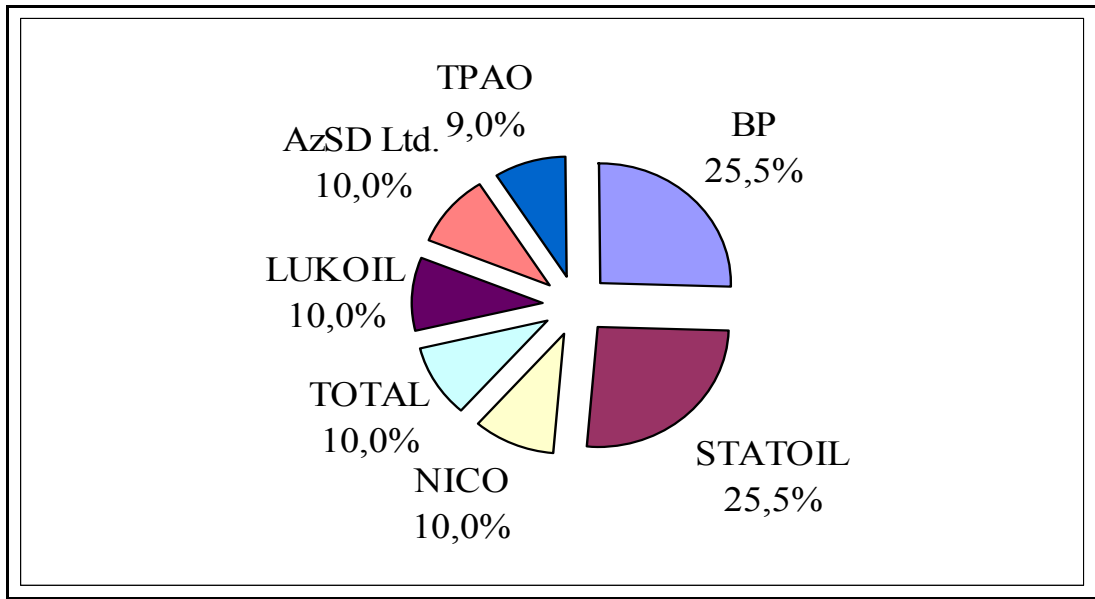

Kaynak: http://www.tpa0.gov.tr/winter2005/bg-tr/alt/ydisi_arama.htm ; [27 Şubat 2007]

⁴²¹ TPAO 2005 Yıllık Rapor, s. 49.

Bu projelerden ikincisi ise, yine BTE anlatılırken bahsi geçen Şahdeniz projesidir. Şahdeniz yatağı, Güney Hazar'da Bakü'nün 70 km güneydoğusu ve Azeri-Güneşli-Çıralı sahasının 70 km güneybatısında yer almaktadır. Ruhsat bölgesi yaklaşık 860 km²'lik bir alanı kapsamaktadır.⁴²² Bu sahada, 2001 yılında keşfedilen doğal gaz için, Türkiye ve Azerbaycan (BOTAŞ ve SOCAR) arasında Alım-Satım Anlaşması imzalanmıştır.⁴²³ 625 milyar m³ doğal gaz rezervine sahip olan projenin tamamlanmasının ardından 2007 yılında Türkiye'ye gaz teslimatının başlaması beklenmektedir. TPAO'nun hem Şahdeniz projesinde, hem de gazı Türkiye'ye getirecek Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı Konsorsiyumunda % 9 hissesi bulunmaktadır.⁴²⁴

Şekil 3.6.

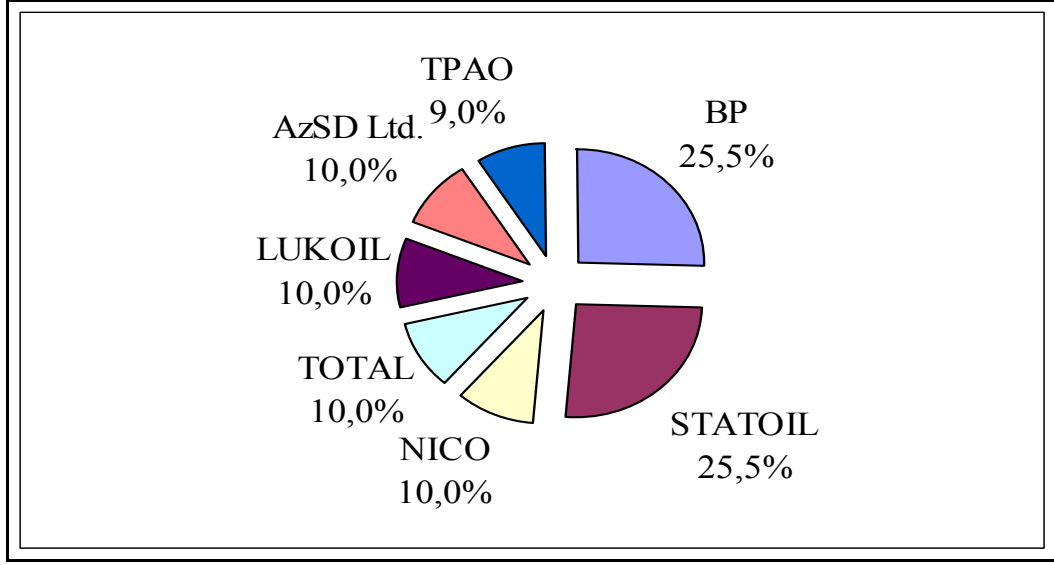
Şahdeniz Projesi Şirket Payları

Kaynak: TPAO 2005 Yıllık Rapor, s. 52

⁴²² Bkz. Harita 3.5.

⁴²³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm 3.2.3.2. Doğal Gaz Boru Hatları ve Türkiye

⁴²⁴ Bkz. Şekil 3.6. ve 3.7.

Şekil 3.7.

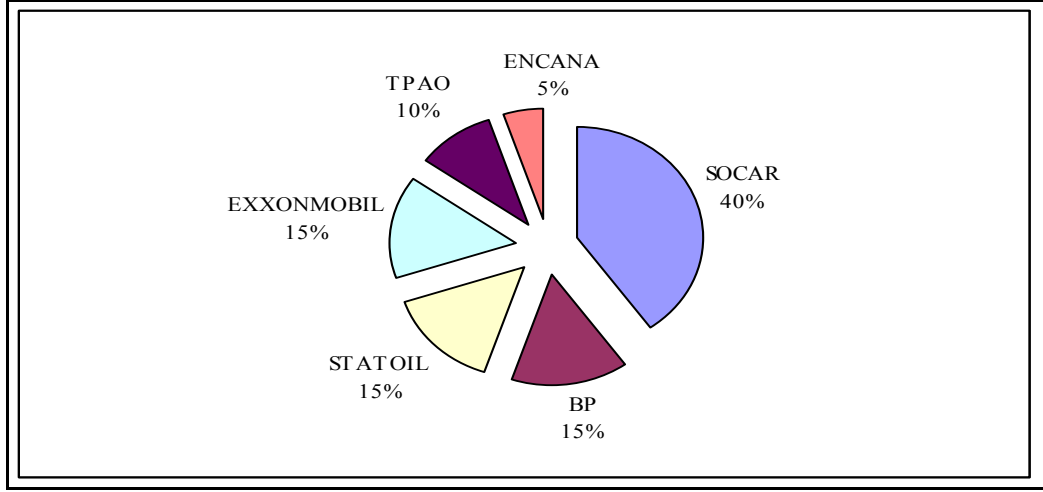
Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı Şirket Payları

Kaynak: TPAO 2005 Yıllık Rapor, s. 53

TPAO'nun Hazar'da Azerbaycan'ın kıyı ötesi sahalarında pay sahibi olduğu son proje ise Alov projesidir. Alov projesi, Hazar'ın orta kesiminde yer alan 385 milyar m³ doğal gaz ve 5 milyar varil petrol rezervine sahip Şark, Alov ve Araz adlı üç ayrı sahadan oluşmaktadır. 1998'de Arama, Geliştirme ve Paylaşım Anlaşması imzalanan projeye, TPAO 29 Temmuz 1998'de imzaladığı katılım anlaşması ile dâhil olmuştur. TPAO'nun % 10 hissesinin⁴²⁵ bulunduğu bu proje, daha başlangıç aşamasındadır.⁴²⁶

⁴²⁵ Bkz. Şekil 3.8.

⁴²⁶ TPAO 2005 Yıllık Rapor, s. 54.

Şekil 3.8.

Alov Projesi Şirket Payları

Kaynak: TPAO 2005 Yıllık Rapor, s. 54

Görüldüğü gibi, TPAO (Türkiye), Hazar enerji havzasında, biri Kazakistan'da, diğer üçü ise Azerbaycan'ın kıyı ötesi sahalarında olmak üzere toplam dört projede hisse sahibidir. Ancak, diğer birçok petrol şirketinden önce bölgeye adım atan TPAO'nun, öngörülen sayıda projede pay sahibi olduğunu söylemek güçtür. Diğer petrol şirketleriyle karşılaştığında, bölgede görece küçük kazanımlar elde eden TPAO'nun, özellikle maddi yetersizliklerinden dolayı ExxonMobil, ChevronTexaco, BP, Shell, Total vs. gibi büyük petrol şirketlerinin gerisinde kalması doğal karşılanmalıdır. Ayrıca, Türkiye'nin öngördüğü, bölge ülkeleri ile mevcut tarihsel ve kültürel bağların kullanılması yoluyla hidrokarbon sahalarından daha çok pay kapılması düşüncesi de başarılı olamamıştır. Buna karşın, en başta ABD ve Britanya menşeli büyük petrol şirketlerinin hem maddi olanakları hem de ülkelerinin siyasi güçlerinden de yararlanarak bölge ülkeleri yönetimleri nezdinde yürüttükleri lobi çalışmalarının, onlara Hazar enerji havzasında büyük kazanımlar sağladığı görülmüştür. Bu çerçevede, eğer bölgedeki kazanımlarını arttırmak istiyorsa, Türkiye'ye düşen görev, tutarlı ve gerçekçi bir enerji stratejisi belirlemesi ve coğrafi konumunu, doğru politikalar izleyerek en iyi şekilde kullanıp, Orta Asya ve Kafkasya petrol ve doğal gazını toprakları üzerinden uluslararası pazarlara en kârlı biçimde aktarmak olmalıdır. Elbette ki, burada, Türkiye'nin bölgede yürüttüğü enerji politikasını sadece boru hatları üzerine inşa ederek bunlardan elde edeceği kazanımlarla yetinmesi gerektiği iddia edilmemektedir. Çünkü Türkiye, bölgede etkin bir aktör olmak istiyorsa, hiç şüphe yok ki, aynı zamanda rezerv ve yatırım anlamında payını arttıran bir ülke olmak zorundadır.

SONUÇ

Sovyetler Birliği'nin Aralık 1991'de ani bir şekilde dağılıp, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve tek kutuplu bir dünya düzenine geçilmesiyle, zengin enerji kaynaklarına sahip olan Orta Asya ve Kafkasya, birçok küresel ve bölgesel aktörün dikkatini çekmiştir. Bu durumun, 19. yüzyılda Britanya ve Rusya İmparatorlukları'nın Orta Asya'daki mücadelesine benzer yeni bir güç mücadelesine dönüşmesi de kaçınılmaz olmuştur. Bir öncekinden esinlenerek adı "Yeni Büyük Oyun" koyulan bu yeni oyunun kuralları, yüz yıl öncesine oranla daha karmaşık ve her biri kendi öncelikleriyle ön plana çıkan aktörleri de selefinkinden farklıdır: ABD, Britanya'nın öncü rolünü devralmış ve Rusya'nın dışında Çin, Türkiye ve İran gibi bölgesel güçler de mücadeleye dâhil olmuştur. Ayrıca, büyük petrol şirketleri başta olmak üzere birçok ulusal ve uluslararası şirket de bölgede kendi stratejilerini izlemektedir.

"Yeni Büyük Oyun"da, günümüzün aktörleri Orta Asya ve Kafkasya'nın Hazar enerji havzasında toplanan ve olası rezervler de göz önüne alındığında, dünya rezervleri içerisindeki payını arttıran ve yaşamsal önemini belirginleştiren petrol ve doğal gaz zenginlikleri için mücadele etmektedirler. Bölgenin ispatlanmış ve olası petrol ve gaz rezervleri, özellikle kaynak çeşitliliği yaratacağı göz önüne alındığında, mücadelenin aktörleri için enerji güvenliğine yapacağı katkılar nedeniyle önemini arttırmaktadır. Kısaca, günümüzde dünyanın hızla artan nüfusu ve buna bağlı olarak artan enerji gereksinimi, alternatif hidrokarbon yataklarının aranmasını ve bulunan rezervlerin ivedilikle uluslararası pazarlara sunulmasını zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla, Hazar enerji havzası ülkeleri, Batılı ülkelerin, bölgesel güçlerin ve büyük enerji şirketlerinin dikkatlerini yönelttikleri ülkeler olmuşlardır.

Günümüzde, Hazar enerji havzası kaynakları üzerindeki tartışmalar, bölgedeki petrol ve doğal gaz yataklarının paylaşımından çok, bu kaynakların dünya pazarlarına hangi güzergâhlardan aktarılacağı üzerine yoğunlaşmaktadır. Seçilecek güzergâh, kaynak sahibi, transit ülke veya ülkelere, uluslararası şirketlere ticari bir kazanç sağlayacağı gibi, onlara bölgede siyasi anlamda söz sahibi olma imkânını da tanıyacaktır. Bu bağlamda, kaynak sahibi ülkeler, bölgesel ve küresel güçler ve uluslararası şirketler kendi boru hattı projelerini hayata geçirebilmek için çetin bir mücadele vermektedir. Görüldüğü gibi, 20. yüzyılın son on yılına damgasını vuran bu mücadelede, bölge kaynaklarının gelişiminin sağlanması, yeni yüzyılda Orta Doğu

kaynaklarına olan bağımlılığın azaltılması, bölgenin sahip olduğu enerji potansiyelinin kullanımı ve uluslararası pazarlara ulaştırılmasında diğer aktörler tarafından da Rusya Federasyonu'nun nüfuzunun kırılması ve tekel oluşturmasının engellenmesi amaçlanmaktadır.

Ayrıca mücadelenin aktörlerini, bölgede, enerji güvenliği bağlamında meşgul eden birçok konu bulunmaktadır. Bunların başında etnik sorunlar gelmektedir. Petrol ve doğal gaz sanayisine büyük yatırım yapan enerji şirketlerinin, kaynak sahibi ve kaynakların uluslararası pazarlara ulaştırılmasında güzergâh üzerinde yer alan ülkelerde istikrarsızlıkların olmasını istemedikleri görülmektedir. Ancak, zengin petrol ve doğal gaz yataklarıyla enerji şirketlerinin yoğun ilgisine maruz kalan Orta Asya ve Kafkasya, etnik çatışmaların sıkça yaşandığı bir bölgedir. Hazar'ın hukuki statüsünün belirsizliği de, bölgenin enerji rejimini güvensizleştiren bir diğer etkidir. Bunların yanı sıra, enerji dışsatımı konusunda bölgenin Rusya Federasyonu'na olan bağımlılığı, bu ülkenin elini kuvvetlendirirken, kaynak sahibi ve bölgeden kaynak sağlayan ülkelerin enerji güvenliğini olumsuz etkilemektedir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve SSCB'nin dağılmasının ardından başlayan “Yeni Büyük Oyun”un devletler ve büyük petrol şirketleri olarak iki ayrı bölümde inceleyebileceğimiz pek çok küresel ve bölgesel aktörü vardır. Bölge siyasetini etkileme potansiyeline sahip aktörlerin başında Rusya Federasyonu, ABD, Türkiye, İran, Çin, AB, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan ve büyük petrol şirketleri gelmektedir. Ayrıca bölgeye olan ilgisi sürekli artan Japonya'nın yanı sıra, rollerini göz ardı edemeyeceğimiz Afganistan ve Pakistan da bu çerçeveye dâhil edilmelidir.

Rusya Federasyonu'nun, “Yakın Çevre” ve “Askeri Doktrin” vasıtasıyla, özellikle 1994'ten sonra Orta Asya ve Kafkasya ülkeleri üzerindeki ekonomik, siyasi ve toplumsal etkisini arttırdığı gözlenmiştir. Rusya, Hazar enerji havzası kaynakları ve bu kaynakları uluslararası pazarlara taşıyan boru hatları üzerindeki kontrolünü kaybettiği takdirde transit gelirlerinden mahrum kalacağını, petrol ve doğal gaz fiyatlarını istediği gibi belirleyemeyeceğini ve bölge devletlerinin siyasi, ekonomik ve toplumsal yaşantısına müdahale edemeyeceğini bilmektedir. Bu yüzden, kendi sınırları içine kapanarak, uzun erimde bölgeyi ABD, Çin, AB, Türkiye ve İran gibi güçlerin ellerine terk etmek istemediğinden, yeni bir strateji belirleme yoluna gitmiştir. Bu çerçevede, petrol ve doğal gaz gelirlerinden mümkün olan en büyük payı almak,

uluslararası şirketlerle işbirliğini kendi taşıma projeleriyle örtüştürerek arttırmak ve bazı projeleri engelleyerek başta ABD olmak üzere diğer ülkelerin nüfuzunu arttırmalarını önlemek, Rusya'nın nihai amacı haline gelmiştir.

Böylece bölge devletlerinin ekonomik kalkınmalarının ve tam bağımsızlıklarının yolunu açacak olan, enerji kaynaklarının alternatif güzergâhlar üzerinden uluslararası pazarlara açılma şansı, Rusya tarafından Kafkasya'daki dondurulmuş istikrarsızlıklar yeniden canlandırılarak ve Hazar'ın hukuki statüsü gibi sorunlar çözümsüz bırakılarak ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır.

ABD ise, 1993 yılının Nisan ayından itibaren, Amerikan menşeli petrol şirketlerinin, Azerbaycan, Kazakistan ve bir ölçüde de Türkmenistan ile petrol anlaşmaları imzalamalarının ardından, bölgeye olan ilgisini arttırmıştır. Clinton yönetimi, Hazar'da yürütülen enerji projelerine karşı artan ilgiye paralel olarak, bölgede farklı petrol ve doğal gaz nakil güzergâhlarını desteklemenin, ABD'nin stratejik çıkarlarına hizmet edeceğini belirtmiştir. ABD yönetimi, bu perspektifle, bir "Doğu-Batı" enerji koridoru oluşturmayı, Orta Asya ve Kafkasya'daki kaynakların Türkiye'ye taşınmasını, söz konusu girişimin ise, İran'ı çevreleyerek ve Rusya Federasyonu'nun bu alandaki tekeli kırarak gerçekleştirmeyi öngörmüştür. Bunun gerçekleşmesi için de, bölgede görece güçlü ve istikrarlı yerel yönetimlerin bulunmasından yana bir tutum takınılmıştır. Ayrıca, bölgede öngörülen ekonomik ve siyasi reformların desteklenmesi, dinsel ve siyasi aşırılıklara ABD'nin de yardımıyla izin verilmemesi planlanmıştır. Ancak, birçok görüşün aksine, ABD yönetimi, Rusya'nın Sovyet döneminde olduğu gibi Orta Asya ve Kafkasya'da tek etkin güç olmasını istememekle birlikte, dünyada hala önemli bir yeri olan bu büyük nükleer gücün göz ardı edilmesini de benimsememiştir.

Bush yönetiminin 2001'de görevi devralmasının ardından, Amerikan petrol endüstrisinde çalışmış bazı kişilerin yeni yönetimde yer almasıyla, Doğu-Batı enerji koridorunun oluşturulmasının hala önemli bir amaç olduğu belirtilse de, İran'a yönelik yaptırımların yeniden gözden geçirilmesinin gerektiği vurgulanmıştır. Bu durum, Hazar enerji havzası kaynaklarının gelecekte İran üzerinden de uluslararası pazarlara açılabileceği yorumlarını gündeme taşımıştır. Fakat 11 Eylül olaylarının sonrasında, Washington'un Tahran'a yönelik siyasetinde olması beklenen iyileşmelerin önünün tamamen kesildiği görülmüştür. Başkan Bush'un İran'ın kitle imha silahları

geliştirdiğini ve terör ihraç ettiğini duyurması ve bu ülkeyi Irak ve Kuzey Kore ile birlikte dünya barışını tehdit eden “Şer Eksenini” içine dâhil etmesinin ardından, İran’a ait enerji sektörüne hiçbir Amerikan yatırımının yapılmayacağı ve Hazar petrol boru hatlarının İran Körfezi’ne değil de, Akdeniz’e yönelmesinin benimsendiği belirtilmiştir.

İran ise, coğrafi konumunun sağladığı avantajla, Hazar’ın 1991’den sonra yeniden şekillenen enerji rejimi üzerinden dünyaya açılabilmesi için “Yeni Büyük Oyun”daki en önemli hedefi olarak belirlemiştir. Bu çerçevede, bir yandan Hazar’ın kaynaklarının dış pazarlara ulaştırılması konusunda bölge ülkeleri ile ticari ortaklıklar kurmak isterken, diğer yandan Hazar’ın su altında bulunan kaynakları için büyük bir mücadele vererek, buradaki ekonomik zenginlikten pay alabilmek için kendi tezini diğer oyunculara kabul ettirmeye çalışmıştır.

Orta Asya ve Kafkasya politikasını belirgin biçimde ideolojiden arındıran İran’ın, bölgede, Azerbaycan ile arasında yaşanan gerginlikler bir kenara bırakılırsa, işbirliği ve uzlaşma üzerine kurulu ilişkilerin yürütülmesi için gayret gösterdiği görülmüştür. Ancak İslam Cumhuriyeti, yapıcı yaklaşımına ve sahip olduğu coğrafi avantaja rağmen, bölge ülkeleriyle ilişkilerini istenilen düzeyde geliştirilebilmiş değildir. İran, bu konuda, ABD ve BM engellemelerinin haricinde dört nedenden ötürü başarısız olmaktadır. Bunların ilki, bölge ülkelerindeki mevcut İslami muhalefetlerin İran ile bağlantılı olduğu iddiasıdır. İkincisi, İran’ın ekonomik örgütlenme ve teknolojik-mali yetersizliklerinin hareket alanını kısıtlamasıdır. Üçüncüsü, Türkiye-İran ve ABD-Rusya rekabetlerinin İran’ın etkinliğini azaltmasıdır. Sonuncusu, Hazar’ın hukuki statüsünün henüz belirlenmemiş olması ve İran’ın bu konudaki hırçın tavrının, başta Azerbaycan ve Kazakistan olmak üzere, bölge ülkelerini ondan uzaklaştırmasıdır. İran, son dönemde, özellikle teknolojik yetersizliklerini gidermek ve başlıca rakibi olarak gördüğü Türkiye’nin, ABD desteğiyle önüne geçmesini engellemek için Rusya ve Çin ile başta nükleer enerji alanında olmak üzere stratejik ortaklıkların altına imza atmaktadır.

Çin, 1978 – 2000 yılları arasında, ekonomisi dört kat büyüyen ve önümüzdeki 20 yılda da aynı oranda büyümeyi hedefleyen bir gelişmekte olan ülke olarak petrol ürünlerine birçok ülkeden daha fazla gereksinim duymaktadır. Hedeflenen ekonomik büyümenin gerçekleşebilmesi için ekonomik ve toplumsal gelişmenin motoru sayılan enerjinin, kesintisiz, güvenli, zamanında, yeterli miktarda, temiz ve ucuz yollardan

sağlaması gerektiğini Pekin yönetimi de önceden fark etmiş durumdadır.

1993 yılından itibaren, petrol gereksiniminin karşılanmasında yerli kaynakların yetersiz kalması, Çin'i, Orta Doğu, Afrika ve Hazar pazarlarına yönelmeye sevk etmiştir. Pekin Hükümeti, Hazar enerji havzasını, bu noktada bölgesel açıdan kendine daha yakın görmekte ve uluslararası alandaki en etkin petrol şirketi olan CNPC'yi Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'da yürüttüğü faaliyetlerde desteklemektedir. Ancak, Çin'in bu sahalara erişim konusunda, gelecekte, talebi her geçen gün artan ABD ve bir ölçüde de AB ülkeleri ile mücadele etmesi beklenmelidir.

Ortak enerji politikası düşüncesini petrol krizlerinin ekonomileri üzerinde bıraktığı olumsuz etkiler sonucunda geliştiren AB üyesi ülkeler, 2000 yılında ortaya çıkan Yeşil Kitap ile dışa bağımlılıklarından doğan kırılganlıklarını ortaya koyarak gidermeyi amaçlamışlardır. Ancak, Yeşil Kitap'ın varlığına rağmen, günümüzde üye ülkelerin hala birbirinden farklı enerji politikaları izledikleri görülmektedir.

AB'nin yeni üyelerin katılımıyla giderek artan enerji gereksinimi, özellikle hidrokarbonların dışalımını özelinde onu yüksek oranda dışa bağımlı hale getirmektedir. Petrol tedariki konusunda AB'nin, kaynak çeşitliliğini büyük ölçüde sağladığı ve arz güvencesini de önemli ölçüde garanti altına aldığı görülse de, doğal gaz tedariki konusunda AB'nin aynı oranda başarılı olduğu söylenemez. Birlik ülkelerinin, bu konuda Rusya'ya büyük oranda bağımlılığı söz konusudur. Bu durumun özellikle Rusya-Ukrayna krizinden sonra, AB yöneticilerini fazlasıyla endişelendirdiği görülmüştür.

Bu nedenle, Hazar enerji havzası kaynakları AB'nin son dönem alternatif arayışlarında merkezi bir konuma oturmuş, SSCB'nin Yeni Bağımsız Devletleri'nden Avrupa piyasalarına petrol ve doğal gaz taşımacılığının kolaylaştırılması ve boru hatlarının bölgesel bütünleşmesi için INOGATE Programı yürürlüğe konmuştur. Bu program çerçevesinde, ilk aşamada Azerbaycan ve Kazakistan'dan gelen Hazar doğal gazının, Türkiye üzerinden giderek artan miktarlarda Avrupa ülkelerine ulaştırılması amaçlanmaktadır.

Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan gibi görece daha küçük rollere sahip, ancak kaynak sahibi ülkeler olarak stratejik önemleri hızla artan bölgesel aktörlerin Yeni Büyük Oyun'daki başlıca amacı ise, bağımsızlıklarının ilk günlerinde bu yapıyı sağlamlaştırmak, dünyada saygı görmek, statü kazanmak, dönüşümlerini

gerçekleştirebilmek ve ülke içinde refahı artırmak için hidrokarbon zenginliklerini değerlendirmektir. Bu konuda, büyük petrol şirketleri ile işbirliği yapan Azerbaycan ve Kazakistan daha başarılı olurken, Türkmenistan ve Özbekistan yönetimleri şirketlere mesafeli davranmayı tercih etmektedir.

Bölgeye yönelik kendi projeleri olan Japonya, Pakistan ve Orta Asya'nın kilit ülkesi Afganistan da "Yeni Büyük Oyun"daki diğer önemli aktörlerdir. Dünyanın üçüncü büyük enerji tüketicisi olan Japonya, birincil enerji üretimi açısından gereksinim duyduğu rezervlere sahip olmadığından Hazar enerji havzası kaynaklarıyla yakından ilgilenmektedir. Bu çerçevede birçok Japonya şirketi Azerbaycan ve Kazakistan'da faaliyet göstermektedir.

Türkmenistan'dan başlayıp Afganistan'dan geçerek Pakistan'da son bulması düşünülen bir doğal gaz boru hattı projesi kapsamında değerlendirildiğinde, Afganistan ve Pakistan, "Yeni Büyük Oyun"da üzerlerine düşen rolü "oynamaktadır". Bunun yanı sıra, uzun erimde Kazakistan'dan başlayıp Türkmenistan ve Afganistan üzerinden, Hazar petrolünün Pakistan'a ulaştırılması da düşünülmektedir. Fakat bölgedeki istikrarsızlık ve finansal sorunlar yüzünden iki projenin de hayata geçirilmesi yolunda hiçbir adım atılamamıştır.

Bu projeler, Afganistan'ın yeni yönetimi tarafından, 23 yıllık savaş ve yıkımın ardından bir ekonomik kalkınma ümidi olarak nitelense de, ABD'nin Afganistan harekâtına girişmesinin asıl nedeninin, Hazar enerji havzasının zengin petrol ve doğal gaz rezervlerinin kontrolünün sağlanması yolunda atılan bir adım olduğu iddia edilmektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bölgeye hücum eden aktörler arasında birçok petrol şirketi de bulunmaktadır. Bu şirketler projelerden pay kapabilmek için çetin bir yarışın içerisine girmiş ve pastadan en çok payı yine, "Yedi Kızkardeş"ten günümüze miras kalan, ExxonMobil, Shell, BP ve Chevron almıştır. Bu şirketlerden BP, Hazar enerji havzası sınırları içerisinde, özellikle Azerbaycan'da yatırımlarını yoğunlaştırırken, ExxonMobil ve Chevron Kazakistan'da lider konumdadır.

Bu noktada, Hazar enerji havzasında etkinlik gösteren Rusya şirketlerine de özel bir önem atfedilmelidir. Çünkü bu şirketlerin bölgedeki hidrokarbonların aranması, çıkarılması, taşınması, rafine edilmesi ve pazarlanması alanlarındaki etkinliği, Rusya'nın ilgili devletler üzerindeki etkinliğini betimler niteliktedir. Rusya'nın özellikle

Avrupa pazarı için kendisine ciddi birer rakip olabilecek Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ı ilgilendiren, Hazar çıkışlı bütün projeleri engellemeye çalışmasının temel nedeni, sadece stratejik ve siyasi değil, aynı zamanda şirketlerine bölgede etkinliklerini arttırma adına zaman kazandırmaktır.

1992 yılında Başkan George Bush tarafından ortaya atılan ve insan hakları ile serbest piyasa ekonomisi kavramları üzerine şekillenen “Yeni Dünya Düzeni” görüşü ekseninde, bölge politikasını belirleyen Birleşik Devletler'in, Orta Asya ve Kafkasya'da etkinliğini arttırmasıyla bölgesel örgütlenmeler de ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede, Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan “Şanghay Beşlisi”nin oluşumunu dünyaya duyurmuşlardır. Bu gelişmenin hemen ardından, ABD'nin cevap niteliği taşıyan hamlesi gerçekleşmiştir. En başta, Rusya'nın Orta Asya ve Kafkasya'da etkinliğini arttırmaya yönelik hamlelerinden rahatsız olan Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna gibi ülkeleri etrafına toplayan ABD, Ekim 1997'de Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova'yı aynı şemsiye altında buluşturarak, her ülkenin baş harfinden esinlenerek oluşturulan GUAM adlı işbirliği örgütünün kuruluşuna ön ayak olmuştur. Bunun dışında, NATO tarafından organize edilen “Barış İçin Ortaklık” (BİO) projesi kapsamında, ABD askerleri Orta Asya coğrafyasına adım atmıştır.

Önce GUAM'a katılan daha sonra 2001 yılında “Şanghay Beşlisi”ne üyelik için başvuran Özbekistan'ın örgüte katılımıyla Şanghay İşbirliği Örgütü adını alan birlikteliğin, Putin yönetimindeki Rusya'nın, Avrasyacılık siyasetini, tüm kıtada hâkim kılmak için kullandığı bir araç olduğu iddia edilmiştir. “İpek Yolu Strateji Yasası” aracılığıyla Orta Asya ve Kafkasya siyasetine son şeklini veren Washington, tarihi İpek Yolu üzerinde yer alan Türkmenistan Tacikistan, Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan gibi ülkelerin siyasi ve ekonomik alanlarda ilişkilerini güçlendirerek, bölgesel istikrarın sağlanmasını ve serbest pazar ekonomisini uygulayan rejimlerin tesis edilmesini ve dolayısıyla başta Rusya olmak üzere bölgedeki diğer rakip aktörlerin etkinliklerinin en aza indirilmesini amaçlayan girişimlerini sürdürmüştür.

11 Eylül olaylarının ardından, tüm dünya için olduğu gibi, bölge için de tamamen yeni bir sayfa açılmıştır. “Teröre Karşı Savaş” sloganıyla hareket eden ABD, Orta Asya'ya fiziki olarak yerleşme imkânına erişmiştir. Ancak, Afganistan Operasyonu'nun ardından ABD askerlerinin bölgeden çekilmemesi, başta Rusya ve

işbirliği içerisinde olduğu ülkeler tarafından hoş karşılanmamıştır. Bu gelişme sonrasında Rusya, Belarus, Ukrayna, Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan ve Özbekistan'ı "Kolektif Güvenlik Örgütü" altında toplamayı uygun görmüştür. ABD'nin bu sefer, cevabi hamlesini, SOROS Vakfı'na ait sivil toplum örgütlerini kullanarak gerçekleştirdiği iddia edilmiştir. Bu iddiaya göre, ABD yönetimi, Rusya'nın nüfuzundan uzak durmaya çalışan rejimleri kendine yakın rejimler haline getirmeye çalışmış ve bu amaç doğrultusunda, Ukrayna'da başlayan ve Gürcistan'da devam eden "Kadife Devrimler"e üstü örtülü bir destek vermiştir. ABD'nin Ukrayna ve Gürcistan'da elde edilen başarılarla dayanarak, Doğu-Batı enerji koridorunun ilk halkası olan BTC projesinin hayata geçmesini sağladığı belirtilmiştir.

BTC'nin hayata geçmesiyle, bölgede adı daha sık zikredilen bir aktör olarak Türkiye, "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne" kadar uzanan bu geniş coğrafyada, 1991'den bu yana uyguladığı politikalarla Orta Asya devletleri ve Azerbaycan'ı bir araya getirerek bölgedeki etkinliğini artırmayı ve dolayısıyla bölgesel güç olmayı amaçlamıştır. Bunun yanı sıra, laik devlet yönetimi, pazar ekonomisi ve demokratik yapısı ile Orta Asya'nın Türkî cumhuriyetleri ve Azerbaycan tarafından bir model olarak algılanacağını varsayan Türkiye, bölgeye yönelik tüm ekonomik ve siyasi beklentilerini de bu varsayımına göre şekillendirmiştir. Türkiye'nin 1992 yılında bölgeye böylesine büyük bir coşkuyla yönelişinin ardında Batı'nın, özellikle de ABD'nin olduğunu ayrıca vurgulamak gerekir.

Ancak, geriye dönüp baktığımızda, Türkiye ve Türkî cumhuriyetler arasında "Türkiye Modeli" çerçevesinde oluşması ve zaman içerisinde gelişmesi öngörülen "ağabey-kardeş" ilişkisinin bazı nedenlerle çok yüzeysel kaldığı, istenilen ölçekte gelişemediği görülmüştür. Açıkçası, Rusya'nın ağabeylik ettiği yaklaşık 70 yıllık Sovyet döneminin ardından, Orta Asya cumhuriyetleri ve Azerbaycan'ın yeni bir "ağabey"e sıcak bakmadıkları ve Türkiye'nin bu role soyunarak bölge ülkeleri nezdinde rahatsızlık yarattığı görülmüştür. Kaldı ki, Orta Asya ve Kafkasya cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından geçen bir yıl, SSCB'nin dağılmasından sonra, bölgede ortaya çıkan güç boşluğunun doldurulması konusunda Türkiye'nin yalnız olmadığını da göstermiştir. 1995'e gelindiğinde, Türkiye'nin yanı sıra, Rusya Federasyonu, ABD, Çin ve İran ortaya çıkan güç boşluğunu doldurmayı amaçlayan kendine özgü avantajlarını sonuna kadar kullanmak isteyen aktörler olarak sahnedeki yerlerini almışlardır.

1995'ten günümüze, Orta Asya ve Kafkasya'da Türkiye'nin hem kendi potansiyelini ve hem de bölgesel gerçeklikleri göz önünde bulundurarak ortaya koyduğu dış politika yaklaşımı, romantizmden uzaklaşarak daha gerçekçi algılara dayalı, dengeli ve özellikle de en büyük rakiplerinden biri olarak gördüğü Rusya ile işbirliğini ön planda tutan bir yapıya bürünmüştür. Bu ülke ile başta enerji alanı olmak üzere çok yönlü ekonomik ilişkilerin geliştirildiği yeni bir dönem başlamıştır.

Türkiye'nin yeni bağımsız cumhuriyetlere tarihsel, coğrafi, dinsel ve dilsel açıdan yakın bir diğer ülke olan İran ile rekabeti de bir süre sonra anlamsız kalmıştır. Başta Rusya ve ABD'nin bölgedeki ekonomik faaliyetlerin büyük bir bölümüne (özellikle petrol ve doğal gaz zenginliklerinin aranması, çıkarılması, taşınması ve işletilmesi gibi) el atmalarıyla, Türkiye ve İran Orta Asya ve Kafkasya'da tek başlarına hâkimiyet kuramayacaklarını anlamışlardır.

Ancak Türkiye'nin, her geçen gün artan nüfusu ve büyüyen ekonomisi doğrultusunda kontrol edilemez bir şekilde artan enerji gereksinimi Orta Asya ve Kafkasya'dan uzak kalmasını mümkün kılmamaktadır. Ülkenin enerji gereksinimini karşılamada önemli bir paya sahip olan petrol ve doğal gazın (% 60) neredeyse tamamına yakınının dışarıyla karşılanıyor oluşu, Türkiye'yi doğrudan Hazar enerji havzasına yöneltmektedir. Bunun dışında, Orta Doğu ve Hazar enerji havzası ile büyük oranda enerji tüketen pazarlar arasında kalan konumu, enerji güvenliğinin sağlanması konusunda onu anahtar bir ülke mertebesine de yükseltmektedir. Türkiye böylece, Hazar enerji havzasında yer alan enerji zengini Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan gibi ülkelerle yakın tarihsel, kültürel ve ekonomik bağlarından da faydalanarak, ekonomik bir yatırımcı olmanın yanı sıra, bu ülkelerin toplumsal ve ekonomik gelişmelerini sağlamanın sorumluluğunu da üstlenmiştir. Son 15 yıllık dönemde, enerji stratejisini bu düşünceye dayandırmış, ABD tarafından ortaya atılan "Doğu-Batı Enerji Koridoru" tasarımını, enerji politikasının önemli bir unsuru kabul ederek, çeşitli petrol ve doğal gaz boru hattı projeleri geliştirmiştir.

Örneğin, BTC Ham Petrol Boru Hattı, Doğu-Batı Enerji Koridoru düşüncesinin önemli kilometre taşlarından birisidir. BTC, Hazar petrolünü denizle bağlantısı olmayan Hazar enerji havzasından uluslararası pazarlara taşıyacak ana boru hattı olmanın yanı sıra, İstanbul ve Çanakkale Boğazları'ndan geçiş yapacak tanker sayısını azaltıp seyir emniyeti sağlayacağından, Türkiye açısından son derece önemli bir projedir.

Türkiye, petrolün yanı sıra Hazar enerji havzası ve Orta Doğu doğal gazının güvenli bir şekilde taşınmasını destekleyen projelerde de aktif bir şekilde yer almaktadır. Bu çerçevede, ilk aşamada, Azerbaycan doğal gazını taşıyacak olan BTE Doğal Gaz Boru Hattı projesi 2007 yılında tamamlanıp hizmete sokulacaktır. Türkiye ayrıca, Avrupa için Türkiye – Yunanistan Doğal Gaz Boru Hattı ile iki ülke gaz şebekesini birbirine bağlayacak bir projenin altına imza atarken, NABUCCO Doğal Gaz Boru Hattı projesi ile de Bulgaristan, Romanya, Macaristan ve Avusturya'ya Hazar ve Orta Doğu gazını taşıyan ülke konumuna gelme amacındadır. Ayrıca, Orta Doğu'daki doğal gaz rezervleri için Türkiye, Mısır, Irak ve Suriye nezdinde girişimlerini sürdürmektedir. Görüldüğü gibi, Türkiye'nin birçok projeyi Adana'nın Ceyhan limanına yönlendirerek, burayı bir enerji ticareti merkezi veya terminali yapma gayretinde olduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye, TPAO'nun 1990'ların başından itibaren Hazar enerji havzasında yürüttüğü çalışmalarla da adını duyurmuştur. Kazakistan'da Aktau ve Aktübinsk bölgelerinde KazakMunayGaz ile ortak yürütülen petrol üretimi 1993'ten itibaren devam etmektedir. Azerbaycan'da ise, TPAO'nun kıyı ötesi sahalarında pay sahibi olduğu üç proje bulunmaktadır. Bu projelerden Azeri-Çıralı-Güneşli'den elde edilen ana üretim petrolü BTC boru hattı ile Ceyhan'a ulaşmaktadır. Aynı şekilde, Şahdeniz yatağından çıkarılan doğal gaz da BTC'ye paralel bir boru hattı ile 2007 yılı içerisinde Erzurum'a ulaşacaktır. TPAO'nun Azerbaycan'da ortak olduğu son proje olan Alov projesinin ise henüz başlangıç aşamasındadır.

Görüldüğü gibi, birçok petrol şirketinden önce bölgeye adım atan TPAO'nun, diğer şirketlerle karşılaştığında, Hazar enerji havzasında görece küçük kazanımlar elde ettiği görülmektedir. Türkiye'nin öngördüğü, bölge ülkeleri ile mevcut tarihsel ve kültürel bağların kullanılması yoluyla hidrokarbon sahalarından daha çok pay kapılması düşüncesi de başarılı olamamıştır. Bu bağlamda, eğer Türkiye bölgedeki kazanımlarını arttırmak istiyorsa, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, TPAO ve BOTAŞ gibi kurumlar arasında koordinasyonu ön planda tutan ve tüm hükümetlerin sahip çıkacağı, uzun erimli, tutarlı ve gerçekçi bir enerji stratejisi belirlemelidir. Ayrıca, coğrafi konumunu, doğru politikalar izleyerek en iyi şekilde kullanıp, Orta Asya ve Kafkasya petrol ve doğal gazından gereksinim duyduğu oranda yararlanarak, kalanını da toprakları üzerinden uluslararası pazarlara en kârlı biçimde aktarmalıdır.

Ancak, TPAO'nun (Türkiye'nin) bugün itibariyle BOTAŞ, PETKİM, TÜPRAŞ, POAŞ vs. gibi ilgili şirketlere bölünmüş ve zayıflatılmış yapısıyla⁴²⁷, bölgede bu hedefi gerçekleştirebilecek yetiye sahip olduğu söylenemez. Kaldı ki, bu şirketlerin bazılarının özelleştirilmiş ve bazılarının ise yakın gelecekte özelleştirilecek olması (TPAO'nun da özelleştirilmesi gündemdedir), Türkiye'nin Hazar'daki hedeflerinden her geçen gün saptığını göstermektedir.

Sonuçta, bölgedeki projelerden elde edilen %10'u geçmeyen rezerv paylarıyla, Türkiye'nin, sürekli transit ülke olmaya itilmesi, petrol ve gazın gerçek sahibi olmaktan uzaklaştırılması ülke karar-vericilerinin petro-politik oyununu başarılı bir şekilde oynayamadıklarını işaret etmektedir.

⁴²⁷ TPAO da, 1980'lerin başlarına kadar dünyadaki birçok büyük petrol şirketi gibi "Dikey Entegre" bir yapıda çalışmalarını sürdürmekteydi. Böylesi bir yapı içerisinde, petrol endüstrisinde arama-üretim aşamasından taşıma, rafinaj, petrokimya, tüketiciye nihai ürün satışına kadar olan zincirin bütünü gerçekleştiren bir şirket konumundaydı. Türkiye'de bu şekilde kurulan ve dünya devleriyle rekabet etmesi amaçlanan TPAO, Dünya Bankası'nın Özal Hükümeti'ne telkinleriyle parçalanmış ve dikey entegre yapısını yaklaşık 25 sene önce kaybetmiş bulunmaktadır. Bugün TPAO, sadece bir arama-üretim şirketi kimliğine sahiptir. Bkz. Gazel, **Mavi Akım: Avrasya'da...**, s. 79.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Arslan, Faruk. **Petrol İmparatorluğundaki Güç Savaşları, Hazar'ın Kurtlar Vadisi**, İstanbul: Karakutu Yayınları, 2005.
- Birsel, Haktan. **Eski Dünyanın Karanlık Yüzü, Orta Asya Jeopolitiği**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006.
- Bilgin, Mert. **Avrasya Enerji Savaşları**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005.
- Brzezinski, Zbigniew. **Büyük Satranç Tahtası Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri**, Yelda Türedi (Çev.), İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2005.
- Dokuzlar, Bircan. **Dünya Güç Dengesinde Yeni Silah Doğalgaz (Orta Asya'dan Avrupa'ya)**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006.
- Gazel, Fırat. **Mavi Akım: Avrasya'da Çözüksüzlüğün Öyküsü**, İstanbul: Metis Yayınları, 2004.
- Güler, Yılmaz, **Dünya Stratejik Enerji Kaynakları, Enerji Stratejileri ve Türkiye**, İstanbul: Kitap Matbaası, 2003.
- Kleveman, Lutz. **Yeni Büyük Oyun, Orta Asya'da Kan ve Petrol**, Hür Güldü (Çev.) İstanbul: Everest Yayınları, 2004.
- Kona, Gamze Güngörmüş. **Türkiye-Orta Asya İşbirliği Stratejileri ve Gelecek Senaryoları**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2002.
- Metin, Meftun. **Politik ve Bölgesel Güç Hazar**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004.
- Raşid, Ahmed. **Taliban: İslamiyet, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun**, Osman Akınhay (Çev.), İstanbul: Everest Yayınları, 2001.
- Sarıbrahimoğlu, Lale. **Gizli Belgelerle Boru Hattı Bozgunu, Kurt Kapanında Kısır Siyaset**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1997.
- Yapıcı, Utku. **Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının Yeni Açılımları: Orta Asya ve Kafkasya**, İstanbul: Otopsi Yayınları, 2004.
- Yergin, Daniel. **Petrol, Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü**, Karman Tuncay (Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2003.
- Yüce, Çağrı Kürşat. **Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele**, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2006.
- Winrow, Gareth M. **Turkey and the Caucasus, Domestic Interests and Security Concerns**, London: Royal Institute of International Affairs, 2000.

Makaleler ve Araştırma Raporları

2003 – 2004 Türkiye Enerji Raporu, [yy], Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi, 2006.

Ahmady, Vahid. "Azerbaijan: A Common Neighbor for I.R. Iran & Caspian, But Indifferent to Common Interests", <http://www.caspianstudies.com/article/Ahmadi-e.htm> ; [16 Ekim 2006].

- Akdevelioğlu, Atay ve Kürkçüoğlu, Ömer. “Orta Doğu’yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, II. Cilt, Baskın Oran (Der.), II. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, ss. 551 – 586.
- Akdevelioğlu, Atay. “İran’ın Orta Asya, Afganistan ve Azerbaycan Politikası”, http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/11_2003_04.pdf ; [12 Kasım 2006].
- Altınbaş, Deniz. “Avrupa, Enerjide Rusya’ya Bağımlılığını Kırmaya Çalışıyor”, **Stratejik Analiz**, Haziran 2006, ss. 10 – 11.
- Aras, Bülent ve Foster, George K. “Turkey and Azerbaijani Oil Controversies: Looking for a Light at the End of a Pipeline”, <http://meria.idc.ac.il/books/azerbaijan.htm> ; [15 Ekim 2006].
- Ardıcı, Nuray Ömür, Başaran, Sertuğ ve Kadiri, Meryem. “Ekonomi”, **Orta Doğu, Orta Asya ve Kesişen Yollar**, Gamze Güngörmüş Kona (Der.), İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004, ss. 181 – 225.
- Arman, Serkan. “BTC’ye 7,5 Milyar Dolarlık Karşılama”, **Milliyet**, 14 Temmuz 2006, s. 9.
- Arvasi Ömer ve Özsalgır, Berk. “Politika”, Gamze Güngörmüş Kona (Der.), **Orta Doğu, Orta Asya ve Kesişen Yollar**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004, ss. 17 – 35.
- Ataç, Yelda. “260 Doları Kesin Dille Yalanlayın”, **Milliyet**, 5 Şubat 2006, s. 7.
- Ateşoğlu Güney, Nurşin. “Rusya Federasyonu’nun Yeni Güvenlik Politikası Çerçevesinde Türkiye’ye Bakışı”, **Türkiye’nin Komşuları**, Mustafa Türkeş ve İlhan Uzgel (Der.), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2002, ss. 333 – 376.
- _____. “AKKA’nın Yeni Koşullara Uyarlanması ve Türkiye’nin Güvenliği”, **En Uzun On Yıl – Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar**, Gencer Özcan ve Şule Kut (Der.), İstanbul: Buke Yayınları, 2000, ss. 165 – 191.
- Aydın, Mustafa. “Kafkasya ve Orta Asya ile İlişkiler”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, II. Cilt, Baskın Oran (Der.), II. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, ss. 366 – 439.
- Aydın, Hasan. “İşte Bakü Darbesi”, <http://www.milliyet.com.tr/1998/02/19/t/siyaset/siy0.html> ; [10 Şubat 2007].
- Aygül, Arda, Biçel Çağla ve Özdemir, Banu Şennur. “Güvenlik”, **Orta Doğu, Orta Asya ve Kesişen Yollar**, Gamze Güngörmüş Kona (Der.), İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004, ss. 75 – 171.
- Bal, İdris. “Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikası İçin Türk Cumhuriyetleri’nin Önemi”, **21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası**, İdris Bal (Der.), İstanbul: Alfa Yayınları, 2001, ss. 327 – 344.
- Başlamış, Cenk. “Putin Engeli”, **Milliyet**, 13 Mayıs 2007, s. 14.
- Bazoğlu Sezer, Duygu. “Türk-Rus İlişkileri: Düşmanlıktan ‘Fiili Yakınlaşma’ya”, **Türkiye’nin Yeni Dünyası, Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri**, Alan Makovsky ve Sabri Sayarı (Der.), İstanbul: Alfa Yayınları, 2002, ss. 125 – 156.

- Bilgin, Pınar. “Türkiye-AB İlişkilerinde Güvenlik Kültürünün Rolü”, **Soğuk Savaş Sonrası Avrupa ve Türkiye**, Cem Karadeli (Der.), Ankara: Ayraç Yayınları, 2003, ss. 193 – 220.
- Cornell, Svante E. “Kafkasya ve Orta Asya’daki Jeopolitik ve Stratejik Ortaklıklar”, Yılmaz Tezkan (Çev.), http://www.kafkas.org.tr/perspektif/kafkaslar_ve_ortaasyada_ortakliklar_.htm ; [15 Ekim 2006].
- Çetinkaya, Mirza. “Trans-Hazar Yeniden Isıtılıyor”, <http://www.turksam.org.tr/yazilar.asp?kat=27&yazi=902> ; [15 Ekim 2006].
- Çetinsaya, Gökhan. “Rafsanjani’den Hatemi’ye İran Dış Politikasına Bakışlar”, **Türkiye’nin Komşuları**, Mustafa Türkeş ve İlhan Uzgel (Der.), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2002, ss. 293 – 329.
- Çiçek, Deniz ve Özay, Hüseyin. “Rusya Gazı Kesti, Ankara Ürperdi”, <http://www.aksam.com.tr/haber.asp?a=21519,6&tarikh=02.01.2006> ; [22 Şubat 2007].
- Demirmen, Ferruh. “Bakü-Ceyhan ve Mavi Akım: Yurtdışından Bakış”, **Cumhuriyet**, 8 Kasım 1999, s. 2.
- _____. “Azeri Gazı: Kaçırılan Fırsat”, **Cumhuriyet**, 18 Nisan 2001, s. 2.
- _____. “Mavi Akım ve Azeri Gazı: Üstü Kapalı Gerçekler...”, **Cumhuriyet**, 17 Eylül 2002, s. 2.
- Deniz, Barbaros. “Boğazları By-pass Etmek Ulusal Güvenliğimizdir”, **Enerji Gündemi**, Yıl: 1, Sayı: 3, 15 – 30 Nisan 2006, s. 21.
- Dragadze, Tamara. “Azerbaijan and the Azerbaijanis”, **Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus**, Svante E. Cornell (Ed.), London: Curzon, 2001, ss. 260 – 290.
- Efegil, Ertan ve Stone, Leonard A. “Iran and Turkey in Central Asia – Opportunities for Rapprochement in the Post-Cold War Era”, **Journal of Third World Studies**, Vol. 20, Iss. 1, Spring 2003, ss. 55 – 78.
- Efegil, Ertan. “Türk-Rus İlişkileri: Bölgesel İşbirliği veya Stratejik Kazanç”, **21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası**, İdris Bal (Der.), İstanbul: Alfa Yayınları, 2001, ss. 305 – 326.
- Erdem, Zihni. “Mavi Akım’da Zarar 14 Milyar Dolar”, **Radikal**, 14 Eylül 2006, s. 13.
- Ekrem, Erkin. “Rusya-Ukrayna Doğalgaz Krizi ve Çin”, <http://www.turksam.org.tr/yazilar.asp?kat=29&yazi=723> ; [15 Ekim 2006].
- Gazel, Fırat ve Obuz, Ali. “Enerji’nin Kirli Sırları”, <http://www.bugun.com.tr/haberler/210207/p34809.asp> ; [21 Şubat 2007].
- Grennan, John. “From Pipe Dream to Pipeline: The Realization of the Baku – Tbilisi – Ceyhan Pipeline”, http://www.ksg.harvard.edu/news/news/2003/pipeline_051503.htm ; [15 Kasım 2006].
- Gülen, Gürcan S. “Fosil Yakıtlarla Yaşamaya Devam”, **Dünya Enerji**, Yıl:3, Sayı:27, Ocak 2003, ss. 48 – 49.

- Güney Ateşoğlu, Nurşin. “Rusya Federasyonu’nun Yeni Güvenlik Politikası Çerçevesinde Türkiye’ye Bakışı”, **Türkiye’nin Komşuları**, Mustafa Türkeş ve İlhan Uzgel (Der.), Ankara: İmge, 2002, ss. 333 – 376.
- Hope, Kerin. “Putin Gives Go-Ahead for Oil Pipeline”, <http://www.ft.com/cms/s/271d73ce-d29c-11db-a7c0-000b5df10621.html> ; [15 Mart 2007].
- Hoyos, Carola. “The New Seven Sisters, Oil and Gas Giants Dwarf Western Rivals”, <http://www.ft.com/cms/s/471ae1b8-d001-11db-94cb-000b5df10621.html> ; [6 Mart 2007].
- International Energy Outlook 2006**, <http://www.eia.doe.gov/oiaf/ieo/pdf/oil.pdf> ; [25 Ekim 2006].
- International Energy Outlook 2006**, http://www.eia.doe.gov/oiaf/ieo/pdf/nat_gas.pdf ; [25 Ekim 2006].
- Jafalian, Annie. “L’Evolution de la Politique Américaine dans la Région de la Mer Caspienne de Clinton à Bush”, <http://www.afri-ct.org/IMG/pdf/jafalian2003.pdf> ; [16 Ekim 2006], ss. 532 – 545.
- Kalafat, Yaşar. “Kafkasya ve Orta Asya’ya Yönelik Türk Dış Politikası”, **21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası**, İdris Bal (Der.), İstanbul: Alfa Yayınları, 2001, ss. 345 – 358.
- Karakuş, Abdullah. “Aliyev: Babamın Ruhu Burada”, **Milliyet**, 14 Temmuz 2006, s. 9.
- Kepbanov, Yolbars A. “The New Legal Status of the Caspian Sea is the Basis of Regional Co-operation and Stability”, **Perceptions**, Vol. 2, No.4, December 1997 – February 1998, ss. 8 – 16.
- Kırımlı, Meryem. “Soğuk Savaş Sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Türk Dış Politikası”, **21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası**, İdris Bal (Der.), İstanbul: Alfa Yayınları, 2001, ss. 359 – 380.
- Kıvanç, Ahmet ve Şimşek, Yurdagül. “Formül Değişti, 1,4 Milyar Dolar Uçtu”, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=187040> ; [12 Mayıs 2007].
- Oğan, Sinan ve Aytekin, İlke. “MAVİ AKİM: Türk-Rus İlişkilerinde Mavi Bağımlılık”, **Stratejik Analiz**, Aralık 2002, ss. 66 – 70.
- Oğan, Sinan. “Rusya ve Ukrayna arasındaki Gaz Savaşı Türkiye’yi Etkiler mi?”, <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=29&yazi=707> ;[15 Ekim 2006].
- _____. “Yeni Global Oyun ve Hazar’ın Statüsü”, <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=32&yazi=153> ; [15 Ekim 2006].
- _____. “Azerbaycan, Petrol ve Politika”, <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=5&yazi=378> ; [9 Aralık 2006].
- Özersay, Kudret. “Boğazlar Konusu”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, II. Cilt, Baskın Oran (Der.), II. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, ss. 587 – 599.
- Pala, Cenk. “Türkiye’nin Avrasya Boru Hatları Macerası”, (Yayınlanmamış Makale), 24 Aralık 2005, ss. 1 – 34.
- Pamir, Necdet A. “Avrupa Birliği’nin Enerji Sorunsalı ve Türkiye”, **Stratejik Analiz**, Kasım 2005, ss. 74 – 81.

- _____. “Çin ve Enerji Güvenliği”, **Stratejik Analiz**, Ekim 2005, ss. 63 – 70.
- _____. “Enerji Politikaları ve Küresel Gelişmeler”, **Stratejik Analiz**, Aralık 2005, ss. 68 – 74.
- _____. “Kafkaslar ve Hazar Havzasındaki Ülkelerin Türkiye’nin Enerji Güvenliğine Etkileri”, **Türkiye’nin Çevresindeki Gelişmeler ve Türkiye’nin Güvenlik Politikasına Etkileri Sempozyumu**, Harp Akademileri, İstanbul, 10 Mart 2006, <http://www.asam.org.tr/temp/temp15.pdf> ; [15 Ekim 2006], ss. 1 – 74.
- _____. “Hazar Bölgesi’nde Enerji Politikaları: Avrupa’nın ve A.B.D.’nin Konseptleri”, <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=27&yazi=291> ; [15 Ekim 2006].
- Roach, Stephanie. “The Basics of Gazprom, Russia’s Energy Czar”, **Gasprom**, Bahar 2006, www.russianamericanchamber.org/newsletter/Spring06V14N2/Gazprom_Russia_Czar.pdf ; [16 Ekim 2006].
- Sasley, Brent. “Turkey’s Energy Politics in the Post-Cold War Era”, <http://meria.idc.ac.il/journal/1998/issue4/jv2n4a4.html> ; [15 Ekim 2006].
- Sezer Bazoğlu, Duygu. “Türk-Rus İlişkileri: Düşmanlıktan ‘Fiili Yakınlaşma’ya”, **Türkiye’nin Yeni Dünyası Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri**, Alan Makovsky ve Sabri Sayarı (Der.), İstanbul: Alfa Yayınları, Şubat 2002, ss. 125 – 156.
- Steinberg, Thomas Immanuel. “Asya’da Petrol Boru Hattı Oyunu”, <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=30&yazi=522> ; [31 Ocak 2007].
- Tanrısever, Oktay F. “Sovyet Sonrası Dönemde Rusya’nın Kafkasya Politikası”, **Türkiye’nin Komşuları**, Mustafa Türkeş ve İlhan Uzgel (Der.), Ankara: İmge Yayınları, 2002, ss 377 – 410.
- Tellal, Erel. “Rusya’yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, II. Cilt, Baskın Oran (Der.), II. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, ss. 540 – 550.
- TPAO 2005 Yıllık Rapor**, http://www.tpa.gov.tr/v1.4/docs/a_report-2005-tr.pdf ; [3 Ocak 2007].
- TPAO 50. Yıl Kitabı**, <http://www.tpa.gov.tr/v1.4/docs/50YIL.pdf> ; [3 Ocak 2007].
- Turan Gül ve Turan, İter. “Türkiye’nin Diğer Türk Cumhuriyetleriyle İlişkileri”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Faruk Sönmezoğlu (Der.), İstanbul: Der Yayınları, 1998, ss. 403 – 429.
- Ültanır, Mustafa Ö. “Bir Yanda Doğalgaz Fazlalığı Bir Yanda Karşılanamayan Talep”, http://www.dunyagazetesi.com.tr/news_display.asp?upsale_id=143907 ; [11 Kasım 2005].
- _____. BOTAŞ Genel Müdürü Gökhan Bildacı ile Söyleşi: “AB Türk Gazı’nı Almaya Niyetlenmiş. Hedef: Önce Yunanistan, Sonra İtalya”, **Dünya Enerji**, Yıl: 1, Sayı: 11, Eylül 2001, ss. 34 – 37.
- Ürey, Seçkin ve Ergin, Evrim. “Yeni Formül Yüzünden Fatura Kabarabilir”, <http://www.milliyet.com/2006/01/05/ekonomi/aeko.html> ; [22 Şubat 2007].

Üstün, Gülçin. “Enerji Bakanı Güler: ‘Fiyatı Düşürdük, Kötü Adam Olduk’ ”, **Milliyet**, 8 Ocak 2006, s. 8.

_____. “İran Gazı Kesti, BOTAŞ Rus Gazına Güveniyor”, **Milliyet**, 4 Ocak 2007, s. 7.

Üstün, Gülçin ve Çakırözer, Utku. “Doğalgaz Bıçak Sirtında BOTAŞ İlave Gaz Arıyor”, **Milliyet**, 5 Ocak 2007, s. 6.

Turkey’s Energy Strategy, Ankara: Ministry of Foreign Affairs Deputy General Directorate for Energy, Water and Environment, 2006.

Winrow, Gareth M. “Orta Asya ve Trans-Kafkasya Politikası”, **Türkiye’nin Yeni Dünyası Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri**, Alan Makovsky ve Sabri Sayarı (Der.), İstanbul: Alfa Yayınları, Şubat 2002, ss. 157 – 177.

Yıldırım, Hüdaverdi. “Dünya Doğal Gaz Rezervleri, Tüketimi ve Muhtemel Gelişmeler”, **Dünya Enerji**, Yıl:1 Sayı:5, Mart 2001, ss. 38 – 41.

Yılmaz, Serpil. “Bir İhtimal Daha Var: Türkmen Gazı”, **Milliyet**, 5 Şubat 2006, s. 8.

Yiğitgüden, Yurdakul H. “Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı ve Gelişimi”, **Dünya Enerji**, Yıl:1, Sayı:3, Ocak 2001, ss. 16 – 17.

_____. “Hazar’ın Yeni Yıldızı: Kaşagan”, **Dünya Enerji**, Yıl:4, Sayı:45, Temmuz 2004, ss. 56 – 58.

_____. “Güneydoğu Avrupa’da Doğalgaz”, **Dünya Enerji**, Yıl:4, Sayı:44, Haziran 2004, ss. 42 – 43.

Gazete ve Dergi Haberleri

“Ankara: Altyapı Eksik”, **Milliyet**, 5 Ocak 2007, s. 6.

“ ‘Avrupa’ya Gaz Götürmek İsteyen Türkiye’den Gececek’ ”, **Sabah**, 14 Mart 2007, s. 11.

“Başbakan Açılışını Yapıyor, Enerji Bakanı Dizini Dövüyor”, **Milliyet**, 17 Kasım 2005, s. 9.

“Baykal: Hazırlanan Rapor Zararı Ortaya Koyuyor”, **Radikal**, 14 Eylül 2006, s. 13.

“Boğazları By-pass Etmek Ulusal Güvenliğimizdir”, **Enerji Gündemi**, Yıl:1 Sayı:3, 15 – 30 Nisan 2006, s. 21.

“Boğazlardan Petrol Taşımacılığı Sürdürülebilir Değildir”, **Enerji Gündemi**, Yıl:1 Sayı:6, 15 – 30 Haziran 2006, s. 26.

“ ‘Doğalgazın Fiyatını Öğrenmek Milletin Hakkı’ ”, **Milliyet**, 8 Ocak 2006, s. 8.

“Enerji Bakanı Güler: Fiyatı Düşürdük, Kötü Adam Olduk”, **Milliyet**, 8 Ocak 2006, s. 8.

“Petrolün Aslan Payı Batılı Şirketlere”, **Milliyet**, 8 Ocak 2007, s. 8.

“Russia Pushing Chechen Bypass for Baku-Novorossiisk Line”, **Oil and Gas Journal**, Vol. 97, Issue: 46, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspcconf.html> ; [11 Kasım 2006].

“ ‘Samsun-Ceyhan Boğazların Kurtuluş Projesidir’ ”, **Enerji Gündemi**, Yıl:1 Sayı:4, 15 – 31 Mayıs 2006, s. 19.

“Türkmenbaşı’nın İzinde”, **Sabah**, 12 Şubat 2007, s. 23

“Türkmenistan Fırsatını Kaçırdık”, **Vatan**, 4 Ocak 2006, s. 8.

Bildiriler

Ersümer, M. Cumhur. “Şura Açılış Konuşması”, **Türkiye I. Enerji Şurası**, İstanbul: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 7–9 Aralık 1999.

Öner, Başak. “Avrupa Birliği’nde Enerji Verimliliği”, **Türkiye 10. Enerji Kongresi: Dünya’da ve Türkiye’de Enerji – Uygulamalar ve Sorunlar**, İstanbul, 27 – 30 Kasım 2006, ss. 327 – 336.

Pala, Cenk. “Türkiye’den ve Yakın Çevresinden Geçen Petrol/Doğal Gaz Boru Hatları ile Alternatif Projeler”, **Türkiye’nin Enerji Stratejisi Ne Olmalıdır? Sempozyumu (26 – 27 Ocak 2006)**, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 2006.

Satman, Abdurrahman. “Türkiye’de Enerji ve Geleceği”, **ENKÜS 2006, İTÜ Enerji Çalıştayı ve Sergisi, Bildiriler ve Sunumlar**, İstanbul: Enerji Enstitüsü Yayınları, 2006, ss. 1 – 9.

Talbott, Strobe. “A Farewell to Flashman: American Policy in the Caucasus and Central Asia”, www.state.gov/www/regions/nis/970721talbott.html ; [25 Kasım 2006].

İnternet

“Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi”, <http://www.denizcilik.gov.tr/mevzuat/dosyam/denizhukuku.pdf> ; [18 Mart 2007].

“Bir Hayal Gerçek Oldu”, <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=30&yazi=977> ; [14 Temmuz 2006].

“Caspian Sea Region: Survey of Key Oil and Gas Statistics and Forecasts”, http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Caspian/images/caspian_balances.xls ; [25 Ekim 2006].

“Ersümer’in İstifası...”, http://www.belgenet.com/2001/ersumer_istifa.html ; [21 Şubat 2007].

“Exploration and Production”, <http://www.cnpc.com.cn/english/zyyw/ktysc.htm> ; [5 Aralık 2006].

“International Energy Agency – An Overview”, <http://www.iea.org/Textbase/about/Overview.pdf> ; [9 Kasım 2006].

“National Energy Policy”, <http://www.whitehouse.gov/energy/National-Energy-Policy.pdf> ; [27 Kasım 2006].

“Rusya Ülke Bülteni”, <http://www.deik.org.tr/bultenler/Rusya-Ekim2005.pdf> ; [16 Kasım 2006].

“The Caspian Energy Game: Views from the United States and the United Kingdom”, www.ifri.org/files/policy_briefs/Doc_travail_1_Bird.pdf ; [16 Ekim 2006].

“The Organization of Petroleum Exporting Countries (OPEC) Brief History”, <http://www.opec.org/aboutus/history/history.htm> ; [9 Kasım 2006].

“Turkey Determined to Remain Energy Bridge Between East and West”, <http://www.gasandoil.com/goc/news/ntc20880.htm> ; [15 Ekim 2006].

“Turkey’s Interests and the U.S. Perspective on Caspian Sea Oil and Gas Pipelines”,
<http://www.wws.princeton.edu/wws401c/1998/sarah.html> ; [15 Ekim 2006].

“Türkiye, Artık Büyük Ekonomiler Arasında”,
<http://www.alomaliye.com/ekonomi/turkiyeartik.htm> ; [28 Ocak 2007].

“Türkiye Cumhuriyeti ile Yunanistan Cumhuriyeti Arasında Türkiye-Yunanistan Gaz Bağlantısının Gerçekleştirilmesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nden Yunanistan Cumhuriyeti’ne Doğal Gaz Arzına İlişkin Anlaşma”,
<http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss243m.htm> ; [27 Mart 2006].

“Türkiye’nin Enerji Politikaları”,
www.ekocerceve.com/img/haberler/TürkiyeEnerjiPolitikolari.doc ; [19 Kasım 2006].

“U.S. Government Assistance to and Cooperative Activities with Euroasia”,
<http://www.state.gov/p/eur/rls/rpt/23605.htm> ; [27 Aralık 2006].

“Yılmaz’ın Basın Toplantısı...”, http://www.belgenet.com/2001/my_300401.html ; [21 Şubat 2007].

<http://www.botas.gov.tr/projeler/tumprojeler/yunanistan.asp> ; [11 Kasım 2005].

<http://www.botas.gov.tr/projeler/tumprojeler/bulgaristan.asp> ; [11 Kasım 2005].

<http://www.botas.gov.tr/projeler/tumprojeler/azerbaycan.asp> ; [11 Kasım 2005].

<http://www.botas.gov.tr/faliyetler/antlasmalar/iran.asp> ; [12 Aralık 2005].

<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1999/kasim1999.htm> ; [27 Kasım 2005].

<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/2003/nisan2003.htm> ; [27 Kasım 2005].

<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/2003/nisan1992.htm> ; [27 Kasım 2005].

<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1993/aralik1993.htm> ; [27 Kasım 2005].

<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1997/mayis1997.htm>, [27 Kasım 2005].

<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1997/aralik1997.htm> ; [27 Kasım 2005].

<http://www.botas.gov.tr/projeler/tumprojeler/hazar.asp>, [11 Kasım 2005].

<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1995/mayis1995.htm> ; [27 Mayıs 2005].

<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1996/agustos1996.htm> ; [27 Mayıs 2005].

<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1997/ekim1997.htm> ; [27 Kasım 2005].

<http://www.inogate.org/en/participating/turkey>; [30 Nisan 2006].

http://www.inogate.org/inogate/en/about/what_is ; [30 Nisan 2006].

http://www.eduplace.com/ss/maps/pdf/cent_swasia.pdf ; [07 Kasım 2006].

<http://www.enerji.gov.tr/petrolfiyatlari.htm> ; [9 Kasım 2006].

http://en.wikipedia.org/wiki/Caspian_Sea ; [10 Kasım 2006].

<http://www.suvakfi.org.tr/sudosyalari/uluslararası/suproblemleri.htm> ; [10 Kasım 2006].

<http://www.parstimes.com/caspian/> ; [10 Kasım 2006].

<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspgrph.html> ; [16 Kasım 2006].

<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Turkey/pdf.pdf> ; [16 Kasım 2006].

<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Caspian/pdf.pdf> ; [19 Kasım 2006].

<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Russia/pdf.pdf> ; [22 Kasım 2006].

<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Kazakhstan/pdf.pdf> ; [22 Kasım 2006].

<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Azerbaijan/pdf.pdf> ; [22 Kasım 2006].

<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/azerproj.html> ; [22 Kasım 2006].

<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Centasia/pdf.pdf> ; [22 Kasım 2006].

<http://www.karabakh.gen.az/contents.php?cid=268> ; [24 Kasım 2006].

<http://www.ibiblio.org/lunarbin/worldpop> ; [26 Kasım 2006].

<http://www.census.gov/main/www/popclock.html> ; [26 Kasım 2006].

<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/China/pdf.pdf> ; [4 Aralık 2006].

<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/China/pdf.pdf> ; [4 Aralık 2006].

<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Kazakhstan/kazaproj.html> ; [11 Aralık 2006].

<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Japan/pdf.pdf> ; [14 Aralık 2006].

http://money.cnn.com/magazines/fortune/global500/2006/full_list/ ; [19 Aralık 2006].

http://www.lukoil.com/static_6_5id_29_.html ; [19 Aralık 2006].

<http://www.ikv.org.tr/sozluk2.php?ID=1235> ; [26 Aralık 2006].

http://www.bsec-organization.org/main.aspx?ID=About_BSEC ; [15 Ocak 2007].

<http://www.ecosecretariat.org/> ; [15 Ocak 2007].

<http://www.tika.gov.tr/TR/Icerik.ASP?ID=17> ; [16 Ocak 2007].

<http://www.deik.org/deikInfo.asp> ; [23 Ocak 2007].

<http://www.deik.org/default.asp> ; [23 Ocak 2007].

<http://212.174.179.209/?a=content&w=details&id=24> ; [26 Ocak 2007].

<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/DISBASIN/2006/09/22x09x06.HTM#%208> ; [26 Ocak 2007].

http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=192 ; [28 Ocak 2007].

http://www.mmo.org.tr/mmo/oda_gorusleri/dogalgazpolitikolari_dosyalar/image002.jpg ; [28 Şubat 2007].

<http://www.dtm.gov.tr/ead/istatistik.htm> ; [30 Ocak 2007].

<http://www.epdk.gov.tr/default.asp> ; [02 Şubat 2007].

<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/1993/mart1993.htm> ; [7 Şubat 2007].

<http://www.botas.gov.tr/projeler/tumprojeler/btc.asp> ; [10 Şubat 2007].

<http://www.specialoperations.com/Foreign/Russia/MVD.htm> ; [10 Şubat 2007].

<http://www.btc.com.tr/proje.html> ; [12 Şubat 2007].

<http://www.btc.com.tr/images/hat.jpg> ; [14 Mart 2007].

<http://www.botas.gov.tr/projeler/tumprojeler/btc.asp> ; [15 Şubat 2007].

http://www.botas.gov.tr/dogalgaz/dg_alim_ant.asp ; [16 Şubat 2007].

http://www.botas.gov.tr/dogalgaz/dg_arztaleb_sen.asp ; [16 Şubat 2007].

http://www.botas.gov.tr/dogalgaz/dg_ticareti.asp ; [20 Şubat 2007].

http://www.tpao.gov.tr/winter2005/bg-tr/alt/ydisi_arama.htm ; [27 Şubat 2007].

<http://www.kegki.gov.tr/default.asp?id=2&sid=4&lng> ; [10 Mart 2007].

<http://www.travel-images.com/az-econ.html> ; [21 Mart 2007].

http://www.atimes.com/atimes/South_Asia/HI01Df01.html ; [26 Mart 2007].

EKLER

EK-1: ÜLKELER ÖLÇEĞİNDE DÜNYA PETROL REZERVLERİ*

Ülke	Rezerv (milyar varil)
Suudi Arabistan	264,3
Kanada	178,8
İran	132,5
Irak	115,0
Kuveyt	101,5
BEA	97,8
Venezuela	79,7
Rusya	60,0
Libya	39,1
Nijerya	35,9
ABD	21,4
Çin	18,3
Katar	15,2
Meksika	12,9
Cezayir	11,4
Brezilya	11,2
Kazakistan	9,0
Norveç	7,7
Azerbaycan	7,0
Hindistan	5,8
Diğer	68,1
Dünya Toplamı	1292,6

*1 Ocak 2001 itibariyle

Kaynak: International Energy Outlook 2006,
<http://www.eia.doe.gov/oiaf/ieo/pdf/oil.pdf> ; [25 Ekim 2006].

EK-2: ÜLKELER ÖLÇEĞİNDE DÜNYA DOĞAL GAZ REZERVLERİ*

Ülke	Rezerv (tcf)	Pay (%)
Rusya	1680	27,5
İran	971	15,9
Katar	911	14,9
Suudi Arabistan	241	3,9
BAE	214	3,5
ABD	193	3,1
Nijerya	185	3,0
Cezayir	161	2,6
Venezuela	151	2,5
Irak	112	1,8
Endonezya	84	1,6
Norveç	84	1,4
Malezya	75	1,2
Türkmenistan	71	1,2
Özbekistan	66	1,1
Kazakistan	65	1,1
Hollanda	62	1,0
Mısır	59	1,0
Kanada	57	0,9
Kuveyt	56	0,9
Diğer	602	9,9
Dünya Toplamı	6100	100,0

*1 Ocak 2001 itibariyle

Kaynak: International Energy Outlook 2006,
http://www.eia.doe.gov/oiaf/ieo/pdf/nat_gas.pdf ; [25 Ekim 2006]

**EK-3: RUSYA'DAN GAZ İTHAL EDEN ÜLKELER VE BAĞIMLILIK
ORANLARI**

Ülke	Rusya'dan İthal Edilen Gaz Miktarı	Rusya Gazının Toplam Kullanımdaki Payı (%)	Rusya Gazının Dışalımdaki Payı (%)
<i>I. Grup</i>			
Moldavya	2,7	245,5	100,0
Sırbistan	2,5	100,0	100,0
Estonya	0,9	100,0	100,0
Bulgaristan	3,1	99,6	100,0
Finlandiya	4,3	99,2	100,0
Letonya	1,5	93,8	93,8
Litvanya	2,9	93,2	93,5
Yunanistan	2,2	90,0	80,0
Slovakya	5,8	85,6	79,5
Çek. Cum.	6,8	76,5	69,4
Macaristan	9,3	71,5	84,9
Türkiye	14,5	65,3	65,3
Avusturya	6,0	63,5	76,9
Belarus	10,2	55,3	51,5
<i>II. Grup</i>			
Ukrayna	34,3	48,5	50,4
Polonya	6,3	47,6	69,2
Almanya	37,3	43,4	40,6
Fransa	13,3	29,8	29,8
İtalya	21,6	29,5	35,2
Romanya	4,1	21,8	69,5
İsviçre	0,3	10,0	10,3
<i>III. Grup</i>			
Hollanda	2,7	6,2	19,9
Kazakistan	0,8	5,3	?
Belçika	0,2	1,2	1,0
Hırvatistan	0,4	?	36,4
Slovenya	0,2	?	18,2
Bosna	0,3	?	?
Makedonya	0,1	?	?
Gürcistan	1,2	?	?
Ermenistan	1,3	?	?
Azerbaycan	4,9	?	89,1
*Moldova için transit geçen gaz miktarı da orana eklenmiştir.			
Kaynak: A. Necdet Pamir ve İlyas Kamalov, “Rus Gazı ve Enerjide Bağımlılığın Bedeli”, Stratejik Analiz , Şubat 2006, s. 22			

EK-4: HAZAR BÖLGESİ'NDE ÇALIŞMA YÜRÜTEN ŞİRKETLER

Şirket	Menşei	Çalışma Yürüttüğü Ülke
Agip-ENI	İtalya	A,K
Amerada Hess	ABD	A,K
BPAmocoArco	İngiltere	A,K
Bridas	Arjantin	T
British Gas	İngiltere	K
ChevronTexaco	ABD	A,K
CNPC	Çin	K
ConocoPhilips	ABD	A,K
Delta Oil	S. Arabistan	A,T
ExxonMobil	ABD	A,K,T
Gazprom	Rusya Fed.	T
Inpex	Japonya	A,K
Itochu	Japonya	A
Japan Petroleum	Japonya	K
Japex	Japonya	A
JNOC	Japonya	K
KazMunaiGas	Kazakistan	K
Kazakhoil	Kazakistan	K
KNOC	G. Kore	K
Lukoil	Rusya Fed.	A,K
Mitsui	Japonya	A
OIEC	İran	A
Oman Oil	Umman	K
ONGC	Hindistan	K
Pennzoil	ABD	A
Petronas	Malezya	T
Ramco	İngiltere	A
Repsol	İspanya	A,K
Rosneft	Rusya Fed.	K
Royal DutchShell	İngiltere/Hollanda	A,K,T
Seneca	ABD	K
SOCAR	Azerbaycan	A
Statoil	Norveç	A,K
Telkoku	Japonya	A
TotalFinaElf	Fransa	A,K
Turkmenneftegaz	Türkmenistan	T
TPAO	Türkiye	A,K
Unocal	ABD	A,T
Uzbekneftegaz	Özbekistan	Ö

A: Azerbaycan, K: Kazakistan, T: Türkmenistan, Ö: Özbekistan

Kaynak: <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/azerproj.html> ; [9 Aralık 2006];
<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Kazakhstan/kazaproj.html> ; [11 Aralık 2006];
 Bilgin, *Avrasya Enerji Savaşları...*, ss. 93 – 94.

**EK-5: BÖLGE ÜLKELERİ İLE TÜRKİYE ARASINDAKİ DIŞ TİCARET
VERİLERİ**

	Azerbaycan			Kazakistan			Kırgızistan		
	Dışsatım	Dışalım	Denge	Dışsatım	Dışalım	Denge	Dışsatım	Dışalım	Denge
1996	239.903	39.165	200.738	164.044	100.595	63.449	47.100	5.879	41.221
1997	319.702	58.269	261.433	210.578	165.285	45.293	49.433	7.556	41.877
1998	327.166	50.344	276.822	214.317	253.668	-39.351	41.516	6.773	34.743
1999	248.056	44.003	204.053	96.596	295.911	-199.315	23.198	2.779	20.419
2000	230.375	95.615	134.760	118.701	346.376	-227.675	20.572	2.350	18.222
2001	225.214	78.075	147.139	119.795	90.343	29.452	17.350	6.307	11.043
2002	231.431	64.625	166.806	160.153	203.852	-43.699	24.004	17.623	6.381
2003	315.488	122.607	192.881	233.994	266.638	-32.644	40.862	10.906	29.956
2004	403.942	135.537	268.405	355.590	442.193	-86.603	74.702	13.884	60.818
2005	528.076	272.256	255.820	459.946	558.990	-99.044	89.529	14.113	75.416
2006	613.430	318.866	294.564	623.354	853.850	-230.496	117.804	19.943	97.861
	Özbekistan			Türkmenistan			Rusya Fed.		
	Dışsatım	Dışalım	Denge	Dışsatım	Dışalım	Denge	Dışsatım	Dışalım	Denge
1996	230.492	58.054	172.438	65.657	100.314	-34.657	1.511.634	1.921.139	-409.505
1997	210.588	94.773	115.815	117.534	73.547	43.987	2.056.547	2.174.258	-117.711
1998	156.181	96.207	59.974	95.813	41.995	53.818	1.347.821	2.155.006	-807.185
1999	99.139	47.477	51.662	106.628	67.029	39.599	588.664	2.374.133	-1.785.469
2000	82.647	85.794	-3.147	120.155	97.878	22.277	643.903	3.886.583	-3.242.680
2001	89.725	36.045	53.680	105.278	71.739	33.539	924.107	3.435.673	-2.511.566
2002	93.735	75.342	18.393	110.021	106.348	3.673	1.172.039	3.891.721	-2.719.682
2003	138.422	99.462	38.960	170.347	123.682	46.665	1.367.591	5.451.315	-4.083.724
2004	145.226	178.671	-33.445	214.848	175.795	39.053	1.859.187	9.033.138	-7.173.951
2005	151.071	261.466	-110.395	180.635	160.744	19.891	2.377.050	12.904.620	-10.527.570
2006	155.183	374.816	-219.633	244.865	168.128	76.737	2.894.685	15.783.977	-12.889.292
Kaynak: http://www.dtm.gov.tr/ead/istatistik.htm ; [30 Ocak 2007]									

ÖZGEÇMİŞ

1980 yılında İstanbul'da doğdu. Ortaokul ve Lise eğitimini 1999 yılında Saint Benoît Lisesi'nde, lisans eğitimini ise İstanbul Bilgi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamamladı. Eşzamanlı olarak öğrenim gördüğü Portsmouth Üniversitesi/İngiltere'den de Uluslararası İlişkiler diploması alan Ökten, halen Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans yapmaktadır.